

Marko
Lamberg

HÄX- MODERN

BERÄTTELSEN OM
MALIN MATSDOTTER

NATUR &
KULTUR

SLS

H Ä X M O D E R N

Marko
Lamberg

HÄX- MODERN

BERÄTTELSEN OM
MALIN MATSDOTTER

Översättning Ann-Christine Relander

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS
NATUR & KULTUR, STOCKHOLM
2021

Denna bok är nr 6 i serien SLS Varia och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Natur & Kultur.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2021

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-lcckekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Originalets titel: *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina*. Originalet publicerat på finska av Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) 2019.

Omslag och grafisk form: Camilla Pentti

Omslagsbilder: detaljer ur illustrationer som ingår i boken, se bildkällor på [s. 350](#)

Typsnitt: Baskerville 10 pro, Calibre

ISBN 978-951-583-523-9 (tryckt utgåva, Finland) www.sls.fi

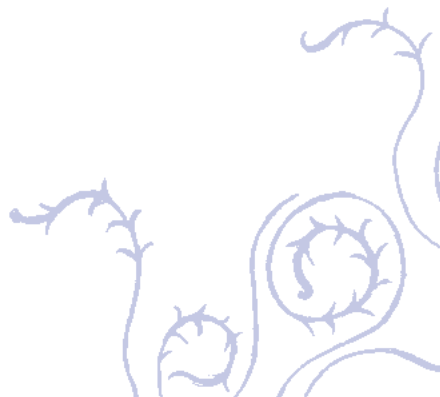
ISBN 978-91-27-17152-7 (tryckt utgåva, Sverige) www.nok.se

ISBN 978-951-583-569-7 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-569-7>

ISBN 978-951-583-570-3 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-570-3>

ISSN 2670-0182 (SLS Varia, digital)

UDK 948.5"16" och 396

INNEHÅLL

PERSONGALLERI 9

1. MALIN – EN FINSKA SOM HAMNADE PÅ BÅLET 21
  2. DE FÖRSTA 55 ÅREN 30
  3. SÅSOM EN TUPP OVANPÅ EN KOSSA 45
    4. RUMPARE-MALIN 55
    5. DET STORA OVÄSENDET 69
    6. SATAN KOMMER TILL STOCKHOLM 89
  7. SMYGMJÖLKNINGAR OCH HÄXPLÅTAR 110
    8. ”JAG VILL HELLRE VARA I ELDEN” 118
      9. 13 VISE MÄN 139
    10. INFÖR EN NY DOMSTOL 145
      11. TYSK-ANNIKA 160
      12. DOM PÅ VÄG 163
  13. LILLA GUDEN OCH DET FINSKA ORDETS MAKT 171
    14. RESULTATANSVARIGA DOMARE 187
    15. GIÖSTAS-FINSKAN OCH DUFVAN 200
      16. TILL BÅLET 205
    17. HÄXJAKTEN FORTSÄTTER 211
      18. MISSTANKAR VÄCKS 219
  19. DEN 11 SEPTEMBER OCH EN NY VÄRLDSORDNING 227
    20. VAD SADE BARNEN EGENTLIGEN? 240
    21. UPPRÄTTELSE OCH STRAFF 254
    22. TUNGA DAGAR, OROLIGA NÄTTER 263
      23. DE KUVADE PIGORNA 279
      24. SLUTRAPPORT TILL KUNGEN 291
    25. OFFER FÖR EN ENDA SANNING 307
      26. MALINS EFTERMÅLE 312
  - KÄLLOR OCH LITTERATUR 320
    - BILDKÄLLOR 350

Persongalleri

MÅNGA MÄNNISKOR ÄR förbundna med berättelsen om Malin Matsdotter – några på längre håll och andra med närmare kopplingar. Här räknas de personer upp som förekommer i boken. I gruppen ingår både vuxna och barn och såväl enkel bondebefolkning som riksråd av ädel börd samt även några med krona krönta.

I de samtida källorna stavades många namn på varierande sätt, men i denna bok har namnskicket förenhetligats. Endast några få undersåtar i det svenska riket hade ett efternamn på 1600-talet; oftast användes faderns namn, det vill säga patronymika. På grund av den sparsamma förekomsten av familjenamn har personerna alfabetiserats enligt förnamn – kungar och drottningar använde sällan efternamn. I persongalleriet listas även tilltalsnamn, som var vanliga när man på den tiden talade om varandra.

ABRAHAM JÄRNBÄRARES HUSTRU ANNA, en barnmorska som
övernattar i Anna Sippels hus

AGATA PERSDOTTER, en jordbrukarhustru från Ulvsbytrakten
som ansågs vara en trollkona

- AGNIS ESKILSDOTTER, den ena av Jonas Myras inflytelserika finska pigor
- AGNIS JOHANDSDOTTER eller GIÖSTAS-FINSKAN, en gammal finsk kvinna som beskylls för att vara häxa; gift med dagsverkaren Sigfrid Matsson
- ANDERS ANDERSSON, en ung gosse som erkänner att han fört folk till Blåkulla
- ANDERS ARENDTSSON, Malin Matsdotters andra make
- ANDERS ENGMAN, en av skrivarna vid Stockholms kungliga kommissorialrätt
- ANDERS ERIKSSON, soldat, gift med Malin Matsdotters namne som även hon blir misstänkt för häxkonster
- ANNA FINSKA eller ANNA SIGNERSKA, en signerska som levde under medeltiden och var hushållerska hos prästen i Björklinge
- ANDERS FRIIS, en av skrivarna vid Stockholms kungliga kommissorialrätt; har märkliga upplevelser en natt
- ANDREAS STIERNHÖÖK, medlem i olika trolldomskommissioner och tidigare hovrättsassessor i Dorpat
- ANNA MÅNSDOTTER, mössmakerska, Anna Sippels vän och affärskompanjon samt misstänkt trollkona
- ANNA MÅRTENSDOTTER eller STAFFANS ANNA, en bondkvinna bosatt på Dalarö och påstådd trollkona
- ANNA PERSDOTTER eller LÄRKAN, misstänkt trollkona, hustru till en kanonjär
- ANNA SIMONSDOTTER HACK eller TYSK-ANNIKA, änka och nu gift med en bara hälften så gammal man; misstänkt trollkona
- ANNA SIPPEL, beskylld för att vara trollkona; hustru till Bengt Bagare och syster till Brita Sippel
- ANNIKA, en kona som försörjer sig genom eget arbete
- ANNIKA, Jost Bokhållares unga dotter som ansätts av häxor
- ANNIKA ERIKSDOTTER, Malin Matsdotters äldre dotter
- ANNIKA HENRIKSDOTTER, den andra av Jonas Myras inflytelserika finska pigor

- ANNIKA PERSDOTTER, Brita Sippels dotter och murmästare Jöran Galles styvdotter
- ANNIKA STAFFANSDOTTER, en piga som förälskar sig i sin husbonde, lierar sig med en adelsfröken och söker hjälp hos signerskan Karin Mickelsdotter
- ANNIKA THOMASDOTTER, en ung piga som bryter ihop och avslöjar att Blåkullahistorierna är en lögn
- ARNOLD MESSENIUS, en man som baktalat drottningen och därför mist både ena handen och livet
- BENGT BRÅK BAGARE, Anna Sippels make
- BRITA, stadsfiskal Samuel Örn's unga dotter som ansätts av häxor
- BRITA, besökare Johan Anderssons och dennes hustru Maria Matsdotters unga dotter, som hävdar att Agnis Johansdotter för henne till Blåkulla
- BRITA ERIKSDOTTER, dotter till vaktmästaren vid Klara kyrka
- BRITA SIPPEL eller NÄSLÖS(K)AN, Anna Sippels syster, hustru till murmästare Jöran Galle och misstänkt häxa; kallas ibland Näslös(k)an fast det är maken som saknar näsa
- CARL CARLSSON (eller Carolinus), kyrkoherde i Maria församling och en av Malin Matsdotters domare
- CARL GUSTAV WRANGEL, greve och riksråd med tidigare erfarenhet av trolldomshysteri från sin tid som generalguvernör i Pommern
- CARL RÅLAMB, riksråd och överståthållare i Stockholm
- CARL SPARRE, guvernör i Norrland och ordförande för Norrlands-kommissionen
- CHRISTOFFER WELLENDORF, arkitekt vars unge son Mattias ansätts av häxor
- CHRISTOPHORUS BEZELIUS, kyrkoherde i Stockholms tyska församling och en av Malin Matsdotters domare
- CLAES TOTT, greve vars livläkare Urban Hjärne varit
- DANIEL TILAS, Urban Hjärnes dotterson
- DEN FRANSKE GÄSTEN, en ung fransman vars namn förblir okänt; besöker Stockholm 1663–1664

- DUFVANS MARGARETA eller DUFVAN, tilltalsnamn för Margareta Matsdotter
- ELIAS JAKOBSSON, husägare i kvarteret Kattan
- ELISABET ERIKSDOTTER, en hustru som misstänks för trolldom
- ELSA THOMASDOTTER, en gammal finsk signerska, känd som Lilla Guden
- ERIC NORAEUS, kaplan i Storkyrkoförsamlingen och en av Malin Matsdotters domare
- ERIK DAHLBERG (eller DAHLBERGH), ingenjör och krigsmarskalk som genom sina teckningar förevisat många platser i Stockholm
- ERIK ERIKSSON, en bondgosse från Älvdalen som ser syner
- ERIK ERIKSSON, kammakare och signare
- ERIK ERIKSSON TORSELIUS, kämnär
- ERIK JOHANSSON TRIPPETFUSS, kanslist vid Krigskollegium; Margareta Matsdotters husbonde
- ERIK JÖRANSSON, linvävare och möjligen en tid Annika Eriksdotters husbonde
- ERIK NILSSON, Malin Matsdotters första man
- ERIK NILSSON, järnbärare och den föregåendes namne
- GABRIEL LILJEFLYKT, greve Per Brahes sekreterare
- GEORG SIPPEL, bollsportmästare vid hovet, Anna och Brita Sippels far
- GERTRUD, pratglad piga hos Staffans Anna
- GERTRUD JOHANSDOTTER, en orolig mor samt besökare Per Anderssons hustru
- GERTRUD MATSDOTTER, Hans Hoppeners hustru och tillika en förgrymmad mor
- GERTRUD SVENSDOTTER, en vallkulla i Älvdalen som utlöser trolldomshysteri när hon hämtar hem sina getter
- GIÖSTAS-FINSKAN, tilltalsnamn för Agnis Johansdotter
- GUSTAF DE LA GARDIE, greve som roas av trolldomshysterin
- GUSTAV II ADOLF, Sveriges kung 1611–1632
- GUSTAV III, Sveriges kung 1771–1792
- GÄVLEPOJKEN, tilltalsnamn för Johan Johansson Griis från Gävle

- HANS KRISTIERNSSON, en sillpackareson som målar in sig i ett hörn
- HANS MILLE, en skomakare som levde på medeltiden och till följd av trolldom förlorade sin mandom
- HELENA FLEMING, Elsa Thomasdotters ädla och hädangångna husmor
- HELENA OLOFSDOTTER eller SJUMANS ELIN, signerska och manslukerska
- HENDRICH, kyrkoherde i Katarina församling
- HENRIK ABRAHAMSSON, hökare, släkt med Gävlepojken (gift med dennes moster)
- HINDRICH CHRISTIAN CHRON, skolmästare i Stockholms tyska församling
- HOLGER PERSSON SKARP, vaktmästare vid Södermalms stadshus
- IVAR LEUFSTADIUS, kaplan i Klara församling och en av Malin Matsdotters domare
- JAKOB CHRONANDER, häradshövding på Gotland och en av Malin Matsdotters domare
- JAKOB HENRIK HÄSTESKO, en överste som gjorde uppror mot Gustav III
- JAKOB REMMER, stadskapten, gift med den som trollkona misstänkta Margareta Staffansdotter
- JOHAN ANDERSSON, besökare och Maria Matsdotters make, far till flickorna som ansätts av häxor
- JOHAN ISBERG, hökare, granne till Malin Matsdotter och Erik Nilsson
- JOHAN JOHANSSON GRIIS eller GÄVLEPOJKEN, en av de främsta anstiftarna av trolldomshysterin
- JOHAN LARSSON HVITLOCK, bödel i Stockholm
- JOHAN OLOFSSON HOLM, ingenjör som kartlade stadsdelen Södermalm
- JOHANNES TERSERUS, biskop i Linköping som undersökte trolldomsmissstankarna, tidigare biskop i Åbo
- JOHANNES THOMAEUS, kaplan i Stockholms finska församling
- JONAS HANS, dräng vid Stockholms kungliga kommissorialrätt

- JONAS PERSSON MYRA, drabant, Agnis Eskilsdotters och Annika Henriksdotters husbonde
- JOST BOKHÅLLARE, far till Annika som ansätts av trollkonor
- JÖRAN JÖRANSSON HÖKARE, Karin Ambjörnsdotters kärleksfulle make
- JÖREN HAREFINNE, finsk signare och helare
- JÖRAN NILSSON GALLE eller NÄSLÖS, en murmästare som vanstälts av syfilis; Brita Sippels andra make
- KARIN, Oluf Hökares dotter
- KARIN AMBJÖRNSDOTTER, Jöran Hökares hustru och misstänkt trollkona
- KARIN ERIKSDOTTER, en borgarhustru som hela tiden känt till omfattningen av Blåkullalögnerna; moster till pigan från Närke
- KARIN JOHANDOTTER eller SMEDS KARIN, en smedshustru som bryter samman på grund av trolldomsanklagelser
- KARIN MICKELSDOTTER, en finsk signerska
- KARL X GUSTAV, Sveriges kung 1654–1660
- KARL XI, Sveriges kung 1660–1697
- KERSTIN ANDERSDOTTER, en av de många pigor som sprider historier om bortföranden till Blåkulla
- KERSTIN JAKOBSDOTTER, en av dem som ofta plågas av trollkonor
- KERSTIN JAKOBSDOTTER, namne till ovanstående, en piga som vittnar om trolldom
- KERSTIN MIKAELSDOTTER, hökare Henrik Abrahamssons brorsdotter och ett av trollkonornas offer
- KRISTINA, Sveriges drottning 1632–1654
- LARS FRANCK, en av Stockholms rådmän
- LILLA GUDEN (LILL-GUDEN), tilltalsnamn för Elsa Thomasdotter
- LISA ERIKSDOTTER, vallkulla i Kaland som ser syner
- LISBET CARLSDOTTER, grips av maktberusning när hon avslöjar trollkonor
- LORENZO MAGALOTTI, en italiensk diplomat som besöker Stockholm 1674

- LÄRKAN, smeknamn för Anna Persdotter
- MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE, greve och rikskansler
- MAGNUS PONTINUS, kyrkoherde i Jakobs församling; grubblar över trolldomens väsen
- MALIN, en ensamförsörjande mor boende i kvarteret Krukmakaren
- MALIN MATSDOTTER eller RUMPARE-MALIN, bastuägare och misstänkt trollkona från Österbotten
- MALIN MATSDOTTER, boende i kvarteret Kattan, kan vara identisk med den österbottniska inflyttaren eller bara en av hennes namnar
- MALIN MATSDOTTER, en namne, hustru till Anders Eriksdotter och även hon misstänkt för trolldom, boende på Norrmalm
- MARGARETA ANDERSDOTTER, en piga från Jönköping som bekänner sig som trollkona
- MARGARETA MATSDOTTER eller DUFVANS MARGARETA, en trädgårdsmästardotter och misstänkt trollkona
- MARGARETA MATSDOTTER, den föregåendes namne, en finsk piga som tjänar hos bland andra Agnis Johansdotter samt anger sig själv och sin tidigare husmor som varande trollkonor
- MARGARETA RÖDFINSKA, botare och bränd på bål som häxa i Vasa
- MARGARETA STAFFANSDOTTER eller STADSKAPTENSKAN, Jakob Remmers hustru och misstänkt trollkona
- MARGARETHA, hustru till Georg Josef Hofslagare och en mor som oroar sig för sina barn
- MARGETA, hökare Johan Isbergs piga
- MARGIT HALVSTOP, en av Anna Finskas, dvs. Anna Signerskas, kunder
- MARIA, Per Ryttares yngsta dotter och offer för trolldom
- MARIA ERIKSDOTTER, Malin Matsdotters yngre dotter
- MARIA EUFROSYNE AV PFALZ, hustru till greve Magnus Gabriel De la Gardie och av ädel börd
- MARIA JÖRANSDOTTER eller ÄNGSJÖPIGAN, en snickardotter och misstänkt trollkona som flyttat från Västmanland

- MARIA MATSDOTTER, besökare Johan Anderssons hustru och mor till döttrar som ansätts av trollkonor
- MARIA NILSDOTTER, en ung kvinna från Stockholm som ansätts av trollkonor
- MARIA SIGFRIDSDOTTER, änka efter en ålderman i hjulmakarskrået och även misstänkt för trolldom; kallas även Hjulmakarkärringen
- MARIA SOFIA DE LA GARDIE, greve Magnus Gabriel De la Gardies syster av ädel börd
- MATHIAS BERGMAN, handelsman och kämner
- MATS NILSSON, Maria Matsdotters unge tjuvaktige son och besökare Johan Anderssons styvson
- MATTIAS, arkitekten Christoffer Wellendorfs unge son, ansatt av trollkonor
- MAUNU OLAVINPOIKA (eller MAGNUS OLOFSSON, om han var svenskspråkig), finsk tidelagare som brändes på bål under medeltiden
- MELKER OLOFSSON, påhittig smedsdräng som slår mynt av trolldomshysterin
- MIKAEL (eller MIKA) JAKOBSSON, ung dräng eller adoptivson hos hökare Henrik Abrahamsson; en som särskilt energiskt sprider Blåkullaskrönor
- MÄRET JONSDOTTER, en piga från Härjedalen som Gertrud Svendsdotter pekar ut som trollkona
- NÄSLÖS, murmästare Jöran Galle som vanställts av syfilis
- NÄSLÖSAN eller NÄSLÖSKAN, den föregåendes hustru Brita Sippel
- NILS KANTERHJELM, assessor i Bergskollegium och en av Malin Matsdotters domare
- OLAUS BERGIUS, kyrkoherde i Klara församling och en av Malin Matsdotters domare
- OLAUS BROMELIUS (eller OLOF BROMELL), läkare och en av Malin Matsdotters domare

- OLOF AUSTREL (eller AUSTRELIUS), kanslisekreterare och en av Malin Matsdotters domare
- OLOF HÖKARE, vars döttrar och hustru misstänks för trolldom och vars barn sprider trolldomsskvallet
- OLOF SVEBILIUS, kyrkoherde och Storkyrkans pastor primarius som utreder trolldomsmissstankar
- OLOF THEGNER, en av Stockholms borgmästare
- OLUF SPARRMAN, kaplan i Riddarholmens församling och en av Malin Matsdotters domare
- PEDER BROMÉEN, advokat och en av Malin Matsdotters domare
- PER ANDERSSON, besökare vars minderåriga söner Per och Jöran vittnar mot Malin Matsdotter
- PER BRAHE, greve och riksdrots, tidigare generalguvernör i Finland
- PER ERLANDSSON BÅÅT, slottsherre på Östanå och Elsa Thomasdotters avlidne husbonde
- PER GRÅÅ, ryttmästare som oroar sig för sina barn (möjligen densamme som följande)
- PER RYTTARE, en familjefar i Stockholm vars dotter Maria ansätts av häxor (möjligen densamme som föregående)
- PER SIGFRIDSSON, Jören Harefinnes systerson
- PETRUS FONTELIUS, en kyrkoherde som flytt från Gävle och vars hustru anklagas för trolldom
- RUMPARE-MALIN, öknamn för Malin Matsdotter
- SAMUEL ÖRN, en hädangången stadsfiskal vars unga dotter ansätts av trollkonor
- SIGFRID MATSSON, dagsverksskarl och make till Agnis Johansdotter, som misstänks vara en trollkona
- SIGRID, en änkefru som bor i Malin Matsdotters grannskap
- SJUMANS ELIN, tilltalsnamn för Helena Olofsdotter
- SMEDS KARIN, tilltalsnamn för Karin Johansdotter
- STADSKAPTENSKAN eller KAPTENSKAN, öknamn för Margareta Staffansdotter

- STAFFANS ANNA, tilltalsnamn för Anna Mårtensdotter
- SVEN BRÖMS, medicine professor, obenägen att granska trolldomsfrågor
- SVEN HWASS, bonde från Härjedalen och vallkullan Gertrud Svendsdotters far, som fått nobben av Märet Jonsdotter
- TIGGARKÄRRINGEN, en misstänkt trollkona
- TIMMERMANS BARBRO, en signerska som levde på 1500-talet
- TRIPPELFUSSPIGAN, tilltalsnamn för den finska pigan Margareta Matsdotter
- TYSK-ANNIKA, tilltalsnamn för Anna Simonsdotter Hack
- URBAN HJÄRNE (eller HIÄRNE), ung läkare och världsresenär samt en av Malin Matsdotters domare
- VALBORG PERSDOTTER, Malin Matsdotters och Erik Nilssons förtagna granne
- WICKMAN, en borgare vars dotter setts i Blåkulla
- WILHELM JULIUS COYET, ordförande för Stockholms kungliga kommissorialrätt och en av Malin Matsdotters domare
- VÄHÄ JUMALA, det finska tilltalsnamnet för Elsa Thomasdotter (Lilla Guden)
- ÄNGSJÖPIGAN, tilltalsnamn för Maria Jöransdotter

KAPITEL 1

MALIN – EN FINSKA SOM HAMNADE PÅ BÅLET

DEN 5 AUGUSTI 1676 inträffade det som många invånare i Stockholm hade önskat och vissa även krävt: den avskyvärda finska trollpackan Rumpare-Malin hämtades från fängelset, fördes till bålet och brändes levande. Dödsstraff praktiserades vid denna tid i det svenska riket, men i Malins fall verkställdes domen på ett ovanligt grymt sätt. Rättsväsendet lät alltså av och till bränna människor på bål, men det ingick i svensk rättspraxis att den dömda avrättades före bränningen för att slippa genomlida fasan och plågan när kroppen sattes i brand. Malin ansågs emellertid vara så syndig att hon inte beviljades en barmhärtig halshuggning innan hon brändes.

Malin var vid sin död över 60 år gammal. Hon hade varit gift två gånger och blivit änka båda gångerna. Hon hade överlevt 15 förlossningar, men fick uppleva att 13 av barnen dog. I Stockholm eller i Stockholmstrakten hade hon bott omkring 30 år. När Malin flyttade till Stockholm från sin hemort i Österbotten blev hon en av många finländare i huvudstaden och väckte sannolikt ingen större uppmärksamhet i sin omgivning. Emellertid förekom

prat och skvaller om henne redan många år innan hon brändes – sannolikt redan när hennes första make halshöggs och brändes på bål. Mannen hade medgivit att han ägnat sig åt otukt med familjens kor.

Malin hade alltså drabbats av motgångar redan innan hon, en sverigefinsk kvinna med blygsamma inkomster, drogs in i häxysterin och hamnade i offentlighetens strålkastarljus. Malins liv blev följaktligen inte särskilt lyckligt, i varje fall inte den sista tiden av hennes liv. Rättsprotokoll som gäller henne och maken – egentligen båda männen som hon hann vara gift med – talar om konfliktfyllda relationer i familjen sedan många år. Båda döttrarna vittnade i rätten, först mot fadern och sedan mot modern, båda gångerna mot den förälder som stod åtalad.

Anklagelserna om troldom ledde till att Malin fick träffa några av den tidens mest lärda män i Sverige när dessa förhörde henne, försökte förmå henne att be böner på svenska samt prövade hennes skuld och beslutade om det sätt hon lämpligen skulle avrättas på. Kort efter Malins död tvingades dessa boksynta män att göra en omprövning av sina ställningstaganden när det slutligen uppdagades att anklagelserna mot henne och många andra var helt grundlösa.

Stockholm var visserligen Sveriges huvudstad och en världstad redan vid den här tiden, men på gatorna, i gränderna och hemmen uppfattades många saker likadant som i avlägsna och utvecklade byar på landsbygden. Ett inte ovanligt tänkesätt var att det fanns häxor som hade slutit förbund med Djävulen och på magisk väg vållade sina medmänniskor skada. Denna uppfattning kom sig delvis av predikningar där prästerna varnade för Djävulens frestelser, men de flesta människor hade inhämtat kunskap om Hin Onde och häxor redan som barn från berättelser de hört i hembygden. En ansevärd del av stockholmarna var dessutom inflyttare i första eller andra led, och den stora staden erbjöd utmärkta förutsättningar för att sprida skrönor och stärka trosföreställningar. Även många högutbildade personer trodde på överna-

turliga onda krafter. I egenskap av präster, professorer och domare påverkade de den allmänna opinionen och styrde ibland rent av omedvetet hur omvärlden skulle tolkas.

Malins finska ursprung bidrog för sin del till hennes öde. Finländarna hade haft kontakt med Sverige redan under flera århundraden och hade offrat svett och blod medan riket reste sig och blev en nordeuropeisk stormakt, men de var ändå ett eget folk, åtminstone de finskspråkiga. Svenskarna hade lättare att förstå sina fiender som talade danska, norska eller tyska än sina egna medundersåtar som talade finska. Att finländarna hade insikter i trolldom visste man emellertid såväl i Sverige som i grannländerna och även längre bort, eftersom detta var känt sedan flera hundra år. Finländare som i Stockholm verkade som siare och helare bekräftade dessa föreställningar, som gick tillbaka på uråldriga berättelser.

Syftet med denna bok är att kasta ljus över hur Malin Matsdotter, känd som Rumpare-Malin, levde samt att klargöra varför hon blev ett offer för häxförföljelser och varför just hon måste offra livet på ett ovanligt grymt sätt. Den bild som Malins samtida gav av henne är inte smickrande – enligt domarnas uppfattning och på basis av vittnesutsagor från Malins egna barn var hon en vedervärdig människa – men dessa källor och vittnesmål är färgade av samtiden. Utifrån ett historiskt forskningsperspektiv är varje människa dessutom ett värdefullt forskningsobjekt och en tillgång när man granskar förhållandena under en viss tidsepok. I denna bok studeras därför Malin som en individ och en aktör, och hennes levnadslopp och öde belyses mot bakgrund av 1600-talets kultur, miljö och synsätt. För att få en övergripande bild av de anklagelser som riktades mot Malin måste man uppmärksamma även andra personer som påstods vara trollkonor, eller i varje fall besvärjare, samt deras åklagare och domare. Härigenom framtonar allt tydligare hur fördomar som gällde det finska och allmänt taget personer från fjärran trakter påverkade uppfattningen hos de män som beslutade om de utpekades öden.

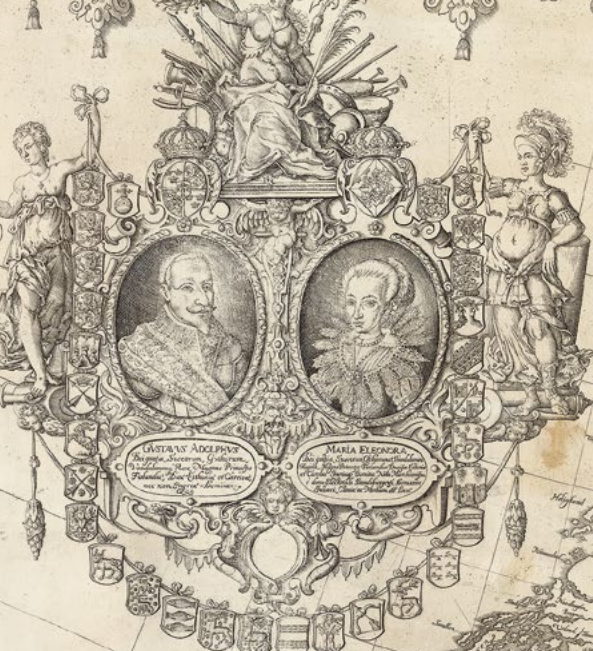
Forskning som gäller Malins liv, liksom livet för andra människor som levde för flera hundra år sedan, är emellertid förknippad med de begränsningar som källmaterialet uppvisar. Personer av ädel börd, samt de som var förmögna och utbildade, har lämnat långt fler spår i källmaterialet och man kan till och med stöta på berättelser de själva skrivit. Men Malin var, liksom merparten av hennes tidsfränder, en obildad kvinna av folket. Hon har inte efterlämnat några dagböcker, minnesanteckningar eller brev med vars hjälp man skulle kunna närma sig hennes liv eller funderingar. Allt vi får reda på om henne bygger på olika slags myndighetskällor, framför allt på domstolarnas förhörprotokoll. Även om det juridiska materialet främst handlar om livets skuggsidor, och antagandena huvudsakligen speglar uppfattningen hos lagstiftare, domare och skrivare, är det genom sin mångsidighet en mycket viktig källa för forskare inom socialhistoria under tidigmodern tid. En ansevärd del av de undersökningar som åskådliggör personer och samhällsstrukturer från förr i tiden bygger i praktiken på brottsfall, eller på att man granskar och skapar en bakgrund till enskilda brottslingars liv. Bland dem som har studerat trolldomshistoria har Jari Eilola och Raisa Toivo utifrån just ovan beskrivna källor rekonstruerat levnadsloppet för ett antal kvinnor som ansågs vara trollpackor, exempelvis Margareta Rödfinska från Ruovesi och Agata Persdotter (Pekantytär) från Ulvsby.

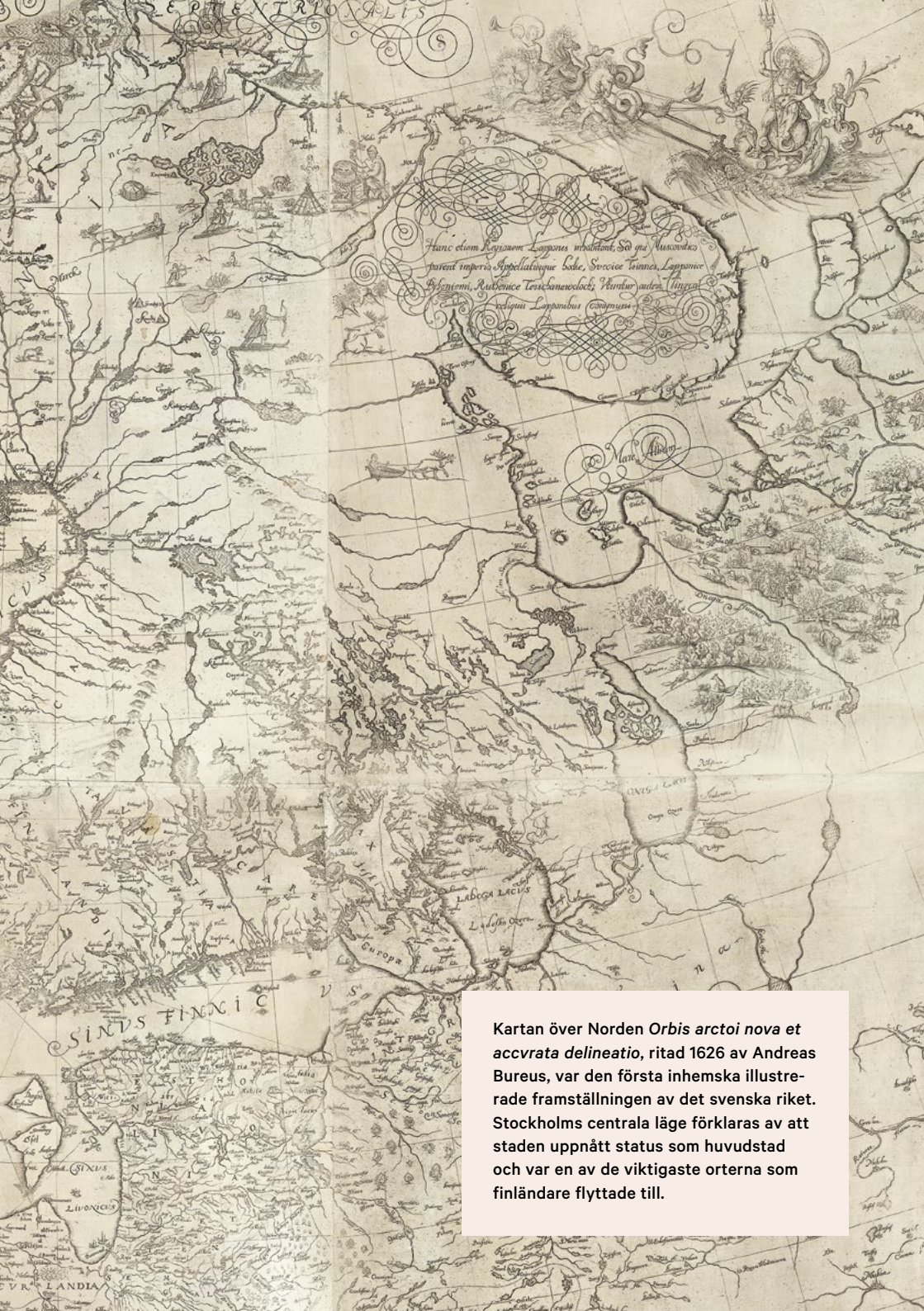
I föreliggande bok låter jag Malin Matsdotter och även andra personer komma till tals som anklagade, åklagare, vittnen och domare under häxprocesser. I rättsprotokollen finns emellanåt ut-sagor och påståenden från de olika parterna inför rätten. Vi kan naturligtvis inte veta hur exakt eller hur otillförlitligt dessa yttranden speglar verkligheten – det är tänkbart att skrivarna har modifierat vissa uttalanden så som de ansåg vara mest ändamåls-enligt. Dessutom förkortade skrivarna det sagda, varvid jag- och du-former stundom omvandlades till tredje person. I denna bok har jag i tillämpliga delar, och så gott det låtit sig göra, försökt att skriva ut yttranden, frågor, svar och tilltal även när de i proto-

kollen föreligger i förkortad form. Jag har inte kompletterat dialogerna med fakta som inte förekommer i de ursprungliga källorna, utan mina justeringar är rent stilmässiga, som när jag ändrat något som sagts i tredje person tillbaka till jag-form eller till tilltal riktade mot andra personer. I vissa fall har jag kompletterat replikerna med sannolika tilltalsord (exempelvis ”Hustru Malin” eller ”Annika Eriksdotter”). Jag har också inflikat utrop (exempelvis ”För Guds skull!” om någon påstås ha talat med emfas eller försökt påverka med kraftfull övertalning). Syftet har inte varit att gestalta en melodram utan att illustrera hur man faktiskt talade vid denna tid. Tolkningen av texterna är dels rekonstruktioner av något som sagts högt, dels resonemang kring syften och bakomliggande orsaker till yttrandena.

Undersökningar som bygger på rättsprotokoll inleds ofta i rättsalen och fortsätter med förklaringar till vad som anförts inför rätten, vad dessa yttranden avslöjar om händelser som föregått rättegången och hur man tänkte på den tiden. Malin kom under de sista åren av sitt liv att bli delaktig i två stora domstolsdramer och den senare processen ändade dessutom hennes liv. Mycket tid tillbringas därför även i denna bok i domstolar, men händelser som föregått rättstvister, eller händelser som ägt rum mellan förhandlingar, diskuteras i flera kapitel som isolerade händelseförlopp utanför domstolsprotokollen. Så var det även i verkligheten innan sakuppgifterna nedtecknades. All kunskap, till och med beskrivningarna av personernas sinnesstämningar, har emellertid hämtats från rättsprotokoll och samtliga källor och källskrifter redovisas i slutet av boken specificerade för respektive kapitel.

De som forskar om individers historia förlitar sig ofta på samma källor som släktforskare, det vill säga på kyrkböcker och skattelängder. Dessa kan ge värdefull information om individens liv, familjeförhållanden, hemort, näringsverksamhet och förmögenhet eller armod. En genomgång av Malins liv med hjälp av sådana källor försvåras dock av att det saknas uppgifter om hennes första decennier – i själva verket är bara den senare hälften av hennes

Hanc etiam Regionem Lapponiam insulant, Sed qui Muscovicos
parent imperio appellati que bode, Sveciae tamen Lapponiae
Regnum, Rubenice Terrenomedolae, Finibus antea (Finnes)
resque Lapponibus tradimus

SINUS FINNIC

Kartan över Norden *Orbis arctici nova et accurata delineatio*, ritad 1626 av Andreas Boreus, var den första inhemska illustrerade framställningen av det svenska riket. Stockholms centrala läge förklaras av att staden uppnått status som huvudstad och var en av de viktigaste orterna som finländare flyttade till.

liv dokumenterad. Anledningen är att man mer regelbundet och utförligt började föra kyrkböcker först under senare hälften av 1600-talet när kronan ville skärpa övervakningen av sina undersåtar. Men vår information om Malin härrör inte bara från rättsprotokoll – också mantalslängder och kyrkböcker, liksom enskilda dokument från Stockholms stadsförvaltning, erbjuder små kunskapsfragment om hur Malin och hennes familjemedlemmar eller andra samtida levde och verkade.

Följaktligen kommer vissa levnadslopp och omständigheter att förbli oklara eller rent av okända. Beträffande Malin, en vanlig finsk kvinna, vet vi i alla fall ungefär vilket år hon föddes och med en dags noggrannhet när hon dog samt en hel del annat. Vad gäller många andra finländare som levde vid samma tid är uppgifterna betydligt sparsammare, ibland även när det handlar om mycket mer kända personer. En sådan central gestalt är till exempel bondkvinnan Lisa Eriksdotter, som utlöste bedjarrörelsen i västra Finland. Gällande hennes liv är ingenting med säkerhet belagt efter september 1759, med andra ord bara tre år efter att hon såg de syner som ledde till väckelserörelsens uppkomst. Sålunda försvinner Lisa Eriksdotter ur historien redan som 26-åring, medan Malin träder in på scenen efter att hon fyllt 50.

Parallellt med nya lagar och lagförslag som värnar privatlivets helgd har historieforskare börjat diskutera forskningsetik även i de fall föremålet för forskningen levde och dog för flera hundra år sedan. I detta verk beskrivs med namns nämnande personer som gjorde sig skyldiga till grova brott, såsom tidelag, lögnen och mened, och som ledde till att somliga fängslades och avrättades. Det visar sig att inte heller domarna var oskyldiga. Från ett strikt juridiskt perspektiv har varken Malin eller hennes samtida någon personlig integritet längre – allt kan berättas offentligt. Ur etisk och även vetenskaplig synvinkel vilar dock forskningen på säkrare grund när syftet med att redovisa information kan motiveras med annat än berättandets glädje. Som författare till denna bok anser jag att såväl Malin, som blev offer för ett justitiemord, som

alla andra deltagare i händelseförloppet, har prövats sakligt och rättvist. En öppen behandling av Malins och hennes familjemedlemmars liv har varit nödvändig för att klarlägga de skeenden som ledde till Malins död genom bränning på bål. Detsamma gäller även andra personer som nämns i denna bok, eftersom deras gärningar var en del av denna utvecklingsgång och även belyser de tankemönster som möjliggjorde den ödesdigra orättvisan. Kanske kan dagens människor rent av lära sig någonting av de händelser som skildras i boken, med tanke på de eventuella följderna av att med alldeles för lite på fötterna förhastat stämpla en grupp individer, eller att människor inte alltid inser hur inneboende fördomar och känslor påverkar deras agerande.

KAPITEL 2

DE FÖRSTA 55 ÅREN

MALIN BLIR FÖRHÅLLANDEVIS sent nåbar för historieforskaren, först i mars 1668, när man börjar undersöka hennes mans förehavanden. Enligt en anteckning i rådstugurättens protokoll var Malin då 55 år. Tack vare detta rättsfall samt trolldomsanklagelserna mot Malin går det att informera sig även om hennes tidigare liv, i varje fall gällande vissa centrala tidsperioder. I svensk rätts- och förvaltningspraxis under 1600-talet ingick att de viktigaste personuppgifterna som namn, ställning eller yrke, ålder och födelseort, antecknades om personer som kommit eller kallats till rätten.

Malin föddes i Österbotten, sannolikt i någon finskspråkig eller tvåspråkig socken där. Om Malins föräldrar vet man, på basis av hennes tillnamn Matsdotter, inget mer än att fadern hette Mats eller Matti. Eftersom Malins födelseort i förhörsprotokollet anges bara genom ett landskap är hon knappast från Vasa eller Uleåborg, som vid den tiden var de enda städerna i Österbotten. Malins exakta födelseår är inte känt, men det placerar sig i intervallet 1610 till 1613. År 1668 säger Malin nämligen att hon är 55 år

och hon kan alltså vara född omkring 1613. Åtta år senare, 1676, säger hon att hon redan är 66 år och det innebär att hon skulle vara född omkring 1610. I en annan anteckning som gjordes samma år uppges att hon är 60 år och i så fall föddes hon först runt 1616.

Under 1600-talet följde ingen så noga med hur en människas levnadsår hopades och man firade inte födelsedagar. En människa var så gammal som hon själv trodde och på förfrågan uppgav. Det finns uppgifter om att Malin var gravid sista gången på hösten 1666, vilket talar för att hon var född senare än 1610. Enligt tre olika uppgifter om hennes födelseår skulle hon då ha varit omkring 50, 53 eller 56 år. Kanske adderade hon i förhören rejält med år till sin ålder eftersom hon mindes fel. Det är i och för sig inte omöjligt för en kvinna att få barn efter att hon fyllt 50, även om barnafödelse i detta livsskede fortfarande inte är särskilt vanligt.

Malins liv infaller under fyra, möjligen fem, svenska regenters styre. Hon föddes kanske under de sista åren som Karl IX levde, men under Malins barndomsår regerar den unge kungen Gustav II Adolf i Sverige och i de därtill hörande landskapen i Finland. Stockholm ligger förvisso långt bort, men Malin växer upp i en trakt dit Stockholms borgare hade gjort handelsresor redan under medeltiden. Varje vår och sommar anländer skepp, och med dem handelsmän för att köpa torrfisk, sälspäck, hudar, ekorrskinn och smör. Även österbottnisk tjära röner allt större efterfrågan, eftersom riket växer och utrustar sig med en expanderande örlogsflotta. Men bönderna i Österbotten är företagsamma och bygger också själva båtar, seglar till Stockholm för att sälja sina produkter och återvänder till sin hemtrakt medförande åtminstone salt. Ofta finns även tyger med i lasten samt andra varor och föremål som inte finns eller som man inte kan tillverka på hemorten, men som är till glädje för såväl bönderna själva som deras hustrur.

Jämsides med varor som transporteras under handelsresor färdas även information om förhållandena och utkomstmöjligheterna på andra sidan havet. Bottniska viken erbjuder tack vare kommunikationsmöjligheterna över vattnet även utsikter till arbete:

från Österbotten brukar man av hävd åka och utföra säsongsarbete på den svenska sidan genom att exempelvis hjälpa svenska bönder med skörden. I Sveriges byar och städer finns även möjligheter att få jobb året om för i synnerhet pigor och drängar. En del som rest iväg återvänder hem, men många rotar sig i sin nya hembygd. Den stora våg av migranter som bildades efter andra världskriget var i själva verket bara en, om än i sig ovanligt intensiv fas i folkförflyttningen åt båda hållen över Bottniska viken. Sverige, som var folkrikare, mer urbaniserat och med hänsyn till sina gruvor, bruk och manufakturmer industriellt utvecklat, erbjöd redan under tidigare århundraden många arbetstillfällen för finländare.

1600-talets finländare styrde kosan mot olika håll i Sverige, men Stockholm var då liksom under tidigare och senare århundraden en av de mest centrala destinationerna. Också Malin bestämmer sig för att resa dit, vid 21 års ålder, enligt vad hon själv berättat. Förmodligen åker hon för att skaffa sig en utkomst, under åtminstone de första åren sannolikt genom arbete som piga.

Det är inte uteslutet att Malin dessutom ville se världen eller var äventyrslysten. Vi vet inte om hon reste till Stockholm ensam eller i följe med någon, kanske en släkting eller vän eller tillsammans med andra kvinnor från Österbotten som hoppades få arbete som pigor. De källor som belyser hur finländare flyttade visar på ett mycket brokigt mönster. I vilket fall som helst var det säkrast för en ung kvinna att färdas i pålitligt sällskap; kanske hade någon betrodd mellanhand sett ut en första arbetsplats.

Enligt tillgängliga uppgifter om Malins födelse och hur hon flyttade anländer hon till Stockholm tidigast 1631, då Gustav II Adolf fortfarande lever men har begett sig till Tyskland för att leda

Detalj av Olaus Magnus dekorativa karta över Norden i form av Antonio Lafreris kopia från 1572. Här visas säljakt i den innersta delen av Bottniska viken, ett knippe torkad fisk i området mellan Torneå och Kemi och bönder som bygger en båt i Uleåborgs utmarker. Öster om Närpes står på latin *Hic fabricantvr naves*, med andra ord "här byggs båtar". Närpes har dock placerats alltför långt söderut.

NOB 9990	CAMBRICA GOTIB 1000	1001	1002	1003
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI
FORONIA FANDIA	GOTIB METH	TOR HEB	FOVED DANT	FORBA DANI

Ad Cimbrorum primum
fines ad mare balticum
de clarissimis Scandinaviae
sunt memorabilia inscripta
etiam hic. Tamen non
Germaniae genti inest et
subteritur.

de svenska trupperna, och senast 1637 då drottning Kristina har efterträtt sin far på tronen. Riket utkämpar krig under alla dessa år, dock långt från Stockholm. Beroende på tidpunkten då Malin flyttade delar hon, antingen i sin hemtrakt eller i Stockholm, den landssorg som följer på krigarkungens död. Mantalslängderna från 1634 omnämner åtskilliga pigor som har blivit registrerade med enbart förnamnet Malin; en av dem kan ha varit vår österbottniska Malin.

Även om det Stockholm som möter Malin är mycket mindre än dagens storstad, är det redan då Sveriges största stad och rikets oöverträffat mest betydande ekonomiska centrum. Under 1600-talet befäster staden även sin ställning som rikets officiella huvudstad och växer både till yta och till invånarantal. När Malin flyttar till Stockholm bor där åtminstone 35 000, kanske rent av över 40 000 människor, vilket uppfyller kravet på en storstad i Norden vid denna tid. Invånarantalet fortsätter att öka, men minskar också tidvis: rätt snart efter att Malin flyttat till Stockholm grasserar pesten, eller i varje fall en epidemi som kallas pest, i staden. Från hösten 1638 till hösten året därpå kämpar myndigheterna för att bromsa sjukdomens framfart. Drottning Kristina och hovet flyr från huvudstaden, och så gör även många förmögna stadsbor, men alla har inte den möjligheten. De flesta tvingas hålla ut medan farsoten rasar runt omkring. Överhetens prestige sätts på prov när många stadsbor motsätter sig förbudet att anordna begravningsföljen för dem som dött i pesten. Dessutom samtycker inte alla som insjuknat till att hålla sig hemma, och varken stadsbor eller folk från landsorten vill avstå från att delta i den traditionella höstmarknaden i Stockholm. Det är överhuvudtaget svårt att förhindra att pesten sprids och myndigheterna tvingas i många hänseenden till eftergifter på samma sätt som senare, när trolldomshysterin rasar.

Förvaltningsspråket är svenska, som talas eller åtminstone förstås av de flesta stockholmare. Det har emellertid flyttat mycket folk till huvudstaden även från utlandet och från olika håll i den växande stormakten. Mångahanda besökare utträttar naturligtvis

ärenden och vistas i rikets förvaltnings- och handelscentrum. Följaktligen talas i Stockholm även andra språk såsom tyska, nederländska, franska, ryska och även finska. Under Malins livstid bor där i varje fall några tusen personer som flyttat från Finland, eller deras efterkommande. De är så många att de har en egen officiell församling på samma sätt som personer med tyska som modersmål har ett eget trossamfund vid sidan av de svenska församlingarna. Finländarna bor runt om i den växande staden, men framför allt i den södra stadsdelen, på Södermalm, där även Malin bor, åtminstone på gamla dagar.

Resan till Sverige och Stockholm underlättades på 1600-talet av att även finländarna var svenska undersåtar – det handlade alltså om migration inom ett och samma rike. I och för sig var en förutsättning även för förflyttning inom kungadömet att resenären skaffade sig ett formellt flyttintyg, alltså ett pass, eller i varje fall ett prästbevis utfärdat av kyrkoherden i personens hemförsamling. Men inte alla, särskilt inte de fattiga, var försedda med flyttokument. År 1640 vändades prästerskapet i Stockholm över att stora skaror med finländare anlände till staden utan några som helst papper, vilket innebar problem framför allt i det skedet då de ville gifta sig, eller eventuellt anklagades för något brott.

Fastän Stockholm under Malins livstid var huvudstad även för finländarna, ska man inte överdriva lättheten med att flytta till västra sidan om Bottniska viken. Fartygen var mindre än i dag och under resor och gällande ankomsttider var man naturligtvis mycket mer beroende av väderleksförhållandena än under 2000-talet. Dessutom är det troligt att kontakterna mellan den nya hemorten och födelseorten, där de anhöriga hade stannat kvar, gick trögt eftersom man var hänvisad till brev eller sändebud, och det fanns inga garantier för att budet alls gick fram eller att ett svar kom. Havet var på vintern vanligen omöjligt att färdas över med båt under flera månader på grund av isarna. Det fanns också många faror i det tidigmoderna samhället, inte minst för en ung kvinna som reste ensam.

Till råga på allt var språkförbistringen mellan dem som talade finska och dem som talade svenska lika stor som i dag. Det hände att myndigheterna träffade finnar som inte förstod de frågor som ställdes. Det fanns orter i Sverige där det bodde så många finskspråkiga att alla inte nödvändigtvis behövde ha att göra med dem som talade ett annat språk. Att framhärda som enspråkig kunde även vara ett taktiskt drag varmed man försökte försvåra en kanske ogynnsam rättsprocess.

Många svenskar roades av hur finnar talade svenska. Detta framgår av det satiriska dramat *Alle Bedlegrannas Spegel* som gavs ut under 1600-talet och utkom i flera upplagor. Dramat beskriver en skön men högfärdig jungfru, och persongalleriet upptar även en finsk karaktär som talar bruten svenska. Denna karaktär är en handlande i trähantverk från Nystadsregionen som på svenska gör sig skyldig till grova uttals- och språkfel och till råga på allt hugger kniven i en stackars svensk kvinna som begått misstaget att gifta sig med honom. Så här låter mannens sista ord:

Ja, ja pöfwele skal intet nappa migh
 När iagh haar huggit knijfwen i tigh
 Mino traar tijt som mino wara föra
 Så pläga andra finna köra
 När the i Swerki haa illa kiort
 Draga the til Finland fort
 Hwem finner tå them ikän
 Så haa the kiort för så kiöra the än.

Nej, bödeln ska inte nappa mig
 Fast jag har huggit kniven i dig
 Jag drar dit varifrån jag för mina varor
 Så plägar även andra finnar göra
 När de har betett sig illa i Sverige
 De drar kvickt till Finland
 Vem kan hitta dem där?
 Så har de gjort förr och så gör de än.

Karta över Stockholm från omkring 1650 som åskådliggör stadens blygsamma storlek jämfört med det nuvarande Stockholm. Staden hade dock vuxit väsentligt utanför den ursprungliga ön Stadsholmen, och fortsatte att expandera under Malin Matsdotters livstid. I det skedet hade även Södermalm fått en stadsplan utifrån tidsperiodens ideal, även om berget bryter fram här och var. På bebyggelsens södra sida syns en liten sjö, Fatburen, en rest från den forntida havsviken, som dock slutgiltigt fylldes igen på 1800-talet. I öster har Galgberget ritats in, alltså platsen där brottslingar avrättades – fast inte uteslutande genom hängning, som namnet låter förstå. Vid ingången till 1670-talet hade bebyggelsen redan alltmer närmare sig denna motbudande plats och i slutet av seklet flyttades avrättningarna till en kulle söder om Södermalm. För att göra avrättningarna mer tillgängliga för publiken utfördes de ibland även på stadens torg. Kartan har ritats i Danmark, sannolikt på basis av en svensk förlaga.

Men så många personer från den östra riksdelen besökte västra sidan av Bottniska viken att i synnerhet svenskar i Stockholm införlivade några finska ord i sitt språk. De var inte många, men exempelvis förekom *pojke* (till och med som *poike* och *poika*), *pajta*, *kängor* och *rappakalja*. Det sistnämnda ordet betyder emellertid inte dålig öl eller att en ölbrygd har misslyckats utan används när man tycker att någon pratar strunt.

Malin tillhör de finländare som stannar kvar i Sverige. Omkring fyra år efter att hon lämnat sin hemtrakt gifter hon sig, av de uppgifter att döma som senare har antecknats vid rättens sammanträden när hennes fall handläggs. Maken heter Erik Nilsson. Han är inte finsk utan svensk och kommer från södra Sverige, närmare bestämt Forsheda socken i Småland. Makarna ingår äktenskap ungefär 1638 när Malin är omkring 25 år. Vigsellängderna över ingångna äktenskap som sparats i Stockholms olika församlingar sträcker sig inte fram till detta år, men i skenet av dem var det inte alls ovanligt att finska immigranter gifte sig med någon som talade svenska eller kanske något annat språk. Individens språkliga bakgrund hade självfallet betydelse när man träffades och bildade familj, men många finländare kom från områden där det även talades svenska och i praktiken måste de flesta finskspråkiga som flyttade till Sverige lära sig åtminstone lite svenska.

I 1600-talets samhälle avtalades många äktenskap av fäder och andra manliga förmyndare, men det gällde huvudsakligen familjer som ägde mark eller fastigheter i städer. Kvinnor i lägre samhällsgrupper, även unga, kunde i större utsträckning själva välja sin partner. I Stockholm var Malin långt borta från sin hembygd och sina manliga släktingar.

Erik är äldre än Malin och född 1592 – förutsatt att han 1668 med säkerhet är 76 år, vilket han säger till rätten när hans fall prövas. Erik skulle alltså ha varit så mycket som 18–24 år äldre än Malin, beroende på vilket år hon var född. Men måhända är det så att Erik missminner sig eller avsiktligt uppger fel ålder – i rättens

protokoll antecknas 1668 men man noterar i protokollet att hans hår inte har grånat.

Erik har redan varit gift en gång, men blivit änkling. År 1668 har han två barn i livet från sitt föregående äktenskap; de övriga sex dog innan de blev vuxna. Dessa två barn flyttar med säkerhet hemifrån senast i vuxen ålder och vi har inga uppgifter alls om dem – varken gällande namn eller gällande kön. Erik får nya avkomlingar, för Malin föder sammanlagt 15 barn i deras äktenskap som varar i ungefär 30 år. Malin blir alltså gravid i genomsnitt vartannat år. Ändå förblir bara två barn i detta äktenskap – dottrarna Annika och Maria – vid liv till vuxen ålder. Annika föds omkring 1655 och Maria omkring 1657. Med ledning av senare rättegångsprotokoll är det möjligt att dottrarna inom familjen kallas Anna och Marja.

I dag är det svårt att sätta sig in i de omständigheter som rådde i barnfamiljer under Malins livstid och i själva verket på vissa håll fortfarande i början av 1900-talet. Det tidigmoderna familjelivet var på många sätt svårare och mer oförutsägbart än i dag. Möjligheterna till familjeplanering och antikonception var begränsade och gifta kvinnor kunde, likt Malin, bli gravida varje år eller nästan årligen under hela sin fruktsamhetstid. Trots detta blev barnskaran inte med säkerhet stor, eftersom sjukdomar och bristfällig näring gjorde livets första skeden mycket osäkra. Dödligheten bland små barn och framför allt spädbarn var med dagens mått mätt förskräckande stor i Europa fram till 1800-talet och på vissa håll ända fram till 1900-talet, alltså tills industrialiseringen, bättre hygien, den medicinska utvecklingen och mer balanserad tillgång till näring successivt säkrade och förlängde människolivet. Under senare delen av 1600-talet skulle emellertid denna utvecklingsgång låta vänta på sig. Mortalitetstalen var höga inte minst i städerna där människor bodde mycket nära varandra – brunnsvattnet kunde vara förorenat av bosättningen runt omkring. Även Stockholms fortlevnad var avhängig av att mer folk från landsbygden, andra städer och även från utlandet flyttade in.

Stockholm sett från öster, från Skeppsholmen, vid slutet av 1600-talet: i vänsterkanten från Södermalms berg sett finns bebyggelse med kyrkor och väderkvarnar. På stranden reser sig Södra stadshuset där Malins fall avhandlades. Södermalm förbinds med Stadsholmen dels med en bro, dels med en sluss som drottning Kristina lät bygga och som gett namn åt de senare tidernas Slussen.

Medan Malin bor i Stockholm ser hon hur stormaktens huvudstad får en ansiktslyftning. Inför Gustav II Adolfs begravning oroar sig riksråden för att staden är så liten och oansenlig att det kan väcka löje hos främmande makter, men under Kristinas tid på tronen samt för hennes efterföljare Karl X Gustav och Karl XI rättas detta till. Man kan tala om en regelrätt byggnadsboom när Stockholm blir säte för hovet och regeringen och rikets första hovrätt grundas i staden. Många adelsmän vistas nu oftare och under längre perioder i Stockholm och låter uppföra palats som motsvarar deras status. Dessutom behövs fler myndighetsbyggnader.

Många byggnader och vyer från slutet av 1600-talet har förevigats i teckningar av Erik Dahlberg (efternamnet stavas ibland Dahlbergh) – han utmärkte sig som arkitekt, ingenjör och även krigsmarskalk – och i de många koppargravyrer som 1716 publicerades i verket *Suecia antiqua et hodierna*, alltså ”Det forna och nuvarande Sverige”. Självfallet visar många planscher i verket just huvudstadens stadslandskap.

Byggverksamheten ökar när det oregelbundna gatunätet i flera stadsdelar ersätts med en regelbunden rutnätsplan som dels är modern, dels gör det lättare för myndigheterna att ha uppsikt över stadsrummet och över dem som bor och rör sig där. Gator som är breda och inte slingrande ger myndighetsrepresentanterna bättre möjligheter att överblicka större områden. Tusentals vanliga undersåtar måste bygga om eller låta bygga om sina hem när hus ska flyttas, eftersom gatunätet rätas ut. Den som har maximal

otur hamnar på en kal bergsknalle. De mest företagsamma och modiga mindre bemedlade ansöker hos överheten om stöd för att bygga nytt.

Det frenetiska arbetet med att bygga om och räta ut gatorna når Södermalm i början av 1640-talet. Var Malin och Erik bor under äktenskapets första år är dock höljt i dunkel – kanske är de bosatta utanför Stockholm. Erik har nämligen ett inte helt vanligt yrke: han arbetar för den tidigmoderna industrin som tråddragare. Han tillverkar metalltråd och gör detta på Vällinge och Nacka bruk som ligger söder- och österut från Stockholm. Dessa två bruk är specialiserade på att tillverka föremål av mässing, som är en eftertraktad legering eftersom man får guldglans till ett billigare pris.

När Erik åldras måste han lämna sitt arbete, men ännu på gamla dagar har han en inkomstkälla eftersom han blir stadsvakt och ska övervaka den allmänna ordningen och brandsäkerheten. Även om Erik inte har hög lön är uppgiften viktig och respekterad. Brandsäkerheten är ett livsvillkor för staden: under sin historia har Stockholm upplevt ett flertal stora bränder och i förstäderna består boställningen fortfarande under 1600-talet mestadels av trähus som uppförts sida vid sida.

Hur Stockholms brandförsvar såg ut vid denna tid kan man läsa i minnesanteckningar författade av en ung fransman vars namn inte är känt. Han vistades i Stockholm under vintern 1663–1664 och berättar bland annat om ett torn högt uppe på ett berg – med andra ord på Brunkebergsåsen – varifrån brandvakten hade uppsikt över staden. Om vakten upptäckte eldslågor sköt han ett par skott med kanoner samtidigt som han larmade med en stor larmklocka.

Stockholm sett från Södermalm, närmare bestämt från Katarinaberget i riktning norröver. Den okände konstnären har förevigat hur bebyggelsen spridit sig mot galgplatsen, som skymtar i nedre högra hörnet. Katarina kyrka framställs som en byggarbetsplats.

Brunkebergs vaktorn stod emellertid på Norrmalm, alltså ganska långt från Södermalm, vilket framgår bland annat av en karta över Stockholm från 1642 där även tornet är utmärkt. Förmodligen handlade Eriks arbete mer om att delta i den egna stadsdelens gatupatrullering, ett system som hade sina rötter i medeltiden. Den franske besökaren har beskrivit även detta. Han noterar att det på olika håll i staden fanns män anställda som nattetid vaktede gatorna med en brädbit och en träklubba i handen. Vid varje jämnt klockslag fattade männen posto i närmaste gatukorsning och slog med klubban mot brädet lika många slag som klockan klämtade och ropade ut timslaget med hög röst. Samtidigt såg de till att de mörka gatorna var trygga. Troligtvis vad det sådant arbete som Erik utförde på gamla dagar. Det skulle i så fall ha inneburit att han ofta var borta hemifrån på natten.

Det går inte att med säkerhet identifiera vare sig Erik eller Malin med hjälp av de bevarade mantalslängderna från 1645–1646 och 1652, vilka föregår den följande längden som är från 1676. Paret bosatte sig på Södermalm senast 1657, för i mars 1668 meddelade en person som bodde där att han varit granne till Erik under elva år. Var Eriks och Malins hus exakt var beläget framgår emellertid inte av de bevarade källorna. Frågan om var hemmet låg diskuteras senare i denna bok eftersom husets läge kan vara en anledning till att Malin senare fick binamnet Rumpare, som kan tolkas på många olika sätt.

År 1668 bor paret i alla fall i ett eget hus på Södermalm tillsammans med sina båda döttrar. Det är dock inte säkerställt om de äger tomten som huset står på. Själva huset är sannolikt ett grått stockhus med på sin höjd två våningar; kanske har det ett enkelt torvtak. Fransmannen på besök i Stockholm nämner förvisso att det i förstäderna finns hus med koppartak som på kungliga slott, kyrkor och på alla hus i den ursprungliga staden, Gamla stan. Lorenzo Magalotti, en italiensk diplomat som besökte Stockholm 1674, skriver i sin reseberättelse att alla hus i Stockholm är uppförda av murad sten, men det är föga troligt att de allra fattigaste hade råd med sten och koppartak. Den som var händig och kunde hantera en yxa byggde sitt hus själv. Trots att gatorna rätades ut och de adliga lät bygga imponerande palats även på Södermalm, hade merparten av stadsborna fortfarande mycket enkla bostäder. Magalotti har faktiskt förevigat ett enkelt allmogehus med torvtak och en man med yxa framför det. Till många stadshus hörde på 1600-talet även ekonomibyggnader, som en ladugård. Det gällde även Eriks och Malins hem, vilket kom att få ödesdigra följder.

KAPITEL 3

SÅSOM EN TUPP OVANPÅ EN KOSSA

PÅ HÖSTEN 1666 är Malin gravid för femtonde gången trots att hon är över 50 år, åtminstone enligt vad hon själv uppger. Under Malins havandeskap måste Erik åter under en tid avhålla sig från sexuellt umgänge med sin hustru. Åren har satt sin prägel på Malin och hon har därtill genomlevt upprepade graviditeter. Visserligen är Malin yngre än Erik, men det handlar om vad som väcker Eriks lust och åtrå. Av någon anledning riktas hans intresse inte mot någon annan kvinna, utan mot familjens kor.

Erik är väl medveten om vad som avses med tidelag, för även i Stockholm har tidelagare blivit dömda. En del har avslöjats på landsbygden, men det finns även många stadsbor som har kor och andra husdjur. Den tidigaste uppgiften om sexuellt umgänge med djur i Stockholm gäller finnen Maunu eller Magnus Olavsson som i augusti 1477 ”dessvärre”, som stadsskrivaren har formulerat sig i rättens protokoll, medgav att han beblandat sig med en ko. Han dömdes att brännas på bål.

Tidelag var enligt de officiella normerna under 1600-talet en av de mest vederstyggliga synder som en människa kunde begå gentemot sin Frälsare. Gränserna var tydliga och fick inte över-skridas: en man skulle förena sig med en kvinna och människan var skapelsens krona, så undervisade kyrkan. Den som utövade otukt med djur övergav sin mänskliga värdighet och sänkte sig till djurets nivå.* Enligt Sveriges landslag skulle en man som utövade otukt med ett oskäligt djur begravas levande. Djuret som utsatts skulle brännas och läggas i samma grav som sin föröware. I praktiken följdes denna lag inte längre ordagrant i början av den nya tiden, utan de domar som utdömdes för tidelag verkställdes oftast så att tidelagaren halshöggs genom att hans huvud avskiljdes med en yxa eller ett svärd varefter kroppen brändes tillsammans med det fördärvade djuret. De stränga domar som utfärdades får sin förklaring även mot bakgrund av 1600-talets andliga atmosfär, som innefattade tanken att Gud skulle hämnas på hela riket om den som bröt mot hans lagar inte straffades. Härigenom kunde individens brott utgöra ett hot mot hela gemenskapen.

Också djuret som utnyttjats skulle dräpas, sannolikt av flera skäl: det var en medbrottsling, Bibeln förutsatte att ett sådant djur skulle dödas och genom att man gjorde så kunde minnet av det gräsliga dådet förblekna. I bakgrunden för kravet fanns samtidigt en rädsla för att det onaturliga könsumgänget kunde resultera i missfoster.

Trots kyrkans läror och rädslan för straff verkar det ha funnits något fascinerande i tanken att utöva otukt med djur och i synnerhet med kor. Historikern Teemu Keskiarja konstaterar att tidelag förefaller ha varit ett sexuellt beteendedrag som förtigits och i tysthet accepterats av svenskarna, och därmed troligen även av finländarna. Samtidigt var otukt med djur en avskyvärd synd och kunde användas för att underblåsa skvaller genom påståenden att någon blivit tagen på bar gärning.

* 3 Mos. 18:23; 3 Mos. 20:15–16; 5 Mos. 27:21.

Enligt vad rättsprotokollen berättar dömdes i de svenska landskapen på västra sidan av Bottniska viken uppskattningsvis 600–700 människor till döden mellan åren 1635 och 1778. Gamla Testamentet anser visserligen att otukt med djur är ett brott som kan begås även av kvinnor, men de som befanns skyldiga eller anklagades för brottet var nästan alltid män – mestadels mycket yngre än Erik Nilsson och stundom gossar i tonåren. I Finland förefaller tidelag ha varit ovanligt före 1700-talet eller omnämns i varje fall inte lika ofta.

Under slutet av år 1666, om inte förr, börjar Erik betrakta familjens kor med nya ögon. Det kan bero på att han under många nätter patrullerar på gatorna tillsammans med andra stadsvakter och tar igen sig om dagarna när familjen kanske inte är hemma. Det är känt att Malin efter Eriks död skaffar sig en utkomst genom att driva en bastuverksamhet och även arbeta som barnmorska; kanske ägnade hon sig åt detta redan medan Erik levde. Sysslan som jordemor krävde åtminstone en gång att Malin måste sova borta hemifrån under tre veckors tid.

I trähuskvarteren på Södermalm finns fortfarande stall och ladugårdar. Erik och Malin har hela tre kor. Två av dem, en rödbrun och en svart, blir föremål för Eriks lustar. Den tredje kon rör han inte – kanske är det bara en kalv, kanske vill han att åtminstone ett av kreaturen ska förbli rent.

Före jul föder Malin ett barn, som dock är dödfött. Makarna har redan under ett drygt decennium fått vänja sig vid att mista sina små, men Erik upplever det dödfödda barnet som en personlig varning och säljer den ena kon som han har bestigit som slaktdjur.

Men Erik lyckas inte bekämpa sitt begär. Malins kropp står åter till hans förfogande, men det räcker inte längre. Erik styr allt oftare kosan till ladugården. Berusad av sin drift glömmer Erik att vara försiktig; hans familj bor ju i huset och rör sig på gården.

Ännu en sommar står för dörren. En dag ser den äldre dottern Annika något besynnerligt: fadern kommer ut från bastun med

en liten pall i handen. Han ställer ner pallen bakom den svarta kon ute på gården, inte bredvid den. Men fadern sätter sig inte på pallen som modern skulle ha gjort inför mjölkningen utan stiger upp på den, knäpper upp byxorna och gör någonting med kon. Annika vet vad som är på gång för hon har sett detta förut när hon betraktat hönornas förhävanden. Fadern har bestigit kon som en tupp bestiger en höna. Med dessa ord beskriver hon senare synen för rätten.

Men på sommaren 1667 vet man ännu inte vart Eriks begär i slutändan ska leda. Annika berättar för sin syster Maria vad hon sett och även hon kommer för att titta på. Fadern upptäcker inte flickorna. De är bara tolv och tio år gamla men vet att det som sker är en absolut förbjuden handling. De säger ingenting till sin mor, men känner ett behov av att anförtro sig till en vuxen och avslöjar saken för sin granne Valborg Persdotter som är 42 år och har bott granne med Erik Nilsson i elva år. Flickorna är bekanta med Valborg, de har känt henne hela livet.

Valborg vill emellertid inte tro på flickorna: de kanske missförstod vad de såg eller hittar på alltsammans. Dessutom är Erik redan till åren kommen – kan han vara intresserad av sådana dumheter som gossar och unga män kan tänkas syssla med? Tidelag är dessutom en sak som man helst inte vill bli inblandad i. Valborg tiger, och sannolikt gör flickorna likadant.

Efterhand som månaderna går glömmet Erik att vara det minsta försiktig och när vintern kommer får flickorna allt oftare se sin far stå på bastupallen. Erik ger utlopp för sin lidelse såväl i ladugården som ute på gården under vedbodstaket i klart dagsljus, ibland rent av tre gånger under samma dag. Eftersom flickorna inte säger ett knyst om det de ser inbillar sig Erik att ingen vet – eller i varje fall vill han intala sig det.

Varför vill Erik inte inleda ett förhållande med en kvinna? Det finns kvinnor i Stockholm som han skulle kunna köpa sex av. Fast kanske gör han det i något skede – det får vi aldrig veta. Kanske anser han att ett kreatur är en bättre partner än en kvinna, efter-

Den italienske diplomaten Lorenzo Magalotti skrev en reseskildring i samband med sin vistelse i Sverige 1674. Hans illustrationer skildrar även vanligt liv, såsom denna bild av stockstugor med torvtak. Scenen är troligen från landsbygden, men miljön i Södermalms utkanter var snarlik.

som det garanterat håller tyst. Det börjar hur som helst besvära Erik att kon förefaller att bejaka hans känsloyttringar genom att följa efter honom och börja råma när han kommer inom synhåll.

Märkligt nog varken ser eller hör Malin någonting. Man kunde tro att hon som mor och husmor någon gång skulle ta maken på bar gärning, eftersom saken är uppenbar för familjens unga döttrar. Måhända vill Malin inte se sanningen.

Malin noterar i alla fall att makens uppförande förändras. Den förut så pilske mannen vill inte längre röra vid henne. Erik blir tungsint, är på dåligt humör, fräser och svär jämt och ständigt åt frun och barnen. Och Malin hör honom ofta utbrista: ”Jag kommer aldrig att få en värdig död.” Sade Erik så till sin hustru eller snarare till sig själv? Dessutom ser Malin honom ofta ta med sig

sin kniv när han går till sängs och hon undrar om han funderar på att ta livet av sig.

Erik börjar gå i kyrkan alltmer sällan och vill inte gärna ta nattvarden längre. Han har dåligt samvete över sin böjelse och anser sig inte vara värdig nog att gå in i Herrens hus och framför allt inte att ta del av det heliga sakramentet. Han avslöjar inte anledningen för sin hustru – givetvis inte, det skulle förstöra familjelivet och ända hans liv. Men nu har Erik i alla fall insett att äktenskapet håller på att gå under oavsett om hans begär förblir hemligt eller ej.

Malin förstår att någonting är fel, men vet inte vad. Fast kanske vet hon innerst inne – kanske har hon sett detsamma som döttrarna men vill inte medge det för sig själv. Hon upplever ångest över makens förändring. Hennes enda möjlighet är att be för honom. En gång verkar det som om Gud hör hennes böner – på nyårsdagen 1668 följer Erik med till kyrkan efter ett långt uppehåll och makarna tar nattvarden tillsammans. Men Malin blir besviken: nattvardsgången botar inte Erik och de har inget äktenskapligt umgänge längre.

Avslöjandet och sanningens minut är ett faktum i mars 1668. Den morgonen tar Erik Annika och Maria i upptuktelse och de rymmer hemifrån. När de några timmar senare återvänder greppar Malin en granruska och börjar i sin tur piska rymlingarna. ”Slå mera!” hetsar Erik sin hustru.

I 1600-talets samhälle trodde man på den fostrande kraften hos kroppslig aga. En husfar fick slå sin hustru, sina barn och tjänare om syftet var att tillrättavisa, men det fick inte resultera i sår eller skador. En husmor fick på samma villkor tukta sina barn och sina tjänare. Malins handlande denna tragiska dag i mars, som skulle komma att spoliera familjegemenskapen, visar att hon omfattade tidens allmänna hållning, i varje fall avseende disciplin i hemmet. Hon är inte en mor som talar förstånd med sina tonårsdöttrar och inte en hustru som med väl valda ord lugnar en argsint make. I likhet med mannen uppfattar hon döttrarna som småglin som trotsar sina föräldrar och eftersom maken driver på, och rent

av ber henne ge barnen smörj även för hans räkning, basar hon på med kvasten.

Till slut får Annika nog och vrålar åt sin far: ”Gud vet. Moder slår och ni slår. Jag förmår nu icke längre tiga om en sådan synd som ni har gjort och hela tiden stått på en stol över vår svarta ko såsom en tupp över en höna.”

I och med att dessa ord uttalas ödeläggs den patriarkala familjestrukturen: familjens överhuvud har hängett sig åt den mest skambelagda av synder och är därför oduglig och värdelös i rollen som ledare. Annika har i affekt velat hämnas på fadern för hans, enligt henne, orättvisa bestraffning och hon lyckas till punkt och pricka. Om Malin hittills varit ovetande eller har lyckats motarbeta sina intuitiva misstankar, måste hon nu se sanningen i vitögat.

När Erik inser att hans döttrar redan under en lång tid har känt till hans förehavanden blir han skamsen och bestört och mer eller mindre lamslagen. Han skulle kunna förneka sanningshalten i Annikas påståenden, men han har redan länge plågats av dåligt samvete. Därför medger han inför sin hustru att det förhåller sig så, men förmår efter sin bekännelse bara lägga sig och tyst bli kvar i sin säng. Vid denna tid var man trångbodd och framför allt bland vanligt folk hade familjemedlemmarna inga egna sovrum – somliga hade inte ens en egen säng. Konfronterad med den skymfliga sanningen har familjefadern ingen annan reträttplats än sin del av den äkta sängen – Erik törs inte ta sin tillflykt ut i staden. Vi kan bara föreställa oss den tryckta stämningen i hemmet efter att Annika högljutt meddelat vad hon sett och hur svårt det är för Malin att inse faktum.

Erik grubblar och jämrar sig och vakar under hela den mörka vinternatten, men kommer slutligen fram till att han inte har något annat alternativ än att acceptera det straff han förtjänar till följd av sin gärning. Erik kan inte lita på att hans hustru, och i synnerhet inte hans döttrar, kommer att tiga om det hela och han förmodar att saken inom kort blir känd bland stadsborna och myndigheterna. Redan under en längre tid har han ju ängslats för att

avslöjas och att hans liv ska få ett ovärdigt slut. Han har kämpat med uppriktiga samvetskval och vill nu äntligen sona sitt brott.

Tidigt på morgonen, när klockan slår fyra, uppsöker Erik sin granne, hökare Johan Isberg, och ber honom kalla en stadstjänare till platsen. Tillvägagångssättet är detsamma som om man på 2000-talet skulle kalla på polis – stadstjänarna var underställda stadens råd, de skötte administrativa ärenden och övervakade dessutom den allmänna ordningen. Erik bekänner sitt brott för stadstjänaren och låter sig därigenom mer eller mindre frivilligt fängslas. Han tar farväl av sin hustru och Maria, men säger ingenting till Annika. Trots att han vet att han förtjänar ett straff kan han inte förlåta dottern som avslöjat hans hemlighet.

Den 19 mars 1668 ställs Erik inför rätta vid Södermalms kämnärsrätt och berättar att han bedrivit otukt med en ko. Rätten förundras över Eriks redogörelse för han är sannerligen ingen ung dräng. Man efterhör hans ålder och omständigheter. Erik säger att han är 76 år och redovisar sina äktenskap och familjeförhållanden. Han påminns om sin bekännelse och man framhåller för honom att hans handlande kommer att få konsekvenser. Man ber Erik berätta varför han har erkänt.

Erik redogör för händelseförloppet och för det som ägt rum hemma dagen innan. Men han kan inte uppträda riktigt tydligt och trovärdigt. Rätten förstår att Erik är osäker på hur länge hans osunda samröre med korna egentligen har pågått. Man frågar om hustrun varit medveten om saken eller kanske rent av är roten till det onda. Erik tar på sig hela skulden och ber om det straff han förtjänar men hoppas att han ”måtte med nådigt fängelse häftas” – med andra ord hoppas Erik på särskilt mild behandling i fängelset som tack för sin bekännelse.

Kämnärsrätten förhör också Annika och Maria, som berättar vad de sett. Handläggningen av ärendet fortsätter dagen därpå. Då är det Malins tur att avge vittnesmål. Malin förnekar all kännedom om makens förbjudna förhållanden. Hon berättar om bestraffningen som ledde till att Annika avslöjade vad hon sett, varpå

Erik erkände. Vidare berättar hon om Eriks vresiga och egendomliga uppträdande sedan länge. Rätten informeras även om det dödfödda barnet och om mannens omåttligt starka sexualdrift, som dock sedan en tid tillbaka inte längre omfattat hustrun.

Inget av Eriks två levande barn från hans tidigare äktenskap figurerar i rättegångsprotokollen. De bor alltså vid denna tid på annat håll, kanske utanför Stockholm. Men även om de hade bott i Stockholm hade det kanske inte funnits någon anledning att förhöra dem, eftersom de som annorstädes boende sannolikt inte hade haft kännedom om faderns syndiga gärningar.

Kännärrätten hänskjuter ärendet till rådstugurätten, som sig bör. Stockholms rådstugurätt sammankommer vid Stortorget, eller på Stortorgetts norra sida, precis som under medeltiden. Eriks fall handläggs den 28 mars, tio dagar efter att saken kommit i dagen. I rådstugurättens protokoll beskrivs han som ”en gammal man, dock ej gråhårig”. Anteckningen visar att detta uppfattades som ovanligt – i den tidigmoderna verkligheten kunde livets höst inträda redan vid 40 eller 50 års ålder.

Inför rådstugurätten berättar Erik i stort sett detsamma som i kännärrätten. Han upprepar att han syndat i ett och ett halvt års tid, men inte vid fullmåne eftersom han ängslats för att kon skulle börja råma mitt i natten om den kände igen honom i månljuset. Också dottrarna förhörs på nytt. Annika är skuldmedveten eftersom processen, som nu med säkerhet utmynnar i en dödsdom för fadern, inleddes efter hennes ord i vredesmod. I övrigt redogör Annika för händelserna på samma sätt som tidigare, men hon hävdar att det var Maria som första gången såg vad fadern höll på med och bad henne att komma och titta. Maria påstår däremot att Annika var den som först såg fadern, och kallade på henne. Ingendera flickan vill ta ansvar för att ha varit den första att bevittna det förfärliga och för att ha torgfört saken.

Inte heller grannen, Valborg Persdotter, vill tillstå att hon skulle ha hört eller sett något och säger att hon överhuvudtaget har svårt att tro detta om en gammal man. Malin förnekar för sin del

att hon sett dessa drag hos sin man, men upprepar det hon tidigare sagt om makens tungsinthet och ovilja att ta nattvarden. När hon uppmanas berätta varför hennes och makens äktenskapliga samliv upphört svimmar hon, är medvetlös en lång stund och svår att få liv i – sådana privata frågor mellan man och kvinna var inte lätta att tala om högt, framför allt inte offentligt inför stadens mest inflytelserika män.

Erik ser och hör allt detta. Han har svårt att hålla sig lugn: han gråter och darrar. Han säger att han har syndat ofta och i lönn- dom, anser sig förtjäna sitt straff och vill dö. Men Erik förnekar att han har haft en kniv med sig i sängen – förmodligen anser han att blotta tanken på självmord är ett ännu gruvligare brott än tidelag.

Rådstugurätten dömer Erik till döden utifrån Guds och människans lagar. Dödsdomar ska stadfästas av Svea hovrätt i Stockholm. Hovrätten fastställer dödsdomen och Erik sonar sitt brott redan innan året är till ända.

KAPITEL 4

RUMPARE-MALIN

EFTER ATT ERIK HALSHUGGITS blir Malin änka och Annika och Maria faderlösa. Vi känner inte till om Malin och flickorna såg på när Eriks dödsdom verkställdes. Sannolikt brändes Eriks kropp, som lagen och rättspraxis förutsatte, och kon som han fördärvat – den som inte sålts till slakt – gick antagligen samma öde till mötes. Erik efterlämnar alltså ingen kropp som familjen skulle kunna begrava i vigd jord, och någon hederlig begravning blir det inte heller fråga om – det går precis så som Erik hade fruktat. Familjen tvingas leva vidare i en verklighet där fadern har avrättats och i stort sett hela staden känner till saken och orsaken – att den gifte, äldre mannen Erik Nilsson utövade otukt med sina egna kor. Vetskapen om detta börjar spridas redan i mars 1668 efter att Erik bekämt sitt brott inför två domstolar. Att en äkta man varit tidelagare är en skandal och stadens skvallerkärringar och -gubbar kastar sig girigt över detta med sitt sladder.

Skandalen kastar en skugga också över Malin: Var det möjligt att hon, en hustru i den åldern, verkligen inte kände till vad som

Italienaren Lorenzo Magalotti bekantade sig även med den nordiska bastukulturen. Malin Matsdotters bastu var sannolikt mycket mindre och enklare, och sysselsatte inga bastupigor.

pågick trots att hennes döttrar och tydligen även grannarna var informerade? Varför sökte en gift man tröst hos kreatur? Var det fel bara på Erik eller var någonting på tok också med Malin? Det är troligt att Malin även själv ställde sig dessa frågor.

Eriks död medför ett visst ekonomiskt bakslag för familjen, även om läget inte är kritiskt. Malin kan skaffa sig inkomster på egen hand och gjorde det kanske redan medan Erik levde, även om hon inte längre arbetar som piga. Hon har en bastu där stadens invånare kan tvätta sig mot betalning. Både den unge fransmannen som bodde i Stockholm under åtta månader åren 1663–1664 och italienaren Lorenzo Magalotti skriver i sina memoarer bland annat om stadens bastukultur. Malins bastu uppges vara gammal och är säkert inte lika stor som de offentliga badstugor

som de sydeuropeiska besökarna uppsökte under sin tid i staden. I dem badade män och kvinnor tillsammans. I stora bastur fanns ibland bastupigor som tvättade besökarna, men Malin verkar ha nöjt sig med att helt enkelt bjuda ut sin bastu mot betalning.

Malin har en inkomstkälla till. Stadsborna, framför allt folk från Finland, använder henne emellanåt som jordemor. Efter många förlossningar har hon en hel del egen erfarenhet. Redan vid denna tid fanns yrkesutbildade barnmorskor i Stockholm som överheten hade uppsikt över, men det var inte alla som vare sig kunde eller ville använda sig av deras tjänster, som naturligtvis var avgiftsbelagda. En person som Malin med yrket som bisyssla och som dessutom talade finska var naturligtvis omtyckt av den mindre bemedlade finska befolkningen. Sysslorna som bastubaderska och barnförlösare stod inte långt från varandra – kanske kom somliga för att enligt finsk tradition föda i Malins bastu. Bastun var en plats där man renades – både till kropp och själ – och där även en nyfödd var skyddad från såväl sjukdomar som onda andar. Malins uppgifter som baderska och barnmorska kan delvis förklara varför så många stadsbor några år senare uppfattar Malin som en trollkona – hon har ju haft något slags kontakt med livet på andra sidan.

Malin anlitas som jordemor även av lite bättre bemedlade personer, däribland Bengt Bagares hustru Anna Sippel. Av någon anledning bor Malin hemma hos Bengt och Anna under tre veckors tid, fastän hon och Anna är bosatta ganska nära varandra på Södermalm. Orsaken kan vara att det tar tid för Annas förlossning att komma igång. I huset övernattar även Abraham Järnbärares hustru Anna, som kanske även hon är jordemor, eller helare.

På natten vaknar Malin av ett oväsen och får se hur man bär in plåtar i huset, alltså stora och tunga kopparpengar, som läggs på hög i källaren. Malin vill stilla sin nyfikenhet och frågar frun i huset varifrån hon och hennes man har hämtat så mycket plåtar.

”Från staden”, svarar Anna Sippel. ”Jag har stora utestående fordringar där.”

Det verkar som om Anna förstärker sin ekonomi genom att låna ut pengar till andra stadsbor mot ränta – det är därför inte så konstigt att många senare ansluter sig till trolldomsbeskyllningarna mot henne.

”Varför i all världen tar ni inte hem pengarna under dagtid?”

Anna vill inte gå närmare in på sina penningaffärer och uppmanar sin jordemor: ”Om du vet något, så ska du tåga.”

Vistelsen i Anna Sippels hem kommer senare att ligga Malin i fatet, men det vet hon ännu inte.

Malins döttrar uppnår snart den åldern då de kan försörja sig själva genom att tjäna som pigor utanför hemmet. Piganställningen är under denna tid en del av livet för unga kvinnor, framför allt bland de mindre bemedlade, och även önskvärd från myndigheternas sida med hänsyn till bristen på arbetskraft men också för att motverka sysslöshet.

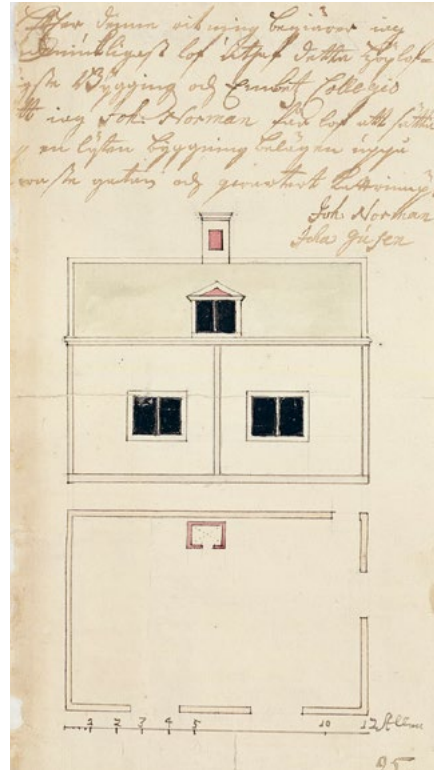
Malins änkestånd varar bara ett och ett halvt år innan hon träffar en ny man. Detta sker sannolikt i slutet av 1669 eller i början av 1670. Malins nya make heter Anders Arendtsson. Längder över personer som ingått äktenskap i Stockholms församlingar finns bevarade från tiden då Malin och Anders vigdes. Det finns dock ingen anteckning om Malins nya äktenskap – i och för sig måste man reservera sig då det gäller Storkyrkoförsamlingen. I registren finns nämligen luckor beträffande vigslar just kring decennieskiftet 1670. Förutsatt att inte prästen har glömt att notera Malins och Anders äktenskap, eller att paret inte vigdes i Storkyrkoförsamlingen under just de åren då det finns tydliga brister i bokföringen där, är det möjligt att Malin gifte sig utanför Stockholm. Hon lämnade nämligen Stockholm för en tid senast när Erik hade avrättats. Kanske behövde hon få distans till det inträffade och komma bort från sina skvellersugna grannar. Men om det var så vet vi ändå inte hur långt bort från Stockholm hon åkte och var hon bodde, hur länge resan varade och huruvida Annika och Maria följde med, men det är möjligt att hon träffade Anders på sin nya vistelseort.

Från början av 1700-talet uppgjordes byggnadsritningar också för bostäder för gemene man och de skulle godkännas av myndigheterna. Denna ritning uppgjord av en okänd arkitekt 1726 visar ett hus med en eldstad, tänkt att byggas vid Tavastgatan mitt emot kvarteret Katrumpan. Ritningen tillkom efter Malins livstid, men ger en uppfattning även om de hus som mindre bemedlade stadsbor på Södermalm bebodde i slutet av 1600-talet.

Att resa var emellertid dyrt och bland allmogen på 1600-talet var det inte vanligt att göra resor för nöjes skull, inte ens för att få sörja i fred. Om Malin faktiskt lämnade Stockholm under en tid styrde hon sannolikt kosan till en ganska närbelägen trakt och till vänner – exempelvis till något av de bruks-samhällen där Erik hade arbetat som yngre, eller till en vän på landet i närheten.

Vad gäller Anders Arendtsson känner vi med säkerhet bara till hans namn samt att förbundet mellan honom och Malin var besvärligt. Det är en del av orsaken till att Annika och Maria fick nog av hemmet och sökte sig bort för att städslas som pigor.

I Stockholms mantalslängder från 1652 och 1676 finns ingen Anders Arendtsson upptagen. Anders figurerar inte heller i de trolldomsprocesser som gäller Malin, utom en gång när han nämns vid namn som Malins make. När Södermalms kämnärsrätt i maj 1676 börjar utreda de misstankar som gäller Malin och hennes döttrar beskrivs hon som ”en gammal finsk hustru Malin Matsdotter”.

Det sägs vidare att hon har varit gift två gånger, ”nu sidsta gången” under sex års tid. Hennes äkta män nämns inte vid namn och Malin tilltalas inte direkt som Anders änka. Malin kallas *hustru*, vilket kan hänvisa även till änkeståndet, för så benämndes under 1600-talet en fullvuxen kvinna som var familjens överhuvud eller kunde ta på sig denna uppgift. Innebörden av ordet är egentligen ’husmor’ och det kunde därför användas även om en kvinna som blivit änka. Om Anders hade skilt sig från Malin eller helt enkelt övergett henne, skulle det med säkerhet ha noterats när Malins personuppgifter bokfördes. På 1600-talet var det mycket ovanligt att ansöka om skilsmässa och att sådana beviljades. Att äktenskap upphörde genom dödsfall var däremot så vanligt under den tidigmoderna tiden att det inte behövde diskuteras närmare. Det mest sannolika är att Malin blev änka på nytt under våren 1676 och att Anders dog i slutet av 1675 eller tidigt i början av 1676.

På basis av en källuppgift, som dock är mycket osäker, skulle Anders ha varit hjulmakare. Malin omnämns en gång postumt som *Juhlmakare Enkian Rumpare Malin*. Det var den 25 augusti 1676 vid en uppräknig av trollkonor som hade ansatt barn. Skrivaren har uppenbarligen i detta fall antingen förväxlat Malin med Maria Sigfridsdotter, änka efter skråets ålderman* och som också hon misstänktes för att föra barn till Blåkulla, eller så har han helt enkelt glömt att skriva *och* mellan namnen.

Anders Arendtsson var därför sannolikt inte hjulmakare. Vagnmakareämbetet, dit även hjulmakarna hörde, inrättades i Stockholm 1663 men det material som finns bevarat härstammar från början av 1700-talet och Anders yrke kan därför inte med säkerhet fastslås.

Utifrån anteckningar i rättsprotokoll bodde Eriks och Malins familj år 1668 granne med änkan Valborg Persdotter och hökare Johan Isberg – det var den sistnämnde som Erik uppsökte mor-

* Ordföranden för ett ämbete, dvs. en sammanslutning av hantverkare, kallades ålderman.

gonen efter att han avslöjats och uppmanade att kalla en stadstjänare till platsen. Under sin egen rättegång, i juli 1676, nämner Malin Isbergs piga, som enligt henne kunde vittna om dottern Marias lösaktiga leverne. Även detta talar för att Johan Isberg och Eriks familj bodde vägg i vägg eller åtminstone mittemot varandra. I mantalslängden från 1676 är Johan Isberg skriven i kvarteret Timmermannen, ganska nära drabanten Jonas Myra, vars pigor spelade en viktig roll när Malins rykte och liv ödelades. Men i Johan Isbergs grannskap finns ingen Malin Matsdotter eller Anders Arendtsson antecknad – däremot en viss järnbärare Erik Nilsson som givetvis var en annan person än Malins första make, eftersom han hade avrättats flera år tidigare. Eriks och Malins andra granne, Valborg Persdotter, kan inte tillförlitligt identifieras i mantalslängderna från vare sig 1676 eller 1652. Detsamma gäller änkehustrun Sigrid, som enligt anteckningar i förhørsprotokollet från maj 1676 tillsammans med sina barn var granne till Malin. Det går inte att med säkerhet hitta henne i mantalslängden från det året, eftersom hennes efternamn eller patronymikon är okänt. Anteckningar som gäller grannarna är alltså inte till stor hjälp om man vill veta var Malin bodde.

I forskningslitteraturen har dock framlagts, sannolikt med ledning av en anteckning i mantalslängden från 1676, att Malin vid denna tid bodde på Mariaberget, alltså på det berg som namngetts efter Maria kyrka, som ligger väster om Slussen och med branta stup sluttar ner mot Riddarfjärden. I mantalslängden från sagda år finns nämligen en anteckning bland de boende i kvarteret Kattan: ”hustru Malin Matsdotter, som väver och syr”. Kvarteret Kattan gränsar till Bastugatan och där låg kanske även Malins bastu. Malins hushåll i kvarteret Kattan hyser ett barn, som kunde vara hennes yngre dotter Maria, även om hon faktiskt redan var 18 eller 19 år gammal när mantalslängden uppgjordes. Under en senare redogörelse för sitt liv låter Malin i sarkastisk ton förstå att även Maria var anställd som piga men flyttade tillbaka till sin mor. En annan gång säger hon att båda flickorna flyttade hem igen.

Att Annika inte bor i kvarteret Kattan tillsammans med Malin skulle kunna förklaras med att hon under 1676 bodde tillsammans med sin husbonde, linvävaren Erik Jöransson, eller att hon, ”en kona Annika; som arbetar för sin föda”, är den som på samma blad som Malin registrerats i kvarteret Kattan. Det är emellertid osäkert om denna ”kona” är Annika Eriksdotter, för pigor och döttrar brukade inte antecknas tillsammans med löst folk. Denne linvävare Erik Jöransson finns 1676 mantalsbokförd i kvarteret Bryggaren – i 2000-talets Stockholm kallas samma kvarter Nattugglan och ligger strax söder om Medborgarhuset. I slutet av 1676 låg där intill en liten sjö vid namn Fatburen, som sedermera fylldes igen. Gällande Erik har faktiskt en piga antecknats, som kunde vara Annika. När Annika i slutet av 1676 tvingades till offentlig bikt anges Katarina kyrka som hennes hemförsamlingskyrka. Hon tillhör alltså varken finska församlingen eller Maria församling. Kvarteret Kattan ingick i Maria församling, men Annikas uppgivna hemförsamling innebär inte nödvändigtvis att Malin skulle ha bott nära Katarina kyrka. Kanske anslöt sig Annika till Katarina församling först när hon tog tjänst hos Erik Jöransson.

Identifikationen av en Malin i kvarteret Kattan respektive Malin Matsdotter försvåras av att Kattans Malin inte förefaller ha haft grannar vid namn Valborg eller Sigrid. Dessutom bor Kattans Malin på hyra i ett hus som ägs av en Elias Jakobsson. I rättegångsprotokollen får man i stället en bild av ett hus som ägdes av Erik Nilsson och sedan övertogs av Malin. Det är förstas möjligt att Malin ägde bara själva huset medan tomten tillhörde någon annan, kanske just den mantalsbokförde Elias Jakobsson. Men inkomstkällan för Kattans Malin är i mantalslängden en annan än vad som anges i rätten: i stället för att driva en bastu livnär sig Kattans Malin på att väva och sy. Förvisso vävde också Erik Nilssons änka, vilket förs fram i rättsprotokollen, men det står att hennes huvudsakliga syssla uttryckligen var att driva bastuverksamhet. Det kan också hända att Malin inte hade tillstånd att vara bastuföretagare – i staden fanns flera olagliga bastur i strid med över-

hetens kungörelser – och att hon därför i mantalslängden angav ett helt annan och till synes oskyldigt näringsfång. Kattans Malin bodde visserligen på Bastugatan eller i närheten av den men inte heller detta går att ta fasta på, för alla Stockholms eller ens Södermalms bastur kan inte ha legat vid just Bastugatan. Faktum är att det fanns ett flertal Bastugator och Bastugränder i staden även på Södermalm. En del gatunamn har ändrats med tiden.

Längre västerut på Södermalm, i kvarteret Krukmakaren, bor en Malin i ett eget hus och hon försörjer sig själv och sin familj som tvätterska. Men i hennes fall finns fyra barn inskrivna och dessutom som inneboende en gammal skeppskarlar som inte var samma man som Anders. Det verkar alltså inte som om hon var Erik Nilssons änka och mor till Maria och Annika. Detsamma gäller Anders Erikssons hustru Malin Matsdotter som bor i en helt annan stadsdel, på Norrmalm, och som även hon kom att misstänkas för trolldom – handläggningen av hennes fall infaller faktiskt tidsmässigt samtidigt som misstankarna mot Annikas och Marias mor börjar gro, men behandlingen av det fallet drar ut långt in på hösten, vilket räddar hennes liv.

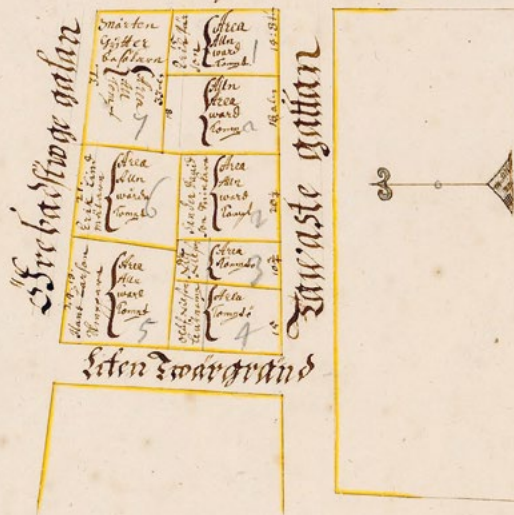
En möjlighet är att varken Malin eller Anders fördes in i mantalslängden för 1676. År 1652 stadgade kronan att personer över 63 år skulle befrias från skyldigheten att betala mantalspenningar, alltså personskatt, och enligt Malins egen uppfattning hade hon 1676 uppnått den åldern. Visserligen tillämpades denna övre åldersgräns under tidernas lopp på mycket olika sätt och i mantalslängden från 1676 finns ett flertal personer införda vilka bedöms vara gamla.

Ingenjör Johan Olofsson Holm ritade för hand, på uppdrag av Södermalms stadsplaneringsmyndigheter, en detaljerad kvarters- och tomtkarta där även uppgifter om fastighetsägarna infördes. Kartverket färdigställdes i två delar under åren 1674 och 1679. Den del som beskriver kvarteret Kattan och även annan bosättning på västra sidan av Södermalm gäller situationen år 1679, det vill säga några år efter Malin Matsdotters död, vilket är förargligt

Qvarteret Kattan.

Hörnegård & Brunnens gränden,

Kvarteren Kattan (t.v.) och Kattrumpan (t.h.), varav det ena kan ha varit kvarteret där Malin bodde, såsom de framställs i Johan Olofsson Holms tomtbok från 1679.

när man önskar klarlägga var Malins hem var beläget. Ingen Malin Matsdotter nämns i kvarteret Kattan – men ägaren till en tomt är de facto inte angiven. Elias Jakobsson, som enligt mantalslängden år 1676 var ägare till Kattans Malins hus, är inte heller upptagen i tomtboken. I det närbelägna kvarteret Katthuvudet kan man dock hitta Per Andersson, vars barn vittnade mot Malin 1676. Österut från kvarteret Timmermannen finns drabanten Jonas Myra, vars pigor spelade en stor roll när Malins familj gick under, men där emot ingen hökare Johan Isberg, trots att denne enligt mantalslängden bodde i samma kvarter.

Det troliga är att ägarförhållandena i Holms kartbok inte till alla delar avspeglar året som den upprättades; där finns uppgifter även från hur det förhöll sig 1680 och 1690. Dessutom verkar det finnas färre tomter på kartan än vad namnlängderna i mantalslängden ger vid handen, vilket talar för den tidigmoderna förvaltningsapparats begränsade möjligheter att nå samtliga fastighetsägare.

Identifieringen av Kattans Malin och tidelagaren Erik Nilssons änka blir bristfällig av ovannämnda skäl. Men Malin bodde någonstans på Södermalm vid denna tid och kanske ger hennes binnamn en ledtråd om detta.

När vi skriver 1676 har Malin Matsdotter blivit Rumpare-Malin. Hon omnämns ofta med detta namn i förhørsprotokoll som handlar om trolldomsmissankor: ”Malin Matsdotter, vulgo Rumpare-Malin”. Många stadsbor hade nämligen vid denna tid ett binamn eller ett smeknamn. Det var nödvändigt, eftersom långt ifrån alla hade ett släktnamn, men däremot ett patronymikon, som Nilsson eller Matsdotter. Eftersom förnamnen inte var så många kunde det i en stor stad finnas flera personer med samma förnamn och patronymikon. År 1676 bodde fler än en person med namnet Malin Matsdotter i staden. Med hjälp av ett smeknamn var det lätt att definiera vem som avsågs. Dessa smeknamn har förargligt nog för forskaren inte antecknats i mantalslängderna och inte alltid ens i kyrkböckerna. Malin benämns inte Rumpare-Malin i rättsprotokollen från 1668, som handlar om Erik Nilssons syndagärning.

Vad betyder då binamnet Rumpare? För Malins samtida var det så självklart att det inte behövde förklaras eller kommenteras. Forskarna har kopplat ihop binamnet med skällsordet *rumpoxe* som av 1600-talets svenskar användes om personer som var dumma och trögtänkta. Malins bristande kunskaper framkommer under förhören då hon inte kan återge centrala trossatser och inte heller upprepa vare sig dem eller böner som någon läser högt. Malin var naturligtvis inte den enda vars knappa kunskaper kyrkans män förskräcktes över. Allmogen uppfattade nog inte dumhet till alla delar på samma sätt som de lärda och skulle knappast ha skymfat någon för just bristande läsförmåga eller ofullständig kristendoms kunskap. Dessutom är ordet *rumpoxe* ganska olikhet ordet *rumpare*.

Begreppet rumpare förekommer i varje fall i slutet av 1600-talet och även senare i sjöfolkets språk i betydelsen gipp (vändning av segel), men eftersom Malin inte hade för vana att vända sig om på något uppseendeväckande sätt är det svårt att tro att en stadsbo som inte var engagerad i marina yrken skulle ha fått ett binamn från sjömansspråket. Även verben *rumpera* och *rompera* finns i svenska språket och betyder sönderbryta och förfaras och har avletts från

verbet *korrumpera*. Dessa ord har dock sannolikt tillkommit efter tiden då Malin levde.

Kanske kan binamnet förklaras utifrån platsen där Malin bodde. Även om det inte går att exakt fastställa var hennes hus och bastu var belägna, bodde Malin säkert på Södermalm. Ett av kvarteren där hette och heter fortfarande Kattrumpan och ligger på Södermalms norra strandklippor, väster om Slussen och det tidigare nämnda kvarteret Kattan. I modern svenska betecknar *rumpa* bakdel, stuss eller stjärt men kan även användas om en svans i vissa dialekter. Det var också den vanliga betydelsen förr. I denna del av Södermalm finns även andra kvarter som uppkallats efter kattens kroppsdelar. Ordet *rumpa* i betydelsen svans förekommer i flera gamla finlandssvenska ortnamn när man har namngett smala marker, åkrar, vikar och uddar. Kvarteret Kattrumpan är inte särskilt långsträckt i sin nuvarande utformning och inte heller på basis av Holms tomtkarta. Det är möjligt att ett större och längre kvarter, som skilde åt kvarteren Kattrumpan och Katthuvudet genom en gränd byggd på 1600-talet, en gång i tiden har kallats Kattrumpan.

Det var vanligt att 1600-talets människor namngavs efter hemorten även i städerna – exempelvis kunde en piga utifrån sitt tjänstgöringsställe kallas exempelvis Myrapigan eller Ängsjöpigan. Även Malin kan ha fått sitt binamn efter var hennes hus och bastu låg. Denna tolkning förutsätter emellertid att Malin bodde i kvarteret Kattrumpan, ett antagande som dock inte kan bevisas med hjälp av vare sig mantalslängden eller Holms tomtkartor. Binamnet Rumpare skulle likväl kunna förklaras genom att man kopplar ihop det med kvarteret Kattrumpan. Ordet *rumpa*, som eventuellt döljer sig i binamnet Rumpare, kan å andra sidan förbindas med Malins syssla som bastubaderska eller jordemor – i båda fallen hade kunderna rumpan bar. Men om man i stället beaktar att Malins döttrar inför rätten vittnade om att Malin var duktig på att svära, skulle ett vulgärt uttryck som *kyss mig i rumpan* kunna ligga bakom binamnet och kanske sade Malin ofta så. Vår kännedom

om Malins språkbruk bygger dock bara på uppgifter från döttrarna och ingen uppgav närmare vilka svordomar modern använde. Det är inte heller långsökt att tänka sig att binamnet hade att göra med den halshuggne och brände Erik Nilssons förkärlek för korumpor, eller med de regioner som dolde sig under kons svans. Malins binamn kan följaktligen tolkas antingen ganska neutralt eller på ett mycket tråkigt sätt.

KAPITEL 5

DET STORA OVÄSENDET

VID SAMMA TID SOM Malin Matsdotters familj börjar upplösas, startar i ett avsides område i riket ett händelseförlopp som utmärkt väl statuerar exempel på fjärlseffekten. Såvitt man känner till kommer nästan 300 människor, bland dem Malin Matsdotter, att mista livet, i sista hand på grund av att några getter rymmer från en vallkulla i det avlägsna Älvdalen i det bortre hörnet av Dalarna. Man skulle kunna tänka sig händelsen som ett varsel eftersom geten, som är ett fogligt djur, ofta har sammankopplats med Den Onde och satanism. Enligt Matteus evangelium ska Jesus, även kallad Guds lamm, vid den yttersta domen dela upp alla människor i välsignade eller dömda så som en herde skiljer fåren ifrån getterna.*

Naturligtvis var orsakssambandet mellan getterna som rymde och trolldomsprocesserna inte riktigt så här entydigt, eftersom även många andra händelser kom att inverka på den häxysteri som utbröt i de norra landskapen och därifrån spred sig och

* Matt. 25:31-46.

skakade om hela riket. De förrymda getterna i det fjärran Älvdalen i oktober 1667 är den tidigast kända episoden bland de skeenden som både samtida och senare generationer har kallat *oväsendet*, *det stora oväsendet* eller *det stora Blåkullabullret*.

Anledningen till att denna period upplevdes som ett stort kaos kan tillskrivas att trolldomshysterin nådde huvudstaden och tvingade överheten, även kungen, att vidta åtgärder. Visserligen hade trollkonor trakasserats även förut i anslutning till omfattande rättgångar, men det hade gällt Småland, Götaland, Åland, Egentliga Finland och Nedre Satakunda – alltså på andra håll än i Stockholm. Under dessa förföljelser hade man mestadels fått bukt med häxorna tack vare lokala krafter.

Den kedja av händelser, som utmynnade i det stora oväsendet, igångsattes utan ont uppsåt av den elvaåriga bondflickan Gertrud Svendsdotter när hon vadade eller simmade ut i en ström för att hämta hem getter som flytt till en holme. Hon lyckades fånga in kreaturen och skocken var åter samlad. Denna triviala händelse skulle knappast ha fått någon uppmärksamhet alls om det inte varit för ett åsyna vittne, en åtta eller nio år gammal vallpojke som broderade ut historien och förde den vidare. Gossen hade fått ett kok strykt av Gertrud och ville hämnas. Kanske skämdes han över att han inte själv vågade sig ut i vattnet för att ta reda på getterna. Vare därmed hur som helst – när gossen återvände hem berättade han för sin far att han sett hur Gertrud torrskodd vallade getterna över strömmen. Gossens far blev bekymrad, för bara Frälsaren hade dittills kunnat gå på vattnet. Om häxor visste man däremot att de under ett så kallat vattenprov kunde flyta. Följaktligen tog han händelsen vidare.

Nu börjar det gå rykten om Gertrud. Skvallret får ytterligare näring av något som den 15-åriga Erik Eriksson från samma trakt säger sig ha sett. Gertrud ska ha varit i Blåkulla och suttit vid samma bord som Eriks lillasyster. Erik hör en ängel och en smådjävul samtala och uppfattar att Gertrud har fört ett flertal människor till Blåkulla. I ett annat sammanhang skulle en 15-åring ha blivit till-

sagd att inte prata strunt och fått en uppsträckning med åtminstone en örfil, men en misstänksamhetens skugga vilar redan över Gertrud. Dessutom har Erik trots sina unga år, eller kanske just därför, namn om sig att vara synsk.

Blåkulla är en mytisk plats där häxor samlas för att träffa varandra och Satan. Namnet Blåkulla är sannolikt en förvrängning av det tyska *Blocksberg*, där man trodde att trollkonor i den tyskspråkiga världen kom samman till groteska valborgsfester. Även på danska och norska betecknar Blocksberg en sådan plats. De finskspråkiga har talat om *Kyöpelinvuori* med samma betydelse. Även många andra folk har kopplat ihop ett existerande eller fiktivt berg med både kyska jungfrur, häxsabbater och Djävulen. Men Blåkulla representerar inte helvetet utan är ett slags helvetets förgård, som dock inte ligger långt från himlen. Också änglar kunde hälsa på i Blåkulla, som i Erik Erikssons hjärnspöke. Det finns berättelser där Blåkulla placeras intill Vitkulla som påminner om en kyrksal och där man kan få se även Gud.

Kyrkoherden samtalar med Gertrud under pingsten 1668. Flera månader har förflutit sedan getterna rymde och hämtades tillbaka, och man har alltså inte gjort sig någon brådska med att reda ut ärendet. En vinter har förflutit. Av någon anledning, kanske efter att ha övertalats av prästen eller för att hon tröttnat på pratandet, medger flickan att det som hävdas stämmer: visst och sant, Djävulen hade visat sig för henne vid stranden av strömmen och gett henne häxsalva varmed hon smort in såväl sina egna fötter som getternas. Därefter kunde hon tillsammans med getskocken bokstavligen gå på vattnet. Sedan kyrkoherden fått saken bekräftad frågar han om detta var första gången Gertrud hade samröre med Satan.

Om Gertrud hade svarat jakande på frågan hade det hela kanske slutat med en risbastu och offentlig bikt, men Gertrud berättar att första gången inträffade när hon var åtta år och fortfarande bodde hemma i Lillhärad ett par dagsresor längre norrut. Pigan i granngården, Måret Jonsdotter, började föra bort Gertrud för

att träffa Satan: först till en avsides belägen sandgrop, sedan till en plats där tre vägar korsades och slutligen en natt till Blåkulla dit de hade flugit genom en skorsten efter att Märet hade smort in Gertrud och en av faderns kor med röd salva. Allt sedan dess hade Gertrud besökt Blåkulla av och till.

Senare svenska och finska påsktraditioner har dompterat trollpackorna till lustiga vykortsfigurer som flyger på kvastar och inte sällan medför en kaffepanna och en katt. Denna uppfattning kanske förstärks av de kända häxorna i Disneys serier, som Madam Mim, Tyra Trollpacka och Magica de Hex. Många barn i vår tid klär ut sig till påskkäringar och allt fler vandrar runt även under halloween, nu när detta firande med anglosaxiskt ursprung har slagit rot även i Norden.

I den tidigmoderna världen var trolldom emellertid ingenting att leka med. Det övernaturliga spelade en stor roll i människornas sinne och världsbild och många var på riktigt rädda för häxor som man visste var i stånd till alla möjliga rysliga illgärningar, som att frambesvärja sjukdomar, olyckor, dödsfall och att förgöra kreatur. Även ursprunget till all svartkonst, Djävulen, var en skräckinjagande figur redan genom sitt groteska utseende. Från en kristen ståndpunkt var trollpackor avfällingar som Gud hade övergivit, samt Djävulens bundsförvanter. Under de häxförföljelser som anordnades under det stora oväsendet koncentrerade man sig på att avslöja häxsabbater, alltså häxornas besök hos sin läromästare i Blåkulla. Umgänge av detta slag var strängt förbjudet för kristna och trollpackornas resor till Blåkulla framstod som ytterst vämjeliga genom att de ofta tog med sig andra människor för att träffa Djävulen: för att festa och kopulera med honom eller med andra och även för att arbeta för honom. Som offer utsåg trollpackorna framför allt sovande ungdomar och barn och de kunde norpa med sig offren genom en fönsterruta, via en skorsten och till och med genom en vägg. Såväl häxorna som deras kap kunde befina sig i Blåkulla trots att de i andras ögon inte hade försvunnit ur sikte ens för ett ögonblick.

Francisco Goyas uttrycksfulla målning *El Aquelarre* från 1798 visar en häxsabbat och speglar allmäneuropeiska uppfattningar relaterade till trolldom.

Händelserna i det avsidade Älvdalen i början av sommaren 1668 förefaller fortfarande vara mycket lokala fenomen – även tidigare hade trollkonor avslöjats och dömts än här, än där, liksom även tildelagare, utan att hela riket skakats om. Kyrkoherden informerar fogden i Östra Dalarna om Gertruds bekännelse och han för saken vidare till länsman. Ärendet handläggs vid sommartinget och nu sprids vetskapen med fart även bland lokalbefolkningen. Folk blir misstänksamma mot varandra och börjar mer än förut fundera över gamla hörsägnen och besynnerliga sammanträffanden.

Rädsla och vredesmod bland folket får näring dels från Bibeln som förordar död åt häxor, dels från landslagen som stadgades under medeltiden och stipulerar att dråp utfört med trollkonster ska straffas med döden. 1600-talet är den lutherska renlärlighetens tid: enligt den förhärskande uppfattningen straffar Gud hela samhället om man inte tuktar dem som förbrutit sig mot honom. Snart anklagas över 20 personer i Älvdalen för svartkonst och hälften av dem är barn. Fogden föranstaltar om förhör redan i juni och även stränga metoder tillämpas, som hängning i handbojor. Länsman vill hålla urtima ting för att snabbt få bort ärendet från dagordningen, men sommaren är långt hunnen och folket måste arbeta med skörden. Inget urtima ting hålls därför. De misstänkta måste förvaras i häktet över sommaren.

När det är dags för höstting finns redan ett trettiotal anklagade. Gertrud har under sommaren hunnit utveckla ännu mer detaljerade beskrivningar av sina trolldomserfarenheter och hon är ett nyckelvittne. Yttranden fälls även av många andra, och personer namnges som man ännu inte hunnit förhöra. Pigan Märet Jonsdotter, som Gertrud talar om, bor i Lillhärddal i Härjedalen och följaktligen handläggs ärendet även där.

Märet förnekar dylikt struntprat, men påståendet får stöd av Gertruds far som säger sig ha blivit sjuk efter att Märet och Gertrud använt honom som ridverktyg när de for till Blåkulla. ”Avslöjandet” från fadern, bonden Sven Hwass, kan vara en minnesbild från en tidigare mardröm, men hans berättelse kan även ha

samband med att han efter att ha blivit änkeman hade haft för avsikt att fria till Märet men fått spö av en rival. Gertrud hade sänts iväg till släktingar just när detta inträffade.

Eftersom trollpackor ofta har ett märke på kroppen som tecken på sitt djävulsförbund, inspekteras Märets kropp och man finner en misstänkt fläck på hennes vänstra lillfinger. Ändå förnekar Märet att hon haft något samröre med Djävulen. Hon tillstår dock att hon någon gång har använt sig av salt och bett till Jesus för att skydda husdjuren från sjukdomar – men så gör också många andra. Det handlar alltså på sin höjd om signeri, trolldom, med hjälp av ord och ett hjälpmedel. Magin tjänar ofta ett gott syfte: att säkra lycka eller skydd eller att bota en skada eller en krämpa. I dessa besvärjelser söker man ofta hjälp från Gud, Kristus eller Den helige Ande och de påminner alltså om böner. Men det handlar om en tid när luthersk renlärighet råder och kyrkan försöker hos allmogen rensa ut allt slags samröre med krafter på den andra sidan; man ska ta till sig de böner som prästerna lär ut samt delta i församlingslivet.

Vittnesutsagorna mot Märet blir emellertid många. Förutom Gertrud hävdar också en annan flicka att hon förts till Blåkulla av Märet. Rätten förhör även många andra barn; det yngsta är nio år och det äldsta 16. Vidare hörs lite äldre ungdomar i åldersspannet 17 till 20 år.

Bland vittnena återfinns Märets lillasyster och hennes två yngre bröder som också gör gällande att Märet har fört dem till Blåkulla. Märet förnekar detta ihärdigt och försöker hålla syskonen i styr genom att påpeka att prat av detta slag kan ta livet av dem alla. Men förgäves, syskonen uppmanar med tårfyllda ögon sin storasyster att framför allt begrunda sin själs salighet och bekänna. De avslöjar ytterligare fem kvinnor och en man som Blåkullafarare. Samtliga är från hemsocknen. Förhören fortsätter: nya barn hörs och nya människor beskylls för trolldom – bland dem en mor som angivits av sina egna barn.

När dödsdomarna börjar falla finner vi Gertrud, Märet och den sistnämndas tre minderåriga syskon bland de utpekade. Den svenska kronans undersåtar har, även bland allmogebefolkningen, dock i så måtto ett starkt rättsskydd att samtliga dödsdomar måste stadfästas av hovrätten innan de kan verkställas. Antalet trolldomsärenden som inkommer norrifrån blir en total överraskning för ledamöterna i hovrätten, som är stationerad i Stockholm. Därför godkänner hovrätten underrätternas tveksamma metoder, som omfattar tortyr och användning av minderåriga som vittnen. Man lyckas inte heller konstruera klara principer för hurdana vittnesmål som duger för att bekräfta dödsdomar och när en dömd kan benådas. Det viktigaste är att samhällsfreden bevaras.

Hovrätten är dock inte benägen att låta avrätta personer under 16 år och domarna mot Gertrud och Märets syskon omvandlas till offentliga spöstraff och skamstraff i kyrkan. Gertrud tvingas – eller får, beroende på hur man ser på saken – ändå se på när sju människor halshuggs efter trolldomsdomar och bränns den 19 maj 1665. De dömdas ålder är mellan 17 och 70 år. I gruppen finns en enda man, en 20-årig yngling. Avrättningarna sätter dock inte stopp för sökandet efter häxor, utan antalet misstänkta fortsätter att öka.

Alla dömda samtycker inte till att bekänna och därför hålls bland andra pigan Märet tillsvidare i fängsligt förvar. Det svenska rättsväsendet förutsatte i princip att en dömsdömd medgav sin skuld. Också den unge fransmannen, som tillbringade vintern 1663–1664 i Stockholm, var på det klara med detta krav och det föreföll att

Den tyske vetenskapsmannen Johannes Praetorius, eller Hans Schultz, utgav 1668 ett verk som handlar om häxsabbater och Blocksberg enligt muntlig tradition: *Blockes-Berges Verrichtung oder ausführlicher geographischer Bericht von den hohen trefflich alt- und berühmten Blockes-Berge*. Bilden på försättsbladet sammanfattar verkets innehåll genom att illustrera hur lidelsefullt det kunde gå till när häxor och Djävulen möttes. Föreställningarna om Blåkulla respektive Blocksberg har varit tämligen likartade.

Blas Bergs
Verrichtung.

roa honom. Inte ens i Sverige var den dömdas egen bekännelse nödvändig för att dödsstraffet skulle kunna verkställas. Detta var ändå önskvärt för genom sitt medgivande visade den dömda ånger och bättrade sin ställning inför Skaparen, vilket överheten eftersträvade med tanke på den kristna kärleken till nästan – åtminstone officiellt. Minst lika viktigt var det att varje bekännelse stärkte överhetens och domstolens ställning.

Allt eftersom trolldomsprocesserna fortskrider nödgas rättsväsendet dock anpassa principerna för bekännelser. En och annan som inte bekänt får ändå halsen avskuren, eftersom det skulle bli alltför kostsamt för lokalsamhället att livnära dessa personer i fängelset och då man vet att trollkonor kan fortsätta med sina missgärningar så länge de är i livet. Så går det också för Märet, som halshuggs 1672 tillsammans med många andra dömda – bland dem Märets lillasyster som skonades tidigare men sedermera konstaterades vara en häxa och nu hunnit fylla 16 år, vilket är en försättning för en en dödsdom.

När misstankar om trolldom utreds fokuserar domstolarna snarare på att få fram bekännelser än att klarlägga om personen är skyldig eller ej. På många håll försöker man få fram bekännelser genom tortyr. Metoderna är enkla och enkla eftersom rikets lagstiftning inte innehåller några riktlinjer för tortyr och de flesta orter inte håller sig med moderna tortyrredskap. De misstänkta får svara på en mängd frågor och de som inte medger besök i Blåkulla hotas med tortyr. Det händer att de mest envetna pinas med tumskruvar eller smärtsamt trånga handfängsel. Några hängs dessutom upp på en vägg eller i taket, vilket mångdubblar lidandet. Andra utsätts för förhör dag som natt och tillåts inte sova däremellan. De flesta erkänner förr eller senare, vissa på grund av smärta men en del också utan tortyr – förmodligen för att de övertalats av sina förhørsledare eller helt enkelt är utmattade av alla förhör och av tiden i fängelset. Förmodligen tror en del människor faktiskt att de har varit i Blåkulla och fört andra med sig dit, eftersom de påstår detta och då pratet om trollkonor nu är mer utbrett

än förut. Det finns även de som hårdnackat vägrar att vidgå någonting alls.

Trots att Svea hovrätt godkänner bekännelser som erhållits genom tortyr och även bekräftar dödsdomar baserade på sådana metoder, är man i detta skede ännu inte benägen att tillgripa misshandel i jakten på trollpackor. Men man rekommenderar att personer som dömts för häxeri utan att ha erkänt förs till avrättningsplatsen under förevändning att de ska berövas livet. Syftet är att närheten till döden ska få den mest halsstarriga att begrunda sin själs öde och komma med en fullständig bekännelse. En präst ska då vara på plats och varna för fasorna med evig förtappelse. Den som i denna situation kom med en bekännelse skulle få syndernas förlåtelse före dekapiteringen, medan den som framhårdade med att beskyllningarna var lögnaktiga skulle föras tillbaka till fängelset och där få invänta nya förhör och övertalningsförsök.

En brist i den tidigmoderna rättssäkerheten var att en person som ställdes inför rätta fick klara sig så gott det gick. Den som anklagades för trolldom eller något annat brott måste sköta sitt försvar själv, för i huvudstaden fanns advokater bara för ärenden som gällde arvstviser, skulder och andra förmögenhetsrelaterade rättsfall. Till följd av detta hamnade exempelvis personer som beskylldes för svartkonst i en mycket underordnad ställning eftersom individens insikter och livserfarenhet, och även sociala kompetens, hade betydelse för hur väl han eller hon lyckades påverka domarna. Med försvar avses i detta sammanhang att aktivt hävda sin oskuld och framför allt att demonstrera sitt goda rykte, för redan utbredd skvaller var enligt dåtidens synsätt ett tillräckligt bevis för att individens anseende och heder skulle ifrågasättas.

I vissa fall beslutade sig hovrätten för att frige en person som inte hade erkänt, även när ett barn eller någon som visat sig vara en trollpacka hävdat att den anklagade fört folk till Blåkulla. Hovrätten fäste också vikt vid hur den tilltalade uppträdde och positiva omdömen från kyrkoherden kunde ibland väga ganska tungt. En yngre åtalad benådades lättare än en äldre, men det fanns

undantag. Kvinnor som stämplats som häxor fick tillfällig amnesti under en graviditet – men domen verkställdes efter förlossningen.

Berättelserna om häxjakterna sprids från hus till hus, från by till by, över sockengränser och även över landsgränser när människor åker för att träffa släkten, gör handels- och tingsresor eller besöker kyrkor samt då pigor och drängar byter tjänstgöringsställe. Trolldomsåtalen utvecklas till reguljära ärenden under ting och i rådstugurätter, och när prästerna från predikstolen tillkännager fällda domar och domskälen underblåses Blåkullahysterin. Merparten av de misstänkta är kvinnor, och farhågor tenderar att riktas även mot familjemedlemmarna – mödrar undervisar ju sina döttrar om allt möjligt, så varför inte också om svartkonst. Domstolarna tar särskilt hårt på anklagelser från den misstänkta barn – sådana påståenden anses principiellt vara sanna.

Inom folktraditionen är Blåkullabeskrivningarna mycket mångfasetterade, vilket reflekteras i protokollförda vittnesutsagor från trolldomsprocesserna. Framför allt förmedlar barnens berättelser att Blåkulla sammankopplas med ätande och förlustelser. Satan kan konsten att ordna stora fester; deltagarna kan uppgå till ett tusental. Men Djävulens kalas är inte riktigt likadana som de på jorden: i Blåkulla dansar man rygg mot rygg och har samtidigt sex baklänges. Bakdelen används i Blåkulla på flera andra sätt än i vardagen: när man bakar, håller upp öl och musicerar, eller som ljusstake. Fester i Blåkulla utgör i beskrivningar från barn och ungdomar ett slags karnevaler jämfört med kalas i vardagen och kan liknas vid i ord klädda skildringar av den nederländske Hieronymus

Den kända triptyken *Lustarnas trädgård* är ett verk från 1500–1505 av den nederländske målaren Hieronymus Bosch. Bilden visar en detalj ur den del som framställer helvetet: en människoödlas och andra fabeldjur vallar nakna människor som rör sig bland olika musikinstrument. På baksidan av en förlorad själ har man skrivit en melodi medan en annan figur spelar flöjt med rumpen. Trots att bilden saknar ljudeffekter förmedlas kännetecknen som brukar knytas till Djävulens rike, det vill säga kaos, galenskap och kakofoni.

Boschs surrealistiska målningar – fast hans verk torde ha varit helt okända för de flesta invånare i det svenska riket. Berättelserna om Blåkulla reflekterar en önskan hos barn i den tidigmoderna tiden att för en gångs skull få äta sig mätta och vara riktigt fria utan att underordnas de vuxnas regler. En del barn som besökt Blåkulla talar om vita änglar som förbjuder arbete på torsdags- och lördagskvällar, liksom även det enformiga spinnandet.

Vissa Blåkullagäster får emellertid se vardagslivet där. Det arbetas då även i Blåkulla med helt vardagliga ting och utan hjälp av besvärjelser. Det kan handla om att laga mat, servera, städa och bädda, och både trollpackorna och barnen som de kidnappat deltar. Barnen kan anvisas sysslor som motsvarar föräldrarnas yrken: en skräddarson som förts till Blåkulla sätts kanske att sy bröllopsklänningar. Många kvinnor och flickor som varit i Blåkulla drar sig till minnes att de gifte sig där med någon varelse. Det kunde handla om näcken, men många som bor i Blåkulla har fötts efter könsumgänge mellan Djävulen och trollkonor och dessa har ofta konstiga och fula namn som Åsna, Trå dig eller Tvi dig. Vissa flickor och kvinnor blir omedelbart hustrur till mer än en man eller varelse. Även gossar kan ha jämförbara erfarenheter med kvinnliga varelser eller skepnader av honkön med namn som Ta mig och Ve mig.

Det händer att de som gift sig i Blåkulla får avkomlingar, men i Blåkulla föds man inte alltid den naturliga vägen utan exempelvis genom näsan. De nyfödda är vad de är, stundom liknar de människor men är ofta missfoster och för tanken till bland annat grodor. Dessa konstiga barn växer ibland upp men lika ofta stoppar Djävulen dem i en gryta och kokar dem, varefter fettet tas tillvara. Det blir till en ingrediens i salvan som häxorna behöver för att kunna flyga i luften och resa till Blåkulla – eller för att gå på vattnet som Gertrud Svensdotter.

De otroliga skrönorna är ibland sexuellt färgade, vilket talar om ett sexuellt uppvaknande bland barnen och ungdomarna samt om förhoppningar och rädslor som är förknippade med könsmognad

Ett tyskt kopparstick från 1670 är en av de mest kända framställningarna av hur trolldom uppfattades under tidigmodern tid. Bilden är baserad på hörsägen om trolldomsprocesser och massavrättningar i Mora socken. Häxorna flyger i luften och förlustar sig med Djävulen och demoner, men bilden visar också infångade häxor, däribland även män. Häxbålet i mitten ökar bildens dramatik, men i verkligheten verkställdes dödsdomar på grund av trolldom i Sverige vanligen genom halshuggning. Det förekom att kroppen brändes efteråt, men ibland skedde begravning på avrättningsplatsen utan föregående bränning.

och äktenskap. Det finns de som upplever att de förs till Blåkulla ofta, upp till 20 gånger under en och samma natt.

Man kan gå i skola i Blåkulla och Satan lär barnen böner i stil med ”Fader vår, som är i helvetet”. Han döper nyfödda i sitt namn och skriver in dem i en bok med svarta pärmor med blod som tagits från ett finger.

Även om Djävulen är med på Blåkullakalasen, på bröllopp och i skolan håller han sig, trots sin roll som värd, ofta i bakgrunden när han sysslar med koppleri och undervisning. Och han skadar inte fysiskt de barn som förs till honom – med undantag av de fall där barn tvingas till sexuellt umgänge med Satan eller någon smådjävul. Trollkonorna våldför sig inte heller alltid på barn – dock minns ett stort antal barn och ungdomar när de vaknar att en trollpacka har knipit dem så att de fått blåmärken, eller piskat dem med ormar under natten i Blåkulla. Från kristlig ståndpunkt är det mest upprörande att häxorna och Djävulen gör sitt bästa för att förgöra dem som förts dit både psykiskt och andligt genom att frånta barnen själens fromhet så att de efter döden inte längre får komma in i himmelriket.

Rikets ledande män är redan på våren 1669 bekymrade över att hysterin breder ut sig. Greve Magnus Gabriel De la Gardie är rikskansler och därigenom ledare för det kungliga kansliet och greve Per Brahe, som tidigare varit generalguvernör i Finland, är riksdrots och alltså chef för hela det svenska rättsväsendet. I praktiken sörjer bägge snarare för den allmänna ordningen än för att rädda allmogesjälar. De anser att prästerskapet och domstolarna ska fokusera på uppenbara fall och inte starta häxjakter på basis av misstankar och löst prat. På sommaren 1669 tillsätts den första särskilda domstolen, en kommissorialrätt för att utreda trolldomsmissstankar – tillsättningen hade begärts och uttryckligen krävts redan i Mora socken där ett oroande antal Blåkullaesor hade uppdagats. Tillsättandet av en extraordinarie domstol är dessutom ett önskemål från drotsen Brahe, som dock motsätter sig att denna särskilda domstol ska ha rätt att besluta om liv och död utan överinseen-

de av en högre myndighet. Majoriteten bland de ledande männen i riket vill dock snabbt få slut på både trollkonorna och hysterin.

Specialdomstolen inleder sitt arbete i augusti 1669 i Mora och låter avrätta ett tjugotal människor, bland dem en man. De flesta som befunnits vara trollkonor är förhållandevis gamla kvinnor. Kommissioralrätten avkunnar huvudsakligen sina domar inom ramen för protokoll och rapporter som producerats i domstolen; man har varken tid eller resurser och sannolikt inte heller särskilt stor lust att på nytt tröska igenom varje enskilt fall. Dessutom är kommissionen uppenbart benägen att spara husbönder med gott anseende ifall någon sådan utsätts för anklagelser, och även unga kvinnor, till och med sådana som har erkänt. Man är inte lika nådig mot äldre kvinnor.

Kommissionen lämnar Mora redan före utgången av augusti, efter massavrättningarna, men hoppet om att bortförandet av barn till Blåkulla har upphört grusas snabbt. I Dalarna upptäcks nya fall. När riksrådet än en gång handlägger saken vid ett möte i Stockholm påminner greve Carl Gustaf Wrangel om hur en jämförbar situation utvecklade sig i Pommern: ju mer man petade i saken, desto värre blev den. Han är på det klara med detta, eftersom han tidigare verkat som generalguvernör där. En ny kommission upprättas på förslag av drotsen Brahe, men den ska inte längre verka på lokal nivå utan vara en del av centralförvaltningen. Den nya specialdomstolen skrider till verket redan nästa dag med representanter för riksrådet, kansliet, kyrkan och Svea hovrätt. Det är lätt att vara efterklok och fråga sig hur en domstol långt borta från lokalsamhället skulle lyckas bättre än kommissionen, eftersom ledamöterna nu är helt beroende av skriftligt förmedlad information.

Bland rikets ledande män finns personer som betvivlar sanninghalten i Blåkullaberättelserna, men även bland dem tror många att trollkonor trots allt förekommer och att Blåkulla existerar på samma sätt som himlen och helvetet. Även mycket lärda män delar uppfattningen att trollpackor kan vistas i Blåkulla även

när de i sin fysiska skepnad verkar vara närvarande. Samtidigt framhålls möjligheten att Djävulen kan plåga riket genom att skapa illusioner som kollar bort människorna. En allmän bönedag anordnas i riket den 20 februari 1670. Allmänna bönedagar hölls redan under medeltiden för att mana folket att be den allsmäktige om tjänlig väderlek, skydd mot epidemier och, beroende på läget, antingen fred eller krigslycka. Denna gång äskas beskydd framför allt mot trollpackor och Djävulen.

Från socknar i Dalarna inkommer rop på hjälp och krav på skyndsamt ingripande. Riksrådet tillsätter därför en ny kommission som gör sig besväret att verka på ort och ställe. Den är skeptisk till barnvittnen och sparsam med sina dödsdomar. Även domarna tror på medverkan av Satan, men anser att det handlar mindre om människornas trollkonster och mer om att Satan orsakar förvirring och sår split via lögnaktiga vittnesutsagor.

Även Hälsingland behöver och får en egen kommission men det visar sig inom kort finnas meningsskiljaktigheter inom kommissionen: framför allt prästledamöterna och assisterande bönder kräver dödsstraff medan kommissionens ordinarie lekmanamedlemmar yrkar på en kritisk attityd till vittnesutsagor och andra påståenden och ofta motsätter sig dödsdomar. Till kommissionen i Hälsingland kallas Andreas Stiernhöök som tidigare varit hovrättsassessor vid hovrätten i Dorpat. Han uppmärksammar det fantasi-fulla och motstridiga i vittnesutsagor från barn samt risken för att föräldrarna kan ha påverkat barnens uttalanden. Stiernhöök är inte heller övertygad om att en häxa verkligen kan vara i Blåkulla medan hennes kropp stannar kvar på jorden.

Under sommaren och hösten 1673 sprider sig häxhysterin till Norrlands mellersta och södra delar, vilket ytterligare belastar Svea hovrätt. Efter hovrättens begäran tillsätter kungen under julen ytterligare en kommission. Man samlar ihop representanter från olika orter i Västerbotten, men kommissionen hinner inte inleda sitt arbete förrän kungen i slutet av mars 1674 ersätter den med en annan. Geografiskt spänner den senare över i stort sett hela

Norrland, alltså norra Sverige, och leds av guvernör Carl Sparre. Norrlandskommissionens verksamhetsområde är omfattande och det gäller även kommissionens storlek: den har 20 ledamöter, vilket emellertid beror på att kungens order feltolkas. Kungens syfte var att kommissionen skulle bistås av en grupp bönder och borgare med varierande sammansättning, men när den sammanställs under ledning av guvernör Sparre blir också assistenterna en permanent del av kommissionen. Bestämmanderätten kvarstår hos adeln – när domar röstas fram har nämligen bönderna sammanlagt bara en röst medan alla andra har var sin. Lekmännen är sammanlagt 13 till antalet och prästerna sex. Presidenten som leder kommissionen har två röster.

Fram till julen 1674 hinner Norrlandskommissionen höra 150 anklagade och av dessa döms 48 till döden medan lika många frigges; för de övriga fortsätter utredningen. Prästerna och allmogen är i regel mer benägna än de rättslärda att fälla domar vid misstanke om trolldom. Domskålen är vid dödsdomar inte konsekventa utan växlar beroende på den åtalade och den rådande situationen. För att minska sin arbetsbörda ålägger kommissionen församlingarnas präster att i varje socken göra upp förteckningar över misstänkta trollkonor och till Blåkulla bortförda barn, och säger att det inte skadar om man lyckas få de misstänkta att erkänna redan innan kommissionen börjar pröva deras fall. I juni 1675 finns nästan 400 misstänka häxor listade i Norrland och antalet barn som vittnar mot dem är ännu större.

Kyrkoherdarna och bekymrade föräldrar beslutar att organisera vaknätter under vilka barnen samlas ihop och tvingas vara vakna så att inga trollpackor kan föra dem till Blåkulla. Under vakan ber man böner och läser Bibeln, men samtidigt lyssnar man förstås på berättelser om trollkonor och Blåkulla. Dunklet bidrar till att jaga upp stämningen; med undantag av sommarmånaderna är mörkret mycket tyngre och mer kompakt än vad en människa som vant sig vid elektrisk belysning kan föreställa sig. Mörker sammankopplas instinktivt med ondska, medan ljus förknippas med

godhet. Det är lätt att föreställa sig att Djävulen och hans anhang rör sig på den mörka natthimlen, på gatorna och kanske runt husen. Pärter, ljus, oljelampor och det sparsamma skenet från en eldstad kastar skuggor och väcker mörka vrår till liv även inomhus. Blåsten och träkonstruktioner som knirkar i vinden samt gnagare som prasslar i knutarna bidrar till upplevelsen av den tidigmoderna natten. Det är därför inte konstigt att barnen ser häxor sitta och passa på dem, kanske uppe på hyllor i stugor där man samlats för att vaka.

Under utredningen av trolldomsmissstankar i Härnösand kommer en del av kommissionens ledamöter till insikt om att man delat ut dödsdomar alldeles för lätt på basis av utsagor från barn. Men kommissionen vågar inte säga det rakt ut i de rapporter som riktas till kungen, utan de justitiemord som begåtts redovisas i svepande och vilseledande ordalag. Guvernör Sparre börjar betvivla barnens vittnesmål, men alla domstolsledamöter är inte lika kinkiga. Somliga misstror alltså barnvittnenas prat redan från början, men de utgör en minoritet.

Många ovan beskrivna händelseförlopp och företeelser, som att kvinnor är överrepresenterade bland de anklagade, påståenden om att barnens utsagor är tillförlitliga och det faktum att familjer splittras när barn anklagar sina mödrar, drabbar snart också Stockholm när Satan och hans koppel tar sig för att börja härja där.

KAPITEL 6

SATAN KOMMER TILL STOCKHOLM

HÖGA VEDERBÖRANDE ÄR medvetna om den bekymmersamma utvecklingen i de nordliga landskapen, men i huvudstaden låter förebudet om en annalkande Blåkullahysteri vänta på sig. Informationsspridningen är långsam mellan rikets olika landskap men går hela tiden framåt – från mun till mun mellan resande och flyttande människor och även på andra vägar. I egenskap av huvudstad är Stockholm rikets viktigaste område för besökande samt för genomfart och flyttningsströmmar, och folk anländer även från norr. I slutet av sommaren 1674 börjar det hända saker: en åttaårig dotter till en kvinna som flyttat från Hälsingland hävdar att murmästare Jöran Galles hustru Brita Sippel för henne till Blåkulla om nätterna. Brita har rykte om sig att vara en trollkona och några år tidigare hade en skeppare beskyllt henne för att ha bränt hans fartyg och tre gånger störtat honom från hästryggen, men ärendet slutade med att skepparen fick betala skadestånd till Brita för att ha kommit med grundlösa anklagelser.

Stockholms överståthållare är informerad om hysterin som graserar i norr och försöker bromsa dess framfart genom att se till att dottern fräntas sin mor för att genom försorg av stadens barnhus fostras hos någon god borgarhustru och bibringas kristendoms-kunskap hos en präst. Södermalms kämnärsrätt lyssnar noga på flickans prat och instämmer med överståthållaren. Brita Sippel, utsedd till häxa av flickan, räddar sitt skinn denna gång men bara ett och ett halvt år senare blir hon ett av de första offren för trolldomshysterin i Stockholm.

Under våren 1675 tvingas även domstolarna i Stockholm att pröva trolldomsmissstankar med ursprung i Gävle. Ett fall gäller hustrun till kyrkoherden i Gävle som i sin hemstad dömts till döden för att ha sysslat med magi.

När Blåkullahysterin börjar visa sitt fula tryne i Stockholm sker det främst på Södermalm, som särskilt befolkas av många finländare och där även Malin och hennes döttrar bor. Dit anländer den tolvårige Johan Johansson Griis från Gävle på försommaren 1675. Modern sitter i fängelse i Gävle i väntan på avrättning, för även hon har konstaterats vara en trollpacka. Hennes syster är gift med hökare Henrik Abrahamsson i Stockholm och Johan har skickats iväg för att bo hos familjen på Södermalm. Efter ankomsten till Stockholm har han många historier på lager. Johan blir snabbt bekant med barnen på Södermalm och berättar för dem om Blåkulla och visar vad som händer när en trollpacka angriper en människa och tar henne med sig till Blåkulla: offret blir besatt, förlorar medvetandet under en stund och kan efter uppvaknandet berättat om en resa till Blåkulla dit vederbörande förts av en häxa och upplevt de konstigaste saker.

Det dröjer inte länge förrän trollpackorna börjar antasta barn i olika hus. Attackerna äger framför allt rum nattetid när barnen sover och detta framkommer genom oroliga drömmar och trötthet på morgonen. En och annan drar sig till minnes att man träffat Djävulen under natten; vissa har upplevt detta flera gånger. Trollpackorna kan emellertid attackera även vakna personer: det

upplevs som stark ångest, kroppslig smärta eller ett besynnerligt beteende. Under dessa påhopp är det inte ovanligt att barnen blir som besatta eller otidiga och inte lyssnar till föräldrarnas tillrättvisningar. Kerstin Jakobsdotter, som är elva år, hör till dem som ofta plågas av trollpackorna och under anfallen börjar krampa på det mest förfärande sätt så att även de mest hårdhudade åskådare tar fram penningpungen. Bortföranden till Blåkulla förändrar barnens beteende och framkallar fysiska störningstillstånd som för tankarna till sjukdomar eller skador. Många vill därför vara behjälpliga med exempelvis penninggåvor för att åtminstone i viss mån underlätta livet för den drabbade.

Oron smittar av sig på stockholmarna och vissa borgare inrättar vakstugor på samma sätt som man gör i norr för att trollpackorna inte ska kunna kidnappa sovande barn. Södermalms kämnärsrätt försöker förbjuda dessa vakstugor eftersom många ledande borgare har helt rätt i sina föraningar att detta snarast kommer att späda på Blåkullapratet. Men det blir inget förbud eftersom greve Gustaf De la Gardie och hans ädla följeslagare vill titta in i en vakstuga – antingen för att de uppriktigt tror på trollpackors existens och den förebyggande effekten av vagnätter, eller för att roa sig lite i den trista vardagen.

Trollpackorna är inte anonyma och barnen och ungdomarna kan oftast peka ut den som stått bakom bortförandet till Blåkulla. I Blåkulla träffar många även andra stockholmare, som följaktligen också är häxor. Brita Sippel, som redan tidigare varit föremål för anklagelser, blir huvudperson i huvudstadens Blåkullaskrönor samtidigt som beskyllningar också riktas mot hennes man, muren Jöran Galle, samt Britas syster Anna Sippel och hennes man Bengt Bagare. Andra namn nämns också. Eftersom situationen verkar gå Södermalms kämnärsrätt ur händerna, utnämner överståthållaren assistenter i form av stadens borgmästare, en rådmän och två kyrkoherdar. På detta sätt får även Södermalm en specialdomstol, alltså en kommissorialrätt, efter misstankar om att svartkonst

förekommer. Liknande assisterande organ grundas för att stötta kämnärsrätterna även på Norrmalm och i stadens centrum.

I detta skede är överheten fortfarande skeptisk till de Blåkulla-historier som sprids i staden. Man vill i ingen händelse uppleva massprocesser och -avrättningar likt dem som man har tvingats anordna i de nordliga landskapen. Följaktligen blir den viktigaste uppgiften för Södermalms kommissioralrätt att försöka lugna oroliga föräldrar och få slut på deras prat. Borgmästare Olof Thegner säger rent ut till en bekymrad far att sonen har hört Blåkullapratet från Gävlepojken och helt enkelt har drömt om besöket på häxsabbaten.

Trolldomshysterin rasar vidare som en epidemi, men motåtgärderna är annorlunda än när myndigheterna försöker förhindra folksamlingar och ger order om att patienter ska isoleras för att bromsa smittspridning. I dessa situationer kan befolkningen uppträda överraskande motsträvt, som under pestepidemin 1638–1639. Den tidigmoderna människan har vant sig vid regelbundna påhälsningar av döden, men nu gäller det barnens själar. Denna gång är det folket som ställer krav – man vill se snabba åtgärder från myndigheternas sida, men de tvekar och vill vidta endast åtgärder som är absolut nödvändiga för att lugna upprörda känslor.

Johan Johansson, eller Gävlepojken som han kallas i staden, har snabbt blivit ryktbar tack vare sina Blåkullakunskaper och hävdar att hans mor för några år sedan tog honom med sig för att träffa Satan. Detta har gett honom förmågan att se om andra barn förts till Blåkulla och vem som är förövaren. När vaknätter ordnas deltar också Johan eftersom han kan känna av häxornas rörelser och kan varna andra om trollkärningar som rör sig på gator och gårdar och snabbt kan ta sig in i farstun. När Johan talar om vem häxan är ute efter, drabbas barnet i fråga av medvetlöshet och när han säger att barnet är på väg hem igen, piggnar det till. Skräcken för trollkonor är så stor att många föräldrar betalar Johan för att få veta om även deras barn förts till Blåkulla. Om Johan svarar jakande gäller det för barnet att bekänna; i annat fall kommer det att med övertalningar eller aga tvingas medge besök i Blåkulla.

Den stora kunskap som Gävlepojken besitter väcker samtidigt misstro, för kanske är han själv Djävulens handgångne man – han har ju uppgett att modern undervisat honom. Johan fängslas och förhörs. Innan juni månad år 1675 är till ända medger Johan att modern under sex års tid lärt honom hur man för barn till Blåkulla samt att han själv har tjänat Djävulen under ytterligare sex år – helt enkelt för nöjet att få delta i Blåkullakalasen. Han har dessutom fått två hustrur i Blåkulla. Johan medger att han själv för barn till Blåkulla och har ordnat det så att andra personer beskylls, framför allt sådana som redan misstänks för häxeri. Man lyckas även få ett antal barn att erkänna att just Johan har fört dem till Blåkulla och sedan bett dem anklaga andra.

Rådstugurätten i Gävle tror på gossens bekännelse, måhända bara låtsas en del av ledamöterna tro på honom. Huvudsyftet är att få slut på Blåkullapratet och därför placeras alla tiggarbarn som anlant norrifrån i Barnhuset för föräldralösa barn på Norrmalm för att de ska sluta sprida skrönor om Blåkulla. Trots sin ringa ålder döms dock Gävlepojken till döden. Hovrätten dröjer med att bekräfta dödsdomen och gossen förvaras i Barnhusets arrest. Självaste riksdrotsen Per Brahe låter hämta pojken till sig och fastslår att han snarare är klent begåvad och ett offer för djävulska villor än en Satans lakej. Rådstugurätten vill inte gärna ta minderåriga av daga, men Johans dödsdom är ett smidigt sätt att få bort honom från gatorna och vakstugorna och delegera ansvaret till hovrätten. Då har rådstugurätten gått folket till mötes och uppfyllt kravet på snabba åtgärder. Handläggningen av Gävlepojken öde fortsätter i olika rättsinstanser under ytterligare ett antal månader och hans väg till avrättningsplatsen kommer att kantas av många om och men.

Trots att Johan Griis nu sitter bakom lås och bom fortsätter föräldrarnas oro, för barnen talar om nya trollpackor som plågar dem eller för dem till Blåkulla. Häxorna lurpassar på barnen när dessa utför sysslor som föräldrarna eller husbondefolket kräver och de kan på fanskap sätta käppar i hjulet så att barnen misslyckas med

Stockholm några år innan trolldomshysterin bröt ut. Bilden visar staden sedd från väster, från Kungsholmens berg, där i dag bland annat Stockholms stadsarkiv ligger. I vänsterkanten syns Norrmalm, i mitten bland annat öarna Skeppsholmen, Helgeandsholmen och Stadsholmen och till höger Södermalm. Kyrkorna har namngetts, liksom kungliga slottet, trots att slottet framträder tydligt eftersom tecknaren har överdrivit dess storlek i förhållande till annan bosättning. Västerut från Södermalm syns även Danviken, där stadens hospital var beläget, alltså en vårdinrättning för fattiga och sjuka, eller snarare en plats för isolering. Vidare syns ett fort (angivet med ordet *fortalitium*) som vid denna tid låg västerut på en höjd på Södermalm. Numera heter berget Fåfången och högst uppe finns en utsiktsplats; omedelbart västerut, vid stranden, ligger i dag en av de stora färjeterminalerna.

sina uppdrag. Häxorna uppsöker i smyg stadsbornas hem för att stjäla mat och förnödenheter från förråd och källare. Men trollkonorna nöjer sig inte med att föra barn bara till Blåkulla: i Stockholm är man upprörd över nyheten att en ung dräng har kidnappats mitt i staden och flugits iväg ut på landsbygden och ända till sin hemsöcken Turinge.

En grupp föräldrar vänder sig till den kyrkliga överheten och ber Stockholms konsistorium att anordna särskilda sammankomster för barn som förts till Blåkulla för att stärka dem i deras kristna

tro. Vid dessa tillfällen framkommer många vittnesmål om Blåkullahysteri. De mest energiska fäderna kräver att prästerna ska hänksjuta saken till kommande riksdag och att en särskild undersökningskommission ska inrättas för att en gång för alla utplåna all svartkonst.

Kungen och riksrådet ser Blåkullahysterin sprida sig och på riksnivå arbetar man med ett enhetligt regelverk för de lokala domstolar som handlägger påstådda kidnappningar. Statsmaktens ledning är inte lika oroad för Satan som för att allt fler undersåtar ser Djävulen härja överallt, vilket kan utgöra en risk för att rädslan utvecklas till misstro mot myndigheterna. Det är överhuvudtaget en orolig tid; Sverige krigar i sina tyska provinser och Danmark hoppas återfå Skåne och andra områden som man förlorade 1658. I Bohuslän, en av dessa regioner, har man under trolldomshysterin föranstaltat egna förföljelser, men inte lika mycket för att fånga in personer som deltar i Satans kalas, utan mer med fokus på utövare av ondskefull magi.

I oktober 1675 beordrar kungen att biskop Johannes Terserus, borgmästare Olof Thegner och stadens prästerskap ska fortsätta utreda trolldomsmissankarna på Södermalm – inte som en domstol utan som en kommissorialrätt som ska bistå andra domstolar. Biskopen kan inte eller vill inte delta i utredningsarbetet och ersätts av kungens bikt-fader, Storkyrkans förste kyrkoherde Olof Svebilus. Kommissionen påbörjar sitt arbete i Katarina kyrka den 22 oktober och innefattar då även tre rådmän. Merparten av ledamöterna är dock präster, vilket är ovanligt i grupper som benar upp Blåkullaberättelser.

I barnens berättelser om Blåkullaresorna figurerar oftast Brita Sippel och hennes syster Anna Sippel, men barnen pekar ut även många andra kvinnor. Hysterin är alltså inte på väg att dämpas, snarare tvärtom. I februari 1676 redovisar borgmästare Thegner och kyrkoherde Svebilus kommissionens rapport för riksdrotsen, greve Brahe, och konstaterar att vissa Blåkullavisiter är sanna medan andra är rena sinnessvillor. Brahe skulle helst se en rapport om att samtliga Blåkullaberättelser är hjärnspöken, vilket i och för sig skulle betyda att tiotals oskyldiga har dödat i häxjakterna i norr.

Majoriteten av prästerskapet i Stockholm anser att åtminstone en del av Blåkullarapporterna är sanna, men kommissorialrättens nämndemän är mer tvivlande. Svebilus, som är kommissionens ordförande, vill ha promemorior från varje ledamot med svar samt motiveringar till frågor han ställt beträffande trolldomsmissankar. Bland de inkomna svaren finns promemorian från Magnus Pontinus, kyrkoherde i Sankt Jacobs kyrka, bevarad. Enligt Pontinus drabbas inte bara labila människor av Blåkullaplågor utan alla kan drabbas, och redan det talar för medverkan av Satan och trollkonor. Pontinus anser ändå att inte alla Blåkullafärder är sanna, eftersom Satan har förmågan att förvilliga människors sinnen – och just därför kan somliga inte redovisa detaljer från sina upplevelser och överhuvudtaget inte lämna en tydlig beskrivning. Men det finns hållbara bevis för ett antal Blåkullafärder, exempel-

På basis av skriftliga källor var häxattackerna och anfällen av besatthet i Stockholm jämförbara med dem som man upplevde i Nederländerna och som en okänd gravör förevigade 1658.

vis när barn berättar om gåvor som de fått av Djävulen – sådana kan påträffas på platser där barnen säger sig ha gömt dem. Och när barnen berättar om hugg och slag som de fått i Blåkulla kan man se spår på deras kroppar. Ett ytterligare bevis är att barnen i Blåkulla ser för dem obekanta människor som de sedan kan identifiera ute på staden eller i en rättegångssal. Pontinus tror inte på kraften hos häxsalva: det är Satan som får häxorna att flyga och med hans benägna hjälp kan de roffa åt sig barn på färden. Vidare kan Satan anta skepnaden av en trollpacka och visa sig för barn – i Pontinus promemoria är trollkonorna uteslutande kvinnor.

Följaktligen förnekar Pontinus inte sanningshalten i barnvittnenas berättelser, utan förklarar motsägelser i dem med Satans vilseledande förmåga. Detta gäller enligt honom också när barn

anger hedervärda människor som de säger sig ha sett i Blåkulla. Vidare anser han det bevisligen handla om Blåkullafärder när flera barn samstämmigt vittnar mot någon – exempelvis anser Pontinus att Brita Sippels skuld är styrkt. Till yttermera visso finns ett rött och ömt ställe på hennes rygg efter att barnen berättat att hon piskats i Blåkulla. Pontinus menar att mer tyngd bör ges åt vittnesmål från barn än åt en anklagad som förnekar medverkan. Den som envist avvisar anklagelser är skyldig, för trollpackor litat på hjälp från Satan. Bekännelser från många misstänkta i samband med att trolldomsmissstankar utretts på andra orter är emellertid också ett bevis för att trollpackor förekommer.

Pontinus medger att det finns barn som uppfinner anklagelser av ren och skär illvilja och detta medför ett tungt ansvar för domaren som måste analysera varje anklagelse grundligt, men han föreslår inget sätt för att säkra sanningshalten i berättelser från barn. Han verkar anse att det bästa sättet att avslöja och förhindra satanskonster är att dels fortsätta med undersökningarna, dels satsa på att barn fostras till goda kristna. En tanke som Pontinus inte kan omfatta eller inte vill tro är möjlig är att barn sinsemellan kan komma överens om sina anklagelser och vittnesmål. Hans resonemang ger en anklagad mycket små möjligheter att försvara sig.

I sin skriftliga redogörelse framhåller Pontinus även en sak som skulle komma att upprepas i Stockholm: när en trollpacka tas av daga, fortsätter andra att kidnappa barn. Men, påminner Pontinus, Satan är inte egenmäktig utan kan agera bara inom de gränser som Gud bestämmer.

Borgmästare Thegner är fortsatt kritisk även om han medger att möjligheten finns för att vissa upplevelser är verkliga. Han gör emellertid den insiktsfulla och källkritiska observationen att knappast någon enda Blåkullaresenär har kunnat beskriva en resa på eget initiativ; informationen har varje gång erhållits som svar på frågor från kommissionen. Därför misstänker Thegner att de som sprider Blåkullaprat har lånat in stoff till sina berättelser från andra eller från illasinnade människor, och att de som uttalat sig på

något sätt har känt till hurdana frågor som skulle ställas. Samtidigt är det problematiskt att barnens berättelser om Blåkulla och bortförandet dit delvis skiljer sig från varandra. Prästerskapet förklarar för sin del detta med att Djävulen vill få fakta att framstå som skrönor för att vilseleda domarna. I stadens kyrkor läser man under söndagens gudstjänster en bön där man ber om Den Högs-tes beskydd mot Satans härjningar och trollkonor som för bort barn till Blåkulla.

Kommissionen avslutar sitt arbete men nya anklagelser strömmar in från olika håll i staden. Lokala påståenden om svartkonst handläggs nu i alla övriga rättsinstanser, framför allt i Södermalms och Norrmalms kämnärsrätter, men inte i Svea hovrätt, vilket förargar oroliga föräldrar. Klagomålen når kanslern, drotsen

Den kommissorialrätt som leddes av kyrkoherde Olof Svebilius inledde sin verksamhet med sammankomster i Katarina kyrka på Södermalms höjder. I det skedet var kyrkan i likhet med många andra monumentala byggnader inte färdigbyggd. Den nuvarande kyrkan är av senare datum, eftersom kyrkobygget förstördes i eldsvådor två gånger, 1723 och 1990. På bilden syns även andra halvfärdiga byggnader på Stadsholmen, Riddarholmen och Norrmalm.

och slutligen även kungen och i början av april beordras hovrätten att sätta igång.

Hovrätten tvingas nu att mot sin vilja handlägga även trolldomsmissstankar med ursprung i huvudstaden och att samarbeta med förstädernas kämnärsrätter. Vittnena är huvudsakligen barn och ungdomar, men antalet pigor som anklagar sin eller någon annans matmor växer snabbt. Under häxjakterna i norr har man oftast förhållit sig till bortförda barn och ungdomar som medskyldiga och även de har straffats, om än lindrigare än personer som visat sig vara trollpackor. I huvudstaden uppfattas bortrövade ungdomar emellertid framför allt som trollpackornas offer, vilket betyder att de utsatts för oförrätter. Barnen, ungdomarna och pigorna lär sig snabbt att det är ofarligt att avslöja en borgarhustru bara man tänker på att uppträda som ett lidande offer.

Systrarna Sippels fall börjar behandlas i rätten i februari 1676. Anna och Brita Sippels far, Georg Sippel, var tysk och tjänstgjorde vid det kungliga hovet som bollspelsmästare. Han planerade den kompletterande delen av Bollhuset som byggts bredvid slottet och som under systrarnas livstid kallas Lilla bollhuset. År 1725 skulle byggnaden komma att övergå i finska församlingens ägo och bli Finska kyrkan, vilket den är än i dag.

Anna, den ena av systrarna Sippel, är gift med Bengt Bråk. Han är bagare och ägare till en av de väderkvarnar som står på Södermalms berg och kullar och är en oskiljaktig del av Stockholms stadsbild vid denna tid. Anna Sippel är förmögen, det tror i varje fall den fattigare delen av Södermalms befolkning. Rykten går om att det spökar i makarnas hus, framför allt i källaren där det ska skramla av slantar – det var just dit Malin Matsdotter såg plåtar bäras en natt. Somliga säger sig veta att Annas och Bengts hus ligger på en tomt där det förut stod en galge och det stämmer såtillvida att Stockholms medeltida avrättningsplats Pelarbacken finns i närheten. Det som Annas förra piga intygar om sin matmor är också skumt: hon badar i ett badkar och gör det till råga på allt regelbundet. Personer som har återvänt från Blåkulla berättar att

Anna gift sig storståtligt med Satan och att hon är drottning där borta. Några har dessutom sett Anna och hennes syster kasta tärning om vem av dem som ska få sätta slottet i brand. Förmodligen blev det oavgjort och i stället skulle en senare trollpacka få detta privilegium – slottet skulle nämligen komma att drabbas av en stor eldsvåda, men först 21 år senare.

Annas syster Brita har blivit änka en gång, men gift om sig med murmästare Jöran Galle. Eftersom hans näsa är vanställd på grund av syfilis har man gett honom öknamnet Näslös. Detta har överförts även på Brita som – åtminstone när hon inte är inom hörhåll – kallas Näslösan eller Näslöskan och båda beteckningarna avser en kvinna utan näsa eller hustrun till en näslös. Brita Sippel har dock sin näsa kvar och dessutom ”skinn på näsan” och en stark vilja, åtminstone om man ser till hennes återkommande dispyter med andra människor.

Mössmakerskan Anna Månsdotter har också ett binamn med samma referens: hon kallas Vipp upp med näsan. Det är i dag inte längre känt om binamnet gällde formen på hennes näsa, hennes läggning eller kanske både och. Anna Månsdotter är Anna Sippels väninna och de sysslar med liknande affärer, eftersom båda framställer och säljer medikament. Det dröjer inte länge förrän allvarliga anklagelser om trolldomskonst riktas också mot Anna Månsdotter. Anklagelser om häxeri och förpassning till häktet drabbar under våren även Karin Johansdotter, eller Smeds Karin, som är gift med en smed vid flottan, Anna Persdotter, hustru till en kanonjär och också kallad Lärkan efter sin makes släkt- eller smeknamn, hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter, Stadskaptenskan, det vill säga Margareta Staffansdotter, hustru till stadskaptenen Jakob Remmer, dagsverkarhustrun Agnis Johansdotter, den ogifta trädgårdsmästardottern Margareta Matsdotter, även kallad Dufvans Margareta, skraddarhustrun Anna Simonsdotter Hack, eller Tysk-Annika, och änkan Malin Matsdotter jämte döttrar. Beskyllningarna drabbar alltså främst gifta kvinnor och änkor men deras samhälleliga status varierar stort: Anna Sippel representerar

Ett manshuvud som uppvisar typiska tecken på syfilis. Illustrationen är hämtad från Marcus Aurelius Severinus år 1632 publicerade läkarvetenskapliga verk *De recondita abscessuum natura*. Bilden förklarar varför Brita Sippels make kallades Näslös.

sannolikt den förmögna eliten, Stadskaptenskan står högst i rang och hustrur till hantverkare placerar sig i mitten bland borgarna medan dagsverkarhustrun Agnis på samma sätt som Malin tillhör borgerskapets lägsta skikt.

På flera platser i Stockholm hålls misstänkta i förvar medan trolldomsprocesserna pågår. Det finns två egentliga fängelser för civilpersoner – de ligger bredvid det kungliga slottet och i anslutning till Barnhuset på Norrmalm. Anhållna kan även kortvarigt placeras i domstolarnas celler och i deras vaktmästarlokaler.

I vissa vittnesberättelser figurerar även männen till systarna Sippel och i varje fall murmästare Galle är häktad under några månaders tid. Det finns barn som påstår att klockringaren i tyska församlingen för dem till Blåkulla. I Stockholm liksom på andra orter gäller emellertid att vuxna män sällan anklagas och om så sker, utreder domstolen inte dessa fall lika nitiskt som när det gäller kvinnors och barns förehavanden, eller tillbakavisar dem direkt. Merparten av anklagelserna om trolldom handlar om att

påstådda häxor för barn och ungdomar till Blåkulla för att träffa Djävulen. Resor till Blåkulla handläggs så ofta i domstolsprotokoll att namnet på stället inte behöver sägas: det räcker med att tala om att *föra* och att *blifwa förd* och då förstår alla vad som avses. Vissa trollkonor anklagas även för att syssla med ondskefull magi, framför allt med mordbränder och med att planera sådana.

Under rättegångarna våren 1676 vittnar sammanlagt hundratal människor – enbart mot Anna Sippel finns 50 vittnen. Några av dessa vittnen uppträder flera gånger i rätten, eftersom de har något att berätta om fler än bara en anklagad. Kvinnor som beskylls för att vara trollpackor befinner sig i en utsatt och i praktiken hopplös situation för allt de kan göra är att bedyra sin oskuld och hävda att deras anklagare far med osanning. Men det finns många vittnen och i de fall där även familjemedlemmar vittnar är det svårt att tro på den åtalades oskuld. ”Herre Gud, detta är en hård kamp!” stönar Anna Sippel efter att hon hört sin 15 år gamla systerdotters vittnesmål om att Anna med kringlor försökt locka flickan med sig till kalas i Blåkulla.

Som nyckelvittnen och med stort inflytande framträder sex unga kvinnor; fyra av dem är dock enkla pigor. Maria Jöransson är en 18-årig snickardotter som tillsammans med sina föräldrar flyttat från Västmanland och nu bor tillsammans med dem på Södermalm. Hon tjänstgör på Ängsjö säteri och kallas därför Ängsjöpigan. Maria blir så förblindad av Blåkullaberättelserna att hon avslöjar sig själv som en trollpacka som för barn till Blåkulla. Före sin avrättning beskyller hon bland andra Smeds Karin för samma försyndelse.

Margareta Matsdotter är 24 år gammal och kommer från Finland, närmare bestämt från Merimasku socken.* Hon har lämnat

* Anteckning i fjärde bandet av protokollen i kommissorialrättens arkiv (daterat 29.4.1676, onummerat; digitaliserat protokoll i Digitala forskarsalen, bildsida 129). Margareta sägs vara född *Uthi Cappella sochn*. Den otydliga formuleringen antyder att Margareta sagt att Merimasku hör till kapellförsamlingen i Nådendals kyrksocken men att skrivaren missuppfattat henne.

sin tjänst hos finskan Agnis Johansdotter och arbetar våren 1676 hos kungliga krigskollegiets kanslist Erik Johansson Trippelfuss och kallas även Trippelfusspigan. Även hon anger sig själv och erkänner att hon fört barn till Blåkulla och innan hon avrättas beskyller hon flera andra kvinnor, bland andra sin före detta matmor.

Annika Henriksdotter och Agnis Eskilsdotter kommer båda från Åbo. Agnis är 18 år och Annika ett par år yngre. De kallas Myrapigorna efter sin husbonde, drabanten vid änkedrottningens livvaktsgarde Jonas Persson Myra. Under några månaders tid anger båda pigorna ett flertal kvinnor som varande trollkonor. Pigorna vittnar i många rättegångar och när de anklagade motsätter sig säger de sig se Djävulen som står bredvid eller bakom den förmenta häxan och hindrar henne från att bekänna. Till en början vill Jonas Myra inte tro att hans pigor ser övernaturliga syner, men Agnis bevisar sin förmåga genom att säga att en gammal finsk kvinna som bor i grannskapet står i sin förstuga med ett stop öl i handen och gråter. Jonas Myra går iväg för att med egna ögon försäkra sig om detta och betvivlar därefter inte pigornas prat.

Maria Nilsdotter, 22 år, är född på Södermalm. Maria förefaller olyckligtvis att vara trollpackornas favoritoffer och utsätts ständigt för deras trakasserier när hon är i kyrkan, i vakstugan, på gator och torg – alltså på platser där andra människor är närvarande.

Det mest iögonenfallande vittnet under trolldomsprocesserna i Stockholm är den 18-åriga Lisbet Carlsdotter, även hon från Södermalm. Hon fyller det tomrum som uppstod efter Gävlepojken när han fängslades, och uppmuntrar aktivt förföljelserna genom att egga upp både pigor och ungdomar att vittna mot borgarfuar, sina matmödrar och även sina egna mödrar. Lisbet vittnar mot ett flertal anklagade i olika domstolar, hon deltar under vaknätter och hetsar till masshysteri bland annat genom att gasta att hon uppe på Brunkebergsåsen ser tre trollpackor: Kaptenskan, Tysk-Annika och Karin Ambjörnsdotter. Inom kort ser alla i stället för tre skorstenar tre häxor som uppifrån höjden spionerar på stadsborna.

Vid sidan av de ovanstående finns det ett antal flickor och även gossar som hetsar sina jämnåriga och yngre vänner att berätta om bortföranden till Blåkulla och att beskylla några vuxna för detta. Ett exempel är Kerstin Mikaelsson, som är brorsdotter till den tidigare nämnde Henrik Abrahamsson. Hon har fått förstahandsinformation om Blåkulla av Gävlepojken när denne bodde i farbroderns hus. I samma hushåll fanns den unge Mika, eller Mikael Jakobsson, som tjänade i familjen som något slags dräng och var flitig med att sprida historier om bortförda barn och trollpackornas missdåd.

De berättelser och avslöjanden som pigor och ungdomar kommer med får näring av att merparten av de vuxna och även överheten förefaller att tro på i stort sett allt som serveras. Personer som normalt ska finnas till hands för andra har plötsligt makt att påverka vem som sätts i fängelse och kanske rent av får sätta livet till. För många blir vittnesmål om Blåkulla ett rent tidsfördriv, men visst finns även de som pratar om Blåkullafärder på grund av gruppsytryck eller för att gränsen mellan verklighet, påhitt och drömmar emellanåt grumlas. För de ambitiösa kan Blåkullaberättelser vara ett sätt att förstärka sin ställning, antingen i samhället eller i varje fall i den närmaste kretsen. De mest påhittiga får ekonomisk vinning av hysterin: även präster betalar ibland Blåkullainformatörer för att dessa ska röja huruvida trollpackorna pinar även deras barn. Avslöjandena kan ge utbyte i form av pengar, ibland mat och dryck. Den 20-årige smedsdrängen Melker Olofsson sparar pengar för att göra karriär som soldat och berättar att han har varit i Blåkulla och där stridit med självaste Hin håle och under sin flykt lyckats riva åt sig några blad ur Djävulens namnbok – mot betalning kan föräldrar köpa stycken där namnen på deras barn finns med. Barn som förlösts på detta sätt har Djävulen ingen makt över längre.

Blåkullahysterin rubbar samhällets hierarkiska ordning genom att erbjuda barn, ogifta unga män och kvinnor samt även pigor oanade möjligheter att göra borgarkvinnornas ställning osäker,

skicka dem i fängelse och till och med ända deras liv. I normala fall skulle pigor och barn ära och lyda sina matmödrar och mödrar, och vid behov ta emot en örfil eller luggning samt vara tacksamma för att de hålls i Herrans tukt och förmaning. Pigor – särskilt unga sådana – kallar ofta sin husmor för mor. I det av trolldom smittade Stockholm blir det onormala snabbt normalt. Men man måste komma ihåg att när beskyllningar drabbar människor som anses vara hedervärda, är förutsättningen att de vuxna och inte minst de män som styr i samhället accepterar pratet om Blåkulla och om bortförandet av barn, oavsett hur vettlösa historierna än är. Även vuxna människor kommer att sprida Blåkullahistorier och misstankar i sitt dagliga liv; exempelvis blir hökare Henrik Abrahamssons bod en lokal informationsbyrå.

Men förvisso finns det gränser för den makt pigor och barn tillskansar sig och de flesta är medvetna om det: det är inte passande att hävda att man sett alltför nobla personer eller män, med enstaka undantag, i Blåkulla. När pigan Maria Nilsson går ut med att några av de mäktigaste kvinnorna i riket, nämligen rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardies maka Maria Eufrosyne av Pfalz och samme greves syster Maria Sofia De la Gardie är häxor blir hon omhändertagen och efter beslut av domstolen inlagd på Danvikens hospital utanför staden.

Brita Sippels 15 år gamla dotter Annika stöter på patrull i hovrätten när hon påstår sig ha sett borgmästare Thegner fälla domar i Blåkulla och rådmann Franck bokföra dessa. Till råga på allt hade Thegner – alltså en av dem som ifrågasatte Blåkullahistorierna – stuckit Annika i fingret och med hennes blod skrivit in även hennes namn i Djävulens gästbok. Däremot tror hovrätten på allt som flickan berättar om sin moster, mor och styvfar samt några andra. När det däremot handlar om aktningssvärda medlemmar i riksrådet, och om borgmästare Thegner som dessutom är hovrättsassessor, är påståendena om djävulsförbund antingen en villa orsakad av Satan eller härrör från svekfulla människor som fått flickan att prata goja.

Med ledning av förhörsprotokollen är det så att när misstankar drabbar vanliga stadsbor ifrågasätter domstolarna, eller i varje fall de flesta domare, inte ens fantasifulla anklagelser och den anklagades grymma öde blir att försöka bevisa sin oskuld. En åtalad måste under processens gång öga mot öga möta dem som anklagar honom eller henne och lyssna på vittnesutsagorna mot sig, men att förneka anklagelser och påstå att de är lögn eller fantasifoster som implanterats av Djävulen hjälper inte. Vittnena är många och den allmänna opinionen kräver att trollkvinor inte ska tillåtas att leva – så står det även i Bibeln strax före uppmaningen att den som bebländar sig med djur ska straffas med döden (2 Mos. 22:17–18). Hovrätten bekräftar, mycket på grund av pressen från den allmänna opinionen, fram till början av juni sju dödsdomar.

Hovrätten är emellertid inte helt enig: en ledamot vill skjuta upp verkställandet av domarna tills alla övriga ärenden är behandlade, och en annan misstror barnens berättelser. Majoriteten anser dock att barnens vittnesmål räcker trots att inte alla tilltalade erkänner. Bland dem finns systrarna Sippel.

Den första att avrättas är mössmakerskan Anna Månsdotter: hon halshuggs och bränns den 26 april. In i det sista bedyrar hon sin oskuld. Tvärtemot domarnas förhoppningar leder Anna Månsdotters öde inte till någon bekännelse från systrarna Sippel och även de avrättas enligt samma ritual tre dagar senare. Den tredje som befunnits vara en trollpacka, Smeds Karin, har i yttersta förtvivlan lyckats ända sina dagar genom att hänga sig i cellen med en snara som hon tillverkat av sin själ och sitt förklåde. Hennes döda kropp behandlas ändå som vore hon vid liv – den halshuggs och bränns. Barn som besökt Blåkulla kan berätta att Djävulen har flått Karin, hängt skinnet på väggen och kokat köttet i en gryta. Några andra ser henne emellertid även efter detta som en mänsklig gestalt i Blåkulla, där hon bland annat bäddar sängar eller kvidande sitter i ett hörn.

Pigorna Maria Jöransdotter och Margareta Matsdotter, som angett sig själva, samt Lärkan, alltså Anna Persdotter, avrättas i

Finska kyrkan i Stockholm på ett fotografi från 1904. Byggnadens utformning avslöjar tydligt att byggnaden ursprungligen var ämnad för bollspel.

maj. Eftersom de båda förstnämnda pigorna erkänt frivilligt beslutar rätten att de inte ska brännas efter halshuggningen, utan att deras kroppar ska begravas på avrättningsplatsen. Marias far anhöller om att få begrava sin dotter i vigd jord och rätten samtycker till det förutsatt att platsen är sådan att ingen kränks – trollpackor får inte begravas på paradplats. Däremot vill Anna Persdotter inte erkänna. Rätten har redan låtit avrätta tre kvinnor som inte erkänt, men vill nu att de dömda förbinder sig att hedra den gamla traditionen som innebär att den dömda ska godkänna domen. Rätten skärper därför sin hållning till förhärdade häxor och man bestämmer att Anna ska brännas levande. Det är mycket plågsammare att dö genom att brännas levande än att bli halshuggen och just på grund av att metoden är så grym används den inte så ofta. Till följd av Maria Jöransdotters prat och kanske även av skräck

för pinan på bålet erkänner Anna slutligen sin skuld och domen lindras – även hon halshuggs före bränningen.

Efter dessa avrättningar slipper en del av barnen och ungdomarna föras till Blåkulla, men det finns de som hävdar att en ny häxa skridit till verket. Följaktligen blir det fortsatta förhör, anmälningar och frihetsberövanden. Ständigt nya människor misstänks för samröre med Djävulen. Bland dem finns två finskor: Giösta-finskan och Rumpare-Malin.

KAPITEL 7

SMYGMJÖLKNINGAR OCH HÄXPLÅTAR

EN AV DE HUSTRUR som pigorna angav hette Agnis Johansdotter. Hon var född i Finland och enligt egen uppgift och efter vad hon mindes 84 år på våren 1676, men den höga åldern gör inte att hon går fri från trolldomsmissstankar. Agnis bor med sin man Sigfrid Matsson vid Bondegatan i de södra delarna av Södermalm. Sigfrid sägs vara dagsverkskarl, han utför alltså korta arbetspass för olika arbetsgivare och får i princip betalt som daglönare. Enligt Holms tomtbok bodde år 1674 en timmerman vid namn Sigfrid Matsson vid Bondegatan i kvarteret Tegelslagaren. I mantalslängden från 1676 är han antecknad som åkare och uppges vara gift. Det kan vara just samme man, för man kunde arbeta på det sättet även som snickare och varutransporter kunde utföras även under dagtid.

Grannarna kallar Agnis Giöstas-finskan eller Göstas-finskan. Namnet Gösta är en avledning av Gustaf eller Gustav, på finska Kyösti eller Kustaa, och Agnis binamn kan tolkas som "Göstas finska". Namnet förefaller inte ha samband med hennes make, som ju hette Sigfrid. Såvitt man vet tjänade Agnis inte hos någon, utan

hade själv en piga. Binamnet kan alltså inte anspela på en eventuell husbonde. Det är förstås möjligt att Agnis tidigare hade varit gift med någon Gösta, Gustaf, Kustaa eller Kyösti eller att hon någon gång hade tjänat hos en man med det namnet. Tyvärr ger källorna ingen ledtråd alls i detta avseende.

Men dock, om första delen av Agnis binamn, *G(i)östas*, är genitivformen av ett mansnamn borde det efterföljande ordet enligt svenska språkets regler ha grundformen *finska*, men i Agnis fall användes alltid bestämd form, *finskan*. I folkmun följer man inte alltid grammatiska regler, som dessutom under 1600-talet var rätt allmänt hållna, men visst är det möjligt att Agnis binamn inte alls hörde samman med någon man utan med en plats där Göstas eller Gustafs förekom och som Agnis kanske hade flyttat ifrån. Sådana ortsnamn har funnits och finns fortfarande här och där både i Finland och i Sverige, exempelvis Gustafsbergs tegelbruk på Värmdö nära Stockholm.

Eftersom bokstaven g vid denna tid i många svenska ord uttalades som j (vilket också den skriftliga formen *Giöstas* som ibland användes om Agnis talar för) döljer sig kanske inte ett nomen bakom binamnet utan möjligen det finska ordet *jestas* som på svenska motsvaras av bland annat *jösses*. Man kan även framlägga en teori om att Agnis fick sitt binamn för att hon hade för vana att utropa just *jestas*. Visserligen hade detta utrop veterligt ännu inte tagit sig in i 1600-talsfinskan men talspråket under tidigare århundraden har lämnat ganska få spår: ett ord kunde uppträda under lång tid innan det hittade vägen till skriftliga källor. Möjligen tolkades *jestas* hos svenska lyssnare som kraftuttrycket *jösses*, som i olika skepnader är känt i skrift sedan början av 1700-talet, alternativt blandades båda orden i Agnis mun till en form som de svenska skrivarna försökte uttrycka med *G(i)östas* efter att Agnis hamnat inför rätta.

Agnis närmare bakgrund förblir därför höljd i dunkel och kan, i likhet med Malins, tolkas på olika sätt. Men ordet *finskan* i Agnis binamn avslöjar att andra stockholmare uppfattade henne i första hand som just en finska.

Agnis dras i april in i härvan av trolldomsmissstankar av sin för-ra piga Margareta Matsdotter, en finska också hon. Ett par veckor efter att hovrätten har börjat förhöra de första trolldomsmiss-tänkta och angiverier sprider sig som en löpeld i staden in finner sig Margareta i slutet av april i hovrätten och informerar de högt ärade domarna om att även hon är ett offer för svartkonst: hennes tidigare matmor Agnis Johansdotter har fört henne och hennes barn till Blåkulla.

Under förhören har Margareta mycket att berätta om den fin-ska kvinnan: Agnis hade uppenbarat sig vid hennes säng mitt i natten och beordrat henne att följa med. Hastigt och lustigt hade Margareta flugit upp i skyn med Agnis och hamnat i Blåkulla. Där visade Agnis henne hur det går till när man mjölkar Djävulens bo-skap och hur man genom magi kan mjölka stockholmarnas kor. Vidare vittnar Margareta om att Agnis en gång red på henne till Blåkulla, vilket efterlämnade yrsel och förvirringskänsla under tre och en halv vecka. Agnis lärde även Margareta att slå förtrollade plåtar, alltså att framställa stora platta kopparpengar.

Trots att Margareta hade haft en möjlighet att förtjäna peng-ar säger hon att hon nöjde sig med att framställa bara sex plåtar. Dem gömde hon på Galgbacken i Stockholm, österut på Söder-malm. Senare försvann pengarna, för Djävulen hämtade dem efter att Margareta bestämt sig för att erkänna. Även Agnis blev förtretad och tog tillbaka hornet som Margareta fått i Blåkulla – hornet där häxsalva för att kunna flyga förvarades. Dessutom hade Djävulen gett utlopp för sin ilska genom att piska Margareta med ormar.

Liksom för andra Blåkullafarare fördunklas även Margaretas minnesbilder efterhand som förhören fortskrider och i ett annat sammanhang säger hon att hon lärt sig att fabricera plåtar av Anna Sippel, en förmodat förmögen person och redan inblandad i troll-domsmissstankar. Senare ska hon på nytt anklaga Agnis för att vara hennes läromästare.

Margareta säger också att Agnis har gift sig i Blåkulla och där har hela två män, men att hon inte vet vad de heter.

En plåt av koppar som slagits 1658 och präglats med värdet 8 silverdaler. På sitt bredaste ställe mäter kopparpengen 50 x 33 cm. Denna väger 14,5 kg och även många andra plåtar var ganska tunga, vilket innebär att det mest fantasifulla i Margareta Matsdotters berättelse om tillverkningen av förhäxade plåtar torde vara påståendet att hon skulle ha fört upp sex sådana plåtar till Galgberget.

”Men inbilla er inte att hon medger detta”, säger Margareta som ett varningens ord till domarna.

Agnis vill verkligen inte bekänna – inte ens när den ena av drabanten Myras pigor, Agnis Eskilsdotter som är född i Åbo, vittnar om att hon överraskat Agnis Johansdotter med att mjölka en ko som tillhör hennes husmor, alltså drabant Myras hustru. Senare tillverkade Agnis Johansdotter ost och kärnade smör av mjölken i Blåkulla, försäkrar Agnis Eskilsdotter och tre barn samstämmigt.

Trots att Stockholm vid denna tid redan är en metropol med 50 000 invånare lever många fortfarande ungefär som på landet och delar allmogens urgamla föreställningar om häxor som stjäla mjölk från grannens kor. Förklaringen är givetvis att det finns drag av lantlighet i staden, såsom kor och ladugårdar. Många har dessutom flyttat in direkt från landet och bär med sig hembygdens tänkesätt.

När den gamla finska kvinnan faller ner på knä inför rätten och bedyrar sin oskuld vrålar pigorna att Djävulen står bredvid henne och hindrar henne från att bekänna.

Agnis tilltalar sin tidigare piga: ”Har du glömt hur elak du var och stal mat ur mitt matförråd!”

”Ni skulle ha gett mig bättre mat”, snoppar Margareta av henne. Hon har redan berättat att pigorna alltid gick hungriga efter att ha fått mat av Agnis – måhända är detta det sannaste inlägget i hennes vittnesmål.

Margareta har mer att förtälja om Agnis: ”När Agnis Johansdotter sitter ner i kyrkan ser man bara en avspegling av henne – i verkligheten vänder hon nacken mot prästen.”

Ett kännetecken för trollkonor var att de tog nattvarden via nacken. Margareta påstår även att Agnis i spel har förlorat två barn till Dufvans Margareta. Medan kvinnorna spelade satt Djävulen i högsätet vid bordets kortsida och såg ut som en människa fast han var en hund. Sedermera tilldelades Dufvans Margareta i Blåkulla en man vid namn Näcken och hon födde ett barn. Allesammans hade kopulerat med Djävulen under bordet.

Kvinnan som kallas Dufvans Margareta är på basis av sitt patronymikon pigan Margareta Matsdotters namne men hon är lite yngre, en 21-årig trädgårdsmästardotter från Stockholm. Margareta hävdar att hennes namne också är en trollkärning.

Både Agnis Eskilsdotter och inte minst Lisbet Carlsdotter – en av dem som ivrigast angav och vittnade under trolldomsprocesserna – bekräftar att de har sett Dufvans Margareta i Blåkulla tillsammans med Agnis Johansdotter. De hade mjölkat kor ihop och lärt Margareta Matsdotter att tillverka plåtar.

Liksom Agnis Johansdotter tar Dufvans Margareta till en början avstånd från anklagelserna men Margareta Matsdotter, Agnis Eskilsdotter och Lisbet Carlsdotter påstår bestämt att hon är Agnis Johansdotters medhjälpare. Även många barn som besökt Blåkulla berättar att de där har sett Dufvans Margareta i sällskap med Agnis Johansdotter.

Slutligen medger Dufvans Margareta att Agnis har fört henne till Blåkulla och undervisat henne i häxkonst samt att de tillsammans har fört barn till Blåkulla. Dufvans Margareta vidgår också att hon har ingått äktenskap i Blåkulla, men efter vad hon minns tjänade maken hos en viss adelsman. Hon hade glömt bort det hela men började minnas när hon blickade ut genom cellgluggen och såg just denne man gå förbi ute på gatan. Mannen kallas tydligen inte till förhör – sannolikt för att domstolarna är mer benägna att utreda anklagelser mot kvinnor och vill att noblessen ska gå fri från trolldomsmissstankar.

När Dufvans Margareta bekänner uttalar hon de olycksbådande orden: ”Jag minns bara vad andra får mig att minnas. Om ingen hade vittnat mot mig, skulle inte heller jag ha erkänt.”

Vittnesutsagorna är så övertygande att hovrätten bekräftar Agnis Johansdotters skuld. Agnis bedyrar sin oskuld i Guds namn och bestriider att hon har fört någon till Blåkulla eller lärt ut sådana konster. Trots det vittnar båda Margareterna inför henne att hon varit deras mentor. Men Dufvans Margareta inflikar att hon faktiskt inte minns var hon lärde sig att bortföra barn till Blåkulla eller hur detta gick till: ”Hade inte barnen vittnat mot mig och den andra Margareta förra måndagen, hade jag inte känt till någonting om detta.”

På frågan hur det går till när hon för barn till Blåkulla svarar hon: ”Det vet jag inte. Den här otrevliga finska hustrun sätter mig främst på stängen och barnen bakom mig.”

Hovrätten beslutar att tvärtemot sina tidigare principer pröva om tortyr kanske kan få Agnis att bekänna och Dufvans Margareta att svara mer stringent. Det finns många misstänkta, alla bekänner inte och några ändrar sina berättelser. Fängelsecellerna fylls och att livnära de fängslade vecka efter vecka blir kostsamt för kronan och staden. För att snabbare vaska fram sanningen beslutar hovrätten att ”använda lite tortyr mot dem som misstänks för svartkonst – men inte alltför hård utan mest för att skrämmas”.

I de klagomål som anfördes mot Agnis Johansdotter, och även mot Malin Matsdotter, förekom även från landsbygdssamhällen kända föreställningar om häxor som med Djävulens hjälp stjal mjölk från grannens kor eller passar upp Djävulen genom att i Blåkulla mjölka hans boskap. Dessa föreställningar avspeglas i bland annat denna medeltida målning som finns i vapenhusets takvalv i Sankt Lars kyrka i Lojo i västra Nyland.

Vid denna tid finns det redan tortyrkammare i Stockholm, inte bara i fängelserna utan även i Rådhusets källare. Man behöver inte nöja sig med enbart simpla tumskruvar i huvudstaden för det finns ett flertal instrument och metoder: icke samarbetsvilliga kan sträckas, hängas upp, utsättas för kyla eller kläs i spanska stövlar, som verkligen inte är avsedda för promenader. Under tortyr bekänner Dufvans Margareta att hon har fört barn till Blåkulla men man lyckas inte få fram något särskilt tydligt uttalande. Den gamla finska kvinnan bryter inte ihop under den ringa smärtan och rätten vågar sig inte på mer hårdföra metoder.

Pigan Margareta Matsdotter, som angav såväl Agnis som sin namne, har själv erkänt att hon fört barn till Blåkulla och följaktligen har även hon sysslat med svartkonst. Några barn som besökt Blåkulla pekar ut Margareta som sin kidnappare.

Hovrättens domare frågar Margareta om hon vill dö nu, när även hon har gjort sig skyldig till så mycket ont.

”Må det ske som de nådiga herrarna önskar.”

Den 9 maj bestämmer hovrätten att Margareta Matsdotter ska halshuggas och att kroppen ska begravas på avrättningsplatsen – den kan inte läggas i vigd jord. Man vill däremot inte bränna Margareta, eftersom hon erkänt frivilligt och hjälpt till att avslöja andra trollkonor. Däremot är Agnis och Dufvans Margaretas fall ännu inte avslutade och häktningen fortsätter.

”Det kan hända att Agnis inte erkänner, liksom inte heller bastufinskan Malin gjort”, har Margareta redan tidigare förkunnat för hovrätten, med hänvisning till en annan finska, Malin Matsdotter som för närvarande förhörs och där även Margareta vittnar.

KAPITEL 8

”JAG VILL HELLRE VARA I ELDEN”

DEN 3 MAJ 1676 börjar Södermalms kämnärsrätt utreda de anklagelser om trolldom som riktats mot ”bastufinskan” Malin Matsdotter och hennes döttrar. Tre unga kvinnor har kallats att vittna i rätten: pigan Margareta Matsdotter som väntar på att avrättas samt två offer som trollpackorna har fört till Blåkulla, nämligen Lisbet Carlsdotter och en av Myras pigor, Agnis Eskilsdotter. Arbetet i kämnärsrätten för Södermalm leds på våren 1676 av två män: notarien Erik Erikson Torselius, som har ärvt kämnärsämbetet efter sin far ett par år tidigare, och från början av april av handelsmannen Mathias Bergman. Vid handläggningen av trolldomsmål fungerar kämnärsrätten även som kommissorialrätt, eftersom man har fått förstärkning av två rådmän och två präster. Den ena prästen är Carl Carlsson, eller Carolinus, kyrkoherde i Maria församling. Han kommer att sitta även i den kungliga kommissorialrätt som senare grundas att gälla hela staden.

Rätten går igenom de grundläggande uppgifterna om den misstänkta: Malin Matsdotter har ännu inte infunnit sig men man vet

att hon är en gammal finsk kvinna, som även kallas Rumpare-Malin. Förvisso vet domarna vem hon är, och Malins två döttrar befinner sig redan i rättssalen. Den äldre, Annika Eriksdotter, är 20 år och arbetar som piga hos linvävaren Erik Jöransson. Den yngre dottern, Maria Eriksdotter, är 19 år. Som flickornas far antecknas stadsvakten Erik Nilsson som avrättades för tidelagssynd sju år tidigare.

Annika och Maria informeras om varför de har stämts inför rätta. Båda har redan gissat anledningen – beskyllningar om trolldom har florerat på olika håll i staden under flera månader redan. Flickorna förnekar båda all kännedom om resor till Blåkulla. De hävdar att de inte har hört om några misstankar som gäller dem förrän just nu.

Rätten ber den yngre flickan avlägsna sig och börjar pröva Annikas kristendomskunskaper. "Hur många Gudar finns det?" lyder frågan.

"Det vet jag inte."

Domstolen finner att Annikas tro är svag. Ändå förnekar Annika att hon skulle ha fört någon till Blåkulla eller slutit förbund med Satan.

Huvudvittnet i målet, den finska pigan Margareta Matsdotter, kallas till förhör; hon ska komma att avrättas några dagar senare. Margareta berättar att Annika är tvätterska i Blåkulla. Vidare påstår hon sig se att Satan står strax bakom Annika och klämmer om hennes hals så att hon inte kan bekänna. Domarna vädjar till Annika: "I Jesu namn, säg sanningen och rädda din själ från evig förtappelse."

"Vad ska jag erkänna?" frågar Annika. "Jag vet ingenting."

Lisbet Carlsdotter leds in i rättssalen. Hon vittnar om att hon sett Annika i Blåkulla, att Annikas mor fört sina barn dit och att Annika mjölkar kor där.

Domarna försöker på nytt övertala Annika att erkänna. Samtidigt försöker de klarlägga i vilken utsträckning hon är i Djävulens våld. Därför uppmanar man henne att säga: "Jesus, Guds son, hjälp mig." Annika upprepar detta utan problem.

Därefter förhörs ett tredje vittne, den finska pigan Agnis Eskilsdotter, som berättar att Annika som bäst är i Blåkulla. Inom kort skriker alla tre pigorna i kör att de ser Satan stå bakom Annika – han har håriga ben och horn som sticker fram ur knäna.

”Nu skuttade han upp på Annikas axlar!”

Man föreställer sig att Satan är lik både ett djur och ett monster men liten till växten. Denna mångskiftande satansbild härstammar från katolsk medeltid. Som pigorna i Stockholm uppfattar det är Satan inte någon ärkeängel som likt Lucifer störtats från makten, utan snarare en ful liten djävul.

Lisbet förklarar högt vad det handlar om: ”Annika är en trollpacka och gift med Djävulen.”

Hos en del av domarna väcks en sund misstro – hur kan Agnis och Lisbet, som sannerligen inte är boklärd utan vars insikter i livet på andra sidan uteslutande kommer sig av att de har förts till Blåkulla, se Satan lite varstans i färd med att hindra Annika från att erkänna? Pigorna kan inte förklara var informationen kommer ifrån. Därför beslutar rätten att förhöra dem på nytt senare, var för sig.

För att Annika ska få samvetskval understryker domarna evangeliets budskap, men Annika förnekar hårdnackat att hon har besökt Blåkulla. Därför får hon lämna salen för denna gång.

Nu hämtas den yngre systemn Maria till rättssalen. Hon får frågan hur hon och hennes mor försörjer sig.

”Vi driver en liten bastuverksamhet, mor min och jag. Mor tjänstgör även som barnmorska och anlitas av den finska befolkningen när någon ska föda.”

De berättelser om Hin Onde som var i omlopp under tiden då Blåkullahysterin grasserade bar spår av minnen från medeltida djävulsberättelser. En illustration av en illa grinande Satan återfinns i den på 1200-talet framställda böhmiska handskrift som fördes till Stockholm som krigsbyte 1649. I dag förvaras verket *Codex Gigas*, eller Djävulsbibeln, på Kungliga biblioteket.

"JAG VILL HELLRE VARA I ELDEN"

Man upplyser Maria om att de tre pigorna som kallats till förhör, alltså de tidigare nämnda Margareta, Lisbet och Agnis, har sett henne och även hennes syster och mor i Blåkulla, samt att Maria där brukar bära en stäva åt sin mor. Stävan skulle kunna ha samband med Malins bastusyssla – att hon utför samma arbete i Blåkulla. Men som vi snart ska få veta när pigorna får gå vidare med sina vittnesutsagor kommer stävan att tjäna ett alldeles annat ändamål.

Domarna tilltalar Maria med skärpa och uppmanar henne att befria sig från Satan och vända åter till Kristus. Maria är känsligare än sin storasyster. Samtliga närvarande förefaller vara övertygade om att Maria har varit i Blåkulla. Dessutom hävdar de vittnande pigorna att de sett Satan stå bakom Maria. Hon erkänner att hon varit i Blåkulla i en månad, men nekar till att hon lärt sig några häxkonster där. Hur Maria hamnade där vet hon inte.

Man har alltså nått ett genombrott i förhandlingarna redan under de första förhören. Men Maria ångrar genast sin bekännelse och tar tillbaka det hon sagt. Då hävdar de tre andra pigorna att Djävulen tar stryptag på dem och täpper till deras munnar.

Domarna ber Maria sjunga psalmen "Välsignat vare Jesu namn" och läsa Fader vår. Maria gör som hon blir tillsagd men sträcker upp armarna och utbrister: "Om jag bara kunde bekänna!" Hon säger att hon i likhet med de andra flitigt besökt kyrkan, men beklagar att hon omedelbart glömmer det prästen sagt. Dessutom har Maria inte på en månad förmått be en enda bön.

Maria börjar alltså hos sig själv leta efter tecken på att hon hamnat i Djävulens våld. Marias självsuggestion förstärks av att pigorna Margareta, Lisbet och Agnis säger att psalmen och bönen har fått Djävulen att ta sig in under bordet. Det är oklart om alla domare tror på pigornas syner men de unga kvinnornas närvaro verkar inte störa, snarare tvärtom.

Nya övertalningsförsök i Jesu Kristi namn följer, man läser religiösa texter högt för Maria och ber dessutom henne att läsa själv.

Domarna vill få henne att bekänna men hon svarar: "Gud give att jag kunde göra det. Men jag kan inte."

Domarna gör klart för Maria att hon är svag i anden eftersom hon låter Djävulen säga att hennes synd är stort som ett berg och inte förlitar sig på Guds barmhärtighet. Pigorna säger sig återigen se hur Djävulen tar stryptag på Maria.

En stadstjänare uppmanas att hämta Marias mor Malin Matsdotter till rättssalen. Han kommer tillbaka utan Malin – hon har uppgett att hon är sjuk och därför förhindrad att lyda domstolens order. Maria tillfrågas om när hennes mor blev sjuk.

"I går", ljuger Maria.

Pigorna reser sig och påstår att Malin bara spelar sjuk – de vet besked även i denna sak. Rätten ger order till stadstjänaren att i brådskande ordning hämta Malin.

Under tiden får Maria frågan om sin nattvardsgång.

"Jag tog senast nattvarden under påsken."

"Hur gick det till?"

"Jag kan bara säga att jag tog emot nattvarden som man ska."

Men pigorna menar att när Maria och hennes mor tar nattvarden så hånar de ritualen efteråt och dansar i Blåkulla. Detta dansande finns omnämnt även i många andra beskrivningar av Blåkulla. Redan under medeltiden hände det att dans framhölls som ett ogudaktigt alternativ till att delta i kyrkliga ceremonier.

Man frågar Maria om hon verkligen aldrig har varit i Blåkulla.

"Inte vad jag vet", säger Maria lite osäkert och fortsätter: "Men en gång var jag bjuden till en konstig fest. För ungefär en månad sedan upplevde jag att en ung kvinna klädd i brun skjorta och röd klänning kom till mig på natten. Hon bad mig följa med till ett kalas. Men jag gjorde det inte och jag vet inte vem kvinnan var."

Maria och flickorna får tillsägelse att gå. Stadstjänaren leder in mor Malin som lämnar sina personuppgifter: hon är från Österbotten, flyttade till Stockholm vid 21 års ålder, har varit gift två gånger, med första maken i 30 års tid, därefter var hon änka i ett och ett halvt år och sedan gift i sex år med en annan man.

”Varför ville du inte infinna dig första gången?”

”Jag har varit sjuk hela året, ända sedan Olofsdagen.* Och jag förstod inte riktigt vad jag skulle göra här.”

Malin säger att hon mår dåligt av att stå på golvet inför domarna. Hon tar av sig skorna, klagar och jämrar sig som om något fattas henne. I sanning ett märkligt beteende som man inte är van vid i en domstol. Domarna ber Malin att vara tyst och hon får veta varför hon har hämtats till rätten: enligt hörsågen sysslar hon med trolldom.

Malin uttalar trotsigt de olycksbådande orden: ”Jag är hellre i elden än lyssnar på sådant prat.”

De tre pigorna väntar utanför rättssalen och Lisbet kallas in först. Hon berättar att Malin tar med sig döttrarna till Blåkulla där hon mjölkar kor, tillverkar ost och kärnar smör och att döttrarna följer efter henne bärande på en stäva. Stävan används alltså för att ha mjölk i.

Den anklagelse om trolldom som framläggs mot Malin innefattar alltså mycket vardagliga sysslor. Hon beskylls även för att ta sina döttrar till Blåkulla, men inte för att röva bort barn. Än så länge har inga barn sagt sig ha blivit bortrövade av henne utan de anklagelserna har gällt helt andra personer.

Margareta kallas in och hävdar samma sak. Båda pigorna pekar och säger att Djävulen sitter på Malins hals.

När Malin hör sina barns namn nämnas säger hon: ”Jag har en gammal bastu i mitt hem. Dit vill jag gå med dem och tända eld på den.”

”Hustru Malin, sluta genast säga sådant. Det kan leda till att du får vad du förtjänar. Säg därför sanningen.”

Malin vägrar bekänna och klagar över att hon är sjuk.

Redan i det här skedet har rätten intagit en negativ hållning gentemot Malin. Denna finska kvinna uppträder inte ödmjukt och sansat i rätten som exempelvis Anna Sippel, Kaptenskan och Ka-

* Olofsdagen infaller den 29 juli.

rin Ambjörnsdotter, hökarens hustru. Hon betar sig i stället konstigt och kommer med trotsiga uttalanden om att hon är beredd att dö genom att slukas av elden. Sannolikt hänvisar Malin till de bål där mössmakerskan Anna Månsdotter och systrarna Sippel brändes några dagar tidigare samt till domstolsbeslutet mot Anna Persdotter.

Annika och Maria kallas in och uppmanas att besinna sin kristna tro och hålla sig till sanningen. Men bägge två försäkrar att de inte alls är delaktiga i det som de nu anklagas för. Domarna upptäcker att man har använt mer än den avsatta tiden för att granska målet. Eftersom även andra ärenden väntar på handläggning i rätten beordras Malin att gå hem med sina döttrar för att invänta nästa rättegång.

Vad Malin och hennes döttrar pratar om den kvällen och under dagarna som följer har inte noterats någonstans. Med tanke på de utbrott som senare skulle följa, grälas det förmodligen hemma hos Malin. Familjemedlemmarna beskyller varandra för att de nu har blivit föremål för misstankar, men i varje fall Malin besvär även de skvalleraktiga och lögnaktiga pigorna. Stämningen är tryckt eftersom Malin och hennes döttrar bara kan vänta. Sommaren närmar sig men utsikterna för Malin och döttrarna är inte ljusa: det öde som systrarna Sippel och mössmakerskan Anna Månsdotter gått till mötes har statuerat konkreta exempel på hur det kan gå vid trolldomsbeskyllningar och domstolarna har redan avkunnat nya dödsdomar.

Två dagar senare, den 5 maj, hörs Annika på nytt i rätten. Domarna tilltalar henne milt i sina försök att få henne att säga det de anser vara sanningen. I deras ögon är fallet redan avgjort. Man frågar Annika om hon brukar delta i Djävulens Blåkullafester. Hon svarar liksom förut att hon inte vet något om detta. Emellertid säger hon att en kvinna med svart klänning och brun skjorta kom till henne tre gånger mitt i den mörka natten. Den sista gången hade kvinnan slagit Annika med en målad käpp. Annika säger att hon fortfarande har ont i magen efter slaget. Något mer har hon

inte att tillägga: ”Visst skulle jag bekänna ännu mer, om jag hade något att bekänna.”

Försöker Annika uppträda som ett offer för häxkonst? Har hennes syster Maria talat om självupplevda eller inbillade nattliga upplevelser och är det ur detta som Annika nu hämtar stoff till en egen historia? Eller antyder systrarnas drömmar att Blåkullahysterin successivt tagit sig in i också stadsbornas undermedvetna för att tid efter annan dyka upp som märkliga drömmar och även regelrätta mardrömmar?

Maria kallas in men även hon nekar till anklagelserna och kan inte förmås att bekänna.

”Hur många Gudar har du?” frågar man Maria.

”Tre. Må Gud råda mig så att jag kan bekänna.”

Nu är det åter Malins tur. Hon kallas in och påminns om varför hon var i rätten förut och varför hon nu har kallats på nytt. Man informerar henne om att hon har två vägar att välja mellan, varav den ena leder till himlen och den andra till helvetet. Domarna har dock redan bestämt sig – i deras ögon är Malin, Rumpare-Malin, en trollpacka och kan rädda sitt skinn bara genom att vidgå det. Därför manas hon i Jesu namn att bekänna.

”Om ni så gör kål på mig har jag ingenting att bekänna”, svarar Malin.

Hon tillfrågas, med stöd av Annikas berättelse, varför dottern har ont.

”Jag vet bara vad min dotter har sagt, att någon har piskat henne.”

Malin påminns om att tre pigor tidigare vittnade om att hon för barn till Blåkulla och där mjölkar kor och tillverkar ost.

”Det stämmer att de sade så. Men de ljuger allesammans för att skada mig. Jag vet att de far med osanning men inte gör det mig någonting.”

Rätten förhör sig om hennes besynnerliga beteende: ”Varför tog du av dig skorna när du var här förra gången?”

”Mina fötter var svullna och det var svårt att stå med skorna på.”

Domarna försöker lirka och även hota för att få Malin och hennes döttrar att erkänna, men förgäves. Och alla tre svarar fortfarande likadant: de är redo att utstå vad som helst, för de är oskyldiga. Rätten låter fångsla alla tre, men åtskilda från varandra.

Dagen därpå försöker rätten åter övertala Annika, som i protokollsanteckningar kallas Anna. Hon bedyrar sin oskuld på nytt och förnekar att hon någonsin har varit i Blåkulla eller har fört någon dit. Men då kommer besökare* Per Andersons hustru Gertrud Johansdotter in i salen och anklagar Annika för att ta med sig hennes båda söner, elvaårige Per och åttaårige Jöran, till Blåkulla. Detta har redan skett under fyra nätter. Man ber överraskningsvittnet avlägsna sig och domarna börjar pressa Annika. I uttrycksfulla ordalag skisseras bilder av himlens härlighet och helvetets fasor: "Den som låter sig förledas av synden och förhårdar sig blir förtappad."

Domarnas stränga ord om djävulsdyrkan får Annika att till slut brista i gråt och bekänna att det var hennes egen köttsliga mor som första gången förde henne till Blåkulla. Detta hade inträffat på den tredje påskdagen året innan – under 1600-talet firades även en sådan helgdag. Först 1772 skulle kung Gustav III slopa den och även den fjärde påskdagen tillsammans med ett antal andra helgdagar som han ansåg var onödiga.

Besöket i Blåkulla infaller i Annikas berättelse under påsken, som vanligen förknippas med trolldom också i vår tids föreställningsvärld. Andra tidpunkter som upplevdes som särskilt farliga i magisk bemärkelse var valborgsmässoafton i månadsskiftet april-maj och även allhelgonadagen. Att påskens helgdagar ansågs vara lämpliga för att syssla med trolldom förklaras delvis av att Jesu uppståndelse inte följde direkt på hans död på korset. Under tiden som infaller mellan långfredagen och påsksöndagen tänkte man sig att de onda makterna var som mest aktiva. Föreställningar

* Ett slags tulltjänsteman, dock inte nödvändigtvis bara för utländska varor eftersom allt som importerades till en stad i princip skulle förtullas vid ankomst.

som förknippas med påsken innehåller fortfarande minnesbilder också från förkristen tid: våren för med sig ljus och värme men väcker samtidigt slumrande mörka krafter till liv.

Domarna, framför allt de assisterande prästerna i kämnärsrätten, gläds åt den unga kvinnans bekännelse och prisar Gud som har tagit sig an saken och fått flickstackaren ångerfull. De anser att bara hotet om ett straff inte skulle ha förmått Annika att bekänna.

Man meddelar Annika att rätten kommer att behandla henne mildt – hon behöver inte tvivla på överhetens barmhärtighet. Hon får veta att bekännelsen har börjat bra och man ber henne berätta mer. Men då för domarna, möjligen oavsiktligt, in Annika på ett spår som går stick i stäv med Malins uppfattning. Annika medger att modern fört henne till Blåkulla så nyligen som natten innan. Efter detta beordrar domarna Annika att läsa Fader vår och även andra böner för att hon den vägen ska frigöra sig från Den Ondes våld och kunna berätta sanningen.

Vidare försäkrar domarna att Annika inte behöver ängslas för att modern eventuellt ska skada henne efter bekännelsen. Hon behöver inte rädas vare sig Satan eller någon människa.

”Annika Eriksdotter, har du lärt dig någonting?”

Att lära sig innebär i detta sammanhang att ta till sig häxkonster.

”Nej.”

”Du ska inte tala osanning, inte överhuvudtaget. Om du ljuger kommer du inte loss från Satan.”

Då erkänner Annika att hon just i denna stund är på väg att föra besökare Per Andersons två söner och Jost Bokhållares dotter till Blåkulla, men ingen annan. Vidare erkänner Annika att hon tillsammans med modern förde barn till Blåkulla föregående natt. Modern hade dessutom den natten tagit hornet ifrån henne – alltså det kohorn där den häxsalva förvarades som trollpackorna använde när de flög till Blåkulla. Modern hade vädjat till Annika att inte prata om detta med någon. Under påsken hade modern

även börjat ta med sig Maria, som ännu inte hade lärt sig några häxkonster.

Man frågar Annika hurdan svartkonst hon hade anammat vid dessa tillfällen.

"Att föra barn till Blåkulla", svarar Annika, men kan inte förklara hur det riktigt gått till eftersom hon blev av med hornet.

På grund av Annikas vittnesmål blir Malin stämplad som en häxa som rövar bort barn till Blåkulla – det handlar inte längre om att hon åker dit bara för att mjölka Djävulens kreatur.

Därefter vill domarna veta varför Annikas mor inte längre spinner på torsdags- och lördagskvällarna. På något sätt har rätten fått nys om detta, sannolikt genom pigornas berättelser.

"Det vet jag inte", svarar Annika. Hon berättar att modern har förbjudit även sina döttrar att spinna vid dessa tillfällen.

Domarnas önskan att få fram uppgifter om spinnandet talar för att man även i Stockholm kände till berättelserna om vita änglar (eller möjligen är de förklädda onda andar) som förbjuder folket att spinna uttryckligen på torsdags- och lördagskvällar.

"Vems barn rövar din mor med sig till Blåkulla?"

"Det vet jag inte", svarar Annika. "Men vår granne Sigrids barn vet nog vem mor för till Blåkulla."

Barnvittnena hämtas till rätten, men de är så unga att man anser att de inte kan beskriva sådant som rätten skulle kunna basera sina beslut på. Barnens mor Sigrid har samma uppfattning. Kanske är hon dessutom ovillig att skada sin granne.

Annika redogör för sin senaste nattvardsgång. Hon hade tagit del av det heliga sakramentet genom att vända ryggen till. Underförstått hade ingen annan närvarande märkt detta utan allt hade till synes förlöpt som det skulle.

Annika skickas ut och Maria kallas in. Domarna berättar att systemen har upplevt en omvändelse i Jesu namn. De säger sig vara övertygade om att också Maria vill förbli ett Guds barn. Maria uppmanas att äntligen bekänna.

Domarna måste emellertid till sin besvikelse konstatera att även om Maria är yngre än sin syster och redan en gång varit nära ett medgivande, är hon inte lika lätt att övertala. Hon förnekar bestämt att hon har någonting att bekänna. Maria finner det märkligt att rätten besvärar sig med frågan – för hon vet ingenting om vare sig Blåkulla eller helvetet.

Domarna uppmärksammar den styvnackade flickan på berättelsen om den rike mannen och Lasarus i Lukas evangelium (Luk. 16:19–31). Berättelsen åskådliggör hur den tillvaro som väntar på andra sidan kommer att gestalta sig beroende på hur vi har levt på jorden. I liknelsen med den rike mannen, som sveddes av lågor i dödsriket, finns en hänvisning till de förtappade själar som plågas i helvetets eld.

Till domarnas förtret har upplysningen ingen som helst effekt på Maria – eftersom hon aldrig har varit i Blåkulla har hon enligt sin egen uppfattning ingenting att ängslas för och ingenting att bekänna.

Domarna låter hämta Annika, som när hon kommer in i salen vädjar till sin syster. ”Kära Maria, erkänn. Satan sitter på din högra arm, låt honom inte fortsätta att ha dig i sitt våld.”

Men Maria vill fortfarande inte erkänna utan framhärdar, som domarna tolkar det. Hon vänder sig till systemen: ”Om du vet någonting om mig, så säg det då.”

Domarna försöker med all sin pondus övertala Maria att bekänna. Hon påminns om att hon redan i dopet har tagit avstånd från Djävulen och alla hans konster. Man ber henne säga vem som är helighetens förste, men frågan är för svår. Hon uppmanas att läsa upp trosbekännelsen.

Det kan Maria. Hon får plötsligt lust att berätta om en ny märklig upplevelse: föregående natt hade en lång mörk gubbe slitit i dörren till hennes cell ett par, tre gånger men utan att lyckas ta sig in. Mer än så vill hon inte säga. Domarna påminner henne om den tidigare bekännelsen: att hon har vistats en månad i Blåkulla. Genom att hävda detta modifierar domarna i själva verket

Marias tidigare vittnesutsaga om att en konstig kvinna för en månad sedan – troligen i en dröm – försökt locka Maria med sig till något slags kalas.

Maria svarar att hon under föregående dag två eller tre gånger plågats av trolldom så att hon inte kunnat hålla ögonen öppna. Maria berättar vidare, eftersom man frågar också henne om detta, att hennes mor inte spinner på torsdags- eller lördagskvällar och inte tillåter att någon annan gör så.

Annika talar till sin syster: "Kära syster, i Jesu namn ber jag dig bekänna." Domarnas fromma ton har påverkat Annikas språk. "Varför vill du förneka sanningen?"

Tjatat från Marias storasyster bryter ner hennes motstånd och hon berättar det som utfrågarna vill höra: "Jag var i Blåkulla under torsdagskvällen."

Naturligtvis vill domarna veta hur hon hamnade där, men det vill Maria inte säga utan hävdar att hon inte vet vem som tog henne med sig dit. Hon säger att hon i Blåkulla hade fått order om att äta, men att hon inte ville.

Annika replikerar: "Men du känner ju mor. Det var hon som förde dig till Blåkulla."

Annika får frågan om hon gift sig i Blåkulla. Det förnekar hon.

Nu är det Marias tur att ge tillbaka. Hon uppmanar systemen att medge att detta är sant och då berättar Annika att hon i Blåkulla fått en man vid namn Trå dej och att hon fött ett barn genom vänster näsborre.

Nu blir även Maria ivrig att bekänna mer; även hon har gift sig i Blåkulla och fött barn, flera barn. Men hon kan inte svara på frågan om barnens namn. Maria vill fortfarande inte beskylla sin mamma för besöken i Blåkulla.

Då hämtas pigan Margareta Matsdotter in, som fortfarande väntar på att hennes dödsstraff ska verkställas. Hon kan berätta hur Maria förs till Blåkulla: det sker när Maria bär stävan åt sin mor.

”Vet du, Margareta, med säkerhet sanningen i denna sak?” frågar Maria.

”Ja”, svarar Margareta. ”Din mor har tagit dig till Blåkulla sedan påsken i fjol. Men du har ännu inte hunnit föra några barn dit.”

”Det där är inte sant! Min mor är ingen trollpacka.”

”Du skulle vilja bekänna, men du kan inte”, säger Margareta och tar till den vanliga förklaringen när någon inte är villig att tillstå anklagelser om trolldom: ”Djävulen klämmer dig om halsen så att du inte kan bekänna.”

Efter att Margareta sålunda har bearbetat Maria fortsätter domarna sina övertalningsförsök i tålmodig och pedagogisk ton tills Maria slutligen börjar gråta. Under tårar berättar hon allt det som domarna har hoppats på. På påskaftonen hade modern kommit till henne och sagt följande. ”Lyd mig, mitt barn, så ska det bli folk av dig. Följ mig.” Efter dessa ord hade, enligt Maria, mor och dotter begett sig iväg mitt i natten.

Maria förefaller att i moderns mun lägga sådana ord som kanske användes i fostrande syfte när avkomman skulle vägledas och tillrättavisas. När orden uttalas i samma stund som resan till Blåkulla äger rum speglar de den ytterst ogudaktiga tanken att kännetecknet för en rekorderlig människa är att hon lär sig bli en häxa. I rättens protokoll har följaktligen dessa ord strukits under och i marginalen finns ett särskilt märke. Maria ger, medvetet eller omedvetet, sin mor skulden om hon nu visar sig vara en häxa. Maria berättar hur som helst att modern dessutom uppsökt henne även föregående natt och manat henne att inte bekänna.

Nu har alltså båda systrarna gjort uttalanden som innebär att Malin utövar trolldom och för människor till Blåkulla. Utsagorna från de tre pigorna tidigare har genom detta fått ökad beviskraft. De fem unga kvinnorna hämtas nu till rättssalen, eftersom förhørsledarna ser som sin plikt att trösta dem med Guds heliga ord. Margareta får exempelvis läsa trosbekännelsen och Maria får sjunga psalmen ”Välsignat vare Jesu namn”. Domarna vill rädda

de unga kvinnorna, och då framtonar Malin oundvikligt som en utomstående, en fiende som smider ränker med Djävulen.

Efter förhören får de unga kvinnorna avlägsna sig och man kallar in systrarnas mor, Malin. Domarna är övertygade om hennes skuld och hon behandlas därefter. Hon tilltalas strängt och man hävdar att hon har lockat sina egna barn bort från livet och den sanna läran. Den egna förtappelsen har inte varit nog, utan hon har eftersträvat att förgöra även sina barn genom att dra in dem i den eviga pinan. Domarna uppmanar med allvar i blicken Malin att besinna sig och i Jesu namn ta emot Guds nåd och visa ånger liksom hennes döttrar har gjort.

Men Malin nekar och säger: "Mina barn har inte alltid fruktat Gud och med dem kan det vara hur som helst. Jag vet i alla fall ingenting om detta."

Då kallar man in Malins båda döttrar samt pigan Margareta. De unga kvinnorna drar åt samma håll, de stöttar varandra och försäkrar att Malin är en riktig trollpacka. Annika säger att modern förtrollat henne och undervisat henne i trolldom. Maria säger att modern ända sedan påsken har fört henne till Blåkulla. Margareta ser Djävulen stå bakom Malin.

Malin får frågan varför hon aldrig spinner om torsdags- eller lördagskvällar.

"Självklart spinner jag på torsdagarna, så länge jag orkar, men på lördagarna måste jag ordna med bastun så att jag kan förtjäna en slant."

"När tog du senast del av Herrens heliga nattvard?"

"Det minns jag inte."

Av detta sluter domarna sig till att det är rätt länge sedan.

"Varför har du inte på länge nalkats Guds bord?"

"Jag har inte varit riktigt frisk."

Malin har alltså svikit den tidens ideal för andlighet – hon liksom många andra. Men eftersom hon är föremål för trolldomsmiss-tankar får hon nu sota för sin likgiltighet inför nattvarden. Domarna drar ytterligare slutsatser om Malins förbund med Satan.

Nu ställer sig Annika och Maria på var sin sida om modern och med tårarna rinnande ber de henne göra sig fri från Satan och följa med dem till Gud: ”Du är vår mor och det skulle innebära ett stort lidande för dig om du hamnade i evig förtappelse samtidigt som du fick se oss i evig glädje. Förbli alltså ett barn inför Gud och bekänn.”

Är flickorna uppriktigt oroade över sin moders själ? Eller försöker de rädda henne från bestraffning och vill att också hon ska uppträda ångerfullt inför rätten genom att vara förebilder för hur hon borde uppträda? Handlar det kanske mer om att döttrarna vill framställa sig i bättre dager inför domarna?

Men Annikas och Marias teatrala vädjanden klingar för döva öron, för Malin varken erkänner eller gråter. Domarna tolkar det som att denna finska kvinna är allt annat än redo för bot och bättring. Därför påpekar de att hennes själ riskerar att hamna i helvetet där djävlarerna skulle komma att pina henne i evig tid. Malin bör hålla i minnet att hon på den yttersta dagen kommer att ställas till svars om hon nu struntar i rättens uppmaningar och i sina egna döttrars tårar.

Till domarnas växande oro och förtret blir Malin varken foglig eller förkrossad. Hon replikerar endast: ”Om jag har lärt mig sådana konster så har det skett hemma hos Bengt Bagare. Men må mina döttrar redogöra för vad jag påstås ha lärt mig och vad jag påstås kunna göra.”

Hänvisningen till Bengt Bagare, vars hustru var den Anna Sipel som avrättats som trollkona, är obetänksam. Malin blir nämligen också den vägen kopplad till häxeri.

Man frågar henne om hon tror på själens odödlighet.

”Det gör jag”, svarar hon.

Annika och Maria är fortfarande tårögda men det förefaller inte påverka Malin. Rätten beordrar stadstjänaren att föra henne tillbaka till fängelset. Hennes döttrar ska däremot placeras i samma cell eftersom de redan har erkänt. Mer än så anser domarna inte att de förmår göra nu. Men de är redo att utmäta straff.

Till en början gällande Annika: eftersom hon har erkänt att hon utövat syndfull häxkonst och fört barn till Blåkulla anser Södermalms kämnärsrätt att hennes liv inte kan räddas och hon döms till döden. Detta är alltså den barmhärtighet som domarna tidigare ställde i utsikt.

På samma grunder får även Malin sin dödsdom – hennes egna döttrar har intygat att hon är en trollpacka. För Maria blir det däremot ingen påföljd – hon har ju inte fört någon till Blåkulla. Malins och Annikas dödsdomar underställs Svea hovrätt som lagen kräver.

Malins vägran att erkänna för tanken till två kvinnor som skymtade förbi under våren i tidigare vittnesutsagor. När Brita Sippels 15-åriga dotter Annika vittnade mot sin mor och sin moster, nämnde hon också en Lortmalin som pinas i helvetet och vrålar: "Ve mig att jag inte erkände!" Var denna stackars varelse en påhittad person? Senare samma dag vittnade en 28-årig piga om att hon i Blåkulla sett en kvinna som försmäktade i lågor och skrek: "Ve, ve mig och det ögonblick när jag inte erkände!" Om man tänker rationellt var den kvidande kvinnan naturligtvis ett fantasifoster, men under den tidens Blåkullahysteri i Stockholm hade ännu ingen berövats livet på grund av trolldom. Det verkar tydligt att man på denna gestalt projicerade tankar om häxor som dött utan att ha erkänt.

Måhända var Lortmalin helt enkelt lika med Rumpare-Malin. Kanske hade det redan före maj månad, då Malin Matsdotter första gången ställdes inför rätta, börjat gå rykten om henne och Blåkulla. Lortmalin kunde ha varit en nidbild av bastuföretagaren Malin; den uteblivna bekännelse som förknippades med gestalten gick kanske tillbaka på omgivningens uppfattning om den envisa läggning som även framkom senare under förhören med Malin.

Södermalms kämnärsrätt låter den 23 maj på nytt hämta Malin efter en lång paus. Hon uppmanas att erkänna för att slippa uppleva en bedrövlig död i synd och att skiljas från Gud. Trots ett par veckor i fängelse, är hon emellertid lika tjurskallig som förut.

”Gud give att jag kunde erkänna”, säger Malin. ”Jag vill det verkligen men kan inte förmå mig att göra det.”

Rätten påminner på nytt Malin om att hon har dömts till döden men fortfarande har en månad på sig att rädda sin själ ur Satans grepp – och att inte låta Satan göra henne förtappad för alltid. Det är alltså meningen att Malin ska avrättas omkring midsommar.

De rättegångar som hållits gällande Malin och även andra som misstänktes för trolldom, och de straff som utdöms, visar på den tidens tolkningar av individens ansvar för en situation där vederbörande har hamnat i Hin Ondes garn. En vuxen människa var ansvarig för sina handlingar till och med när hennes egen mor hade dragit in henne i trolldom och till Blåkulla. Var och en ansågs alltså kunna befria sig från Satan, trots att man också accepterade fantasier om Djävulen som tar stryptag på människor och hindrar dem att erkänna. Det gick ibland att rädda sin själ genom beklännelse, men inte med säkerhet sitt liv. Rätten ansåg att det förstnämnda var viktigt – om någon måste dömas till döden försökte överheten se till att personen lämnade jordelivet med så rent samvete som möjligt.

Nu ser det ut som om domarna lyckats påverka Malin, för hon börjar snyfta och tänker tillbaka på de tre veckor då hon bodde hos Bengt Bagare och hans hustru Anna Sippel. Man hade nattetid släpat in så mycket kopparplåtar i huset att det fört Malins tankar till pratet om Satan som tillverkare av dessa plåtar. Malin hade börjat ängslas för att Djävulen faktiskt hade ett finger med i spelet.

Malin berättar vidare att hennes hädangångne man hade uppmanat sig tidigt en morgon och uppmanat henne att erkänna för att hon tillsammans med honom skulle få njuta av den eviga glädjen. Malin samtalar alltså inom sig med sin döde make. Men vem var han som här kallas ”salig äkta make” och efter döden uppmanar sig för sin änka: Erik eller Anders? Att en man som avrättats för tidelag kallas salig överensstämmer inte med den religiösa uppfattningen under den tidigmoderna tiden. Anders Arendtsson är

däremot ett mer sannolikt antagande, även om Malins andra äktenskap enligt hennes döttrar var konfliktfyllt.

Eftersom Malin fortfarande inte vill erkänna att hon fört någon överhuvudtaget till Blåkulla skickas hon tillbaka till fängelset för att invänta sin avrättning. Även Annika väntar på att hennes dödsstraff ska verkställas. Annika, som har erkänt besök i Blåkulla, hämtas i slutet av maj och även i juni för att vittna också vid rättegångarna för Kaptenskan, alltså Margareta Staffansdotter. Annika vittnar om att hon sett den anklagade i Blåkulla och vet därför att även hon är en häxa. Efter att ha hört Annikas vittnesmål suckar Margareta Staffansdotter: "Måtte Gud visa er nåd som far med en sådan lögn."

Redan nästa dag ber man Annika lämna en närmare redogörelse. Annika hävdar fortfarande att hon inte vet något annat om Kaptenskan än att hon sett henne i Blåkulla. Nu tillägger hon visserligen att hon har observerat ett stort antal barn runt Kaptenskan när denna rört sig i Blåkulla, men inte sett Kaptenskan röva bort några barn. Däremot upptäcker hon i rättssalen att Djävulen står bakom ett barn som Kaptenskan pinat.

Under nästa förhör har Annikas minnesbilder klarnat: Kaptenskan har flugit på en stång med barn bakom sig. Det är uppenbart att Annika försöker balansera mellan sitt samvete och de förväntningar som rätten ställer på henne. Annika namnger en person i sin egen ålder som ska ha fört folk till Blåkulla, men denna unga kvinna är av bättre sort och ingen annan har angett henne så hon får lämna salen tillsammans med sin syster – dock uppmanas båda två att överlämna sig till Gud.

Också under 1600-talet firades midsommar och natten när solen aldrig går ner, men för mor och dotter som väntar på att avrättas blir det inget firande det året. Under sommaren 1676 får de inte njuta av mer sol än den de ser genom fängelsegluggen och i den mån de är utomhus när de hämtas till förhör i rätten och förs tillbaka igen.

Maria bor, sannolikt ensam, i moderns hus hela sommaren, utsatt för pigors och barns Blåkullahistorier och funderar troligen emellanåt på den bekännelse som hon själv avgav inför rätten.

KAPITEL 9

13 VISE MÄN

I STOCKHOLM HANDLÄGGS trolldomsmiss tankar i ett flertal domstolar, men ändå börjar hovrättens höga vederbörande klaga över att dessa mål hindrar dem från att ta sig an något annat. Till Svea hovrätt inkommer dessutom domar för svartkonst även från andra orter än huvudstaden. Stockholms kämnärsrätter arbetar redan som kommissorialrätter eftersom deras sammansättning har utökats med två rådmän och två präster, men ärenden som handlagts där ska efter att dom meddelats behandlas i hovrätten åtminstone i de fall den tilltalade har fått en dödsdom. Med hänvisning till de kommissorialrätter som tillsatts i de nordliga landskapen, och även på grund av sin ökande arbetsbörda, anhåller hovrätten om att kungen ska tillsätta nya specialdomstolar för att reda ut trolldomsmiss tankar både i provinserna och i huvudstaden.

Sverige och Danmark krigar som bäst mot varandra om herraväldet i Skåne och de nordtyska provinserna, och Karl XI är långt borta i Malmö när han nås av appellen från Svea hovrätt. Hans Majestät finner vädjan berättigad och med ett brev daterat den 23

maj 1676 tillsätter han en kunglig kommissorialrätt också i Stockholm för att utreda sanningshalten i anklagelser om svartkonst. Samtidigt överförs domsrätten gällande de trolldomsanklagelser som tidigare hörde till Svea hovrätt till denna domstol.

Både hovrätten och riksrådet deltar i valet av ledamöter till specialdomstolen. Det går inte i en handvändning att sätta ihop domstolen; åtminstone fem män som föreslagits, varav två är adelsmän, avböjer av olika skäl. Den huvudsakliga anledningen är säkert att de vill använda sin tid till annat än att jaga Satan och rota i allmogens skumma skvaller. En av de föreslagna, Andreas Stiernhöök, som har tjänstgjort i Norrlandskommissionen och förhållit sig misstroget till Blåkullahistorierna, blir ordförande i den kommission som tillsätts för Uppland och Västmanland. I planerna ingår att till Stockholmskommissionen kalla även ryttmästare Per Gråå, som bor på Södermalm och har två barn som har klagat över att de blivit förda till Blåkulla. Gråå har redan utmärkt sig genom att anordna vakstugor för att skydda barnen. Dock ifrågasätts hans opartiskhet och han kan inte inkluderas.

Stockholms kommissorialrätt sammanträder första gången den sista juni klockan åtta på morgonen. Man har kallat sex lokala präster till medlemmar: kyrkoherde Olaus Bergius från Klara församling, kyrkoherde Carl Carlsson (eller Carolinus) från Maria församling, kaplanen vid Storkyrkoförsamlingen Eric Noraeus, Klara församlings kaplan Ivar Leufstadius (som i protokollen ofta kallas Herr Ivar fastän de andra nämns vid sina efternamn), kaplan Oluf Sparrman från Riddarholmens församling samt kyrkoherde Christophorus Bezelius från den tyska församlingen. Det är anmärkningsvärt att ingen representant har kallats från den finska församlingen trots att många anklagelser gäller finländare. Av prästmedlemmarna har i varje fall kyrkoherde Carlsson deltagit i de kommissioner som under våren assisterade kämnärsrätterna på Södermalm och han har alltså både träffat Malin och förhört henne.

Det kungliga kansliet representeras av sekreterare Wilhelm Julius Coyet som tjänstgör där; han ingick även i kommissionen som

utredde trolldomsmissstankar i Norrland och blir nu ordförande i Stockholmskommissionen. De övriga lekmannamedlemmarna är kanslisekreterare Olof Austrel (Austrelius), Gotlands häradsdomare Jakob Chronander, assessorn i Bergskollegium Nils Kanterhjelm, advokat Peder Broméen samt läkarna Olaus Bromelius (eller Olof Bromell) och Urban Hjärne. Chronander är född i Tierp i Uppland, men har studerat vid akademien i Åbo. Den disputerade läkaren Urban Hjärne (eller Hiärne, som han själv stavade sitt namn) tas med i kommissionen från en reservplats, eftersom medicine professor Sven Bröms avböjt medverkan. Hjärne har avlagt examen vid Uppsala universitet och nyligen återvänt från utlandet där han har inhämtat färsk information om hur trolldom behandlas på andra håll i Europa.

Domstolens sammansättning speglar en önskan om att förena kunskaper i troslära med juridisk och medicinsk expertis. Det förefaller som om överheten vill framhäva den sekulära expertisen, eftersom merparten av kommissionens ledamöter är lekmän. Detta kan vara avgörande eftersom domar fällt genom omröstning och ordförande har två röster.

Vid sitt första sammanträde utser domstolen till sin hjälp två erfarna skrivare, Anders Engman och Anders Friis, för att göra anteckningar om ärendenas handläggning. Dessutom rekryteras två män för att ta hand om praktiska åligganden.

Kommissorialrättens protokoll har bundits in till sex tjocka böcker som förvaras i Riksarkivet i Stockholm. Det första bandet innehåller protokoll förda vid kommissorialrättens sammanträden och de framskrider kronologiskt under perioden 30 juni 1676–3 juli 1677. Det andra bandet innehåller protokoll med i stort sett samma innehåll som det första bandet men här har man ordnat dokumenten enligt de olika rättsfallen, alltså enligt de tilltalade, och tidsintervallet är kortare, 11 juli–13 december 1676. I det tredje bandet har man samlat dokument som ansluter till utredningsarbetet, såsom utlåtanden och korrespondens. Det fjärde bandet innehåller protokoll som förts i Stockholms lägre rättsinstanser,

såsom Södermalms kämnärsrätt och kommissorialrätten, och dessa gäller till stor del tiden före grundandet av den kungliga kommissorialrätten som omfattade hela staden. I det femte bandet finns dokument som gäller hustrun till kyrkoherde Petrus Fontelius som flydde från Gävle samt trolldomsanklagelser mot henne. Även i Stockholm fanns det barn som pekade ut hustrun Fontelius som kidnappare. Det sjätte bandet innehåller en utredning som kommissorialrätten har tillställt kungen om trolldomsprocessernas förlopp samt om domar som fällts gällande personer som dömts under Stockholms häxjakter.

Därtill förvaras i Stockholms stadsarkiv ett band som innehåller protokoll från kommissorialrätten gällande bland annat rättegången mot Kaptenskan. Dokumenten härstammar från Gamla stans kämnärsrätt, som med förstärkning av två rådmän och två präster arbetade som en kommissorialrätt med stadsdelsansvar under våren och försommaren 1676, på samma sätt som Södermalms och Norrmalms kämnärsrätter vid samma tid var kommissorialrätter för utredning av trolldomsfall.

Den nya kommissorialrätten sammanträder i Södra stadshuset. Termen stadshus innebär i detta sammanhang inte det vi i dag menar med ett stadshus, för 1670-talets Stockholm leds från rådstugan på samma sätt som under medeltiden. Rådstugan ligger fortfarande vid norra kanten av Stortorget där Börshuset numera finns. Södra stadshuset är ett ämbets- och tingshus. Enligt de ursprungliga planerna skulle byggnaden tjänstgöra som centrum för internationell handel; strax framför låg ju Ryssgården som befolkades av ryska handelsmän, men huset behövdes snart för stadsförvaltningens och rättsväsendets arbete. Dit flyttade Södermalms kämnärsrätt ett par år innan Blåkullahysterin bröt ut. I samma lokal skulle även kommissorialrätten sammanträda och höra åtalade och vittnen.

Kommissorialrätten beslutar att sammanträda varje dag utom på lördagar, då prästerna ska sköta sina ämbetsåligganden och förbereda söndagens predikningar. Gissningsvis har även lekmanna-

Södra stadshuset byggdes under åren 1663–1684. När Erik Dahlberg gjorde teckningen pågick byggandet fortfarande och gavelväggarna är inte färdigmurade. Här sammanträdde kungliga kommissorialrätten och här förhöordes Malin och hennes döttrar. I dag är Stockholms stadsmuseum inrymt i byggnaden. Det ligger på Södermalmstorg invid Slussens tunnelbanestation.

ledamöterna behov av att använda tiden till annat än att gräva i stockholmarnas magiska sysslande. Söndagarna var självklart av Gud påbjudna vilodagar.

En av kommissorialrättens första uppgifter blir att skaffa tolv stolar. Sitsarna är klädda med ryssläder tillverkat av hudar från ung nötboskap. Ingen trettonde stol behövdes men köptes ändå in; kanske var det en modell som låg till grund för det senare anskaffningsbeslutet. Kommissorialrätten har sitt första ordinarie sammanträde måndagen den 3 juli. Efter några dagars arbete inser kommissionen att bordet framför domarna måste få ett värdigare utseende. Det är samtidigt ett sätt att ingjuta respekt hos dem som ska ställa sig framför bordet. Följaktligen inköps ett stycke

rött kläde som bordduk. Så ser rättssalen ut när Malin Matsdotter kommer in till förhör den 11 juli, men hon är redan bekant med salen eftersom hon i början av sommaren förhördes där av kämnärsrätten. I motsats till sina båda döttrar får hon dock aldrig se förändringen efter att kommissorialrätten senare under hösten skaffat två metallbrickor till bordet samt kandelabrar av tenn och ljus som ställdes ovanpå – kanske för att förbättra belysningen och samtidigt strama upp lokalen.

KAPITEL 10

INFÖR EN NY DOMSTOL

KOMMISSORIALRÄTTEN SKRIDER till verket genom att granska den 12 eller 13 år gamla Gävlepojken Johan Johansson Griis förhävanden. Pojken har suttit länge i fängelse. Han fick en dödsdom i rådstugurätten, men nu ska kommissorialrätten skärskåda även detta fall på nytt. Domarna pendlar kvickt mellan olika ärenden: under en sammanträdesdag anställs ibland förhör och hålls förhandlingar om bara ett mål, men andra gånger handläggs två eller till och med tre misstänkta fall eller anklagelser mot personer som redan har dömts i en underrätt. Man avslutar inga mål under en session – behandlingen av målen kommer att ta flera veckor och till och med månader eftersom man återvänder till frågeställningarna allt eftersom förhören framskrider och nya utpekanden kommer. Redan under den första veckan infinner sig tiotals personer i rätten för att avlägga vittnesmål.

Under de kommande dagarna träffar domarna två andra minderåriga barn, nämligen Brita Sippels 15-åriga dotter Annika samt den tolvårige gossen Anders Andersson. Båda dessa har fått en

dödsdom eftersom de i likhet med Johan Griis har erkänt bortförandet av barn till Blåkulla, men på grund av deras unga ålder har man inte velat ta dem av dagen. Under sommaren uppträder Annika som nyckelvittne i ett flertal rättegångar, men hon måste först klargöra för kommissorialrätten varför hon inför hovrätten har anklagat borgmästare Thegner för att utöva svartkonst. När Annika utsätts för press av domarna tar hon tillbaka beskyllningen och säger att Djävulen tvingade henne att säga så. Den som i Blåkulla gjorde ett sår i Annikas finger för att tappa blod var i stället maken till hennes halshuggna moster, nämligen Bengt Bagare, som även många andra har sett där.

Hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter och Margareta Matsdotter, även kallad Dufvans Margareta, hör till de första vuxna personer vars fall kommissorialrätten hinner granska i början av juni. Den 11 juli hinner kommissorialrätten äntligen ta upp Malins och hennes döttrars ärende. Annika hämtas in först och uppmanas att tala sanning.

”Annika Eriksdotter, erkänner du att du har fört barn till Blåkulla?”

”Ja.”

”Vilka barn gällde det?”

”Jag är inte själv medveten om att jag har bortfört någon. Men barnen har vittnat så mot mig.”

Annikas svar är mycket sanningsenligt mot bakgrund av höstens händelser. Men i juli kan ingen ännu ana hur häxjakterna ska sluta.

”Blir du förblindad när du åker till Blåkulla?”

”Det vet jag inte.”

”För Guds skull, tala sanning! Du bekände ju redan under tidigare förhör.”

”Visst vill jag hålla mig till min tidigare bekännelse. Men jag vet bara vad besökare Per Anderssons barn Per och Jöran samt Mats Ryttares dotter Maria har berättat. Jag har inte fört dem till Blåkulla, i varje fall inte under de senaste tre veckorna.”

”Vem tog dig till Blåkulla första gången?”

”Jag vet inte men det känns som om det var min mor.”

”När skedde det?”

”Det minns jag inte.”

Annika har tydligen inte lust att vittna direkt mot sin mor inför en ny domstol.

”Annika Eriksdotter, säg nu äntligen sanningen om allt detta.”

”Något minns jag. Jag minns att jag gick omkring i Blåkulla med utslaget hår. Jag minns att jag gifte mig där, att min man hette Näcken och att jag födde ett barn. Barnet föddes genom min vänstra näsborre och hette Tvi Dig.”

En kvinna som gick omkring med utslaget hår var ett tecken på sedeslöshet, liderlighet och kaos. Näcken var en mytisk varelse som vanligen hade samband med vattendrag och lockade människor till sig som sedan drunknade.

”Har du sett Satan?”

”Javisst, han satt på min systers arm och hindrade henne från att bekänna.”

”Hur såg han ut?”

”Han var liten och svart.”

”Har du tagit Herrens heliga nattvard på sista tiden?”

”Ja, jag tog nattvarden på den tredje påskdagen, i Sankta Katarina kyrka.”

”Hur tog du emot oblaten?”

”Genom att vända ansiktet från altaret.”

”Drack du av vinet?”

”Ja, alltsammans.”

”Såg du någon i Blåkulla som du känner från denna stad?”

”Ja, jag såg döttrarna till bärarnas ålderman, samt Wickmans och Oluf Hökares döttrar. Oluf Hökares dotter har ofta fört dottern till en sotare till Blåkulla.”

Annika börjar nu vittna mot andra än sin egen mor.

”Såg du även andra där, som du känner?”

”Javisst, jag har sett Kaptenskan föra barn till Blåkulla.”

”Kaptenskan” är stadskaptenen Jakob Remmers hustru Margareta Staffansdotter Remmer.

”Och fler?”

”Min syster Maria har blivit bortförd till Blåkulla många gånger.”

”Vem tar henne dit? Kanske hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter?”

”Nej – jag har aldrig sett Karin Ambjörnsdotter i Blåkulla.”

Av någon anledning vill Annika skydda Karin trots att hon har angett andra. När man försöker pressa Annika att nämna fler nyckelpersoner förnekar hon att hon skulle ha sett Gävlepojken, Agnis Eskildsdotter eller Lisbet Carlsdotter. De två sistnämnda har vittnat mot Annika.

Annikas syster Maria kallas in.

”Maria Eriksdotter, du ska förhöras eftersom det sägs att du har varit i Blåkulla. Din syster Annika har vittnat om att du har förts dit upprepade gånger. Nu måste du i Guds namn tala sanning och berätta om du har varit i Blåkulla.”

”Det har jag, senast i natt.”

”Vem tog dig dit?”

”Staffans Anna – hon som bor på Dalarö och brygger öl.”

Dalarö ligger ganska långt från Stockholm ut mot havet och man behöver en båt för att färdas dit.

”Din mor för dig inte längre till Blåkulla?”

”Jag är inte säker; jag minns bara Staffans Anna. Jag har en känsla av att mor förlorade mig i spel till Anna, för hon klagade för fyra eller fem veckor sedan över att Satan ansatte henne. Den gången sade mor att Djävulen inte lämnade henne i fred utan ibland drev henne till tårar, andra gånger att han dansade med henne och att de även kastade tärning ihop. Efter detta ville mor föra mig till Blåkulla två gånger.

”Förde mor dig till Blåkulla eller gjorde hon det inte?”

”Nej, hon försökte, men längre än utanför fönstret kom hon inte. Därför tänker jag att mor förlorade mig i spel mot Staffans Anna, som många gånger har fört mig till Blåkulla.

Inte heller Maria vill anklaga sin mor direkt, även om hennes vittnesmål är mer graverande för Malin än Annikas.

”Har du sett din syster Annika i Blåkulla?”

”Inte efter det att hon bekände. Alltså inte på nio veckor.”

”Vem har du sett i Blåkulla? Kanske hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter?”

”Henne har jag inte sett där, men väl hökare Anders Hanssons hustru fyra gånger och Oluf Hökares hustru. Vid dessa tillfällen fördes även barn dit.”

Maria anger bättre folk bland borgerskapet på Södermalm – inte hustrur till rådmän eller borgmästare och i ingen händelse adelsmän, men dock personer som har det bättre ställt än hennes egen familj. Kanske vill Maria beskylla sådana kvinnor för trolldom som hon har varit avundsjuk på eller husmödrar som hon har tjänat som piga hos? Eller önskar hon på det här sättet hämnas på deras män, hökarna, vars rikedomar hon i egenskap av kund har bidragit till? Missunnsamhet mot de välbärgade är ett tungt vägande skäl till att Anna Sippel stämplades som trollkona och miste livet.

”Staffans Anna som förde dig till Blåkulla, vad gör hon där?”

”Det vet jag inte. Men hennes piga Gertrud har talat om för mig och för många andra att hennes husmor gick till Stegelbacken tre torsdagskvällar i rad och tog några ben från en halshuggen skotte och grävde ut någonting ur en skalle. Hon tog också med sig tre spånor från en stock och tre stenar. Därefter återvände hon hem och gick ner i källaren där hon kastade sakerna hon fått med sig från Stegelbacken över axeln för att lyckas med ölbryggandet.”

Stegelbacken var det berg på östra sidan av Södermalm där man vid denna tid utförde halshuggningar och som av de samtida även kallades Galgberget. Under flera århundraden hade man hämtat kroppsdelar från avrättningsplatserna och använt dem för

olika magiska ändamål. Man trodde att kyrkogårdar liksom galgar och stegelhjul var portar till livet efter detta, och kroppar efter avrättade personer ansågs besitta särskilt stora magiska krafter. Eftersom döda kroppar ibland lämnades kvar på stegelhjul under lång tid i avskräckande syfte var det lätt att tillskansas sig ben och kroppsdelar. Det kan verka helt bakvänt att tro att kroppsdelar från en brottsling som gått en hemsk död till mötes skulle kunna vara till nytta för någon, men även under stormaktstiden användes sådana som lyckobringande amuletter, kanske för att skydda byggnader och garantera en god ölbrygd genom att exempelvis slänga i ett amputerat finger i en öltunna.

Efter Maria kallas Lisbet Carlsdotter in för att vittna och hon säger sig ha sett Marias syster Annika i Blåkulla några dagar tidigare. Likaså vittnar drabant Myras finska pigor, Agnis Eskilsdotter och Annika Henriksdotter, i tur och ordning om att de sett Annika i Blåkulla, om än för en månad sedan, men de har inte reda på om Annika själv för någon till Blåkulla.

De unga kvinnorna är klart mer återhållsamma när de vittnar mot varandra än när de går åt sina husmödrar, mödrar eller kvinnor ur borgerskapet. Liksom Maria Eriksdotter beskyller Annika Henriksdotter borgarhustrur för att vara trollkonor.

Sedan står barnen i tur att vittna. Besökare Per Anderssons yngre son, den nioårige Jören, hävdar att Annika Eriksdotter har fört honom till Blåkulla tre gånger. Han beskriver hennes blus, den svarta kjolen och även förklädet. Jörens storebror, den tolvårige Per, berättar att Annika Eriksdotter fört honom till Blåkulla, men att hon för ett par dagar sedan förlorade honom i spel till Staffans Anna. Per Ryttares tolvårige dotter Maria säger för sin del att Annika Eriksdotter tar henne till Blåkulla, ibland tre gånger under en och samma natt, vilket hade skett natten innan. När rätten frågar Jost Bokhållares nioårige dotter Annika om även hon har förts till Blåkulla av Anna Eriksdotter förnekar hon detta och säger att Karin Ambjörnsdotter är den skyldiga.

Rätten bestämmer sig för att testa barnen och kallar in Maria Eriksdotter. Barnen som nyss vittnat får frågan om det är denna Maria som för dem till Blåkulla. Barnen nekar och fortsätter att skylla på hennes syster. Och Per Ryttares dotter nämner samma trollkärning som Annika Eriksdotter vittnade om förut: ”Staffans Anna för både mig och Per till Blåkulla och då sitter vi på stängen.”

Annika Eriksdotter förhörs på nytt. Hon säger sig har fört båda pojckarna och Per Ryttares dotter till Blåkulla, men inte Jost Bokhållares dotter Annika, varigenom hon bekräftar barnens vittnesmål.

Per Ryttares dotter Maria påstår att Annika Eriksdotter dansade och smorde kråset i Blåkulla under föregående natt. Annika förnekar alltsammans, men hon är trött på alla frågor och påståenden om en plats där hon inte kan minnas att hon någonsin varit och hon fräser: ”Låt gå, jag har säkert spiset i Blåkulla. Eftersom man vittnar om detta är jag tvungen att medge fast jag inte har en aning om det hela.”

Möjligen börjar Annika tro på sina Blåkullafärder. Hon tänker kanske att det bara är hon som inte minns och förstår allt det som barnen berättar om hennes resor. Och kanske börjar hon tröttna på att sitta fångslad – hon har ju redan en gång dömts till döden. I något skede av förhören nedlåter hon sig att behaga de lärda männen så pass att hon säger sig ha sett Djävulen flyga över pe-ruken på greve Brahes sekreterare, herr Liljeflykt.

Rätten börjar undersöka anklagelserna som riktas mot hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter. Därefter kallas Maria Eriksdotter in på nytt och får frågan om någon annan än modern fört henne till Blåkulla. Maria nekar och deklarerar på samma sätt som förra gången att Staffans Anna är den skyldiga.

Maria uppmanas att berätta om sina första besök i Blåkulla och hon replikerar i princip på samma sätt som i maj: ”På påskaftonen kom mor till mig och sade: ’Min dotter, om du följer mig, skall det bliva folk av dig.’ Men mor sade inte vart vi var på väg.

Först senare förstod jag att det handlade om Blåkulla och alltsedan den kvällen har mor tagit mig till Blåkulla varje kväll.”

”Hur tog ni er till Blåkulla?”

”Vi red på någons rygg eller på någonting. Jag vet inte vad vi hade för ridverktyg första gången, men andra gången var det en man.”

Rätten vill veta mer och Maria berättar att modern alltid varit på dåligt humör, svurit och tjatat även under stora helger och ofta bråkat med grannarna. Trots det tålde hon inte att andra svor.

Maria redogör för familjens eländiga hemförhållanden och säger att hon och hennes syster sökte sig bort som pigor när de inte stod ut med moderns och styvfaderns bråk. Maria hade senare återvänt hem – sannolikt efter styvfaderns död.

Domarna frågar barskt Maria om hon är beredd att svära på att det hon berättat är sant och vill värna sin själs salighet. Maria försäkrar att det ligger till just så och anklagar sin mor som försökte leda henne vilse så fort hon hade återvänt hem. Rätten reser frågan om hur uppriktiga motiv Maria har: hon påminns om att hon bara har en syster född av samma föräldrar och att hennes mor äger ett hus – vill hon kanske ta livet av sin mor för att få detta hus och förmögenheten? Med andra ord försöker kommissiorätten klarlägga hur sanningsenlig Marias bekännelse är.

Maria förnekar detta bestämt och ber Gud skydda henne mot sådana misstankar.

”Var gör din mor i Blåkulla?” frågar en domare.

”Serverar mat”, svarar Maria.

Hon hävdar alltså inte att modern har något onaturligt samröre med Djävulen, utan nöjer sig med att precis som barnen hänvisa till frosseriet i Blåkulla. Under 1600-talet lever många i armod, hungrar och är undernärda – lilla istiden är på gång, det är kallt och under flera somrar misslyckas skörden mer eller mindre. Detta får till följd att anklagelser om troldom riktas mot hökarhustrur och i Anna Sippels fall mot en bagarhustru – sådana kvinnor lider inte brist på mat. Även om Blåkulla är en ond, förbjuden

plats utmålas stället som ett centrum för vällevnad. Dessa föreställningar kan tänkas vara en fortsättning på det katolska tänkesättet under medeltiden då frosseri ansågs vara en dödssynd. Eftersom maten inte förslår för alla, är det skamligt att äta sig mätt eller rent av övermätt.

”Hur kunde du veta vart du fördes?”

”Margareta Matsdotter – den första att halshuggas – talade om för mig att min mor brukade föra mig till Blåkulla.”

Maria missminner sig: Margareta Matsdotter var en av de första som halshöggs, men absolut inte den allra första.

”Men du bar väl inte en stäva åt din mor?!”

”Nej!”

Enligt rätten är Marias uppträdande trovärdigt. Hon försäkrar att det hon berättar är sant och hon är redo att möta sin mor inför Guds domstol.

Efter att åter ha behandlat anklagelserna mot Karin Ambjörnsdotter låter domarna hämta in Marias syster Annika. Hon vet inte om hon varit borta under föregående natt eller ej, vilket besökare Per Anderssons söner hävdar.

”Har du träffat din mor i Blåkulla på sistone?”

”Nej, inte på tre veckor.”

”Har din mor tagit dig till Blåkulla? Hur länge sedan är det i så fall?”

”Det kan jag absolut inte svara på – fast kanske har Djävulen förblindat mig. Det enda jag egentligen minns är att jag fördes till Blåkulla första gången under påsken för ett år sedan. När jag sedan själv började föra barn till Blåkulla förstod jag hur det låg till först när jag stod utanför dörren hemma och mot min vilja reste till Blåkulla.”

I likhet med sin syster vittnar Annika om att modern brukade vara på dåligt humör, särskilt under stora helger, och att hon därför inte ville stanna hemma utan tog tjänst som piga.

Modern hade under besöket i Blåkulla tagit hornet ifrån Anika – alltså förvaringskäret för häxsalva – och förbjudit henne att yppa något om detta.

Nu följer förhör med andra vittnen i ärendet Rumpare-Malin. Drabant Myras piga Agnis Eskilsdotter har sett Malin föra sin egen dotter Maria till Blåkulla, men inte sett Malin där på länge. Stadsfiskal Örns änka, som även hon bor på Södermalm, klagar över att Malin för även hennes femåriga dotter Brita till Blåkulla. För att understryka detta säger modern att flickstackaren blev blek av fasa när hon kände igen Malin i domstolens väntrum.

Man låter hämta Malin till rättssalen där hennes döttrar samt Agnis Eskilsdotter befinner sig. Denna allmogekvinna, inflyttad från Österbotten, står nu för första gången inför en kunglig kommissorialrätt. I vanliga fall skulle hennes och de boksynta förhörsledarnas vägar aldrig ha korsats, utom kanske med undantag för möten med prästerna i Södermalms församlingar. Tidelagarens änka Rumpare-Malin är emellertid genom sitt binamn känd för i stort sett alla rättens ledamöter, som dessutom har läst förhörprotokollen från maj. Malins döttrar har på nytt inför kommissorialrätten vittnat mot modern och domarna är alltså informerade om Malins skuld.

Rätten uppmanar på sedvanligt sätt Malin att tala sanning: ”Hustru Malin Matsdotter, tala för Guds skull sanning om du vill undgå Satans garn och förbli ett Guds lamm.”

Kommissorialrättens prästledamöter vill klarlägga Malins kristendomskunskaper:

”Hustru Malin, kan du läsa upp trosbekännelsen?”

”Det ids jag inte göra. Och jag kan egentligen bara Fader vår och bönen till den Barmhärtige Guden.”

Malins kunskaper prövas. Hon kan inte läsa upp någondera bönen och lyckas inte heller upprepa dem när en av prästerna läser högt, en vers i taget. Hon stapplar framför allt gällande avsnittet ”och inled oss icke i frestelse”.

Malin får frågan om hon möjligen kan be Fader vår på finska.

”Jag har glömt”, svarar Malin och förklarar: ”Jag har varit borta från Finland länge.”

Prästerna nöjer sig inte med svaret. Den gamla finska kvinnan får veta att hennes liv är ogudaktigt och att hon dessutom har underlåtit att injaga gudsfuktan i sina egna döttrar, eftersom hon enligt vad båda berättat har berövat dem boken – katekesen. Det bestrider Malin, men Annika och Maria säger bestämt att det ligger till just så. I slutet av 1600-talet kan många kvinnor även bland allmogen läsa – visserligen lite bristfälligt genom att lära sig texter utantill – tack vare den oförtröttliga kyrkan och prästernas hushör.

Prästerna ber Malin att läsa upp bönerna Herren välsigne oss och bevara oss samt Vaka över oss, Herre, men det kan hon inte heller. Därefter frågar man vilken innebörd det har för henne att hon genom dopet ha tagits upp i den kristna tron och förenats med Gud.

”Det vet jag ingenting om. Jag kan inte läsa.”

Man försöker få Malin att upprepa bönerna, ord för ord, men det går inte bra – Malin stakar sig så ofta att prästerna blir förtörnade.

”Men titta!” utropar Maria och pekar på sin mor: ”Djävulen står bakom mor. Han är becksvart och har huggit tag i hennes kjol. Han hindrar mor från att bekänna.”

Prästerna har vant sig vid att barnen och pigorna kan avslöja Djävulens närvaro. De vet exakt hur man ska förfara i en sådan situation:

”Hustru Malin, du ska knäböja och säga efter oss så ber vi tillsammans och jagar Djävulen på flykten. Be Gud om nåd så att du kan bekänna.”

Trots att Malins förmåga att be böner inte egentligen förbättrats meddelar Maria efter en stund att det har lönat sig: Djävulen är borta. Bönerna verkar fungera också på ett annat plan för Malin gör avbön och erkänner åtminstone till en del. Malin berättar

hur Satan anfäktade henne efter att hennes första man hade halsuggits på grund av otukt med djur. Erik hade uppenbarat sig tre gånger och bett henne följa med. Efter Malins tredje nekande hade Erik valt en bunke och kastat tallrikar och sparkat på dörren. I sin nöd hade Malin bett till Gud och Erik försvann.

Malin har alltså varit i kontakt med mörka krafter på andra sidan, men detta är ändå ingen riktig bekännelse. Man är inte intresserad av själen hos en man som idkat otukt med en ko för många år sedan eller av besöket av hans vålnad hos änkan, för nu handlar det om barn och unga som förs till Blåkulla. Därför vänder sig prästerna till systrarna: ”Annika och Maria, bedyrar ni med risk för era själars salighet att er mor har fört er till Blåkulla?”

Båda två försäkrar att så har skett. Maria står med trotsig min framför sin mor och säger: ”Mor, visst sade ni så här till mig på påskaftonen: ’Följ mig så ska det bliva folk av dig?’”

”Jag har sannerligen inte sagt så till dig. Och inte till någon annan heller.”

Prästerna försöker på nytt övertala Malin att be, men hon är trött: ”Just nu orkar jag inte. Jag har ont i huvudet.”

Annika och Maria brister i gråt och försäkrar att modern har fört dem till Blåkulla och snärjt in dem i Satans garn. Malin tar bestämt avstånd från flickornas dravel och ber dem sluta prata strunt. Enligt prästerna verkar hon inte alls sjuk och de vill inte avbryta förhöret.

”Hustru Malin, har du fört stadsfiskal Örns lilla flicka Brita till Blåkulla?”

”Nej.”

”Det har du visst!” utropar Agnis Eskilsdotter. ”Jag har sett dig i Blåkulla.”

”Det har du inte”, svarar Malin. ”Antingen misstar du dig eller så ljuger du.”

Christoffer Wellendorfs tioårige son Mattias hämtas till rättsalen och berättar att han natten innan var i Blåkulla två gånger, ditförd av Malin. Malin förnekar även detta påstående.

Men nästa vittne, hovslagare Jörens sjuåriga dotter Margareta, säger precis detsamma och tillägger att Malin på natten spelade med en annan trollpacka och höll på att förlora spelet och därmed även Margareta.

”Hustru Malin, nu har två barn vittnat inför dina ögon och öron. Dina egna köttsliga döttrar har också vittnat emot dig, bara för att få fram sanningen i dagsljuset. Jag besvär dig i Guds namn att du äntligen ska bekänna och inte undanhålla Gud någonting.”

”Mina döttrar talar inte sanning. De har alltid spridit lögnen om mig. Dessutom har de stulit från mig. Under ett halvår stod de ut med att tjäna som pigor men skyndade sig sedan hem båda två.”

Nu är det Annikas och Marias tur att opponera sig – de har aldrig uppträtt olämpligt mot sin mor. Maria meddelar att hon på nytt ser Djävulen hos sin mor, och barnen Mattias och Margareta, som på nytt vittnat, bekräftar detta: Djävulen är stor och svart och har ett horn i ansiktet. Han verkar liten ibland men han griper hela tiden tag i Malins kjol och viskar i hennes öra att hon inte ska bekänna.

Domarna beslutar att pröva om Djävulen faktiskt är närvarande. De skiljer vittnena åt och frågar i tur och ordning Maria, Mattias och Margareta om Djävulen nu syns någonstans. Svaren är ganska samstämmiga, men Margareta rapporterar om Djävulens närvaro även efter att Maria sagt att han redan har gått sin väg.

För att hålla Djävulen på avstånd försöker prästerna få Malin att säga ”Helgat vare Jesu namn”, men hon klarar det inte på vare sig svenska eller finska. Prästerna uppfattar bara otydligt mummel och sludder.

Vaktmästaren vid Södermalms stadshus, Holger Persson Skarp, försäkrar att han i fängelsecellen har försökt få Malin att uppge ett flertal böner, men att hon inte har måktat med detta. Både Holger och kyrkoherde Hendrich i Katarina församling har hört Malin säga: ”Tvi dig, Satan, på grund av dig kan jag inte säga någonting.”

Vaktmästaren bekräftar det som Annika och Maria har berättat, alltså att Malin agerade jordemor åt Bengt Bagares hustru Anna Sippel, som halshöggs för att hon var en trollkona. Malin hade bott hos dem i tre veckor. Vidare hade Malin i fängelset anförtrott sig åt vaktmästaren och berättat om de enorma mängder med plåtar som hon sett Bengt och Anna bära in i huset medan hon var där.

Kyrkoherde Carl Carlsson, den ende av domarna som förhörde Malin redan på våren, belyser denna episod närmare genom att för sina kolleger läsa högt ur ett protokollsutdrag: när Malin tidigare i samma sal tillfrågades om hon haft någon läromästare blev svaret att om hon lärt sig någonting så var det av Bengt Bagares hustru. När man pressade Malin på vad hon lärt sig hade hon svarat: ”Fråga mina barn.” Holger Persson Skarp bekräftar att även han har hört dessa ord uttalas och han säger vidare att Malin i fängelset ska ha sagt: ”Om jag måste gå ut, så ska mina döttrar följa efter.”

Med att ”gå ut” ska Malin ha avsett att gå till avrättningsplatsen. Men hon bestrider såväl döttrarnas som vaktmästarens uttalanden och även protokollsutdraget som Carl Carlsson läst upp: ”Om jag har sagt någonting sådant har jag varit virrig i huvudet och haft feber. Jag har heller aldrig sagt ’Tvi dig, Satan’ och Djävulen har inte hindrat mig från att be böner.”

Maria och vaktmästaren opponerar sig bestämt mot Malin och säger att också de hört henne säga att maken visat sig för henne som en vålnad och sagt: ”Bekänn och kom till mig och till den eviga glädjen.” Detta medger Malin. Vilken make det handlat om blir öppet för tolkningar. Malin har berättat om Eriks poltergeistbesök för flera år sedan men man kan undra om en person som halshuggits för tidelag hade rätt till den eviga glädjen. Det kan hända att det var maken Anders som besökte Malin i fängelset. Händelsen kan ändå spegla Malins omedvetna önskan om att Erik genom sin död har sonat sitt brott och fått nåd på andra sidan.

Vaktmästaren vet berätta att Malin under fängelsetiden inte förefaller ha antastats av någon trollkona. I skenet av dagens läkarvetenskap torde detta betyda att Malin inte har haft några tydliga sjukdomsattacker eller vacklande psykisk hälsa. För de samtida innebar utlåtandet att hon inte varit offer för någon trolldomsutövare.

KAPITEL 11

TYSK-ANNIKA

UNDER DAGARNA SOM följer intresserar sig kommissorialrätten för andra trollkonor. Fredagen den 14 juli sammanträder rätten inte, för hela riket stillar sig under den stora böndagen. Detta år, 1676, när Satan lever rövare i landet, har överheten ansett det vara motiverat att påbjuda böndagar fyra gånger om året. Måndagen därpå inleder kommissorialrätten förhandlingar om huruvida en känd borgarhustru, Tysk-Annika, ska förklaras skyldig: hon dömdes till döden för trolldom av Norrmalms kämnärsrätt den 3 maj, alltså samma dag som en rättsprocess inleddes på Södermalm mot Malin och hennes döttrar. Tysk-Annika och Malin ser ut att bli ödessysterar och det finns gemensamma drag, även om dessa kvinnor såvitt man vet inte har haft kontakt med varandra.

Liksom Malin har Tysk-Annika inflyttarbakgrund, för hon heter egentligen Anna Simonsdotter Hack och kommer från staden Anklam i Förpommern där hon föddes i mitten av 1620-talet. Vid ungefär 50 års ålder beskylls hon för svartkonst och är då drygt

tio år yngre än Malin. Tysk-Annikas föräldrar levde fortfarande några år tidigare.

Anna Simonsdotters far var en av många tyska hantverkare som slog sig ner i Sverige; han var stenhuggare liksom de båda sönerna, Annas bröder. Anna har redan blivit änka en gång: hennes två söner från det första äktenskapet lever och är 22 respektive 16 år gamla på sommaren 1676. Dessutom har Anna en vuxen dotter som är gift med en kopparsmed från Stockholm. Annas söner har inte ägnat sig åt hantverk; den äldre är ryttmästare och den yngre är anställd av staden för att bli trumslagare. Pojkarna är inte i Stockholm när rättegången mot deras mor startar.

Anna gifter om sig 1674. Maken är skraddare och betydligt yngre än hon, bara tre år äldre än den äldre av Annas två söner. De är alltså ett lite omaka par men knappast det enda, för en förmögen änka är ett bra parti för en ung man och underlättar för honom att skaffa sig ett yrke. Men visst log man i mjugg åt alliansen och skakade på huvudet. Det är kanske ingen slump att Anna gifte sig andra gången samma år som hennes mor dog. Fadern hade avlidit redan två år tidigare. Kanske skulle föräldrarna inte ha accepterat detta förbund.

Under den vår som Blåkullahysterin är ett faktum beskyller ett tjugotal barn och ungdomar Anna för att ta dem med sig för att träffa Djävulen eller i varje fall försöka locka dem till detta. Upprörda föräldrar riktar beskyllningar mot henne både i Norrmalms kämnärsrätt och i Svea hovrätt. Det händer att fäder i ilskan slår till henne, en trollpacka som ansätter barn – till och med en av hennes egna bröder gör så. Anna tar sig på eget initiativ till hovrätten för att försvara sig, men sätts i fängelse och släpps aldrig ut igen. Anna bedyrar sin oskuld, men Norrmalms kämnärsrätt anser att hon har överbevisats beträffande häxkonsterna och dömer henne till döden samt underbygger detta med att hennes levnadssätt är stötande. Det förblir en tolkningsfråga om man med detta avser att hon kanske var grälsjuk eller det att hon gift sig med en man som var bara hälften så gammal som hon själv.

När kommissorialrätten på nytt börjar syna Annas fall i sömmarna försäkrar hennes unge make att hustrun såvitt han vet inte har ägnat sig åt magi eller gjort något ont. Han är inte den enda äkta maken som inför rätten bedyrar att hans hustru är ärbar. En gift man har, eller förmodas ha, förstahandsuppgifter i detta hänseende och uttalandet väger tungt, samtidigt som man förstår att äkta makar inte gärna vittnar mot varandra. Följaktligen inskräper kommissorialrätten i de anklagades äkta hälfter vikten av att i dessa fall bortse från sina känslor för att inte bli medskyldiga till gräsliga brott och synder. Äkta män anför aldrig någonting negativt gentemot hustrun – även om deras vittnesutsagor kan vara skiftande: hökare Jöran Jöransson hänvisar till sitt 17 år gamla äktenskap och kan gå ed på hustrun Karin Ambjörnsdotters oskuld, medan exempelvis den ålderstigna Agnis Johansdotters make Sigfrid Matsson nöjer sig med att försäkra att han aldrig sett några tecken på vidskepelse hos sin hustru. Tysk-Annikas unge make intar samma neutrala hållning.

Däremot är Annas gifta dotter övertygad om moderns skuld. Med tårarna rinnande berättar hon om ett besök hos modern i fängelset då denna sagt att hon förtjänar att brännas levande. Detta är i och för sig en bekännelse. Dottern har sovit dåligt alltsedan hon hälsade på sin mor, vilket talar för att modern plågar henne genom svartkonst.

Rätten tar del av frejdebeviset som utfärdats av skolmästaren i tyska församlingen, Hindrich Christian Chron: om Anna fanns bara gott att förtälja tills det började skvallras om henne. Chron nämner inte att han i vredesmod slagit Anna, eftersom hans barn har berättat att just hon för dem till Blåkulla.

KAPITEL 12

DOM PÅ VÄG

DEN 18 JULI DISKUTERAR kommissorialrätten användning av tortyr för att få fart på erkännandena. Rumpare-Malin och Tysk-Annika är sannerligen inte de enda som vägrar erkänna, och hovrätten lät redan på våren tortera Dufvans Margareta och Giöstas-finskan, det vill säga Agnis Johansdotter. Men förutom häradshövding Jakob Chronander vill ingen i denna sak ”följa andra nationers exempel”. En professionell domare understöder alltså ett förfarande som inte är stadfäst i svensk lagstiftning. Han är ensam i sin uppfattning. De andra tycker det räcker med att den som döms för trolldom pinas rejält på avrättningsplatsen före sin död som en föraning av helvetet, exempelvis genom att man bränner bort personens fingrar eller hugger av högerhanden, vilket skedde med den 22-årige Arnold Messenius som hade baktalat drottning Kristina. Majoriteten av domarna är alltså inte för tortyr som förhörsmetod utan som ett ytterligare straff åt den som befunnits skyldig och dömts. Tanken om en försmak av helvetet härstammar sannolikt från domstolens prästledamöter och säkerligen från

kyrkoherde Carl Carlsson som använder uttrycket även i andra sammanhang.

Kommissorialrättens tredje arbetsvecka avslutas fredagen den 21 juli. Stunden närmar sig när domarna ska avkunnas, i varje fall för Malin, och Wilhelm Julius Coyet, som är ordförande, påminner sina kolleger om detta samtidigt som han tar upp frågan om att svära domareden. Coyet anser att rättens medlemmar avlade ämbetsed redan när de tillträdde sina respektive huvudsakliga tjänster – de kan följa lagen och sitt samvete och förstår att inte yppa synpunkter från rättens medlemmar, därför behövs egentligen inte någon separat ed som gäller tjänsten eller tystnadsplikten.

Ändå anser han att en särskild domared behövs innan domarna kan avkunnas. Av formuleringarna i kommissorialrättens protokoll att döma uttrycker han sig ungefär så här: ”Trots allt är vi ledamöter i en alldeles speciell domstol och det vore därför på sin plats och pragmatiskt att följa formell praxis och avfatta en ed som var och en kunde svära och bekräfta med sin namnteckning. Detta skulle bekräfta domstolens juridiska ställning och efteråt skulle ingen kunna kritisera domarna för att de inte haft principer att följa. Dessutom skulle var och en efter denna ed modigt kunna säga sin åsikt utan en tanke på att vara till lags eller rädsla för att bli skriftligen tillvitad.”

Rättens lekmanaledamöter anser att förslaget är bra, men bland prästmedlemmarna finns det några som tvekar inför att genom ed förbinda sig till domarrollen. Kaplanerna Sparrman, Leufstadius och Noraeus motiverar ståndpunkten med att det inte är förenligt med prästämbetet att avkunna blodsdomar. De påminns emellertid om att även det var kungens avsikt när han grundade denna specialdomstol och så har man förfarit redan i den kommissorialrätt som inrättades i Norrland. De vankelmodiga prästerna påminns om riksrådets yttrande om att själavårdare inte får undandra sig ansvar när domar ska fällas och i egenskap av domare har de även rätt att avkunna friande domar.

Nu kan samtliga förbinda sig vid eden som skrivs in på första sidan i protokollet. Domarna kommer att se till att granska samtliga ärenden som inkommer till rätten utifrån världslig och andlig legislatur, att göra det objektivt och utan att låta vare sig vänskap eller fiendskap påverka sina ställningstaganden. Emellertid är det inte troligt att någon bland domarna har haft personlig kontakt med de tilltalade – kanske med undantag av prästmedlemmarna i samband med församlingarnas gudstjänstliv och bokföring. Genom sin ed försäkrar domarna vidare att ”inte göra skyldig den som är oskyldig och inte göra den oskyldig som visats vara skyldig”. I uttalandet framställs trolldom som en absolut säker, ohygglig angelägenhet och domarna kan bara hoppas att de kan förstå ”så ovanliga och skumma saker”. Domarna lovar att iaktta tystnadsplikt: framför allt får det som någon säger i rätten eller hur någon röstar inte yppas. De två notarier som rekryterats till rätten svär sina eder och även de förbinder sig att inte till vare sig parter i målet eller till någon annan knysta om ärendenas handläggning.

Sekretessen är viktig eftersom domstolen mycket ingående tvingas skärsåda hur det står till i ett flertal familjer och hushåll. Man arbetar i ett pressat läge när handläggningen av ärenden inte kan avslutas och allt fler stadsbor ständigt utsätts för beskyllningar. Oavsett om rätten utdelar en fällande eller friande dom finns det alltid sörjande, missnöjda, arga eller rädda människor. Förtrytelsen riskerar att drabba även enskilda domare om deras personliga ställningstaganden kommer till allmänhetens kännedom. Genom att tiga om sina inbördes ståndpunkter ger domstolen utåt en bild av att vara enig och neutral. Rättens anseende måste till varje pris skyddas nu när det jäser i samhället och sprickor kan skönjas i dess hierarkier – i vanliga fall brukar ju inte pigor och barn beskylla hedervärda husmödrar i borgarfamiljer, och definitivt inte sina egna mödrar, för samröre med Satan.

Domen mot Malin är i praktiken fastställd, men ytterligare två borgarhustrur vill vittna mot henne. Så har skett även i tidigare mål: ständigt nya vittnen dyker upp när det gäller misstänkta

Tre högt uppsatta präster. Även denna bild ingår i Lorenzo Magalottis reseskildring från Sverige. I bakgrunden skymtar två kyrkspiror: prästerna förefaller att stå på en hög höjd invid en stor stad. Staden kan vara Stockholm.

trollpackor. Hans Hoppeners hustru Gertrud Mattsdotter har tidigare beskyllt Tysk-Annika för att föra familjens fyra barn till Blåkulla, men har nu fått veta att Annika i spel har förlorat tre av barnen till Rumpare-Malin samt till en tredje häxa som kallas Tig-garkärningen. Det förhåller sig nämligen så att barnen har berättat att olika kvinnor nu för dem till Blåkulla. Rumpare-Malin forslade under föregående dag tre av Gertruds barn till Blåkulla sammanlagt 16 gånger och under natten åtminstone 14 gånger. Hon hade slagit dem och tvingat dem att lova att inte skvallra för någon.

Gertrud vittnar om att hennes barn utsatts för en omfattande och gräslig attack, och medan den pågick betett sig som galningar.

”Det vore bättre att ta barnen av daga så att de slapp lida denna själens nöd medan också deras föräldrar utsätts för en stor sorg”, stönar Gertrud. Och hon uppträder hotfullt: ”Om inte trollkärningen Rumpare-Malin snart avrättas kommer jag personligen att stena henne till döds.”

Magister Georg Josef Hofslagares hustru Margeta beklagar sig inför rätten över att Rumpare-Malin redan under åtta dagars tid har fört hennes lilla sjuåriga dotter till Blåkulla. Tidigare har Hjulmakarkärningen sagts vara den skyldiga och då avses sannolikt änkan Maria Sigfridsdotter som bor på Södermalm.

Malin träffar de båda ursinniga mödrarna i rättssalen. Hon har redan tidigare fått stå ut med liknande situationer utan att böja sig, och inte heller denna gång vidgår hon dessa sista och med hänsyn till domen i och för sig onödiga anklagelser – inte ens när Gertruds tolvåriga dotter Annika säger att Malin både dagen innan och föregående natt fört henne och hennes två syskon till Blåkulla för att fira påsk. Flickan uppmanar Malin att minnas att hon på natten tillsammans med Tysk-Annika även tänkte sätta Per Brahes hus och stadshuset i brand. När det inte lyckades kom kvinnorna överens om att göra det en annan gång. Malin tar avstånd från detta struntprat.

Flickan fortsätter: ”Jag ser Satan sitta på Rumpare-Malins hals.”

Malin svarar: ”Men kom då och ta bort honom. Jag tror nämligen inte att Djävulen finns så nära mig. Jag har aldrig haft någonting med honom att göra.”

Trosbekännelsen läses upp och Malin ombeds att säga efter, men hon är inte säker på orden och det verkar inte lyckas ens när hon uppmanas att upprepa stycke för stycke. Det är uppenbart att hon inte kan alla orden. Särskilt svårt verkar det vara för henne att säga: ”Jag tror på Jesus Kristus, Guds ende Son.” Ännu mer graverande är att hon gång på gång säger ”Signe Jesu namn”, när

man ber hennes säga ”Signat vare Jesu namn”. Hon klarar det först på det tolfte försöket.

Rätten får arbeta intensivt med Malin men lyckas inte klämma fram någon bekännelse, för hon förnekar ihärdigt alltsammans: ”Eftersom jag är oskyldig till att ha syndat med svartkonst vill jag aldrig mer ta Herrens nattvard.”

Det är alltså inte lönt att erbjuda henne en sista nattvard om hon får en dödsdom för att ha utövat trolldom.

Domarna envisas: ”Du kan inte vara oskyldig eftersom så många barn vittnar emot dig. Även dina egna köttsliga döttrar gör det och säger att du fortfarande ansätter dem och för dem till Blåkulla. De har också bekräftat att det var du som förde dem till Blåkulla den första gången.”

Malin svarar: ”Må Gud låta dem stanna kvar där under evig tid. Jag möter gärna döden eftersom mina egna barn har vittnat så emot mig.”

Malin får avlägsna sig och hennes yngre dotter Maria kallas in. Man uppmanar Maria att berätta sanningen om sin mor så att hon kan få möta Gud ansikte mot ansikte.

”Jag vill förbli Guds barn och dö som ett Guds barn. Mitt tidigare vittnesmål stämmer och jag står vid mitt ord.”

Maria vidhåller det hon sagt, att modern tagit även henne till Blåkulla och sedan förlorat henne i spel till Staffans Anna. Maria har flera gånger sett sin mor i Blåkulla och säger vidare att under våren, när hon själv satt fångslad, hade modern bett Maria att inte vittna mot henne. Hon skulle inte ha skuldbelagt modern om inte den sedermera avrättade Margareta Matsdotter och två andra pigor, Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotter, hade avslöjat att Maria fördes till Blåkulla. Maria har inte för avsikt att säga att hon tigit för moderns skull, utan att vittnesmålen från Lisbet och Agnis fick henne att minnas sina besök i Blåkulla.

Nu står Annika i tur. Hon anmodas att inte belasta sin mor med falska eller lögnaktiga vittnesmål: ”Kan du med gott och lugnt och

stilla samvete inför Gud och denna domstol bekräfta det du har vittnat om din mor?"

"Ja."

"Tar du på ditt ansvar, i namn av din själ och din salighet, att du inte har vittnat falskt mot din mor?"

"Ja."

"Stämmer det att din mor var den första som förde dig till Blåkulla?"

"Ja."

"Är det sant att din mor lärde dig att föra andra till Blåkulla?"

"Ja."

Även Annika berättar om hotelser från modern. Natten efter att Annika senast uppträtt i rätten hade modern kommit till henne i fängelset med dessa ord: "Om du vittnar emot mig kommer jag att vrida nacken av dig."

"Har du varit i Blåkulla på sistone?" frågar domarna.

"Jag har varit befriad från det under snart tre veckor, men i förrgår natt förde jag mot min vilja en pojke och en flicka till Blåkulla. Än en gång smorde Satan stängen. Han satt framför mig, och jag bakom. Han förde mig ut genom dörren innan jag fattade vad som hände."

Systrarna får träffa sin mor. Rätten informerar nogsamt Malin om vad Annika och Maria har berättat, men hon förnekar alltsammans än en gång. Och hon hugger tillbaka: "De där två har stulit från mig och idkat skörlevnad."

"Det är inte sant!"

Systrarna förnekar moderns påståenden och Malin har ingenting att sätta emot. Domarna konkluderar därför att hon farit ut i affekt.

"Om ni inte tror mig så kalla hit hökare Isbergs piga Margeta", säger Malin. "Hon känner till min dotter Marias förbjudna förhållande och kan vittna om det."

"Ni kan ta hit Margeta – det motsätter jag mig inte", säger Maria.

”Margeta är inte i staden nu, hon är iväg och hämtar råg”, säger Malin, men låter lite osäker. Malin har varit fängslad så länge att hon omöjligt kan veta vad Isbergs piga sysslar med nu.

Maria säger emot sin mor: ”Det är inte sant! Jag vet att Margeta är hemma i staden.”

Rätten skickar iväg en stadstjänare för att hämta pigan. Han får tag i Margeta, men hon kommer så sent att man inte vill förhöra henne den dagen. Och kanske inte överhuvudtaget eftersom Malins ärende börjar vara klart.

Hjärne och Bromell inpräntar i Malin att om hennes döttrar verkligen varit sedeslösa och lättsinniga, skulle barnen som vittnat om Blåkullafärderna ha talat om det med. Man betvivlar alltså inte barnens berättelser. Även Hjärne anser i detta skede att barnen är en absolut tillförlitlig informationskälla. Några månader senare kommer han att helt ändra åsikt.

Malin svarar de lärda männen med ord som anständigt folk inte vill höra. Det föranleder Maria att säga att Malin haft för vana att svära och då även använda Djävulens namn. Modern hade sagt att Maria med hänsyn till Djävulen inte fick läsa katekesen.

Dagens sammanträde i rätten avslutas. Under dagarna som följer förhörs Malin inte, utan kommissorialrätten koncentrerar sig på att granska fallet med tre trollkvinor – en av dem är Lilla Guden från Stockholm.

KAPITEL 13

LILLA GUDEN OCH DET FINSKA ORDETS MAKT

VID SIDAN AV trolldomsanklagelserna mot Tysk-Annika, Rumpare-Malin och flera andra personer handlägger kommissorialrätten anklagelser relaterade till ett brott som är lindrigare än trolldom, nämligen *signeri*. I juli ställs Helena Olofsdotter, alias Sjumans Elin, Erik Eriksson och finskan Elsa Thomasdotter, som många känner under namnet Lilla Guden, inför rätta. Att samtliga har sysslat med magi framkom redan under våren, för de har var och en på sitt håll haft kontakt med Brita Sippel, trollpackan som brändes i april. Nu är deras öden på väg att sammanlänkas med två andra som visat sig vara häxor. Dessa tre personer har det gemensamt att de åtalas för brotten *signeri* och *lövjeri*. Det handlar alltså om trolldom genom läsning av besvärjelser, så kallad ordmagi. Vid svartkonst med hjälp av föremål talar man om lövjeri. Gränsen mellan de två är emellertid flytande; den som ägnade sig åt magi kunde använda sig av såväl besvärjelser som olika föremål eller substanser.

En av de anklagade, Sjumans Elin, har blivit änka flera gånger om. Hon heter egentligen Helena Olofsdotter och kommer från Östra Götaland där hennes avlidne far var ryttmästare. Elins namn anspelar på hennes många äktenskap, varav åtminstone ett har slutat med hemskillnad godkänd av konsistoriet – Elin fick gifta om sig när den man hon flyttat ifrån dog.

Elin skulle gärna ta sig ännu en ny make, men det tillåter inte kyrkoherden i Katarina församling eftersom Elin har ett dubiöst rykte. Elin har tre barn i livet, och har försörjt sig själv och barnen på att sälja säd som hon malt med en handdriven kvarn. Hon har också skaffat sig biinkomster genom att behandla rosfeber. Bland hennes patienter återfinns även en med syfilis, nämligen Brita Sippels man, muraren Jöran Nilsson Galle, som dessutom angav henne; förmodligen var han missnöjd med behandlingseffekten. Jörans styvdotter, Brita Sippels dotter Annika, bidrar gärna med detaljer från Elins besök hemma hos dem och rätten får då veta att Elin har använt kvarnen för magiska ändamål: Brita behövde bara mala en bit av en skjorta som tillhörde en misstänkt tjuvaktig piga och sedan dröjde det inte länge förrän pigan återlämnade stöldgodset, det skedde redan samma kväll.

Till en början försöker Elin neka, men tvingas medge att anklagelserna är riktiga. Hon är ångerfull och ursäktande. Elin framhåller att hon inte vill göra någon skada, men att hon tack vare Guds ord har kunnat hjälpa många människor. Elin säger sig ha märkt att den som trott på besvärjelsens kraft har blivit hjälpt, medan den som inte trott endast sällan har fått lindring. Enligt kommissorialrätten och inte minst prästledamöterna har hon dock använt Guds namn för fel ändamål och genom detta lockat människor till vanhelgd och förtappelse. Elin hänvisar till sitt oförstånd och lovar att aldrig mer använda magi. Och grannarna har bara gott att säga om henne. Hon sitter inte i fängelse mellan de olika rättegångarna utan hålls i förvar i vaktmästarens bostad.

Även Erik Eriksson ställs inför rätta efter att ha angivits av Brita Sippels dotter. Han kommer från Västra Götaland och är kam-

makare till yrket. Även Erik kan skydda människor från rosfeber: han använder vitlöksskal och ber Den Heliga Treenigheten om hjälp. Erik botar även huvudvärk med vitlök som han tre gånger stryker ut motsols på patientens hjässa medan han lika många gånger rabblar besvärjelsen: ”Denna vitlök skall bortdriva rosen och kvesan. I Guds, Guds sons och Guds Helige Andes namn. Amen.”

För omkring åtta år sedan drabbades Erik av rosfeber i armen och en kvinna, som senare avled, undervisade honom om bote-medlet. Brita Sippel tillhör dem som han har hjälpt på detta sätt. Efter att ha ställts inför rätta försöker Erik först tillbakavisa beskyllningen, men den 15-åriga Annika är ett energiskt vittne och hon kan i detalj beskriva händelseförloppet under besöket när hennes mor hade huvudvärk. Till sist medger Erik att han förutom Brita Sippel har botat också många andra. Trots sina goda föresatser tvingas Erik invänta sin dom i fängelset.

Den tredje åtalade, Elsa Thomasdotter, är en gammal och blind finsk kvinna från Virmo norr om Åbo. Trots att hon mist synförmågan skattas hennes insatser som helbrägdagörare så högt att hon bland finnar i Stockholm kallas Vähä Jumala, av de svenska Lilla Guden eller Lill-Guden. Hon kan inte förhöras direkt efter Elin och Erik för hon varken talar eller förstår svenska och målet måste vänta tills den finska församlingens kaplan kan ställa upp som tolk.

Elsa är inte den enda sverigefinnen på den tiden som visade sig ha klena kunskaper i svenska när hon ställdes inför rätta. Visserligen behövde underrätten anlita en tolk när Elsa förhördes under våren, men kommissorialrätten har trots det inte tänkt på att kalla in någon med kunskaper i finska. Ingen av Elsas domare behärskar finska så pass att de kan tala och förstå språket – och det gäller även Chronander som i sin ungdom studerade vid akademien i Åbo under några år, men ett par decennier har förvisso förflutit sedan dess.

Handläggningen av målet blir inte mycket fördröjd: finska församlingens kaplan Johannes Thomaeus förhör Elsa redan nästa dag och gör en skriftlig översättning av hennes uttalande, som behandlas i kommissorialrätten den 22 juli.

Elsa säger att hon är 99 år. Rätten betvivlar inte detta men sannolikt är hon inte riktigt så gammal – antingen minns hon fel eller så försöker hon blidka sina domare genom att framstå som urgammal.

Elsa berättar att hon har använt besvärjelser på bara ett sätt: när hon miste synförmågan hade hon lärt sig att tillverka en salva för värkande ben; hon smorde in benen med brännvin och läste Fader vår på finska. När andra personer klagade över onda ben hade Elsa smort in dem med välsignat brännvin på samma sätt och enligt henne hade metoden fungerat bra. Efter behandlingen brukade Elsa be en bön på finska. Bönen är översatt av Johannes Thomaeus och lyder i sin svenska version så här:

Kom nu Herre Jesu Christe, som äst den bäste Doctor,
den bäste läkieren och bäste heelaren, som läker Siäll
och Kropp, Kom Herre Jesu Christe och heela denna,
gör honom innom till Smerdelöös [= smärtlös], uthan
till errlöös [= ärlös], lätt nedan till blifwa igen lääkt, och
ofwan till gör heelan, J Nampn Gud Faders och Sons
och dens Helge Andes.

Elsas besvärjelse ingår i en rätt vanlig finsk tradition av sjukdomsbesvärjelser. Stroferna och varianterna av den påträffas i många andra besvärjelser som senare har upptecknats på olika håll i Finland och Karelen. Man vänder sig visserligen till Jesus och Den Heliga Treenigheten för hjälp i ramsan, men det var förbjudet för en riktig kristen att använda Guds namn inom svartkonsten, åtminstone enligt prästerskapets uppfattning. Efter reformationen och framför allt under 1600-talet, då Bibeln styr människornas liv i det svenska riket mer än någonsin vare sig förr eller senare, är inställningen särskilt rigid.

Föremål för folklig läkekonst ur samlingar tillhörande Pielisen museo i Lieksa i Norra Karelen. Uppe till vänster syns en spånkorg för läkemedel, tillhörande Saara Ryynänen från Sokojärvi, som dog på 1920-talet. Nedanför korgen ligger olika slags salvor och bandage samt en orrvinge och ett gristryne som användes för magiskt helande och hämd. Uppe till höger finns en ask av trä som innehåller mediciner mot kvarka hos hästar. Framför den ligger i mitten jord ur en grav i ett fodral av pärtor, svavel, icke solbestrålad björkmasur, en björnklo, en huggtand från ett svin och en salvbuk. Nederst en korpsten, en rosenlinda och en bit kvarts.

Den finska församlingens kaplan anför som sin uppfattning till kommissioralrätten att Elsa, om man bortser från att hon ägnar sig åt lövjeri, är en gudfruktig människa som flitigt gick i kyrkan medan hon ännu hade synen i behåll. Efter att Elsa blev blind har kaplanen två gånger besökt henne för att ge henne nattvarden. Kaplanen säger sig ha hört om Elsas kunskaper som helare, men försäkrar att han inte känt till att magi var inblandad. Naturligtvis kan det hända att kaplan Thomaeus avsiktligt har blundat för Elsas förehavanden och spelar oförstående inför specialdomstolen.

Med tanke på Elsas smeknamn och hennes rykte är det troligt att hon varit verksam som helare i mycket större omfattning än

hon ville tala om för domarna. Orsaken till att hon ställdes inför rätta i maj var att Brita Sippel hade tillhört hennes kundkrets. Britas man Jöran Galle hade anmält både henne och Sjumans Elin, och Britas dotter Annika rapporterade detaljer även om Elsas besök hos hennes mor. Även den gången hade Elsa använt brännvin till sina besvärjelser. Annika hade skickats iväg för att köpa brännvinet – under 1600-talet fick även minderåriga handla alkohol, åtminstone om de sade sig gå en vuxen persons ärenden. Elsa hade blandat runt i brännvinet med en kniv och strukit ut det motsols över moderns värkande ben samtidigt som hon mumlat någonting konstigt. Annika hade inte förstått allting, men tyckte det lät som om Gud och Jesus nämndes och att båda två låg under en sten. När Elsa var sjuk hade Annika gått med brännvin till henne. Elsa hade tillverkat den magiska salvan medan Annika såg på, skickat den med henne hem och påmint om att den ska strykas ut motsols.

Med hjälp av tolken tillbakavisar Elsa flickans prat och säger att hon inte är bekant med Brita Sippel och inte har besökt hennes hus. Annika håller fast vid sin berättelse och påstår att Elsa en gång rent av vilat i en säng hemma hos dem.

Till sist anser Elsa det vara bäst att erkänna och medger att hon tillverkat ett flertal botande salvor. Hon är beredd att visa upp dem så att de ärade domarna kan se att de gjorts av harmlösa ingredienser utan någon som helst inblandning av Djävulen. Det är inte Djävulen som har lärt Elsa att framställa botemedlen och inte någon trollpacka heller, utan hon hänvisar till Per Erlandsson som sin lärare. Han bor i Gröneby sex mil från Stockholm och det var som piga hos Per som Elsa lärde sig att blanda salvor – det hävdar hon i varje fall.

När Elsa tillfrågas om kristendomens centrala lärosatser kan hon berätta att det finns tre gudar, men vem som är Gud och vem som är människa vet hon inte. Hon är inte särskilt väl bevandrad i den kristna läran. Rätten frågar också varför Elsa kallas Lilla Guden och hon svarar: ”En elak ryska som jag hjälpte satte det namnet på mig.”

Trots att Elsa har avfärdat flickan Annikas påståenden anser rätten att de är trovärdiga just för det rykte som Elsa har och på grund av hennes ogudaktiga binamn. Men man anser inte att Elsa är en riktig trollpacka – ingen har beskyllt henne för Blåkullafärder eller för bortförande av barn, vilket är den huvudsakliga anledningen till trolldomsprocesserna. Liksom de andra som samtidigt anklagades för att utöva besvärjelsekonster har Elsas syfte varit att lindra sina medmänniskors lidande vilket i och för sig är behjärtansvärt, men var och en har dock enligt överhetens och kyrkans uppfattning gjort sig skyldig till att syssla med trolldom och annan magi samt vanhelgat Guds namn. Trots att Elsa är så gammal förpassas hon till fängelset i väntan på rättens dom.

Brita Sippel har alltså under sin livstid sökt hjälp hos åtminstone tre botare. Hon har haft ont i benen men uppenbarligen också velat skydda sig mot smitta, eftersom hennes andra man drabbades av syfilis och kanske även av rosfeber.

Inte alla, och framför allt inte vanliga människor, kan konsultera läkare med universitetsutbildning i huvudstaden, även om det sitter två läkare i kommissorialrätten. De flesta 1600-talsmännskor vänder sig antingen i brist på alternativ eller av egen fri vilja med sina sjukdomar och krämpor till kopperskor, åderlåtare och fältskärer – om sådana finns till hands. Samtidigt sysslade även barberare på denna tid med ett slags ”helande”. Bakom det finska ordet *puoskari* (kvacksalvare) döljer sig *bartscher*, det medeltidstyska namnet på en barberare. Även tyska *oculister*, med namn om sig att kunna bota katarakt, alltså grå starr, besökte staden då och då.

Folkmedicinen gled lätt över i magi, i synnerhet om besvärjelser fanns med i bilden. Samtidigt blev tron på trolldomsramsor en möjlighet till extra inkomster för dem som var fattiga eller inte längre kunde förvärvsarbeta. Det kan även hända att fascinationen i Elsas, Elins och Eriks kundkrets ökade av att alla tre kom från orter långt utanför Stockholm; Elsa rent av från Finland, bortom havet. Samtliga representerade alltså kunskap som inte var särskilt känd för huvudstadens invånare.

Domarna förhör Elsa en gång till med assistans av kaplan Thomaeus. De lärda männen är intresserade av Elsas färdigheter. Hon får på nytt frågan om bakgrunden till sitt binamn. Elsa har tidigare skylt på en otacksam rysk kvinna, men berättar nu sanningsenligt att hon fått namnet tack vare att hon länge har använt sina läkande krafter och lyckats bota även sjukdomar och besvär som professionella läkare inte klarat av. Binamnet hänför sig alltså till den starka tilltro som människor har till Elsas kunskaper. När en dom nu ska fällas vågar Elsa skryta med sin talang, men säger klokt nog att hon bär binamnet mot sin vilja.

Kommissiorättens medlemmar vill veta var Elsa har inhämtat sina kunskaper. Elsa utvecklar sin tidigare berättelse: hennes lärare var inte en bonde vid namn Per Erlandsson utan adelsmannen Per Erlandsson Bååt och närmare bestämt hans blåblodiga hustru Helena Fleming. Båda makarna dog 1654, alltså för mer än två decennier sedan, och Elsa förefaller ha inhämtat sina lärdomar för länge sedan. Per Erlandsson var landshövding och ägare till Östanå slott ett stycke nordost om Stockholm. Det troliga är att Elsa tjänat makarna eller hustrun Helena som piga. Det intressanta i historien är att – förutsatt att Elsa talar sanning – en representant för allmogen av en adlig kvinna har undervisats i konsten att bota och besvärja. Helena Fleming kan mycket väl ha varit insatt i finsk läkekonst med hänsyn till sin familjebakgrund: både fadern Klaus Hermansson Fleming och modern Helena (Elin) Henriksdotter, född Horn af Kanckas, tillhörde den svenska aristokrati som var bosatt i Finland.

Om man bortser från samhällshierarkierna hade Helena och Elsa det gemensamt att släkten Fleming hade ett gods också i Virmo, där Elsa föddes, och att Helenas far är begravd i Virmo kyrka. Helena kunde antagligen åtminstone lite finska. Det är fullt möjligt att

Lilla Gudens, alltså finskan Elsa Thomasdotters, besvärjelse intresserade kommissiorätten så pass att den infördes som bilaga till rättsens protokoll på samtida finska.

1
A. 1776. d. 29. Julij, När jag Underbörnat offer den
Könige Commissarial Rättsord Befälvning på Öfver-
målet "Draffvill" förgående Baserbrefskäran den fins
Iste Gården, Esse Thomaspdotter som det är Öfver-
vill som den Dräffvill för, och Öfver vill för
går den det det det och, det men som den Dräffvill
det på förvare för sig af annat Öfvervill, in det
vill den det, att den på med den den den den
förvill den den den den, den vill den den den
in för dräffvill Öfver, på det den den den.

Skript basit Öfvervill den det Öfvervill den den den
finska Öfvervill Öfver; Iste Öfvervill etc. det Öfvervill etc.
och den den den Öfvervill på finska:

1) Lär vill Öfvervill Jesus Öfvervill, joca vill parat Doctor, par
2) med Lär, parat parat, joca vill Öfvervill Öfvervill
3) Öfvervill; Lär Öfvervill Jesus Öfvervill joca parat Öfvervill, fiska
4) Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, alla vill
5) Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill
6) Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill
7) Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill
8) Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill

På Öfvervill Öfvervill den den.

Den vill Öfvervill Jesus Öfvervill, som vill den Öfvervill Doctor, den Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill, som Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Jesus Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill, Öfvervill Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill Öfvervill, Öfvervill Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill.

När vill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill.

Att den Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill, joca Öfvervill Öfvervill Öfvervill
Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill.

Johannes Thomae.
Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill Öfvervill.

Elsa anställdes av familjen i Finland och tillsammans med sin mor flyttade till Östanå herrgård och därifrån senare till Stockholm.

På samma sätt som en prästgård erbjöd ett adligt gods en naturlig miljö för att utöva läkekonst och föra kunskapen vidare. De som ägde prästgårdar och gods hade råd att hålla sig med böcker, kanske även medicinska handböcker. Det handlade nog inte om medicin på universitetsnivå utan om handfasta anvisningar som kunde vara relaterade till signeri och lövjeri. Recept och behandlingsformer kunde mycket väl vandra vidare när tjänstefolket såg hur de applicerades och fick hjälpa till vid behandlingar eller med att samla verksamma substanser. På motsvarande sätt kunde präster och adelsmän lära sig om recept och terapeutiska praktiker av sitt tjänstefolk.

Elsa tillfrågas och berättar att hon använt uteslutande naturliga medel vid tillverkningen av sina salvor – hon kokar inga häx-salvor som Djävulens bundsförvant.

”Hur länge har du blandat salvor?” frågar domarna.

”I stort sett sedan jag var ung.”

”Och hur länge har du uttalat besvärjelser?”

”Bara under 91 år.”

Trots att Elsa sannolikt tror sig vara äldre än hon är, och dessutom vågar skämta på förhørsledarnas bekostnad, förefaller hennes svar trovärdiga mot bakgrund av det faktum att det på 1600-talet inte fanns någon allmän skolplikt, vilket innebar att barn kunde städslas som pigor och drängar utanför hemmet redan före tio års ålder. I dagens perspektiv var hon kanske mycket ung när hon började tjäna hos Helena Fleming.

Helena Fleming är inte nödvändigtvis den enda kunskapskällan för botaren Elsa och det är inte sagt att just hon lärde Elsa den magiska finska ramsa som finns nedtecknad i protokollet. Måhända talade Helena helt enkelt om för Elsa hur olika naturprodukter kunde användas i medicinskt syfte och kanske samlade hon på sig ramsorna senare.

Elsa anser inte att hon har brutit mot Guds vilja men hon är klok nog att samtycka med domarna, lovar uppriktigt att bättra sig och att i fortsättningen inte synda genom besvärjelser. Kommissorialrätten vill ha ännu några dagar på sig för att besluta om de lämpligaste straffen för Elsa och Erik.

På basis av sitt binamn förefaller Elsa Thomasdotter ha varit den mest respekterade av alla trollkvinnor i stormaktstidens Stockholm. Det är knappast en tillfällighet att hon hade finsk bakgrund. Den äldsta kända uppgiften om en finländare med namn om sig att kunna läsa besvärjelser härstammar från 1490. Då erkände Margit, med binamnet Halffstoop, inför Stockholms råd att hon för fem år sedan berövat skomakaren Hans Mille hans mandom när han urinerade. För denna trollkonst hade hon använt aktiva substanser och den arme skomakaren hade fått äta en katthjärna som sannolikt smusslats in i hans mat. Med hänsyn till sitt binamn var Margit troligen antingen en glädjeflicka eller uppasserska på en krog – kanske bäggedera. Förmodligen hade Hans gjort Margit förtörnad eftersom hon bestämde sig för att hämnas genom svartkonst och på ett tråkigt sätt dessutom. För att ta revansch hade Margit fått hjälp av en viss Anna som kallades både Anna Finska och Anna Signerska. Anna bodde norr om Uppsala i Björklinge socken och försörjde sig som hushållerska hos en kyrkoherde, vilket under den tiden kunde betyda att hon samtidigt var prästens inofficiella hustru.

Mer än så får vi inte veta om fallet Margit Halffstoop. Det skulle vara intressant att få höra på vilka vägar Margit hade hört talar om Anna Finska och hur hon fick kontakt med henne – Annas hemtrakt Björklinge ligger nämligen några dagars resa från Stockholm. Kanske råkade Anna vistas i Stockholm; hon kan ha besökt staden av någon anledning eller följt med sin kyrkoherde dit. Kanske var hon så vida känd att Margit gjorde sig omaket att åka hem till henne – binamnet signerska visar i vilket fall som helst att Anna var känd för att besitta övernaturliga krafter. Kanske fick hon extra pondus dels av sin finska bakgrund, dels av att hon sammanbodde med en präst.

Björklinge prästgård figurerade i trolldomsmål även omkring hundra år senare när rådet förhörde den gamla ”Timmermans Barbro” hos vilken tydligen både en och annan stadsbo hade sökt hjälp i olika situationer. Barbro fick läsa upp sina sammanlagt tolv besvärjelser för riksrådet. Med hjälp av dessa ramsor påstod hon sig kunna bota olika sjukdomar och krämpor, jaga rovdjur på flykten, blidka ovänner och få grälsjuka äkta par att bli sams. Barbro berättade att hon lärt sig denna ordmagi av en gammal präst som hon tidigare tjänat som piga hos i Björklinge. Av någon anledning hade Björklinge prästgård utvecklats till en lokal trolldomscentral.

Vi vet emellertid inte om Timmermans Barbro hade finskt påbrå eller om finländare spelade någon roll i den magi som utövades i Björklinge på 1500-talet, men i Stockholm förhörde veterligt en finsk kvinna som 1581 misstänktes för att ha praktiserat trolldom. Denna kvinna vägrade att erkänna, och när man hotade henne med tortyr blev svaret: ”Om jag tvingas utstå smärta, kommer även många andra att få lida pin.”

Även från andra håll i landet inkommer uppgifter om finländare, både män och kvinnor, som ansågs ha förmåga att besvärja. De finns överallt och enligt prästerskapet vimlar det av dem i synnerhet i Sveriges skogsrika trakter dit folk från Savolax började flytta i början av 1500-talet. Savolaxare och andra från den östra riksdelen välkomnades ännu vid denna tid av kronan, eftersom de røjde skogar till fält och ängar som kronan kunde beskatta. Men nykomlingarna förde med sig sina egna trosuppfattningar och seder med kvarlevor från förkristen tid och medeltidens katolska traditioner, och inget av detta var längre önskvärt under 1600-talet.

Finska trollkonor, siare och botare bosatte sig inte bara i avlägsna trakter utan även i svenska städer, till och med i Stockholm, som under 1600-talet växte både till befolkningsantal och areal. Innan Blåkullahysterin bröt ut, medan Malin Matsdotter bodde i Sverige, ställdes åtminstone två finländare inför rätta för att ha sysslat med svartkonst.

Den ene var en man vid namn Jören, med binamnet Harefinne. När hans fall var uppe i Stockholms kämnärs- och rådstugurätt samt vid prästmötet i början av 1641 kallades han även Den gamle finnen och Gubben Jören. Sannolikt föddes han alltså under 1500-talet. Jören Harefinne kom från Uleåborgstrakten och var en av de många män som med tvång eller nära nog tvång värvades till kronans örlogsflotta. På grund av ryggbesvär beviljades han avsked 1622.

Genom att Jören var före detta sjöman med nedsatt arbetsförmåga och dessutom en finländare som hamnat långt från sin hemtrakt kunde han ha slutat sina dagar som tiggare, men han tillhörde dem som lyckades slå mynt av sin exotiska bakgrund – han kom ju från Finland och dessutom från den fjärran höga nord. Jörens binamn kom sig sannolikt av att han påstods ha övernaturliga gåvor, såsom förmåga att bringa jaktlycka till jägare. Men på samma sätt som Timmermans Barbro var han en mångkunnig besvärjare som bland annat kunde jaga bort vargar och lindra smärta. Han rabblade ramsor på finska och bönföll bland annat Gud, Kristi blod, kraften i Jungfru Marias modersmjölk och Sankt Göran. Eftersom innehållet var obegripligt för svenskar och för alla dem som inte förstod finska lät besvärjelserna säkert särskilt mystiska och mäktiga för detta klientel. En besvärjelse som innehöll Kristi blod och Jungfru Marias modersmjölk var i själva verket en kvarleva från den katolska tiden som påträffas i vissa gamla finska folkdikter och i exempelvis kraftfulla besvärjelser som uttryckligen syftar till att läka sår och lindra smärta.

Jören bodde på Södermalm, alltså i samma stadsdel som Malin Matsdotter och många andra finländare som flyttade till Stockholm under stormaktstiden. Som hjälp och stöd hade han sin systerson, Per Sigfridsson, som var född i Stockholm och tydligen hade studerat i en stadsskola för han omtalades som djäkne – i den tidens språkbruk hänvisade ordet till ungdomar som gick i stadsskolor. Jörens binamn talar emellertid för att han snarare hade skördat lagrar på landsbygden utanför staden. Bönder på Värmdö

En myt som redan under medeltiden kopplades till finländare var att de kunde behärska vindar. Olaus Magnus behandlade ämnet i sin *Historia om de nordiska folken* från 1555. Där beskrivs hur finländare till utländska seglare sålde förtrollade knopar med vars hjälp vindarna förblev gynnsamma. Samma tema återkommer i *Annikainens visa* som ingår i den finska folkdiktningen: en bedragen kvinna sätter igång en storm så att en utländsk handelsman som övergivit henne drunknar med skepp och allt. Olaus Magnus ansåg sådant vara vidskepelse, men av allt att döma hade knoparna god åtgång. Dock anklagades finländare sällan för vindmagi.

nära Stockholm betalade i varje fall honom för att slippa de fruktade och hatade vargarna. Den lokale länsmannen hade i all tysthet accepterat att man använde sig av Jörens förmåga – av allt att döma var det just han som vänt sig till Jören efter ett tips från systersonen, som han hade anställt som hemlärare åt sina barn. Efter som den tidigmoderna staten inte kunde erbjuda grundutbildning till barnen ordnade de som hade råd och möjlighet skolgången för sina avkomlingar så gott de kunde och ville.

Ryktet om Jören nådde slutligen den världsliga och andliga överheten i Stockholm och han hämtades till förhör i rådstugan. Systersonen Per fick tolka på grund av Jörens faktiska eller simulerade svårigheter att förstå svenska. När Jören fick frågan om hans förmågor kom sig av ett avtal med Djävulen berättade Jören, via

systersonen, att han lärt sig besvärjelserna och kunnandet av sin mor. Detta belyser på ett intressant sätt hur folkliga traditioner kunde spridas från en generation till nästa utan hänsyn till könsgränser.

Liksom rådstugurätten hade gjort tidigare, granskade prästmötet både Jörens och Pers verksamhet. Jören medgav att han vanhelgat Guds namn och varit lat när det gällde att ta nattvarden, vilket han gjort bara två gånger under de senaste sju åren, men han kunde inte kopplas ihop med någon illgärning. Följaktligen var han i överhetens ögon ingen riktig trollkarl även om han hade sysslat med magi. Jören straffades för att ha skändat Guds namn: han skulle under tre kyrkohelger piskas utanför kyrkporten och därefter hållas i fängsligt förvar tills han kunde skickas tillbaka till sitt fädernesland, alltså till Finland och möjligen till Uleåborgstrakten i Nordbotten. Även många andra finska lagbrytare i Stockholm dömdes under årens lopp att förvisas till hembygden. Varken Stockholms stad eller kronan hade dock fartyg avsedda för just landsförvisning, utan den förvisade skickades med första bästa båt på väg till Finland. I fallet Jören föll domen i början av mars och avresan måste gissningsvis vänta flera veckor tills isen gått upp och leden var farbar. Förmodligen hölls Jören fängslad för att han inte skulle rymma sin väg.

Även de som använt sig av Jörens tjänster, alltså länsmannen på Värmdö och bönderna som ville slippa vargar, dömdes till kyrkostraff som dock inte beskrivs närmare i protokollet. Jörens systerson Per dömdes till ett gatlopp, vilket gick ut på att han måste springa mellan två rader av karlar samtidigt som männen slog honom med klubbor eller käppar. Det handlade alltså om ett strängt straff, som friska män i och för sig sällan dog till följd av. Dessutom måste han skriva in sig hos kronans båtsmän vid flottan, vilket innebar ett klart annorlunda liv och möjligen ett slutligt farväl till morbrodern. Parhästarnas fortsatta öden får vi emellertid bara gissa oss till och vi vet därför inte i vilken utsträckning domarna verkställdes.

Några år senare, 1648, ställdes finskan Karin Mickelsdotter inför Stockholms råd och liksom Malin kom hon från Österbotten. Hon bodde i ett torp i Brännkyrka socken söder om Stockholm och försörjde sig åtminstone delvis på att producera mjölk, vilket betyder att hon hade minst en ko. Karin hade, kanske genom sin handel med mjölk, kommit i kontakt med en piga som bodde i staden och hon besökte allt emellanåt huset där pigan tjänade samt åt och drack av husbondefolkets förråd. Pigan hette Annika Stafansdotter, men man vet inte vad hon hade för modersmål eller varifrån hon kom. Karin kunde däremot säkert finska för en gång när hon besökte Annika för att dricka av husbondens brännvin hade hon med sig en finsk kvinna som inte kunde ett ord svenska.

I något skede avslöjade Annika för Karin att hon var förtjust i sin husbonde, en lägre tjänstetsman på Stockholms slott. Karin fick samtidigt veta att en ung kvinna av ädel börd hade förälskat sig i en kollega till Annikas husbonde, som även han bodde i huset där Annika var anställd. Pigan och adelsdamen hälsade på Karin i hennes torp där Karin spådde i hand och undervisade om kärlekens magi: man kunde uppväcka kärlek hos en man om man klippte ett stycke av hans skjorta, brände det och blandade askan i hans mat. Det var sannolikt hålet i skjortan och det faktum att Annika rymde från sitt husbondefolk som väckte mistankar om att djävulskonster var på gång. Rådstugurätten fick målet på sitt bord och konkluderade slutligen att inga regelrätta trollkonster hade utövats. Karin dömdes emellertid till förvisning, vilket antagligen innebar portförbud i Stockholm. Adelsdamens förehanden hänsköts till granskning i hovrätten medan pigan friades från anklagelser eftersom ingen hade några klagomål att anföra mot henne. Det framgår inte av domstolsprotokollen om Karin Mickelsdotter använde finska i sina eventuella besvärjelser, men det troliga är att hon medvetet drog nytta av föreställningar som förknippades med finnar och det finska språket.

KAPITEL 14

RESULTATANSVARIGA DOMARE

DOMEN SOM GÄLLER Malin är föremål för omröstning den 24 juli. Inledningsvis bekräftar kommissorialrättens medlemmar med egenhändiga namnteckningar den ed för domare som nu är inskriven på protokollets första blad. Även de två notarier som assisterar i rätten undertecknar sina respektive högtidliga försäkringar och därefter läser man upp riksrådets svar på kommissorialrättens ansökan. Ledamöterna i kommissorialrätten har nämligen anhållit om att en ledamot i riksrådet ska vara med och dela på ansvaret, men riksrådets svar är nekande. Detta motiveras med att riksråden redan har fullt upp med sina plikter och dessutom måste några av dem företa resor till landsorten. Möjligen kan det nekande svaret tillskrivas dels brådska hos riksrådet, dels ovilja bland medlemmarna att under flera månader framöver behöva reda ut allmogens förehavanden. Riksrådet uttrycker dock en förhoppning om att ingen enda av kommissorialrättens medlemmar, vare sig lekmän eller präster, ska lämna sitt uppdrag. Följaktligen fortsätter Coyet som ordförande.

När domarna så har förberett och samlat sig inför uppdraget fortsätter handläggningen av domslutet gällande Malin Matsdotter. Chronander och Coyet har sammanställt förhören med Malin och texten läses upp för hela rätten. Eftersom man ska rösta om domen beslutar domarna om ett röstningsförfarande: den första rösten avges av den ledamot som är lägst i rang, närmare bestämt advokat Broméen, varefter man fortsätter i stigande rangordning genom att lekmän och präster röstar turvis.

Den hierarkiska ordningen efter Broméen ser ut som följer: kaplan Sparrman, doktor Bromell, kaplan Leufstadius, doktor Hjärne, kaplan Noraeus, domare Chronander, kyrkoherde Bezelius, kanslisekreterare Austrel, kyrkoherde Carlsson (Carolinus), assessor Kanterhjelm, kyrkoherde Bergius och kanslisekreterare Coyet, som är rättens ordförande. Den första omröstningen gäller huruvida Malin är en trollkona. Det anser samtliga domare vara fallet. Kyrkoherde Carlsson har redan förut, när han under våren var medlem i Södermalms kommissorialrätt, dömt Malin till döden och han ändrar inte sin ståndpunkt. Kyrkoherde Bezelius från tyska församlingen är inte närvarande, men skriver senare under domen som hans kolleger kommit överens om.

Alla domare är alltså överens om att Malin är en trollpacka och förtjänar att dö, trots att hon inte har bekänt sin skuld. Bevisen anses nämligen räcka: många har vittnat mot henne, till och med hennes egna döttrar, och de invändningar som Malin kommit med påverkas negativt av hennes sätt att leva. När kommissorialrätten senare avlägger en redogörelse om trolldomsprocesserna till kungen anføres även Malins vana att svära till och med under helgdagar samt hennes skrala kristendomskunskaper som försvårande omständigheter.

Kommissorialrätten har sålunda dömt Malin till döden, men ännu återstår att avgöra hur hon ska avrättas. En trollpacka ska givetvis brännas, men det kan ske på olika sätt. Ordförande Coyet redovisar tre alternativ som domarna får rösta om:

1. Ska Malin halshuggas och först därefter brännas?
2. Ska Malin torteras och därefter halshuggas och brännas?
3. Ska hon brännas levande?

En människa kan dömas att brännas på bål för en mängd olika brott, men under 1600-talet var det i Sverige mycket sällsynt att någon brändes levande: vanligen visade man mildhet genom att halshugga den dömda före kroppen brändes. Att brännas levande måste med fog anses vara ett oerhört gräsligt sätt att dö på, för den dömda tvingas se på när bålet tänds och är sannolikt fortfarande vid medvetande när kroppen fattar eld.

Kommissioralrätten är enig om Malins skuld, men medlemmarna har avvikande åsikter om hur domen ska verkställas. Advokat Broméen, som är den första att avge sin röst, föreslår att Malin ska brännas levande och de tre följande, alltså kaplan Sparrman, medicine doktor Bromell och kaplan Leufstadius, understöder förslaget. Leufstadius motiverar sitt ställningstagande med att Malin bör bli ett varnande exempel för andra som är i lag med Djävulen.

”Levande bränning är alltför grymt”, konstaterar nästa röstande, doktor Hjärne, och fortsätter: ”Vi nyper henne först med heta tänger.” Hjärne har sannolikt inte för avsikt att understöda alternativet med tortyr, utan hans förslag innehåller en outtalad tanke om att glödheta tänger skulle få Malin att förlora medvetandet så att lidandet på bålet blev lite mindre. Hjärnes förslag är humant i skenet av 1600-talets straffpraxis.

Följande röstande är kaplan Noraeus som stöder levande bränning, vilket han underbygger med att en så sträng dom vore en varning för andra. ”Detta skulle erbjuda även henne en möjlighet till omvändelse”, förklarar prästen och hoppas antagligen att Malin ska bekänna sin skuld senast när hon är fjättrad vid bålet. Varken Noraeus eller någon annan har emellertid synpunkter på Hjärnes förslag.

Domare Chronander vid Gotlands häradsrätt föreslår att Malin binds vid en påle mitt i bålet och informeras om att hon kommer att brännas levande: ”Om hon då erkänner kan hon föras tillbaka till fängelset varefter saken prövas närmare. Men om hon inte bekänner någonting alls ska stupstocken göras i ordning varpå hon halshuggs och bränns. Jag kan redovisa mitt förslag också i skriftlig form.”

Chronander var alltså beredd att fortsätta prövningen av Malins fall eller att åtminstone få henne att vidgå sin skuld – genom att bekänna skulle den dömda medge att anklagelserna var korrekta samt acceptera domen och därmed bekräfta domstolens oantastlighet.

Pastorn i Maria församling, herr Carl Carlsson, har synpunkter på avrättningssättet och levande bränning: ”I denna sak bör man i högre grad ära Guds namn än fundera över denna kvinnas svåra lidande eftersom domen är så sträng och ovanlig. Hon har förlätt många själar eller i vart fall haft som syfte att locka in dem i helvetets pina. Det borde hon få försmak av, androm till varnagel och för sig själv som bevis på att Djävulen, som lovade att ta straffet för hennes räkning, har svikit henne.”

Kanslisekreterare Austrel understöder levande bränning. Han har inga vidare tankar kring avrättningsmetoden men avfattar en promemoria där han räknar upp alla försvårande omständigheter om Malin som framkommit under rättsprocessen, även hennes häftiga temperament. Det är inget tvivel om saken, hon är en förhärdad trollpacka.

Assessor Kanterhjelm instämmer i häradshövding Chronanders förslag: ”Hon ska bara få veta att hon kommer att brännas levande. Om hon erkänner kan straffet lindras så pass att hon halshuggs och bränns, men om hon inte erkänner någonting ska hon brännas levande.”

Kyrkoherde Bergius står bakom förslaget att Malin ska skrämmas så att hon erkänner och i så fall kan man visa större nåd, genom att halshugga henne innan bålet tänds. Om åsynen av pålen

i bålet inte får henne att erkänna, anser Bergius att levande bränning är ett passande straff. Ordförande Coyet anser helt enkelt att Malin ska brännas levande.

Majoriteten av domarna är alltså för att Malin ska brännas levande, och en sådan dom avkunnas. Tyska församlingens kyrkoherde Christophorus Bezelius, som inte är närvarande, avger sin röst senare: även den är fällande och liksom de övriga domarna undertecknar han domen om Malins straff.

Innan domen officiellt avkunnas ber kommissorialrätten kaplan Johannes Thomaeus från finska församlingen att besöka Malin i fängelset och uppmana henne att erkänna.

Det är inte känt hur orden föll när Thomaeus försökte övertala Malin, men sannolikt uppmanade han henne att åtminstone rädda sin själ från att hamna i helvetet. Men hotet om evig förtappelse får inte Malin att erkänna denna gång heller, och Thomaeus återvänder till rätten för att tala om att häxan är obeveklig.

Efter att ha fällt domen över Malin hör kommissorialrätten Anna Simonsdotter, det vill säga Tysk-Annika. Hon uppträder sturskt och skräder inte orden. På Annas begäran anställer rätten på nytt förhör med hennes make och dotter som upprepar sina tidigare vittnesmål – och dottern säger på nytt att modern i fängelset sagt att hon förtjänar att brännas levande. Domarna undrar varför Anna ville kalla in familjen.

”Jag kommer att avrättas fast jag är oskyldig och jag lämnar ett arv efter mig. Jag ville kalla in min familj för att inför er reda ut omständigheterna kring arvet.”

Domarna inskräper i Anna att hon ingalunda är oskyldig, eftersom hon tidigare har erkänt att hon förtjänar att brännas levande. Anna förklarar detta lite i förbigående med att hon har hört om den nya bödeln och är rädd för att både nypas med glödande tänger och brännas levande.

Anna får fördela arvet som hon önskar. Också hennes äldre son har återvänt till Stockholm och kommer till rätten efter att ha hört anklagelserna mot sin mor. Han intygar att modern är en

gitt wassa för i gindaghet för den
Herrn widd först och med discurs och med
ning till dithan, eller off wotande
och widd afwinnand af wunllan för
och discurrend, De sanct. meri of
Sind fulder, som My tgette gillen!

Adm. Soc. Holm
Den 24 Juli 1676.

W. Coyde	O. Bergius
A. Kanterholm	Carl Carlsson
P. Austroch	Christophorus Belskus
J. Cronantz	Brian Loranus
Urban Giærrur	Francis Leufstadius
Olaus Bromell	Olaus Gustafsson
P. Bromerius	

Egenhändiga namnteckningar av kommissorialrät-
tens 13 domare i domstolens protokoll. Med sina
underskrifter lovade männen att i rättssak utreda
och döma objektivt och utifrån sitt samvete. För-
säkran undertecknades den 24 juli 1676, alltså sam-
ma dag som samma män dömde Malin till döden.

rättskaffens människa och har uppfostrat honom till en gudfruktig kristen.

När familjen samlas blir det emellertid bråk. Anna beskyller barnen för att ha fört bort allt värdefullt lösöre, sängkläderna inräknade, ur huset medan hon suttit i fängelse. Hon meddelar att hon har 250 daler i sedlar och vill dela summan jämnt mellan sönerna. Hennes make och dotter får tydligen ingenting av dessa pengar. För att detta arvskifte ska bli lagligt delger Anna sitt beslut medan kommissioralrätten är närvarande.

Den yngre sonen som ska bli trumslagare är ännu inte på plats, men även han hinner återvända till Stockholm innan domen mot modern faller. Det är möjligt att Anna skulle ha lämnat minstingen lottlös om hon hade anat att han skulle anklaga henne för aggressiva utfall genom trollkonster. Gossen vittnar inför rätten om vad som hände när han besökte sina syskon: modern hade sparkat honom i bröstet med hjälp av sin magiska kraft. Smärtan var så svår att han nära nog förlorade medvetandet men även i sitt omtöcknade tillstånd hade han kunnat urskilja en projektion av moderns ansikte och gestalt mot väggen. Incidenter av detta slag hade inträffat ofta, men gossen hade inte alltid kunnat se den anfallande eftersom han ibland drabbades av dimsyn när angreppet startade. Däremot kände han att någon tog struhtag på honom och sparkade honom mot bringan. Under 2000-talet skulle man misstänka en sjukdomsattack och uppsöka läkare, men på 1600-talet och i synnerhet under en korseld av trolldomsanklagelser hände det att man sökte en förklaring hos övernaturliga krafter. I vissa familjer anklagades rent av modern.

När den anklagade och vittnena lämnat salen röstar kommissioralrätten om Anna Simonsdotters dom. De fyra första som röstar vill ha en dödsdom, men Urban Hjärne är försiktigare: ”Den här saken är ganska oklar och jag kan därför varken fria eller fälla. Jag tycker det är bättre att vi först dömer några andra och samtidigt på alla sätt och vis försöker finna fler och viktigare argument för att mycket säkrare komma fram till en dom.”

Hjärne har skrivit en promemoria om fallet Anna Simonsdotter som bifogas protokollen. Enligt Hjärne får Annas uppträdande inte ligga henne till last, vilket skedde i Norrmalms kämnärsrätt på våren, för ett hetsigt lynne och en tendens att svära är inte bevis på trolldom utan härrör från ”ålder, karaktär och kvinnlig svaghet”. Hjärne gör ingen direkt jämförelse mellan Anna och Malin men Annas beteende uppvisar liknande drag som Malins. Anna har dock under förhör visat sig vara väl förtrogen med kristendomens trossatser och man vet att hon flitigt har besökt gudstjänster och tagit nattvarden. Dessutom har hon fostrat sina barn i god kristen tro och i detta hänseende förefaller hon vara Malins motsats.

Anna har genom sitt uppträdande låtit förstå att en ungdomsynd pinar och plågar henne och att hon just därför anser sig ha förtjänat att dö på bålet. Hon har biktat sig för tyska församlingens kyrkoherde. Enligt Hjärne gör en förkättrad trollkona inte så. Han grubblar alltså över Annas sätt att vara, men då det gäller Malin beaktar han inte att även hon har genomlevt minst en traumatisk fas – när maken visade sig ha utövat tadelag. Kanske har även Malin burit på mer eller mindre medvetna tankar om döden – redan i det första skedet av förhören visade hon beredskap att dö, rent av på bålet, men måhända sade hon detta på trots i en situation som hon inte längre behärskade.

I sin promemoria föreslår Hjärne att domslutet gällande Anna flyttas fram tills rätten hunnit reda ut även andra trolldomsmål och förhoppningsvis har orienterat sig bättre om fallen. Hjärne konstaterar dock under röstningsproceduren att om han måste välja någotdera alternativen finns det mera grund för att utdela en fällande än en friande dom.

Enligt Storkyrkans kaplan Eric Noraeus råder det inga tvivel om saken: Anna Simonsdotter är en trollkona. Han påminner sina kolleger om flickan som hade ärr på kroppen efter att, enligt egen utsago, ha piskats av Anna i Blåkulla. Till råga på allt hade Ängsjöpiggen, Maria Jöransdotter, avslöjat Anna när hon själv fördes

till avrättningsplatsen och i en sådan situation ljuger man inte. Även Annas yngre son har sagt att modern är en trollpacka. Därför förespråkar Noraeus en dödsdom men det förefaller som om han förväxlar Anna Simonsdotter med Anna Persdotter, ”Lärkan” – det var nämligen henne som pigan Maria Jöransdotter lyckades övertala att erkänna Blåkullafärderna inför sin egen exekution. I slutet av hovrättens protokoll från mötet som hålls samma dag, det vill säga den 13 maj, står det att pigan Margareta Matsdotter har sett även Tysk-Annika, det vill säga Anna Simonsdotter, i Blåkulla. Följaktligen har Noraeus en falsk minnesbild av det han läst, men ingen av hans kolleger minns bättre. Genom att namnen och anklagelserna är så många och så jämförbara blir en övergripande hantering ogörlig vilket försvagar de anklagades rättskydd, men det är domarna inte medvetna om.

Övriga sju domare instämmer i kravet på en dödsdom. Pastor Carl Carlsson i Maria församling framlägger flera tungt vägande skäl genom att bland annat hänvisa till Femte Mosebokens trettonde kapitel, där man uppmanas att döda den som predikar avfall från Herren.

Liksom i fallet Malin diskuterar domarna även denna gång avrättningsmetodernas grader av plågsamhet. Alternativen är desamma men rösterna mer spridda: några förordar bränning på bål efter halshuggning, andra förespråkar levande bränning. Bland dem som förordar halshuggning tycker några att Anna genom tortyr bör ges en föraning av helvetets plågor – exempelvis genom att man pressar in glödande järn eller kol i hennes hand.

Enligt Hjärne skulle man kunna diskutera de skäl som pastor Carlsson anför om dödsdomen, eftersom han anser dem vara ”mustiga och korta”. Med det menar Hjärne att hans åsikter avviker en aning, men han vill inte ge sig in i en debatt. Han har nämligen tidigare haft en något avvikande åsikt om dödsdomens nödvändighet, men anser nu att Anna Simonsdotter ska brännas på bål efter att hon halshuggits. Eftersom majoriteten understöder uttryckligen det alternativet blir det Annas dom.

Utöver handläggningen av domarna för Anna och Malin diskuterar kommissorialrätten hur de tre fängslade utövarna av besvärjelsekonster, Lilla Guden, Sjumans Elin och kammakaren Erik Eriksson, ska straffas. Ordförande Coyet påpekar emellertid att man inte förut intervenerat på detta sätt gällande besvärjelser – att bota genom magi är inte trolldom, som det ju är kommissorialrättens egentliga uppgift att klarlägga.

”Vi måste vinna tid och förnöja folket”, förklarar häradsdomare Chronander pragmatiskt. ”Därför är det klokt att i morgon tillkännage fem domar i stället för två. Den som eventuellt har någonting ytterligare att anklaga dessa personer för kan vända sig till underrätten.”

Den kungliga kommissorialrättens uppgift medför alltså hårt arbete med påtryckningar från olika håll: både kungen och riksrådet ställer krav samtidigt som folket vill se snabba resultat. Därför läser man på kvällen den 27 juli för allt folket upp fem domar jämte motiveringar. Två avskydda trollpackor ska brinna i elden. De brott som gäller besvärjelser är inte så allvarliga att dessa personer kan tas av daga, men i sina domskäl anför domarna att signerier är roten och början till trolldom. Kommissorialrätten dömer följaktligen de tre fängslade till skam- och kyrkostraff: för det första ska de stå vid skampålen på Norrmalmstorg i två timmar före och efter middagstid, och brottsrubriceringen – besvärjelser och vidskepelse – ska stå att läsa på en skylt ovanför deras huvuden. Rätten anser det vara nog att Erik och Elin får stå på torget utan att vara fjättrade vid pålen de krävda två timmarna under en dag. Trots sin höga ålder ska Elsa avtjäna sitt straff med en järnring runt halsen och en piska i handen. Detta straff ska hon lida under sammanlagt åtta dagar i följd – troligen för att så många som möjligt ska hinna se Lilla Guden som avfälling.

Efter straffet vid skampålen skulle ett kyrkostraff följa enligt konsistoriets beslut. Domen som införts i kommissorialrättens protokoll låter förstå att alla tre som utövat besvärjelser ska fördrivas från staden efter avtjänat kyrkostraff. På ett annat ställe i proto-

En skampåle som stått på Basatorget i Ekenäs i västra Nyland ända sedan 1700-talet. Den påminner om de schavotter som även i Stockholm användes vid skamstraff för lagbrytare.

kollet hotas dessa personer med nya straff om de fortsätter med sin olovliga verksamhet.

Konsistoriet beslutar vid sitt sammanträde den 2 augusti att alla tre ska bikta sig offentligt: Elin och Erik ska stå vid predikstolen i Katarina kyrka medan deras synder förkunnas för alla, och Elsa ska utsättas för samma procedur under en gudstjänst i finska församlingen. De hålls vid denna tid i Riddarholmskyrkan, eftersom finländarna ännu inte har en egen kyrka. Även konsistoriet

vill straffa Elsa för att hon länge fortsatt att synda och bestämmer att hon ska bikta sig offentligt tre gånger. Detta är för den som utsätts lika förödmjukande som att stå vid skampålen på torget, men som konsistoriet skriver i sitt protokoll kan de dömda den vägen återknytas till sin egen församling. Denna notis, liksom kommissorialrättens hot om ännu en påföljd, låter förstå att den slutliga domen inte innehöll förvisning för vare sig Elin, Erik eller Elsa. Besvärjelser var inte ett lika allvarligt brott som att föra barn till Blåkulla, men de motstridiga protokollsanteckningarna i denna sak antyder att kommissorialrätten letade efter ett sätt att förhålla sig till dem mitt i all häxhysteri. De som uttalat besvärjelser dömdes eftersom rätten ville framstå som handlingskraftig i den stora allmänhetens ögon, men det är osäkert hur folket såg på att de besvärjande straffades. Ingen hade anklagat dem för illasinnad trolldom; de hade hamnat i rätten som en del av det trasel som omgärdat Brita Sippel. Det enda egentliga vittnet mot dem var Britas dotter och inte heller hon försökte blanda in någon i Blåkullaberättelserna. Genom sin kunskap om signeri och eftersom de kunde bota och vara behjälpliga vid problem av många-handa slag, ansågs dessa personer handla i det godas tjänst och vara till nytta – dessutom använde de i sina besvärjelser ord som var kända från kristendomens lärosatser.

KAPITEL 15

GIÖSTAS-FINSKAN OCH DUFVAN

DEN 3 AUGUSTI, efter en dryg månads arbete, är det dags för kommissioralrätten att ta sig an fallen Agnis Johansdotter och Dufvans Margareta. De har båda, likt Malin, suttit fängslade hela sommaren. Dufvans Margareta vill ta tillbaka merparten av sin bekännelse om påstådd trolldom gällande både henne själv och Agnis. Den unga Margareta är emellertid inte säker på vad som är sant och vad som är en illusion. Hon berättar att Agnis en natt uppenbarade sig vid hennes brits i fängelset, men utan att kunna ses av de andra, och vädjade till Margareta att inte erkänna. Margareta jagade henne på flykten, men hon återkom kort därefter med samma begäran.

Kommissioralrätten börjar förhöra Dufvans Margareta i Agnis närvaro. Först vill hon inte säga någonting om Agnis men går sedan med på att bekräfta det hon tidigare sagt – att Agnis hade smort stängen med häxsalva och att hon själv hade flugit på den med Djävulen framför sig och Agnis där bak. Agnis hade emellertid avvikit från Dufvans Margareta i Blåkulla, då hon hade blivit bortgift med en manlig betjänt. Dufvans Margareta har svårt

att erinra sig bröllopet och hon minns inte heller med säkerhet om Agnis tog även andra med sig till Blåkulla och om hon mjölkade boskap där.

Däremot kan Maria Matsdotter, besökare Johan Anderssons hustru, berätta att hennes tre döttrar, åtta, fem och ett halvt år gamla, förs till Blåkulla av någon men varje gång av olika personer. Mellandottern Brita säger att mormor är ledsagaren. Så kallade hon Agnis medan de fortfarande bodde i samma hus. Modern hade även upptäckt att man piskat hennes dotter under dessa nattliga färder.

Agnis slår bestämt ifrån sig och säger att detta är osanning och aldrig kommer att kunna bevisas på något sätt. Rätten konfronterar henne med Maria Matsdotter.

”Maria Matsdotter är alltid på dåligt humör, hon svär och förbannar”, fräser Agnis.

Det kan vara ett klokt drag att säga att motparten uppför sig illa, eftersom sådant anses vara typiskt för en trollpacka.

”Är ni två ovänner eller har ni varit osams någon gång?” frågar domarna.

Båda kvinnorna förnekar detta. Rätten förebrår Agnis för att ha misstänkliggjort Maria Matsdotter och anlagat henne för att bära falskt vittnesbörd. I stället uppmanas Agnis att erkänna.

Agnis brister i gråt och bedyrar sin oskuld: ”Jag är oskyldig och kan inte vittna om något annat om ni så gör kål på mig.”

Agnis får lämna rättssalen. Herr Sparrman följer efter och försöker övertala henne att bekänna. Sju hustrur kallas in, de är Agnis grannar på Bondegatan och bland dem finns modern till Dufvans Margareta. De har redan vittnat under ed i kämnärsrätten och berättar nu för kommissorialrätten att Agnis veterligt inte har sysslat med trolldom, men att hon har ett hetsigt temperament och att man lätt kommer i delo med henne. Trots att ett vittne säger sig ha gett Agnis en örfil en gång och beskyllt henne för att vara en trollpacka, hade Agnis inte åtalat personen i fråga. Enligt den tidens tänkesätt accepterade man en kränkning om man inte ifrågasatte

den – det gällde att värna om sin heder och sitt goda rykte, även med våld om så krävdes. Men ingen av kvinnorna hade hört eller upplevt att Agnis skulle ha sysslat med magi eller vidskepelse eller att hon behövde beskyllas för någonting.

Maria Matsdotter säger då att hennes son Mats Nilsson har börjat snatta. Hon misstänker att Agnis ligger bakom gossens oskick för han hade bråkat med Agnis om en yxa och Agnis hade lovat att hämnas för hans trakasserier.

Genom vittnesutsagorna målas en bild upp av ett samhälle där små konflikter men också våldshandlingar tillhör vardagen. Om en häxa påträffas kan hon beskyllas för vad som helst för då börjar man minnas hur trollpackan under tidigare gräl i ilskan använt svordomar, vilket naturligtvis vänds emot henne tillsammans med andra tillgängliga bevis.

Kommissorialrätten hör även Agnis man Sigfrid Matsson, som blir tillsagd att även om han är en äkta make måste han nu snara-re lyda Gud än människorna och inte bli delaktig i hustruns synd. Följaktligen både hoppas och kräver domarna att Sigfrid ska bortse från den lojalitet och kärlek som äkta makar i allmänhet förut-sattes känna och visa mot varandra.

Sigfrid säger emellertid att han aldrig har sett några tecken på vidskepelse eller svartkonst hos sin hustru. Rätten pressar inte Sigfrid utan han får gå och ingenting hörs om honom efter detta.

Agnis kallas tillbaka till rättssalen.

”Känner du Dufvans Margareta och hennes mor?”

”Det gör jag”, svarar Agnis.

”Då vet du att Margareta i rätten har beklagat sig över att du för henne till Blåkulla. Hon har vittnat om att du smorde stånge-n och red tillsammans med henne. Vidare har hon sagt att du under efternatten brukat komma till hennes säng och varnat henne för att bekänna.”

”Det där stämmer inte. Sådant prat kan tillskrivas hennes för-äldrar som brukar ha öppet hus där människor kommer och går, spelar och dricker. Jag minns en morgon under påsken när jag själv

var i kyrkan att de sköt sönder min skorsten så att maten som jag lagat på härden blev förstörd av sot och kalk och fick kastas till grisarna. När jag försökte prata med dem om saken sköt de efter mig så att skotten träffade min port.”

Dufvans Margareta hämtas in och hon försöker få Agnis att bekräfta berättelsen om den smorda stången och resan till Blåkulla.

”Att hustru Agnis var där är lika sant som att hon nu står framför mig, i dessa sina kläder”, säger Dufvans Margareta med eftertryck till rätten.

”Det är inte sant! Jag svär på att jag aldrig har varit där. Men om ni tänker gå vidare med en så obarmhärtig beskyllning går jag villigt i döden som en oskyldig människa. Men du ska veta, Margareta, vilken olycka dina föräldrar dragit över mig – din far och mor som spelar och dricker med allt möjligt slodder: medan jag var i kyrkan på påskdagens morgon roade de sig med att skjuta mot min skorsten så att maten som jag höll på att laga blev förstörd av sot och kalk. När jag kom hem och ville prata om detta med din far och mor så sköt man mot mig. Vem av oss har egentligen utsatts för oförrätter?”

Margareta beklagar det som drabbat den gamla kvinnan och fortsätter: ”Min far och mor har absolut inte skjutit mot din skorsten, det var fars kamrater och gardister. De samlas ofta hos oss för att dricka och skjuta.”

”Margareta, har du utsatts för trollpackor?” undrar domarna.

”Ja, en gång, men jag har ingen aning om vem det var.”

Nu vill rätten få reda på hur förtrogen Agnis är med kristendomens trossatser – för Lisbet Carlsdotter har berättat att Agnis läser upp dem i Blåkulla på svenska, dock baklänges. Det visar sig att hon i motsats till Malin Matsdotter kan läsa Fader vår och trosbekännelsen alldeles felfritt på sitt finska modersmål.

Vaktmästare Skarp, som följer med fångarnas benägenhet att bekänna sin kristna tro, berättar att Agnis ivrigt har bett böner under sin fängelsevistelse.

Dufvans Margareta får avlägsna sig och förhören med Agnis fortsätter:

”Visst är det så, Agnis, att du förde pigan Margareta Matsdotter till Blåkulla och lärde upp henne? Alltså hon som senare avrättades, hon vittnade mot dig med.”

”Margareta Matsdotter band ris åt egen rygg med sina lögner. Dessutom var hon en person vars bekännelser saknade bevisvärde. Hon ljög och stal jämt och ständigt.”

Agnis berättar att hon själv blivit av med ett tyg och att en annan person bestals på ett klädesplagg och att sakerna återfanns hos Margareta.

”Men varför tog du inte upp detta medan Margareta Matsdotter fortfarande levde?”

Agnis förklarar att hon vid den tidpunkten inte kunde höra vad som sades i rätten för en timmerman som bodde på Bondegatan hade gett henne en örfil ute på gatan när han misstänkte att Agnis förde också hans barn till Blåkulla. Sedan dess är hon döv på ena örat. Ärendets behandling avslutas för denna gång.

KAPITEL 16

TILL BÅLET

ENLIGT KOMMISSORIALRÄTTENS önskemål ska de dömda trollpackorna avrättas redan den 29 juli, men myndigheterna kan inte agera så snabbt – det tar lite tid att bygga ett bål. Bålet reses inte av upphetsade stadsbor av slumpmässigt insamlat material, utan Stockholms stadsförvaltning ordnar med detta och bekostar arbetet. Anskaffningskostnaderna har noterats i stadens huvudbok som är nästan en meter tjock. Där hittar man, bland andra extra kostnader, en lista på förnödenheter som rekvirerades år 1676 ”Till Åthschillige Båhl åt dem som för Trulldom skull äre dömde att brännas”. Samma år köper staden för ändamålet in bjälkar, stockar, tomma tjärtunnor, en stor mängd näver, spikar och även ett par trähus som rivits – för att göra sig av med människor genom bränning krävs en mängd råvaror.

Det tar alltså tid att bygga bålet och dessutom försenas avrättningen av Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter något, eftersom Anna ansöker om uppskov med domens verkställande. Detta beviljas dock inte. Domarna kommer att sättas i verket den 5

augusti. Det är samma dag som Elsa Thomasdatter måste stå vid en skampåle på torget för sista gången.

Kaplanen vid Klara kyrka, Ivar Leufstadius, besöker Anna i Barnhusets fängelse på kvällen den 1 augusti. Anna är nedstämd men uppträder som om hon var berusad. Med grovt tal och ogudaktiga okvädingsord far hon ut mot andra fångar, mot vaktmästaren och en besökande pastor.

”Jag har alltid vetat att jag kommer att sluta i helvetet”, säger Anna till kyrkoherden. ”Ni kan alltså kasta mig i brasan levande.”

Anna fortsätter med att varna Leufstadius för att han kommer att ångra sig om han försöker tvinga Anna att sitta ner under samtalet. Leufstadius försök att samtala med Anna leder därför inte till önskat resultat, det vill säga till att hon erkänner. För det vill Anna i ingen händelse göra. Förmodligen beror hennes trots på fatalism: eftersom hon en gång i sin ungdom har brutit mot något som var tabubelagt under 1600-talet, tror hon att döden på bålet utgör en försynens skickelse och ett rättmätigt straff.

Annas sätt att bete sig inför domare och präster förefaller emellertid variera varje dag. När Leufstadius gör ett nytt besök dagen därpå ber Anna om ursäkt för sitt tidigare uppträdande. Hon var förbittrad över anklagelserna som hennes familjemedlemmar hade riktat mot henne. Det hade även kommit som en överraskning att hon dömts till döden och att straffet skulle verkställas utan att hon fått tillräckligt med tid för att klargöra omständigheterna kring sin person och sin egendom.

Leufstadius informerar rättens medlemmar om sin uppfattning att Anna uppträder på ett sätt som talar för att hon är skyldig. Och hon är inte van att lida nederlag i rättsprocesser – en observation som känns ironisk när man betänker att Anna har förlorat dels en rättsprocess, dels sitt liv.

Leufstadius delger sina kolleger det han hört av kaplanen Johannes Thomaes i den finska församlingen: Rumpare-Malin kan inte säga efter en enda bön som han läser upp, utan ber helt bakvänt. Vidare ska Malin ha avslöjat att grannhustrun har för vana

att med en kvast jaga ut möss och råttor ur huset på påskaftonsmorgon. Förmodligen har Malin med denna lite tafatta angivelse försökt få en kvinna som hon avskyr misstänkt för trolldom eller åtminstone för magi.

Den 5 augusti blir den sista dagen som Malin och Anna är i livet. Var deras liv slutligen exakt ändades är oklart, för i kommissorialrättens protokoll finns bara en anteckning om att båda två den dagen fördes till ”rättareplatsen”. I Stockholm fanns vid denna tid mer än en plats där avrättningar kunde genomföras. Torgen var lämpliga arenor för halshuggning och hängning eftersom åskådarna hade lätt att ta sig dit för att titta – avrättningar var ett folknöje men ur myndigheternas perspektiv handlade det mer om folkupplysning. I forskningslitteraturen har man förmodat att Malin och Anna brändes på Hötorget som låg på Norrmalm, där det fortfarande finns kvar. Att tända bål på torget mitt i en bebyggelse av företrädesvis trähus skulle ha medfört en påtaglig säkerhetsrisk. Dessutom avrättades Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter i början av augusti och vädret kan ha varit mycket sommarlikt, även om vi inte kan veta om det just den dagen var uppehållsväder, soligt eller ganska torrt. Termen rättareplats användes även när man talade om vissa andra avrättningar och då nämndes ibland att kroppen av personen som halshuggits eller hängts skulle begravas på avrättningsplatsen. Det är inte troligt att man började gräva upp torg för att bereda personer som var tungt kriminella en sista viloplats.

Det var nog snarare så att Anna och Malin, liksom andra kvinnor som tidigare dömts att brännas på bål, fördes till Galgberget, med andra ord till avrättningsplatsen på de höga bergen på Södermalms östra sida. Ett bål som tändes där syntes långt ut över staden.

Stadens bödel Johan Larsson Hvitlock skötte de praktiska arrangemangen. Anna var rätt informerad om att Stockholm hade en ny bödel, vilket hon hade nämnt i ett uttalande. Mäster Johan

hade emellertid inlett sitt arbete redan 1674 efter att ha ärvt tjänsten efter sin far.

De dömda ledsagas av präster, sannolikt kaplan Thomaeus från den finska församlingen och kyrkoherde Bezelius från den tyska. De försöker i sista stund övertala Malin och Anna att erkänna, men ingendera medger att anklagelserna är rättvisa. Kvinnorna uppträder emellertid inte likadant. Ögonvittnen noterar Annas fromma beteende: hon läser böner och sjunger psalmer, faller på knä, håller upp händerna och riktar blicken mot himlen. Malin är fortfarande påfallande enveten: som åskådarna uppfattar det fruktar hon inte döden utan tar sig utan tvekan upp på bålet och ger trotsiga svar till prästerna. En av dem är ledamoten i kommissorialrätten, kaplan Leufstadius.

Malins lugn kan vara äkta: enligt den tidens måttstock har hon ett långt liv bakom sig, som framför allt under de sista åren präglats av svåra provningar. Anklagelserna från hennes egna döttrar och från stadsborna blev möjligen för mycket. Kanske var hon helt enkelt trött på livet, kanske trodde hon att hon skulle få lön för sina jordiska vedermodor på andra sidan.

En ung fransman på besök i Sverige skriver i sina memoarer att domstolarna först bjuder den tilltalade på alkohol och sedan gör klart för vederbörande vilket gräsligt brott han eller hon har begått så den skyldiga förstår att dödsstraff är den enda tänkbara följderna. Vidare beskriver fransmannen en avrättning han bevittnat i Stockholm: den dömda hade ledsagats av soldater till fots till Norrmalmstorg. Den dömda mannen hade haft svarta kläder, vita handskar och en bok i handen. På avrättningsplatsen fanns en eller flera präster som erbjöd några ord till tröst. Den unge fransmannen förstod att supen som bjöds åt dömda personer var det mest effektiva sättet att dämpa skräck och ångest. Däremot vet vi inte om Malin och Anna serverades alkohol innan de fördes till sin exekution. Vi vet inte heller om Annika, den äldre av Malins döttrar, tilläts se på när modern dog – hon satt ju själv i fängelse, men hennes fall var ännu inte färdigbehandlat. Maria hade

Nederländaren Jan Luykens koppargravyr visar det obarmhertiga i att brännas levande. Adelskvinnan Maria van Beckum fjättras vid en påle som står på bålet, dömd till döden för kätteri. En andra påle väntar på Marias svägerska Ursula van Beckum som står till vänster. Dessa avrättningar utfördes 1544.

däremot frigivits redan i början av sommaren och även hon omnämns i redogörelsen som gäller Malins avrättning.

Maria är på plats och väddar till sin mor att nu, i dödens stund, erkänna och rädda sin själ: ”Erkänn mor, att du har fört mig och Annika och även andra personer till Blåkulla. Ditt liv står inte att rädda, men din själ kan frälsas. Nu är stunden inne att erkänna, mor. Må Den Onde ta mig om du inte vet detta lika väl som jag.”

”Visst vet jag. Genom dina lögner har du tagit livet av din far och nu dödar du också din mor. Må Fan ta dig och behålla dig för evig tid!”

Det var lönlöst för prästerna att försöka övertala Malin att ta sin dotters framsträckta hand. Hon växlar några ord med bödeln och gör inte motstånd när han fjättrar hennes armar och ben med järnkedjor vid en påle som rests mitt i bålet.

Malin ser på när Anna knäböjer och lugnt lägger sitt huvud på stupstocken utan att fälla en enda tår. Malin gråter inte heller. Skarprättaren höjer sitt svärd och hugger av Annas huvud. Kroppen placeras på bålet som tänds på.

Eventuellt har överheten dock varit så pass barmhärtig att man försökt förkorta Malins pina. I stadens räkenskapsbok står det nämligen att man som material för bålet även köpte krut. Kanske fäste man en påse eller ett band med krut vid Malins hals. När krutet exploderade skulle det i bästa fall påskynda dödskampen. Även rök som fyller lungorna, os och hettan som slukar syre från den dödsdömdas lekamen och luften runt omkring, kan leda till snabbare medvetandeförlust än själva bränningen och den smärta den medför.

Det finns en skildring av Annas och Malins avrättningar, nedtecknad av Stockholms slottsfogde. Den skickades till kommissorialrätten av överståthållaren, riksrådet Carl Rålamb den 7 augusti. Rålamb hoppas i sitt brev att de domar som rätten fällt enligt kommissionens uppfattning har verkställts på ett sakligt och tillfredsställande sätt.

KAPITEL 17

HÄXJAKTEN FORTSÄTTER

NÅGRA DAGAR EFTER ATT Malin och Anna avrättats vittnar en tolvårig pojke inför kommissorialrätten om att han nu har befriats från Rumpare-Malins inflytande. Han har emellertid hemska berättelser från sitt senaste besök i Blåkulla, för han var där natten innan Malin brändes. Malin hade satt sig på en tjärtunna och sedan genom att hota med en orm tvingat pojken att tuta eld på tunnan. Pojken såg Malin brinna i elden men när lågorna hade slocknat var trollpackan helt oskadd. Djävulen hade lovat Malin att det straff som väntade på henne i verkligheten inte heller skulle skada henne.

Rumpare-Malin försvinner snabbt ur barnens berättelser, eftersom nya trollkonor börjar föra barn till Blåkulla. Dessutom är ett stort antal rättsprocesser som inleddes under våren och försommaren ännu inte avslutade. Bränningen av Malin och Anna var bara en etapp på vägen, en av många, för det finns mycket att utreda i trolldomsmålen. Under augusti månad avkunnar rätten nya dödsdomar och den första gäller Johan Johansson Griis, alltså Gävlepojken. Bara Urban Hjärne saknas när kommissorialrätten den 8

augusti röstar om gossens öde. Samtliga domare som är närvarande är eniga om att han, på basis av sin egen bekännelse och enligt vittnesmål från många barn, är en trollkarl. Kaplanerna Leufstadius, Noraeus och Sparrman vill låta pojken leva – för dem räcker det att han piskas rejält på flera torg. Enligt uppgifter hos rätten är Johan bara tolv år, eller på sin höjd drygt 13, men merparten av domarna vill att han avrättas och begravs på avrättningsplatsen – några önskar att kroppen bränns.

Dagen därpå ska man besluta om finskan Agnis Johansdotters öde. Hjärne är fortfarande bortrest, men alla andra medlemmar i kommissorialrätten är närvarande. Rätten hör ytterligare ett vittne, Brita Eriksson, som är dotter till vaktmästaren vid Klara kyrka. Hon har tidigare vittnat mot Tysk-Annika och kommissorialrätten ansåg då att hon uppträdde vederhäftigt. Några medlemmar i kommissorialrätten har ännu inte bestämt sig för om Agnis är skyldig eller oskyldig och man vill belysa fallet ytterligare via ett vittne som befunnits trovärdigt. Brita får frågan om hon har sett Agnis Johansdotter i Blåkulla.

”Nej”, säger Brita.

Rätten låter hämta in Agnis som man än en gång försöker övertala att bekänna.

”Jag är oskyldig”, upprepar den gamla kvinnan. ”Jag har ingenting att bekänna.”

Efter ännu en genomgång av ett par detaljer i vårens protokollsutdrag gällande Agnis förpassar kommissorialrätten henne tillbaka till fängelset. Nu är domarna redo att rösta om hennes öde. Ganska många, nämligen Broméen, Leufstadius, Noraeus, Bezelius, Austrel, Kanterhjem och Bergius, tror inte att Agnis Johansdotter är en trollpacka. Sparrman har vissa dubier, men anser sig inte kunna ta ställning till huruvida hon är en häxa eller inte. Chronander anser att dödsstraff inte ska utmätas för Agnis, men att miss-tankarna mot henne är så massiva att hon gjort sig förtjänt av ett strängt kroppsstraff. Enligt Bromell är det klart att Agnis är en häxa. Carlsson delar hans åsikt och kommer med tungt vägande

skäl till att Agnis bör dömas till döden. Han lyckas emellertid inte övertyga samtliga närvarande. Först efter att de andra har sagt sin mening lyckas Coyet på mångahanda grunder som sin åsikt anföra att Agnis ska underställas Guds dom; han anser alltså att det inte finns tillräckliga bevis för vare sig Agnis skuld eller oskuld. Enligt tidigmodern rättspraxis duger det inte med att inte kunna fastställa skuld – även oskuld måste kunna bevisas för att en människa även framdeles ska betraktas som hedervärd och respektable. När en dom hänsköts till Gud fick personen behålla livhanken men med rejält försämrat rykte. Vederbörande övervakades av sin omgivning och varje motgång tolkades lätt som tecken på ett Guds straff och som att personen var skyldig.

Majoriteten av domarna anser alltså inte att Agnis är en trollpacka, men man röstar ändå härnäst om hennes straff. Broméen konstaterar att han tidigare röstade för en frigivning av Agnis och anser därför att han inte kan föreslå något straff. Sparrman, som är osäker på om Agnis är skyldig, föreslår att hon ska straffas med 30 piskrapp på ett av torgen samt tvingas till offentlig bikt två gånger. Bromell vill öka antalet piskslag till 40, vill se tre gånger av offentlig bikt och dessutom förvisa Agnis från staden. Också Leufstadius förordar 40 piskrapp och att de ska utdelas invid skampålen, därefter kyrkostraff i två veckors tid som varje dag ska tillkännas från predikstolen före och efter den offentliga bikten, följt av förvisning från Stockholm under ett par år.

Logiskt sett står kommissorialrättens resonemang om hur Agnis ska straffas i konflikt med uppfattningen hos de flesta ledamöter: att hon varken är en trollpacka eller har konstaterats vara en brottsling. I så fall finns ju ingen anledning att straffa henne. Ändå förordas piskning, offentlig bikt och förvisning av en över 80 år gammal kvinna av samma domare som ville rentvå henne från anklagelser för trolldom. Otvivelaktigt tar dessa lärda män intryck av påståenden som framlagts under rättsprocessen och dessutom är Agnis en finska liksom de brända Malin Matsdotter, signerskan

Elsa Thomasdatter och pigan Margareta Matsdatter, som avrättades under försommaren.

I likhet med Broméen anser Noraeus att Agnis inte alls ska straffas och han påpekar att merparten av domarna röstade för att hon är oskyldig. Noraeus anser dock att prästerna än en gång borde prata med Agnis, eftersom det är viktigt att hon uppfattas som en gudfruktig människa. Chronander, som nu står i tur att rösta, håller med om att Agnis måste piskas vid skampålen och förvisas från staden och Kanterhjem instämmer i detta. Även Bergius anbefaller förvisning och uttryckligen till Finland. Bezelius vore nöjd med att Agnis helt enkelt förvisades från staden. Austrel är benägen att skona Agnis från kroppsstraff, men vill däremot förvisa henne från ”hela svenska riket, med undantag av Finland”. Ordförande Coyet håller fast vid sitt tidigare förslag att man bör avstå från att utmäta ett straff tills Gud visar hur det står till.

Av förslagen till domstolsbeslut för Agnis kan man sluta sig till att flera domare inte anser hög ålder vara en förmildrande omständighet. Det är inte sagt att Agnis skulle ha överlevt tiotals piskrapp, och om hon hade förvisats till Finland skulle det faktum att hon måste resa över havet och återvända till en trakt där hennes släktingar och människor hon tidigare känt kanske inte längre var i livet likaså ha kunnat bli ödesdigert.

Domarna är så oeniga att ingen dom kan fällas och Agnis fängelsevistelse fortsätter. Ju längre fram man kommer i augusti, desto oftare divergerar åsikterna hos kommissorialrättens medlemmar om de domar som ska fällas. En schism av något slag uppstår mellan kaplan Noraeus och doktor Bromell, eftersom Noraeus förordar mild behandling av en piga som en pojke anställd hos Bromell beskyllt för Blåkullafärder. Noraeus tolkar det som att Bromell anklagar honom för tvivelaktiga möten på tu man hand och för att hjälpa den anklagade, medan Bromell hävdar att han bara upprepar det som sägs på staden. Twisten speglar dels domarnas olika synsätt, dels att kommissorialrättens arbete följs i det offentliga samtalet.

Majoritetsbeslut fattas trots allt varje gång, men de domar som föreslås och fälls grundar sig egentligen inte på lagar och förordningar, utan på varje enskild domares kvalificerade uppfattning om vilken dom som är lämpligast i respektive fall. Var och en kan i praktiken fritt besluta om i vilken grad exempelvis den skyldigas unga ålder eller ånger ska påverka domsluten. En jurisdiktion av detta slag väcker självfallet debatt om lagligheten i dess grunder inom kommissorialrätten.

Av protokollsutdrag som gäller Agnis framgår att hovrätten på våren lät tortera Agnis och Dufvans Margareta för att förmå dem att erkänna. Det är antagligen anledningen till att kommissorialrätten på nytt diskuterar tortyr, men än en gång är det omöjligt för domarna att samlas kring en gemensam ståndpunkt. De skulle även uppskatta råd från en högre instans om hur man bäst ska förfara beträffande de personer som både en och annan stadsbo misstänker för trolldom, men där kommissorialrätten inte kan fastställa vare sig skuld eller oskuld: Ska dessa anklagade frias helt eller bör de trots allt få någon form av straff? Agnis och Dufvans Margareta är just sådana fall. Det handlar även om att ha respekt för åsikter som framförs i staden och för hur stor betydelse de har.

Dufvans Margareta, som vittnade mot Agnis, får sin dom den 14 augusti. Barn som hon har fört till Blåkulla kallas in. Dufvans Margareta vädjar till att hon inte minns hur bortförandet till Blåkulla gick till. Hennes enda minnesbild är, nu liksom tidigare, att hon tillsammans med ”finska Agnis” satt framme på stången. Hon påminns om att hon tidigare har erkänt bortförandet av barn även på egen hand, men nu avfärdar hon bestämt detta. Enligt barnens vittnesmål har de inte sett Agnis i Blåkulla, utan bara Dufvans Margareta.

Malin Matsdotters äldre dotter Annika är en av dem som vittnat mot Dufvans Margareta, och även hon förhörs. Men nu ångrar Annika Eriksdotter sina tidigare ord – hon vill ingen något ont. Eftersom hon inte heller vill stämplas som lögnare hävdar hon att hon har sett Dufvans Margareta i Blåkulla bara en enda gång

och att inga barn fanns med då. Annika tillfrågas även om ”finska Agnis” men hon försäkrar att hon aldrig har sett henne i Blåkulla.

En majoritet av domarna anser att Dufvans Margareta är en trollpacka och ordförande Coyet är den ivrigaste att döma henne till döden. Häradshövding Chronander och två präster, Leufstadius och Noraeus, anför avvikande och till och med motsatta åsikter. Men de mest välvilligt inställda är även denna gång, på samma sätt som i fallet Agnis, beredda att döma till tiotals piskrapp och att förvisa Dufvans Margareta efter att hon avtjänat sitt kyrkostraff. Varken Bezelius, Bergius eller Hjärne deltar i denna sammankomst. Beslutet blir piskrapp utan närmare bestämt antal, kyrkostraff samt att Dufvans Margareta förvisas från Stockholm och landskapen Uppland och Södermanland.

Redan vid mötet nästa dag framför ordförande Coyet sitt missnöje med domen som fällts mot Dufvans Margareta, eftersom han tycker att den är för lindrig. Enligt honom har det bevisats att denna unga kvinna är en trollkona – många personer har ju vittnat mot henne. Det vore därför riskabelt att släppa henne på fri fot även efter en rejäl piskning. Till råga på allt har hon själv erkänt.

Noraeus opponerar sig: bekännelsen framtingades genom tortyr och väger därför inte särskilt tungt. Denna gång deltar emellertid även Bezelius och Bergius i mötet, de som var frånvarande dagen innan. De anser att Dufvans Margareta är skyldig och förtjänar att dö. De äldre prästerna får Bromell, Kanterhjelm och Sparrman att ändra åsikt, även om Sparrman tvekar. Majoriteten förordar en dödsdom medan fyra anser att Margareta är oskyldig. Chronander vädjar fruktlost till regelverket som tagits fram för Norrlands-kommissionen: om den anklagade upphör med att föra barn till Blåkulla kan hon benådas.

Överståthållare Carl Rålamb, som har högsta tillsyn över att dödsdomarna verkställs, är förtrogen med de oklara skrivningarna i utlåtandena om Dufvans Margareta och önskar säkrare bevis på kvinnans skuld. Han får kommissorialrätten att gå med på att den dömda förs till avrättningsplatsen där hon avrättas om hon

bekänner; i annat fall förpassas hon tillbaka till fängelset. Härads-
hövding Chronander går ännu längre och får bland sina kolleger
fram beslutet att Dufvans Margareta ska benådas om hon erkän-
ner, givet att hon inte i förväg ska informeras om denna möjlighet.

Kommissorialrätten håller alltså på att verkställa dödsdomar
på ett orättvist sätt gentemot de anklagade: varken Malin Mats-
dotter eller Anna Simonsdotter erbjöds samma möjlighet som nu
ges Dufvans Margareta. Detta gäller även Agnis Johansdotter som
ännu inte fått sin dom. Gävlepojken tänker man också avrätta trots
att han har erkänt.

Även hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter döms till döden.
33 personer, varav nio vuxna, vittnar mot henne. Den mest hög-
ljudda är Lisbet Carlsdotter som stående framför Karin beskriver
sitt lidande i häxans våld. Lisbet djärvs att rent av avkräva dom-
stolen en dödsdom mot Karin – med hot om att de, hennes offer,
i annat fall tänker mörda henne. Kommissorialrätten ber Gud om
ett tecken genom en förbön i Mariakyrkan, som är församlings-
kyrka för Karin och de flesta av dem som anklagar henne. Karin
har gott rykte och uppträder sedesamt och värdigt inför rätten på
samma sätt som Kaptenskan Margareta Staffansdotter när hon
stod inför rätta. Därför blir rättegångarna mot dem mycket mer
utdragna än när det var dags för Rumpare-Malin och Tysk-Anni-
ka. Med hänsyn till antalet anklagelser och för att domarna ska
stå i samklang konstateras även Karin vara en trollkona, trots att
hon envist bedyrar sin oskuld.

Man beslutar att Dufvans Margareta, Gävlepojken och Karin
Ambjörnsdotter ska avrättas den 26 augusti. Inför avrättningen
får Dufvans Margareta ännu en chans att säga hela sanningen. Hon
säger då att hon inte vet mer om Blåkullafärderna än att hon un-
der två nätter upplevt att hon stod med Agnis Johansdotter på en
äng samt att Djävulen var där och tog hennes hand.

En större överraskning bjuder Gävlepojken på när kaplanen
vid Sankt Jacobs kyrka talar med honom dagen före avrättningen.
Pojken hävdar att han bara har ljugit om Blåkulla och sin egen

skuld och dessutom eggat upp andra barn att sprida dessa lögner. Överståthållare Rålamb infinner sig i egen hög person till ett av kommissorialrättens möten och får den, eller i varje fall majoriteten av domarna, att samtycka till att alla tre avrättningarna skjuts upp och att fallen gås igenom på nytt. Coyet framhåller att vad gäller Karin Ambjörnsdotter så uppträdde hon visserligen mycket fromt inför rätten och hävdade bestämt sin oskuld, men när även hon fick en dödsdom utifrån tydliga bevis började hon nedkalla förbannelser över kungen och riket. Ett sådant uppförande ska man inte behöva förvänta sig av en oskyldig borgarhustru. Överståthållaren instämmer och accepterar att Karins fall inte omprövas, men även hennes avrättning skjuts upp.

KAPITEL 18

MISSTANKAR VÄCKS

URBAN HJÄRNE ÅTERVÄNDER till Stockholm i slutet av augusti efter tre veckors bortavaro. Leufstadius och Noraeus känner samhörighet med den unge läkaren och berättar för honom vad som har hänt under tiden. De har en känsla av att antalet anförda häxkonster är överdrivet samt att tvivelaktiga vittnesutsagor börjat väga alltför tungt även i de fall den anklagade själv bekänt sin skuld. Noraeus och Leufstadius ber därför Hjärne följa med dem till fängelset, där de anställer förhör med Dufvans Margareta och Karin Ambjörnsdotter.

Dufvans Margareta berättar för trion att hon minns hur Agnis Johansdotter en gång förde henne till en äng och en annan gång till en vit sal där hon åt och dansade och gav mat till barnen. Efter detta hade en annan kvinna, som hon inte kände, flugit henne till Blåkulla och hon hade även själv mot sin vilja tvingats föra barn till Blåkulla. Men bara tre gånger, inte mer, och hon minns varken hur hon fick med sig barnen eller hur hon återbördade dem till deras hem.

Karin Ambjörnsdotter bedyrar fortfarande att hon är oskyldig. Dessutom förargar det henne att avrättningen inte skedde på den utsatta dagen – sannolikt var hon redan psykiskt förberedd att möta döden.

Under förhandlingen nästa dag, den 29 augusti, presenterar Noraeus en rapport för sina kolleger och utifrån den ber han om att den första och friande domen som avkunnades för Dufvans Margareta ska förbli i kraft eftersom hon har visat ånger. Vad gäller Karins dom föreslår han inga ändringar. Det samtal som eventuellt ägde rum i fängelset har inte dokumenterats. Av allt att döma anser en majoritet av kommissioralrätten det inte befogat att ändra domen för Dufvans Margareta. Dagen därpå drabbas staden av en höststorm och bara Chronander, Hjärne, Bromell, Broméen, Bergius, Noraeus och Leufstadius tar sig till Södra stadshuset, vilket innebär att man inte officiellt kan avancera i några rättsprocesser. Herrarna diskuterar under några timmar, men frågeställningarna protokollförs inte.

Det faktum att Hjärne, Leufstadius och Noraeus tar avstånd från kommissioralrättens riktlinjer har därför ingen omedelbar verkan, men trions invändningar kommer inom kort att stödas av Chronander. I egenskap av professionell domare är han missnöjd med kommissioralrättens arbetsätt och framlägger en egen promemoria i vilken han kritiserar rättens röstningspraxis som tenderar att leda till att dödsdomar avkunnas onödigt skyndsamt. Samtidigt redovisar han som sin uppfattning att rätten inte alltför lätt ska lita på vittnesmål från barn och medbrottslingar och inte heller på frivilliga bekännelser, som även de kan vara baserade på villfarelser som emanerar från Djävulen. Liknande reservationer har redan förut uttalats av bland andra drotsen Per Brahe, borgmästare Olof Thegner, Norrlands guvernör Carl Sparre och Andreas Stiernhöök, som tjänstgör i de norra länens kommission.

Tvivelaktiga inslag har de facto tid efter annan konstaterats i vittnesutsagor från barn och ungdomar. Annika Persdotter, den 15-åriga dottern till Brita Sippel, vittnade förträffligt om familje-

medlemmarnas Blåkullafärder, om hur de besvärjelsekunniga utövade sin magi och slutligen även om hur hon själv praktiserade trolldom, men en gång missade hon och påstod att hon även sett två ärade medlemmar av riksrådet i Blåkulla. Det kunde man givetvis inte tro på, lika lite som på den 25-åriga pigan Maria Nilsdotters prat om att kvinnor av ädel börd agerade trollpackor.

Den tolvårige Anders Andersson har ända sedan våren kommit med detaljerade och färgstarka skildringar av sitt samarbete med Djävulen och om sina besök i Blåkulla. Hans far, som var besökare till yrket, är död och Anders bor med sin mor på Södermalm nedanför Galgbacken. Modern säger till rätten att hon inte vet om sonen har fört barn till Blåkulla eller ej. Och Anders säger själv att han inte är helt säker – i själva verket grundas hans utsaga på vad två andra pojkar berättat.

Kerstin Jakobsson, en elvaåring som ansatts av trollpackor, avslöjades tidigare i augusti som en skojare. Det visade sig nämligen att Kerstins mor, en arbetskvinnna, hade lärt sin dotter att i andras åsyn uppföra sig som om hon plågades av häxor för att dessa människor skulle tycka synd om henne och ge henne allmosor. På uppmaning av kommissioralrätten tog sig flickan för att på golvet i rättssalen sprattla och stöna för att visa hur hon gjort för att bedra andra människor. Hon dömdes av kommissioralrätten att piskas på fyra torg samt till tre år på tukthus. Modern sattes i fängelse men hämtades för att se på när dottern piskades. Hon släpptes senare på fri fot, eftersom Kerstin anklagade även en annan kvinna för att ha lärt henne bluffkonsterna.

En majoritet av kommissioralrätten står dock vid månadsskiftet augusti–september fortfarande fast vid sin synpunkt att trolldom existerar och förhören fortsätter utifrån de premisser som specialdomstolen tillsattes för.

Den 4 september är det åter dags för Malin Matsdotters äldre dotter Annika att svara på frågor inför kommissioralrätten. Besökare Per Anderssons unga söner Per och Jöran hämtas på nytt och får frågan om Annika Eriksson fört dem till Blåkulla.

Medan Malin fortfarande levde beskyllde pojkarna även henne för detta.

Den äldre brodern Per svarar: ”Annika lämnade mig äntligen i fred för omkring tre veckor sedan och kort efter det lät hon även min bror Erik vara.”

”Är det någon annan som för er till Blåkulla nu?”

”Ja, Staffans Anna.”

Också den yngre brodern får nu mål i mun: ”Staffans Anna tar oss till Blåkulla ideligen.”

Bröderna säger också att de inte vet om Annika har spelat över dem till någon annan eller bara övergivit dem – även så kan häxor göra.

Det tredje vittnet, den unga Maria Matsdotter, kallas till förhör.

”Har Annika Eriksdotter fortsatt att föra dig till Blåkulla eller har hon lämnat dig i fred?”

”Jag har inte sett till henne på omkring tre veckor. Nu är jag helt fri.”

Annika kallas tillbaka och informeras om att rätten håller på att avsluta hennes mål.

”Nu ska du äntligen tala sanning om hur allting ligger till så att vi får ett bättre grepp om saken.”

Annika upplever att hon nu är mer fri från Satans våld än förut, eftersom hon inte har varit i Blåkulla på tre veckor. Visserligen har Djävulen lockat henne med sig, men inte kommit längre än till dörren eftersom Annika har kallat på Jesus.

”Hur gick det till den första gången då du förde barn till Blåkulla?”

”Djävulen tog mig med sig, smorde stången och satte mig och några barn på den så att han själv satt längst fram, sedan jag och därefter barnen. Han ville lära också mig att smörja stången men hur han än försökte så lyckades det inte för mig.”

Nu bombarderar domarna Annika med frågor om hur det går till när barn förs till Blåkulla, men de ser på hennes miner och oro-

liga ansiktsuttryck att hon inte mår bra och sluter sig till att hennes läromästare Djävulen plågar henne.

”Är Djävulen här bland oss? Försöker han hindra dig att erkänna?”

Annika himlar med ögonen och ser förfärad ut men vill inte medge att Djävulen sätter åt henne.

”Annika Eriksdotter, läs Fader vår och trosbekännelsen så kommer Djävulen att lämna dig i fred.”

Annika gör som hon är tillsagd. När hon har lugnat sig frågar rätten vad hon egentligen såg när hon verkade så uppskrämd.

”Jag såg ingenting men jag var rädd.”

Rättens prästledamöter försöker med hjälp av ytterligare frågor och milda förmaningar få Annika att erkänna. Hon påminns om att hon står inför ett val mellan Gud och helvetet, och genom en sann bekännelse och uppriktig önskan om bot och bättring skulle kunna lösgöra sig från Djävulens klor. Om hon däremot håller tyst om sin trolldomsutövning och bortförandet av barn blir hon för evigt förtappad och ett Djävulens rov.

Annika ombeds att säga efter. ”Vik hädan, du onda ande. Må Jesu Kristi blod flöda och rena mig från alla mina synder.”

Snart ställs på nytt frågan om hur hon bär sig åt när barnen ska föras bort och det ser ut som om Djävulen återigen är där med sin hämsko: på samma sätt som förra gången börjar Annika darra, hon spärrar upp ögonen av fasa och vrider huvudet hit och dit.

Hon får åter frågan om vad hon sett.

Slutligen kommer svaret. ”Jag vill så gärna berätta, men jag kan inte under några omständigheter göra det.”

”Ser du någonting just nu?”

”Ja.”

”Vem ser du?”

Efter en stor ansträngning lyckas Annika till sist få fram. ”Djävulen står där, han är lång och nu blir han svart.”

”Vad vill han dig?”

”Han har kommit på grund av ett ord.”

”Vilket ord?”

Annika förmår inte svara men visar med nervösa gester att hon är rädd för Djävulen.

”Och var är Djävulen nu?”

”Bredvid dörren.”

”Gå till dörren!”

Annika vågar inte lyda. Två präster tar henne i armarna och för henne till dörren. Sedan kallas hon tillbaka till bordet och förhöret fortsätter.

”Varför kunde du inte lyda vår order och gå fram till dörren själv?”

”Djävulen stod i vägen och hindrade mig, men vek undan när prästerna ledde mig.”

”Vad är det för ett ord som får Djävulen att närvara nu?”

”Han ansätter mig för att jag på vägen hit sade: ’Hjälp mig Jesus, Guds son.’”

”Och varifrån kom Djävulen?”

”Från eldstaden.”

Sedan beklagar sig Annika över att Dufvans Margareta, efter att Annika berättat att hon sett henne i Blåkulla, har uppträtt hotfullt mot henne i fängelset. Brita Sippels dotter Annika, som även hon sitter fängslad, ska ha varit vittne till händelsen. Rätten låter hämta flickan som bekräftar att Dufvans Margareta har attackerat dem båda med svordomar och glåpord.

Det blir ett enhälligt beslut av kommissorialrätten om att Annika Eriksson är en trollpacka och ska få samma kyrkostraff som tidigare bestämdes för hennes namne, Brita Sippels dotter. Även Annika ska därför under gudstjänsten två söndagar i rad stå vid kyrkdörren där ett plakat som upplyser om hennes brott ska hänga på väggen. Dessutom ska prästen tillkännage brottet från predikstolen och på den tredje söndagen kommer Annika efter offentlig bikt att åter inlemmas i församlingen. Sedan följer ett år på tukthus där hon genom tvångsarbete ska sona sitt brott men även få kristendomsundervisning. Annika Eriksson får alltså en

mildare dom än sin yngre namne, eftersom Brita Sippels dotter dömdes till två års tvångsarbete. Kommissioralrättens handlingsprogram är inte helt entydigt: ingendera flickan behöver offra livet och döms inte heller till piskstraff, vilket sannolikt beror på att de båda är ogifta, unga kvinnor. Men detta gäller även Dufvans Margareta, som en majoritet av domarna vill döma till döden och för vilken många även förordar ett strängt piskstraff på torgen.

När man dagen därpå har hört den för Blåkullafärder anklagade tolvårige Anders Anderssons detaljerade beskrivning av hur Djävulen infann sig i rättssalen via ett nyckelhål och försvann samma väg utan att någon annan såg det, låter rätten hämta in Annika Eriksdotter. Annika säger att hon sedan gårdagen är fri från Djävulens snara. Hon har inte sett Anders Andersson i Blåkulla och hon har inte ansatt honom i fängelset genom häxeri.

Eftersom Anders hävdar att Djävulen kommit in i rättssalen genom ett nyckelhål får Annika frågan om hon såg någonting otäckt medan hon väntade bakom dörren.

”Nej.”

Det räcker med utfrågningen av Annika för den här gången. Hon har visat på det som redan framkommit vid förhör med pojken – Anders gör narr av domarna med sina fräcka lögner. Han har gjort sig förtjänt av att piskas offentligt: först ska han stå vid skampålen på två olika torg i en timmes tid båda gångerna och sedan på dessa platser motta 15 piskrapp. Efter båda omgångarna väntar ytterligare ett år med straffarbete på anstalt. Enligt Hjärne skulle det räcka med tio piskrapp på vartdera torget följt av åtta månader på tukthus, men hans skonsammare linje vinner inte gehör.

Under förhören som hålls tidigt på hösten är Kaptenskan, det vill säga Jakob Remmers hustru Margareta Staffansdotter, den anklagade som är mest iögonenfallande och hon är föremål för vittnesutsagor från ett flertal barn och ungdomar samt även äldre personer. Vid mötet den 6 september konstateras än en gång att

barnvittnena inte är tillförlitliga, för de visar sig ha sammanjämkat sina berättelser.

Domarna bestämmer sig för ett annat förhørsförfarande: i fortsättningen ska barnen fritt få tala om allt de vet, i stället för att svara på domarnas frågor och ta intryck av dem. Dessa uttalanden ska sedan jämföras med dem som barnen tidigare gjort i andra underrätter. Vidare inskräps tydligare än förut hur viktigt det är att tala sanning och hur destruktivt det är att ljuga. Man anställer nya förhör med vittnen som redan har gett utförliga beskrivningar. Bland dem finns Annika Eriksdotter som säger så här om Kaptenskan: ”Jag har sett henne i Blåkulla två gånger men jag vet inte vad hon sysslar med där.”

Annika har återtagit den version där hon inte uttryckligen beskyller Kaptenskan för att föra barn till Blåkulla. Kanske har hon dessutom glömt vad hon påstod i denna sak några månader tidigare.

Trots att domarna är oeniga i många hänseenden och trots att det har framkommit att inte alla vittnesutsagor eller bekännelser är absolut tillförlitliga, förefaller processerna fortskrida i samma gamla banor. Inom kort ska emellertid en förändring ske och matan komma att dras undan för Satan för alltid.

KAPITEL 19

DEN 11 SEPTEMBER OCH EN NY VÄRLDSORDNING

MÅNDAGEN DEN 11 SEPTEMBER inleder kommissorialrätten sin tolfte arbetsvecka och denna dag kommer rutinerna att ändras. Närvarande är ledamöterna Coyet, Austrel, Chronander, Hjärne, Bromell, Broméen, Carlsson, Bezelius, Noraeus och Leufstadius, medan Sparrman och Kanterhjelm är frånvarande. Överståthållare Rålamb har bett kommissorialrätten bekräfta avrättningsdomarna för Gävlepojken, Dufvans Margareta och Karin Ambjörnsdotter. Majoriteten av domarna förefaller vilja att dödsdomarna vinner laga kraft, men man debatterar om vilka bevis rätten i själva verket har för att fälla dessa dödsdomar. Måhända för att lätta upp stämningen en aning läser Coyet upp ett brev från Andreas Stiernhöök, ordförande för Västmanlands och Upplands kommission, där han berättar att en 80-årig mor och hennes 50-åriga dotter i Uppsala erkänt sig vara häxor och nu väntar på att avrättas och begravas på avrättningsplatsen.

Nu meddelar kaplan Noraeus emellertid att han inte längre vill döma någon till döden för trolldom och han klargör sitt ställnings-

tagande: ”Givetvis är jag inte så absurd att jag helt förnekar att trolldom existerar och att barn förs till Blåkulla, men hela saken är så farlig och mystisk att jag inte kan förstå den och därför inte längre kan delta i detta eller anpassa mig till någon annans uppfattning om frågeställningen inte kan förklaras och belysas bättre. Min uppfattning är nämligen att Djävulen kan förtrolla såväl äldre som yngre, och göra de personer till lögnare som i dessa fall är både vittnen och angivare.”

Noraeus hoppas på påstådd trolldom ska handläggas av riksrådet och riksdagen. Han hänvisar på nytt till att det inte är passande för en präst att utfärda dödsdomar och att han kommer att ansöka om utträde ur kommissionen. Om detta inte beviljas kommer han ändå att följa sitt samvete och sköta det ämbete han fått av Gud.

Denna ”revolt” från Noraeus sida kommer inte som en överraskning för hans kolleger, men en verklig sådan står för dörren. Ännu en stund verkar allt fortskrida som planerat: rätten ber överståthållaren att verkställa domarna mot Gävlepojken och Karin Ambjörnsdotter. Den förstnämnde har i nya förhör farit med osanning om både det ena och det andra och visat sig vara både en trollkarl och en lögnare av rang. Karins fall är helt klart, anser merparten av domarna. Vad gäller Dufvans Margareta beslutas däremot att hon ännu en gång ska förhöras av Noraeus och Leufstadius för att man ska kunna bringa reda i varför hon har ändrat sin berättelse.

Man går vidare med att bena upp fallet med Kaptenskan. De som ska vittna mot henne är den 13-årige sillpackaresonen Hans Kristiernsson och den 15-åriga pigan Annika Thomasdatter, vars far tjänstgör som korpral och är underställd Kaptenskans make. De båda vittnena påminns om vikten av att undvika lögnare och man försöker vädja till deras samveten genom att be dem läsa upp åttonde budet som handlar om att man inte ska bära falskt vittnesbörd mot sin nästa. Hans säger med allvar i blicken att Kaptenskan tog honom till Blåkulla natten innan. Annika ger en de-

taljerad beskrivning av hur hon liden i klorna på Kaptenskan och en del andra häxor, som Anna Sippel. Men Hans och Annika är inte överens på en punkt: när Hans får frågan om han såg Annika i Blåkulla föregående natt så svarar han jakande och tillägger att hon stod på golvet. Det förnekar Annika och säger att hon stod på "änglatrappan", avsatser i form av en trappa som var murade av tegel bredvid eldstaden. Det handlar visserligen om en ganska liten detalj, men berättelserna borde vara identiska om båda två faktiskt var i Blåkulla samtidigt.

"Varför talar du osanning?" frågar rätten.

Och Hans svarar: "Det var så mycket folk i Blåkulla att jag antagligen inte kände igen Annika utan blandade ihop henne med någon annan."

"Men hur vet du att du alls har varit i Blåkulla?"

"Jag var i en vakstuga i går kväll tillsammans med Myrapigorna och de sade att jag var i Blåkulla. Sedan gick jag hem och lade mig och då kändes det som om jag fördes till Blåkulla."

Mer än så säger pojken inte och bättre bevis erhålls inte heller. Domarna koncentrerar sig därför på Annika. Man framhåller för henne att hon bara och endast genom att tala sanning kan säkra frihet och salighet för egen del, medan lögner kommer att stöta henne i såväl världsligt som evigt fördärv.

"Därför ska du nu berätta vem som informerat dig om att du far till Blåkulla."

Annika börjar gråta och svarar: "De första som sade så var Myrapigorna Annika Henriksdotter och Agnis Eskilsdotter. Men om färderna till Blåkulla vet jag bara att Bengt Bagares hustru tog mig dit en natt."

Alldeles nyss berättade Annika emellertid att Anna Sippel förde henne till Blåkulla under tre nätter, så nu får hon bannor för att hon ljuger och påminns än en gång om vikten av att i Jesu namn säga sanningen.

Med tårar i ögonen bekänner flickan då alltsammans: Myrapigorna hade sagt till Annikas matmor att hon var i Blåkulla,

och när Annikas mor fick höra detta hade hon tillsammans med dottern sökt upp familjen Myra. Där fanns systemen till Myras hustru som hade försökt reda ut det hela genom att be Annika att tre gånger läsa Fader vår och därefter bekänna. Under tiden hade Myrapigorna vandrat fram och tillbaka och påstått att Annika befann sig i Blåkulla och ansattes av en trollkona. I det skedet var Annika svimfärdig och försökte säga "Jesus" men lyckades bara stamma fram "Jösse, Jösse" och när de andra höll fast henne hade hon spotat dem i ansiktet. Allt hon minns av händelsen baserar sig på andras berättelser. Med dagens terminologi kan man konstatera att den unga flickan var synnerligen mottaglig för både gruppsyck och självsuggestion.

Annika berättar vidare att Myrapigorna börjar förfölja dem som säger att de inte förs till Blåkulla, men domarna försäkrar henne om att hon inte behöver oroa sig för att någon ska hämnas medan hon står under rättens beskydd. Då vågar Annika tala öppet: det är sant att hon en natt mot sin vilja och helt ofrivilligt hamnade i Anna Sippels kammare och tvingades kyssa henne, men Annika har aldrig varit i Blåkulla och inte sett vare sig Kaptenskan eller någon annan där. Allt som hon berättat tidigare har hon hört av andra. Annika känner sig visserligen ledlös och svag när hon vaknar om morgnarna, men hon vet inte vad det beror på.

"Men varför har du inte tidigare erkänt dina lögner?"

"Jo, för många har hotat med att hävda att jag för barn till Blåkulla om jag inte säger att jag själv brukar föras dit. Jag har bitt Gud öppna mina ögon och mitt sinne så att jag får veta om jag har varit i Blåkulla, men jag har inte sett några tecken på att jag någonsin skulle ha besökt stället."

Genom svaren från Annika Thomasdotter blir det uppenbart för kommissioralrätten att åtminstone en del av anklagelserna mot Kaptenskan grundas på lögner. På frågan om hon känner till någon annan som har ljugit efter påtryckningar från andra nämner hon den 16-åriga pigan Kerstin Jakobsdotter, som i sin tur säger att Myrapigorna har börjat påstå att hon varit i Blåkulla. Det hän-

de en gång att de och Lisbet Carlsdotter höll henne fången under fyra timmar, nöp henne i kinderna och tvingade även henne att vittna mot Kaptenskan. Kerstin hade sagt till sin matmor att hon ljugit om detta med Blåkulla, men tydligen hade kvinnan inte vågat blanda sig i saken.

Kommissorialrätten ger order om att kalla in fler ungdomar och barn som under tidigare förhör har vittnat mot Kaptenskan. Till en början upprepar de sina tidigare berättelser, men när domarna med skarpa varnar dem för följderna av att fabulera medger samtliga att de har ljugit. Sedan förhörs alla var för sig och det visar sig i varje fall att anklagelserna mot Kaptenskan varit falska. Alla skyller på någon annan när de uppger att de pressats eller övertalats att tala osanning – samma personer återkommer ständigt i berättelserna.

När klockan slår tolv måste de flesta domare gå för att sköta andra tjänsteåligganden – fast kanske är det för en del bara ett svepskäl för att komma bort och begrunda förmiddagens många ärenden. Coyet, Hjärne, Broméen och Noraeus tar, efter en måltidspaus, vid där de slutade och fortsätter fram till klockan nio på kvällen att förhöra ännu fler barn och unga personer som har kommit med anklagelser mot Kaptenskan och även mot andra.

En av de mest energiska häxinformanterna i staden, den 18-åriga Lisbet Carlsdotter, hämtas till förhör. Hon hävdar att hon talar sanning och verkligen har sett hur Kaptenskan fört ett flertal barn och ungdomar till Blåkulla och hon nämner dem vid namn.

”Är du helt säker? Det är väl inte så att du bara har drömt allt det du berättar? Är du övertygad om att Kaptenskan för barn till Blåkulla? Är du lika säker på att hustrun Karin Ambjörnsdotter för barn till Blåkulla så som du har vittnat under ed?”

”Ja, allt det där är jag helt säker på. I går natt såg jag Kaptenskan i Blåkulla och alla de barn som jag tidigare nämnde var tillsammans med henne.”

”Kan du gå ed på det?”

”Ja, jag svär, på heder och samvete.”

Domarna konfronterar Lisbet med de barn och ungdomar som är på plats. Samtliga verkar vilja lösgöra sig från kontrollen som utövats av häxjaktens okrönte drottning och säger att de aldrig har varit i Blåkulla.

”Jag står vid mitt ord och min bekännelse om ni så förgör mig”, försäkrar Lisbet, men är uppenbart förargad och rädd. Hon anar att hon är på väg att förlora sin makt, men har inget annat alternativ än att fortsätta hävda sanningshalten i sina berättelser. En flicka är modig nog att i Lisbets närvaro säga att resorna till Blåkulla kommer sig av vad Lisbet sagt och att det även är Lisbet som påstått att Kaptenskan varit färdledare. Samma flicka berättar att hon tillsammans med en annan flicka en natt i vakstugan hävdade att trollpackor syntes lite överallt samt att Lisbet bekräftade dessa lögner och själv uppträdde som besatt.

Lisbet misströstar och börjar anklaga dem som tidigare har pratat med henne om Blåkulla och hävdade att hon befunnit sig där. Men rätten hör fler vittnen som säger att Lisbet och Myrapigorna har hotat och försökt styra barn och ungdomar i rättssalens väntorum. Det visar sig inom kort att den 15-åriga Kerstin Mikaelsson likt Lisbet och Myrapigorna medvetet har diktat ihop och spridit påståenden om Blåkulla. Kerstin visar sig trots sina unga år vara envis och tar inte avstånd från sina påståenden med lämpor utan upprepar dem inför domarna för att dock slutligen tillstå att en annan flicka har tvingat henne att tänka så om Blåkullefärderna.

Domarna ber Lisbet vänta utanför rättssalen och en del av ungdomarna får gå hem efter att än en gång instruerats om vikten av att tala sanning. Därefter hämtas Annika Henriksdotter till förhör. Hon är en av drabanten Myras pigor och än så länge omedveten om vilken riktning häxjakten har tagit och kommer inledningsvis med stereotypa skildringar om Blåkullaresor och Kaptenskans roll som färdledare. När hon tillfrågas intygar Annika att hon har sett samtliga närvarande unga personer i Blåkulla. Dessa förnekar hennes prat och säger att de aldrig har varit i Blåkulla och inte heller vill anklaga någon för att ha fört barn dit. Dessa vittnens sam-

stämmighet, som har kvarstått under hundratals förhör i Stockholms rättssalar, får alltsammans att rasa ihop som ett korthus.

Det är i och för sig märkligt att stadens ungdomar så här länge har lyckats prata om trollpackor och Blåkulla på nästan samma sätt och i ganska trovärdig ton. Lisbet Carlsdotter och andra som aggressivt initierat Blåkullaberättelserna lyckades locka och pressa barn och ungdomar att bli medlöpare, men kunde inte närvara vid alla plenum för att påverka det som sades. Hur snart ett motsträvigt vittne likt Annika Thomasdotter, som tvingats med i leken, skulle framträda inför kommissioralrätten var bara en tidsfråga. Det faktum att så många ändrade på sina utsagor efter att Annika brutit ihop talar för att ungdomarna antingen tröttnat på skojet eller börjat ängslas för följderna – för visst hade människor avrättats på grund av lögner och nya dödsdomar hade redan utfärdats.

Annika Henriksdotter går inte med på att kallas lögnare, trots att domarna tillrättavisar henne i stränga ordalag. Hon hänvisas till väntsalen och en av Myrapigorna, Agnis Eskilsdotter, kallas in. På samma sätt som Annika försäkrar hon att hon sett samtliga närvarande barn och ungdomar i Blåkulla, dit de förts av Kapten-skan. Inte heller denna gång vill de påstådda offren vidkännas sådant prat. Domarna slår fast att även Annika är en lögnare och ber vaktmästaren att förpassa henne och Annika Henriksdotter till var sin fängelsecell.

Domarna fokuserar nu på Lisbet Carlsdotter, som hämtats tillbaka till rättssalen. Hon informeras om att härvan av lögner är utredd samt att hon genom fortsatta osanningar kommer att få lida både här och nu och i hinsides världar. Lisbet verkar vara redo att låta sanningen segra, men tvekar samtidigt eftersom hon är rädd för att straffas. Domarna noterar hennes vankelmod och lovar att hon ska besparas all form av bestraffning om hon denna gång utan omsvep säger hela sanningen om det påstådda trolldomsspektaklet.

Gråtande medger Lisbet att hon ljugit om alltsammans. Hennes tårar kommer sig troligtvis dels av äkta ånger, dels av ett försök

att spela rollen som förkrossad och därigenom blidka domarna. Lisbet hävdar att det inte var hon som startade det hela utan att många barn hade påstått att hon befann sig i Blåkulla. Detta resulterade i att hon lite skrytsamt började säga att hon ansattes av trollkonor, samtidigt som hon anklagade andra människor för att vara häxor. Upprinnelsen till hela Blåkullahysterin kunde emellertid sökas hos Gävlepojken och Olof Hökares dotter Karin.

Lisbet förråder nu sina närmaste bundsförvanter: Myrapigorna Annika och Agnis har ljugit och tvingat ett flertal barn och ungdomar att vittna falskt, men hon har även farit illa av att ljuga: ”Allt detta har tyngt mitt samvete oerhört och när jag satt i kyrkan fick jag för mig att någon sade till mig att jag måste bekänna innan nådetiden rinner ut.” Lisbet avslutar sin bekännelse med att säga att hennes mor inte vet någonting om allt detta och att hon hoppas slippa straff, eftersom hon inte vill utsätta sin mor eller sina morbröder för bedrävelse. I och med detta sätter kommissorialrätten punkt för en lång arbetsdag.

Nästa dag är alla domare utom Bromell och Sparrman församlade. Kommissorialrätten skickar ett brev till överståthållaren med en begäran om att avrättningarna av Gävlepojken, Karin Ambjörnsdotter och Dufvans Margareta ska skjutas upp. Bara en del av domarna var på plats dagen innan när beskyllningarna togs tillbaka och därför har samtliga som bekände då kallats in på nytt. Ett vittne i gången tas in och alla upprepar det de sade dagen innan. Lisbet Carlsdotter gör, efter att ha sovit på saken, ett nytt försök att hålla fast vid sina gamla Blåkullaberättelser men medger att hon diktat ihop sina anklagelser när hon påminns om att hon genom fortsatta lögner går förlustig löftet från rätten om att slippa straffas. Anledningen till att hon försökte vidhålla sina lögner är att hennes mor uppmanat henne att göra så. Annika Thomasdotter mår bättre nu när hon har fått lätta sitt hjärta och hon tror att det bara var en dröm att hon kysste Anna Sippel.

Annika Henriksdotter klamrar sig envist fast vid Blåkullaberättelserna trots att både en och annan – bland dem även Lisbet

Carlsdotter – försäkrar att det handlar om lögner. Hennes motstånd krossas först när kyrkoherde Carl Carlsson i allvarlig ton talar till henne, påminner om Guds straff och helvetets plågor och tar upp Smeds Karins öde, självmordet, som ett varnande exempel. Agnis Eskilsdotter står nu i tur och är ännu envisare, men när vaktmästaren gör sig redo att ta henne tillbaka till fängelset, medger hon sina lögner. Tillbaka i fängelset ändrar hon dock åsikt och hävdar på nytt att färderna till Blåkulla stämmer överens med sanningen.

Kommissorialrätten kallar nu in de barn och ungdomar som uttalat sig, och även deras föräldrar och vårdnadshavare. Om barnen inte har pratat om saken hemma får de vuxna nu veta vilken riktning förhören har tagit. Medan de vuxna lyssnar erkänner ungdomarna att de har ljugit om sina Blåkullafärder och säger även att de under vaknätterna tvingats att fara med osanning och peka ut helt oskyldiga människor. De som anklagas för att medvetet ha spridit lögner förpassas tillbaka till fängelset medan resten får återvända hem tillsammans med sina föräldrar. En av de skyldiga är 14-åriga Mikael Jakobsson. Enligt Lisbet Carlsdotter är det han som har satt griller om Blåkulla i huvudet på henne. Gossen anklagar 16-åriga Kerstin Mikaelsson och några andra barn för samma sak, men medger att han fabulerat och betett sig som om han var ansatt av trollpackor samt att detta inbringat både pengar och mat från godhjärtade människor. Mikael blev bekant med Gävlepojken när denne kom till staden och han informerar rätten om hur barnen före sina besök hos hovrätten eller kommissorialrätten pratade ihop sig om berättelserna.

Självklart förhörs även Kerstin, som är hökare Henrik Abrahamssons brorsdotter, men när hon visar sig vara den mest halsstarriga och vägrar att erkänna förpassas hon av vaktmästaren till en isoleringscell. Inte ens när Lisbet Carlsdotter nästa dag väddar till Kerstin vill hon erkänna. Hennes fängelsevistelse fortsätter därför men några domare oroar sig över vad man i staden anser om att en så ung flicka hålls fängslad – kanske kunde det räcka

med husarrest hemma hos vaktmästaren. Eftersom Kerstin vägrar att ta tillbaka det hon sagt, måste hon återvända till arresten – för att dock senare erkänna allt under förutsättning att inget straff utmäts. Flickan berättar att hon genom att verka som om hon visste mer än andra hoppades få uppskattning. Konsistoriet beslutar att hon ska få särskild kristendomsundervisning för att inse vilken stor och betydande synd hon har gjort sig skyldig till.

Söndagen den 17 september fortsätter två ledamöter av kommissioralrätten utredningen trots att det är helg. Man har fått nys om en viss borgarhustru vid namn Karin Eriksson, som ska ha mycket att berätta om ursprunget till Blåkullaberättelserna. Eftersom hon vill hemlighålla sitt uttalande till rätten anordnas förhöret inte på en vanlig rättegångsdag och inte heller i Södra stadshuset, utan i Hjärnes hyresrum, i närvaro av häradshövding Chronander.

Inför Hjärne och Chronander bekräftar Karin det som klarnat under veckan – att häxjakten har baserat sig på på lögn. Som alla vet är Gävlepojken roten till allt ont, och han smittade som den första Olof Hökares barn med pratet om Blåkulla. Men även om Johan Johansson startade alltsammans har oredans omfattning fått näring av i synnerhet Lisbet Carlsdotter, Mikael Jakobsson, Myrapigorna och Kerstin Mikaelsson som uppviglade och tvingade andra att ljuga. I de vakstugor som inrättades för att fredda barnen kunde de sprida lögnerna vidare. En av de vuxna som organiserade vaknätterna, hökare Henrik Abrahamsson, som alltså är Kerstins morbror, hade enligt vad Karin hört fått många att tro eller åtminstone att ljuga om att de togs med på Blåkullaresor. Henrik spelade en så viktig roll att Karin utan tvekan beskyller honom för att ha bidragit till att människor dömdes till döden för utövande av trolldom. Hon namnger ytterligare två vuxna män som ska ha bidragit till att Blåkullahysterin bredde ut sig.

En stor del av allt detta har Karin inhämtat dels genom hör-sägen och egna observationer, dels via sin unga systerdotter som hon anställde som sin piga i Stockholm. Flickan hade i likhet med

Urban Hjärne var en mångsidig begåvning och kunde även teckna. Han gjorde en koppargravyr av sig själv 1670 då han var 29 år.

många andra jämnåriga trasslat in sig i härvan av lögner men erkänt för sin moster att hon farit med osanning om Kaptenskan och sagt att hon inte ville bekräfta sitt falska vittnesbörd inför rätten. Flickan plågades av grupptricket och stora samvetskval, och flydde till sin hemby i Närke.

Karin Eriksdotter har även uppgifter om Lisbet: hon har ett eländigt hem eftersom föräldrarna lever ett moraliskt förkastligt liv. För Lisbet var besök i vakstugor och prat om Blåkulla ett sätt att förtjäna sitt uppehälle: folk hade gett henne pengar, mat, kläder och skor och till och med en kämnär hade gett henne några slantar.

Karin är tacksam för att atmosfären på Södermalm i ett nu förändrades när ungdomarna började tala sanning. Den nya kurs som rättegångarna tagit blev snabbt känd bland stadens invånare, men Karin säger att Lisbet fortfarande upplevs som skrämmande när hon rör sig i staden. Hon påstår att Lisbet, när hon fortfarande stod på toppen av sin karriär, hade sagt att hon och hennes anhängare i staden hade makt att döda även den finaste grevinnan eftersom rätten hade absolut tilltro till dem. Lisbet hade även fått pengar av några personer som tack för att hon påstod att deras fiender var trollpackor.

Karin har även hört berättas att Mikael Jakobsson är äldre än han sagt, kanske så gammal som 17 år. Han har bott i Henrik

Abrahamssons hus men tvingats lämna det efter att ha medgett att hans Blåkullaprat var allt annat än sant.

Informationen från Karin Eriksdotter kommer vid en lämplig tidpunkt, eftersom hon ganska exakt beskriver den dynamik och de nätverk som omgav anklagelserna. Det är förbluffande att denna kunskap inte nådde kommissorialrättens medlemmar tidigare med tanke på att de alla bodde i staden. Det måste ha funnits andra vuxna än Karin Eriksdotter som barnen och ungdomarna anförtrodde sig åt och förmodligen även vuxna bland allmogen som redan från början betvivlade Blåkullapratet. Exempelvis berättade den 16-åriga pigan Kerstin Jakobsdotter, som vittnade den 11 september, om sina lögner för sin husmor, som dock inte vidtog några åtgärder. Ingen vuxen vågade röja sina misstankar eller säga vad de visste för kommissorialrätten – inte offentligt i Södra stads-huset och inte heller under enskilda samtal med någon av rättens medlemmar. Det troliga är att samtliga ängslades för att mötas av tvivel eller för att själva utsättas för anklagelser om trolldom om de vågade yppa vad de sett och hört.

Karin Eriksdotter avböjer alltså att framträda i rättssalen; hon vill delge det hon vet utan att någon utanför rätten får kännedom om att hon gjort ett uttalande, men det är uppenbart att hon önskar föra fram den sanning som hennes systerdotter har avslöjat. Hennes egentliga motiv kan vi naturligtvis inte veta: antingen vill hon uppriktigt dela med sig av sin vetskap om Blåkullahysterin, eller så har hon en önskan om att påverka kommissionen så att den utmäter strängast möjliga straff åt dem som sprider lögner.

Under dagarna som följer anställer kommissorialrätten förhör med dem som kommit med falska anklagelser. Pigan Agnis Eskildsdotter hävdar alltså att Blåkullapratet är sanning, trots att Lisbet Carlsdotter står framför henne och förnekar detta. Annika Henriksdotter säger att Agnis hetsade henne att börja prata om Blåkulla. De tidigare bundsförvanterna är nu varandras värsta antagonister. Och det finns fler unga kvinnor som är ovilliga att bekänna – några av rädsla för straff men även med hänsyn till den

sorg och skam som de drar över sina föräldrar om de tillstår att de ljugit. En flicka tror att hon kommer att ta sitt liv efter att ha erkänt och en annan låter ryktet gå i staden att anledningen till hennes lögner inför rätten var att man hade satt trånga handfängsel runt hennes handleder. De mest medgörliga erkänner efter ett löfte om straffrihet. Bekännelserna visar vilken roll mödrar och husmödrar spelat: de var vuxna kvinnor men trodde på Blåkulla och följaktligen på pratet om att deras döttrar eller pigor fördes dit. Det fanns även de som övertalade eller tvingade sina döttrar eller pigor att tala i de banorna.

Det finns barn som har svårt att medge sina lögner, men det flesta erkänner glatt nu när lögnerna inte längre har någon relevans. Också Gävlepojken, Johan Johansson, medger att han har diktat ihop allt han överhuvudtaget har sagt om häxor och om Blåkulla.

Benägenheten hos kommissorialrättens ledamöter att utebli från sammankomsterna ökar förvånande nog just när sanningen ska vaskas fram. Framför allt är de medlemmar som tillika är präster ofta frånvarande – men kaplan Noraeus är en av de trognaste, han som tidigare hotade att lämna sitt uppdrag om dödsstraff fortsatte att utdömas. När situationen nu i grunden har förändrats är de bland prästerskapet som förfäktat en hård linje, inte minst kyrkoherde Carlsson, inte lika intresserade av att delta längre. Att överge Blåkulla är plågsamt även för andra än Lisbet Carlsdotter och hennes medbrottslingar. Samtidigt lyser flera vittnen som framfört anklagelser med sin frånvaro när de kallas till rätten på nytt – Blåkullaberättelserna är inte på modet längre. Världsordningen har tagit en ny vändning och Satan och hans medlöpare har inte längre samma status som ännu på morgonen den 11 september.

KAPITEL 20

VAD SADE BARNEN EGENTLIGEN?

KOMMISSORIALRÄTTEN HAR – liksom samtliga domstolar i huvudstaden och några även på andra orter i Sverige – avsatt ett stort antal arbetstimmar för att jaga något som inte existerat och i och med detta tvingat många människor att engagera sig i en fruktlös verksamhet. Därtill kommer att människor genom detta har åsamkats psykiskt och även fysiskt lidande.

En promemoria avfattad av doktor Urban Hjärne är tänkt som ett slags botemedel mot moralisk baksmälla och han redovisar den för sina kolleger som avslutning på mötet den 3 oktober. Han nämner varken Malin Matsdotter eller några andra som avrättats vid namn, men däremot ett antal misstänkta kvinnor samt barn och ungdomar som har kommit med vittnesutsagor. Redogörelsen, som omfattar elva sidor och egenhändigt har undertecknats av Hjärne, kallar han *Oförgräpligt Betenckiande om de anfäktade Barnens nyliga bekenelse, och något korteligen om deras blåkulla färd*. Det centrala budskapet är att berättelserna om Blåkulla som framlagts under trolldomsprocesserna har varit lögner och påhitt.

Hjärne stöder sig på ett i och för sig enkelt och på gudstro baserat resonemang: eftersom Gud är allsmäktig och barmhärtig mot mänskligheten, kan Satan inte ha så stor makt att trollpackor kan föra oskyldiga barn till honom i syfte att fördärvas. Samtidigt lyfter Hjärne fram kritiska observationer som gör gällande att barnen inte kunnat upprepa sina versioner av Blåkullaberättelserna samt att historierna inte har bildat en trovärdig helhet. Han har även uppmärksammat barnens kroppsspråk, det vill säga hur de uppträdde inför rätten. Framför allt de yngre barnen stod där uppenbart osäkra, med nedböjt huvud och blicken mot golvet och hade svårt att överhuvudtaget uttala sig. Andra verkade mer själv-säkra, men även de var oförmögna att återge sina berättelser på samma sätt som de gjort tidigare gånger. Vissa barn var oförskämt näsvisa och exalterade medan andra verkade nervösa och rädda – i båda fallen tvivelaktiga beteenden. Hjärne slår fast att vittne-nas uppträdande och mimik är till stor hjälp för skarpsynta domare med samvetet i behåll och en ambition att finna den absoluta sanningen. Här kan kanske viss självbelåtenhet och snudd på kritik mot kollegerna anas.

Bland de enskilda fallen diskuterar Hjärne hur Kaptenskan inför rätten bittert gråtande samt med ord och åtbörder bedyrade sin oskuld ”så gripande att de kunde röra en sten till tårar”, medan de två gossar som anklagade henne mest såg ut som om de var redo att fortsätta med sina lekar och upptåg. När även dessa fick samvetskval och började tala sanning hade Hjärne utläst lättnad i deras ansikten.

Varför for så många med osanning? Även det har Hjärne funde-rat över och förklarar trolldomsanklagelserna utgående från kvinnligt kön och ett labilt lynne hos allmogens kvinnor. Han anser att kvinnor är stridslystna, avundsjuka, ärelystna, skvalleraktiga, nyfikna, vidskepliga, lättledda och envisa – den sistnämnda egen-skapen tar sig uttryck i att en kvinna inte gärna ändrar uppfattning hur oförnuftig hennes ståndpunkt än kan synas vara. Detta

förklarar varför flickor och pigor som berättat om Blåkullafärder har tvekat längre än pojkarna innan de talat sanning.

Hjärne postulerar att uttryckligen individuella skillnader i karaktär, tänkesätt och fostran är anledningen till att det finns skillnader i olika Blåkullaberättelser och anklagelser. De listigaste har kunnat täta luckor och rätta till inkonsekvenser i sina berättelser genom att dikta ihop historier exempelvis om häxor som har bundit för deras ögon, enfaldigare barn har åstadkommit fåniga påståenden medan de pratglada har ”diktat ihop hela krönikor”. Enligt Hjärne avspeglas en människas karaktär i hennes framtoning, och han uppfattar exempelvis Lisbet Carlsdotter som illasinnad och Myrapigorna som hårdnackade.

Även åldern förefaller ha påverkat individens benägenhet eller motvilja att ta tillbaka tidigare anklagelser: somliga äldre barn tvekade länge innan de återkallade sina berättelser. En ung kvinna var så rädd att förlora sitt rykte att hon blev alldeles ifrån sig när hon tvingades ta tillbaka det hon sagt. Hon tröstades av domarna med löftet att hon inte skulle namnges i protokollen eller för personer utanför rätten och Hjärne avslöjar henne inte i sin redogörelse. Kvinnan var sannolikt en högreståndsperson för Hjärne omtalar henne som *jungfru* medan han kallar en vanlig ogift ung kvinna *flicka* eller *piga*.

Vidare hänvisar Hjärne till hur viktigt det är för envar att värna sitt goda rykte, och han konstaterar att det skulle gå snabbare att få fram sanningen om rätten hade möjlighet att få kvinnor att släppa sitt prestigetänkande. Under 1600-talet fortsatte människor hellre att ljuga än att riskera att tappa ansiktet.

Hjärne understryker även rädslan för straff: efter att kommissorialrätten börjat straffa lögnare fick många med egna ögon se en flicka piskas offentligt på torget någon vecka senare. Han anser det vara bättre med utfästelser om straffrihet till dem som säger sanningen för att underlätta för barn och ungdomar att ta tillbaka sina tidigare berättelser.

Vuxna personer som bodde nära barn som spred Blåkullahistorier talade om för Hjärne att barnen hade för vana att träffas och i förväg stämma av sina skildringar för att inte säga emot varandra. De ivrigaste i gruppen hade gått runt i staden och övertalat sina jämnåriga att berätta likadant och det hade även hänt att föräldrar tvingat sina barn att medge att de förts till Blåkulla.

En undersökning som gäller utsagor från barnvittnen understryker kommissionernas roll i att underblåsa Blåkullahistorier. Det skedde genom ledande frågor och överhuvudtaget genom att kommissionerna med sin vuxenauktoritet pressade minderåriga vittnen att berätta sådant som de själva kunde godta som sanning. Jari Eilola har studerat uttalanden från barn inför kommissionen i Hälsingland och konkluderar att de incitament från vuxenvärlden som påverkade barnens berättelser kom bland annat just via kommissionerna. Barnen satte emellertid i hög grad ihop sina historier tillsammans med sina jämnåriga, vilket även Hjärne slutligen insåg. Eilola lyfter fram det förbluffande stora inslaget av barnens skaparkraft, för så här mångfasetterade skrönor hade inte kunnat uppstå uteslutande via stoff som de vuxna omedvetet matade i barnen.

Fantasin gavs stort utrymme även i Stockholm. Hjärne framhåller hur Blåkullahistorierna fick den rådande samhällsordningen att vackla när flickor och pigor, som ofta kom från fattiga familjer, med sin fabuleringskonst lyckades få även de mest respekterade kvinnorna i staden att utsättas för hot om dödsstraff. Som Hjärne tolkar det var de bakomliggande orsakerna ganska primitiva – det handlade ofta om gammalt groll eller avundsjuka som riktades mot dem som var rikare eller hade högre ställning i samhället. Den som hade vågat opponera sig mot lögnerna skulle slutligen ha fått alla fabulerare mot sig och själv blivit förklarad skyldig. Dessa strukturer hotade endräkten i samhället och det faktum att barnens skrönor inte ifrågasattes mer seriöst och ambitiöst redan innan ett stort antal personer hade anklagats och några även avrättats kan bara förklaras med en djupt rotad skräck för Satan och trolldom.

Ett kraftigt grupptryck från dem som spred berättelserna riktades även mot något mognare unga kvinnor när dessa inte samtyckte till att anklaga någon för Blåkullafärder: de yngre gapade efter dem på gatan, visade fingret och anklagade dem naturligtvis för att vara trollpackor. Vissa unga kvinnor som ansattes på det sättet blev rädda och tog sig också för att prata strunt och förmodligen intala sig att de hade förts till Blåkulla av andra kvinnor – de kunde till och med anklaga personer som de varken kände eller ens hade träffat.

Alla stod inte ut med påtryckningarna: här nämner Hjärne pigan som flydde hem till Närke och som han hade hört berättas om av flickans moster Karin Eriksdotter ett par veckor tidigare. I Hjärnes promemoria finns mycket sådant som han hört eller fått bekräftat av Karin Eriksdotter, vars namn han inte nämner i sin skrift eftersom hon avböjde att uttala sig offentligt. Hjärne förmodar att staden hyste sammanlagt ett hundratal unga kvinnor

Erik Dahlberg avbildade i sina Stockholmsbilder byggnader och landskap men också sina samtida – dock mer sällan barn och ungdomar än vuxna eller exempelvis hästar och hundar. På en bild av Bååtska palatset på Blasieholmen kan dock även ungdomar och barn urskiljas.

som medvetet underlät att komma till rätten för att framlägga påhittade anklagelser och att vart tredje hushåll på Norrmalm och Södermalm tack vare detta undgick att bli föremål för trolldomsprocesser. Han styrker inte sina gissningar, men visst har han rätt i att inte samtliga barn och ungdomar i Stockholm fram till september hade kommit med anklagelser om Blåkullafärder.

Hjärne förmodar att det i Stockholm fanns även andra ”gudfruktiga och förnuftiga människor” som fattade att Djävulen inte hade sådan makt som många föreställde sig när anklagelserna utslungades. Samtidigt började andra betvivla religionens betydelse när de såg hur religiösa budskap och psalmsång under vaknätter bara förstärkte barnens iver att tala om Blåkulla och om kvinnor som transporterade dem dit.

I slutet av sin promemoria förefaller Hjärne att förvånas över hur snabbt Blåkullahysterin kunde fås att avstanna: på Södermalm där det hela började och beskyllningarna rent av haglade, är det nu allra lugnast. De yngsta fabulerarna är enligt Hjärne lättade över att de slapp ta ansvar för sina berättelser. Några bland de anklagade har i all tysthet lämnat staden, ingen tvingas längre inför rätta på grund av trolldom och inga nya beskyllningar har anmälts. Förhören i underrätterna har inte fortsatt, man har låtit processerna falla i glömska. Fortfarande har några av de ivrigaste velat fortsätta med sina beskyllningar och lögner men inte fått stöd för sina aktiviteter, vilket Hjärne är glad för. Han hänvisar till Västerås där man kvävde liknande grundlösa anklagelser i sin linda genom omsorgsfull utredning och disciplinära åtgärder. Hjärne räknar med att de pågående trolldomsprocesserna i norra Sverige kommer att upphöra om man slutar fästa så stor vikt vid pladdrande flickor och barn.

Tack vare det förändrade samhällsklimatet i Stockholm upphör processerna i Västerbotten, eftersom Svea hovrätt inte längre bekräftar dödsdomar från trolldomsprocesser där. I några nordliga socknar pågår fortfarande trolldomsrelaterade rättegångar men de leder inte längre till dödsdomar – på grund av det perifera

läget nådde häxysterin dessa byar senare än orterna söderut och fördröjningen blev en räddning för många oskyldiga människor.

Samtidigt som en del människor ända från början betvivlade sanningshalten i Blåkullaberättelserna finns det, enligt Hjärne, fortfarande de som tror på dem. Den senare gruppen anser det vara stört omöjligt att barn från Stockholm samt från många andra orter och provinser kan dikta ihop identiska historier ur egen fatatur. Barnens Blåkullahistorier hade ju många gemensamma drag. I sin redogörelse tar Hjärne ställning till frågan enbart vad gäller händelserna i Stockholm som han vet mest om – processerna i Norrland och Dalarna överlåter han i Guds beskydd och åt ”dem som utan passion hava vetenskap därom”. Hjärne påminner om att undersökningar har visat att Gävlepojken och några flickor stod bakom Blåkullapratet och startade det hela. Under häxjakten på Södermalm agerade Lisbet Carlsdotter ”läromästare”. Hon höll barnen uppdaterade om det som skedde i domstolarna och när någon avrättades talade hon om det för barnen och meddelade namnen på dem som barnen i fortsättningen skulle skylla för resorna till Blåkulla.

Men också barn är individer – trots att de tog intryck av varandra och jämkade samman sina berättelser fanns det skillnader i detaljerna i de vittnesutsagor som de avgav inför rätten. Sålunda berättade ett barn att festsalen i Blåkulla var svart, ett annat att den var vit och ett tredje att den var gul. Även de berättelser som redovisades i underrätten och för konsistoriet avvek från varandra liksom uppgifterna om var Blåkulla var beläget: ibland fanns platsen i ett högt kyrktorn, på kungliga slottet, under galgen, ovanpå en stadspört, i kajutan på regalskeppet ”Stora Kronan” som sjönk utanför Öland den sommaren, på fjället eller på Ålands hav.

Hjärne anser att de flesta beskrivningar av Blåkulla är barnsliga – de byggde ju på barnens fantasier. Exempel på detta är att man kan ta sig igenom ett nyckelhål, en fönsterruta eller en mur. Detsamma gäller påståendena om att de som samlats för att vaka iakttas av tre, fyra eller rent av fem feta trollpackor som står på en

Tron på att kristna nedlät sig till att förlusta sig med Djävulen och demoner har sina rötter i den katolska tiden, vilket framgår av den medeltida kalkmålning som pryder ett av valven i Sankt Lars kyrka i Lojo.

hylla eller ett bord ovanpå ett grytunderlägg, i en takkrona eller på en spik - alltså ett utrymme som knappt skulle rymma fem flugor. Dessa utläggningar jämför Hjärne med den underhållande berättelsen om Polycarpus eller Riddare Finke, en föregångare till bland annat *Baron Münchhausens äventyr* och till böckerna *Alice i Underlandet* och *Alice i Spegellandet* skrivna av Charles Dodgson under pseudonymen Lewis Carroll.

Hjärne tar även upp det argument som använts för att försvara sanningshalten i Blåkullaupplevelserna: barnen som berättade om sina besök i Blåkulla verkade ångestfyllda och besatta och utvecklade anfall som de inte kvicknade till från fast man nöp, slog eller skakade dem. Men Hjärne anklagar även de läkare för lättja som när de konfronterades med oförklarliga händelser snabbt hänförde

dem till trolldom. Hjärne säger att det ofta var hyckleri när barn uppträdde som besatta, men att en del symtom berodde på räds-la. Tillsammans med apotekaren Christian Hereus hade han deltagit i vaknätter för barn och med hjälp av ammoniak återuppväckt barn som svimmat. De hade snabbt återfått medvetandet av lukten från ammoniakgasen. Visst vore det märkligt om man med läkemedel – alltså fysiska substanser – skulle kunna jaga trollpackor och onda andar på flykten. Enligt Hjärnes resonemang kunde det inte handla om verklig magi. Beträffande de barn och ungdomar som uppträdde som riktiga galningar hänvisar Hjärne till liknande fall från läkarvetenskapens värld. Han medger att Satan kan ha haft ett finger med i spelet i vissa fall, men anser att häxor inte på något sätt är inblandade i dessa fenomen.

Hjärne diskuterar även frågan varför vissa personer angav sig själva och beredvilligt accepterade sin dödsdom. I Stockholm var de dock bara två: pigorna Maria Jöransdotter och Margareta Matsdotter, och båda avrättades innan den kungliga kommissorialrätten inledde sin verksamhet. Bland andra personer som frivilligt bekände fanns den tolvårige Anders Andersson och pigan Margareta Andersdotter från Jönköping, men bägge medgav att de ljugit och fick leva vidare. Hjärne fördjupar sig inte dessa fall i Stockholm, utan nöjer sig med konstaterandet att personer som gör sådana medgivanden befinner sig i en fantasivärld. Det finns ännu märkligare exempel på detta fenomen, säger Hjärne, som ”de jungfrur från Syracusa som hängde sig tillsammans”. Och det finns de som låtit sig påverkas av andra så att de bekände, vilket skedde under trolldomsprocesserna i Rouen. Hjärne tar alltså upp fall som han hört om under sina resor utomlands – eller kanske har han hittat dem i forskningslitteraturen. De flesta anklagade har dock, enligt honom, erkänt för att de inte sett någon utväg längre utan önskat bespara sig långa fängelsestraff eller ångestskapande förhör. Hjärne säger att han känner till flera sådana exempel men låter bli att nämna dem eftersom de är motbudande och för att ingen annan ska komma till skada. Han vill inte rota vidare i vad

som skett under rättegångarna eller vilken roll domarna haft för processernas tillblivelse och varaktighet och framför allt inte vad gäller fastställandet av dödsdomar. Hjärne synliggör inte de fall där dödsdomen redan verkställts, utan behandlar i slutet av sin promemoria kortfattat Guds godhet och allsmäktighet där Satan än en gång förlorat även om han hunnit åsamka skada med stöd av ”ogudaktiga människor som är fyllda av avund”. Nu är dock sanningens ögonblick inne, konstaterar Hjärne. Människorna ska inte överdriva Satans makt för det är ett tecken på att deras gudstro inte är tillräckligt stark.

I sin utredning av händelserna i anslutning till Blåkullahysterin och orsakerna till den har Hjärne alltså intagit ståndpunkten att Satan inte har särskilt stor rörelsefrihet i den värld Gud skapat. Redan i början av året hade kyrkoherde Magnus Pontinus påmint om detsamma, men han ansåg att Blåkullafärderna existerade och att barnen var tillförlitliga vittnen. I motsats till honom hade Hjärne beslutat att ifrågasätta häxdoktrinen överhuvudtaget, och redan flera månader tidigare var ledande män i samhället som kom i kontakt med Blåkullahysterin inne på samma linje. Domstolarna i Stockholm hade redan under vårens arbete med trolldomsmålen tagit tid på sig att offentliggöra fällda domar när det visat sig att barnens klagomål över attacker från trollpackor ökade efter varje sådant utslag. Men otvivelaktigt var det så att just det stora antalet trolldomsanklagelser fick rättsväsendet och andra myndigheter att skjuta tvivlen åt sidan och fortsätta häxjakten. De lärda männen kunde förstås inte ens drömma om att konfronteras med så mycket lögnery eller att nätverken för stadens barn och unga skulle kunna hota samhällslugnet.

I äldre forskningslitteratur om Blåkullahysterin i Stockholm beskrivs Hjärne som en upplyst person som lyckades få slut på de vettlösa förföljelserna. Den uppfattningen om Hjärne härrörde från att han var en förhållandevis ung man som var högt utbildad och hade sett världen. Urban Hjärne föddes 1641 som son till en kyrkoherde i Ingermanland, som vid den tiden tillhörde

det svenska riket. Han bedrev studier vid Strängnäs gymnasium samt vid universiteten i Dorpat och Uppsala. I Uppsala riktade han in sig på medicinska studier och utsågs strax efter fyllda 20 år till greve Claes Totts livläkare. Han var litterärt begåvad och skrev historiska romaner och diktverk som även dramatiserades. När Blåkullahysterin bröt ut i de norra landskapen i Sverige besökte Hjärne ett flertal länder i Västeuropa för att förkovra sig i läkarvetenskapen. Han blev medicine doktor i Angers i Frankrike 1670. Efter att Blåkullahysterin blivit ett minne blott, utmärkte sig Hjärne genom att utveckla terapier relaterade till hälsokällor och brunnsdrickande. Han adlades 1689.

Hjärnes senare bedrifter kom att bli avgörande för hur hans verksamhet som ledamot i kommissorialrätten har värderats. På 1670-talet hade den unge läkaren ännu inte utvecklats till en mångkunnig vetenskapsman. I Hjärnes eftermäle har naturligtvis även hans roll som medlem i kommissorialrätten satt sina spår: han var ofta mer moderat än de andra i sina uttalanden och var den som förordade lindrigare straff än kollegerna. Det är klart att promemorian, som bifogades kommissorialrättens material, har bidragit till intrycket av en lärd humanist. I sina memoarer, som han nedtecknade på gamla dagar, recenserade Hjärne själv sitt liv, och han skriver så här om sin tid som ledamot i kommissorialrätten:

Vilken möda det innebar för mig och hur mycket jag, som inte var lika fördomsfull som de andra, fick utstå hårda ord och kränkningar från dem, överlåter jag i Guds hand. Men ju längre processerna varade, desto tydligare bevis fick jag för att barnaförandet till Blåkulla inte var med sanningen överensstämmande – och aldrig var det frågan om satanskonster eller illusioner utan om skvaller från lättsinniga pigor och flickor i vilket ett antal självsvåldiga gossar deltog.

I så måtto var självbiografin till gagn att Hjärnes subjektiva tolkning av sin roll infördes i släkten Hjärnes krönika, som skrevs av hans dotterson Daniel Tilas, och tog plats i historieskrivningen. Kommissorialrättens protokoll visar emellertid att Hjärne aldrig försökte rädda Malin Matsdotter. I sin promemoria ifrågasatte han visserligen barnvittnenas trovärdighet, men använde ändå det stora antalet vittnesutsagor från dem som argument mot Malins protester när hon framträdde i kommissorialrätten för sista gången. Han anför dock ingen självkritik i sin promemoria eller i minnesanteckningarna och resonerar inte heller kring seneffekterna av de verkställda dödsdomarna när domarna var medvetna om att de dömde oskyldiga människor. Om domen mot Malin hade skjutits upp tills även dottern Annikas fall slutbehandlats, skulle kanske även hon ha räddats.

Hjärnes promemoria och minnesanteckningar präglas av att han framhäver sin kunskap, ignorerar sina egna felsteg och är efterklok, något som är ganska allmänmänskligt. I sin doktorsavhandling från 1971 om de stora häxprocesserna i Sverige tog Bengt Ankarloo avstånd från den hjältestatus som Hjärne åtnjutit genom att påminna om att han på grund av någon resa uteblev från flera möten i kommissorialrätten under tidig höst 1676. Det var i själva verket kommissorialrättens yngre prästmedlemmar, Noraeus, Leufstadius och Sparrman, som initierade den kritik av specialdomstolens handlingsmetoder som Chronander bekräftade och Hjärne sedermera anslöt sig till. Att Hjärne kom att spela en så framträdande roll torde förklaras av hans egna memoarer, där han framställer sig som en förespråkare för sunt förnuft medan kollegerna i rätten är ärkekonservativa.

Hjärne måste onekligen hänföras till kommissorialrättens liberala minoritet. Det visade sig under omröstningen om Anna Simonsdotter Hacks dom då Hjärne påpekade att hennes skuld inte säkert kunnat fastställas. Eftersom majoriteten var böjd att anse att Anna var skyldig, nöjde sig Hjärne med att meddela att han inte motsatte sig en dödsdom. Kort dessförinnan hade han likt

Urban Hjärne på gamla dagar. Elias Brenners porträtt är en kopia från 1714, konstnären är den tyske Johan Benjamin Brühl.

de andra röstat för Malin Matsdotters skuld utan att överhuvudtaget reservera sig. Han uppvisade humanitet mot den gamla finska kvinnan endast i form av förslaget att Malin, innan bålet tändes, skulle nypas med glödande järn för att svimma och därmed besparas ännu svårare plågor. Faktum är att inte heller någon annan av kommissorialrättens ledamöter förtjänar en hjältegloria – samtliga röstade bland annat för att Malin var skyldig och skulle avrättas, och även de mest liberala var benägna att utmäta stränga kroppsstraff åt både unga och gamla tilltalade.

Även om Hjärnes promemoria kanske väckte debatt, har detta inte protokollförts. Trots att domarna hade divergerande åsikter

om hur stränga straff som borde utmätas, förefaller man efter mötet den 11 december ha varit överens om att ansvaret för de dödsstraff som tidigare utfärdades av kommissorialrätten och även av andra domstolar låg hos alla de vittnen som ljugit inför rätten och anklagat oskyldiga människor för trolldom. Domarna diskuterade alltså inte överhuvudtaget sitt eget misslyckande som sanningsökare och avslöjare av lögner under rättegångarna mot exempelvis Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter – om detta självkritiskt debatterades så var det utanför protokollet.

Domarna verkar inte heller ha begrundat varför man inte uppmärksammade de uttalanden där de anklagade hänförde sina beaktelser om häxeri till påtryckningar från andra personer. Bland andra Rumpare-Malins båda döttrar och även Dufvans Margareta sade så i vissa av sina yttranden. Kanske var uttalandet från Annika Thomasdotter lättare att genomsåda, eftersom övertygelsen om sanningshalten i barnens vittnesutsagor då redan hade naggats i kanterna och hon dessutom framträdde som vittne och inte som åtalad. Ifall Urban Hjärnes teori om att det är lättare att få gossar än flickor att tala sanning hade hållit streck, borde kommissorialrätten ha kunnat avslöja härvan av lögner redan i juli när den tolvårige Anders Andersson medgav att hans Blåkullaprat grundade sig på vad två andra pojkar berättat.

KAPITEL 21

UPPRÄTTELSE OCH STRAFF

NÄR DUFVANS MARGARETA får veta att personerna som vittnat mot henne medgett att de ljugit säger hon på samma sätt som Annika Eriksdotter att hon aldrig har känt till någonting om trolldom. Den enda anledningen till att hon nattetid fick upplevelser av att hon såg ett och annat, som att hon besökte Blåkulla, var av att man anklagat henne och satt henne i fängelse. Hennes tidigare bekännelser berodde helt enkelt på att hon utsattes för så många och så detaljerade beskyllningar. Kommissorialrätten inser att Dufvans Margareta helt enkelt fann sig i motståndarnas prat ”på grund av sitt klena förstånd”. Alltsammans grundade sig på drömmar och föreställningar.

Vidare får rätten veta varför man överhuvudtaget börjat tro att Dufvans Margareta var en trollpacka: det kom sig av att en skräddare förälskade sig i henne och skänkte henne en sidenklänning. Presenten, som den unga kvinnan blev så glad över, ledde till rykten om att hon var en häxa. Grannarna kunde nämligen inte förstå varifrån dottern i en fattig familj fått ett så fint plagg. De drog därför slutsatsen att hon kunde trolla och alldeles säkert stod i för-

bund med Djävulen, inte minst eftersom man precis vid den tiden börjat jaga häxor i staden.

I och med att fallet Dufvans Margareta klarläggs tappar man tron på de anklagelser som riktats mot Agnis Johansdotter. Domarna är dock fortfarande inte överens om alla frågor och det ska dröja till långt in i oktober innan man beslutar om hur Agnis ska dömas. Innan dess hinner kommissorialrätten ta ställning till bland annat fallet Kaptenskan, Margareta Staffansdotter. När domarna röstar om domen mot henne den 27 september anser bara kaplan Sparrman och doktor Bromell att bevisen inte är tillräckliga för vare sig en fällande eller en friande dom och de bestämmer att hon ska ställas inför Guds domstol. Bara en gång tidigare har kommissorialrätten fällt en dom av detta slag, nämligen i augusti gällande Elisabet Eriksdotter. Vissa vittnen hävdade att hon förde barn till Blåkulla och man hade sett henne lära ut oböner, alltså svordomar, till barnen. Av någon anledning fäster rätten inte alls samma vikt vid fallet Elisabet Eriksdotter som vid många andra, trots att en av hennes belackare är den sedermera avrättade pigan Margareta Matsdotter, som bland annat stod bakom beskyllningarna mot Agnis Johansdotter och Malin Matsdotter. Handläggningen av anklagelserna mot Elisabet avslutades redan före utgången av augusti, då man tillkännagav att hon skulle ställas inför Guds domstol. Hennes anseende återupprättades givetvis inte genom denna dom, men den innebar å andra sidan att ingen längre kunde rikta trolldomsbeskyllningar mot henne.

På basis av majoritetsbeslut får Kaptenskan en friande dom, som sätts på pränt den 6 oktober med ordalydelsen att Margareta Staffansdotter är oskyldig och att personer som fortsätter att rikta beskyllningar mot henne riskerar att straffas.

I fallet Agnis verkar det vara mycket svårt för kommissorialrätten, som handlägger ärendet den 16 oktober, att fatta ett beslut.

Broméen: ”Jag står fast vid min tidigare dom, som var friande. Jag har medkänsla för denna människa på grund av hennes prövningar.”

Sparrman: ”Enligt min uppfattning bör hon frias från alla misstankar.”

Bromell är inte närvarande men Noraeus har med sig ett brev från honom där han anser att Agnis ska ställs inför Guds domstol.

Leufstadius: ”Må hon frias helt i ljuset av den kunskap vi fått.”

Hjärne: ”Jag finner ingenting alls att anmärka mot henne.”

Noraeus: ”Jag friar henne helt utifrån de nya uppgifterna och principerna som hovrätten har meddelat. Kanske kan man tillsammans med domen erbjuda något slags förlikning.”

Chronander: ”Vi får inte glömma att man har vittnat mot henne om att hon för barn till Blåkulla och att vittnena har innefattat dem som sedermera gått i döden. Jag tycker inte att vi egentligen har fått någon ny kunskap i denna sak. Själv är jag beredd att låta henne gå fri från skampålen, men anser att hon ska fördrivas från staden och ställas inför Guds domstol.”

Det Chronander hänvisar till är alltså att Agnis förra piga Margareta Matsdotter inte ångrade sina ord inför sin avrättning. Fastän Chronander har kritiserat kommissorialrättens agerande och blåögdhet delar han sin tids allmänna uppfattning om att en människa talar sanning inför döden. Chronanders ställningstagande innebär att trolldomsanklagelserna kan vara äkta och välgrundade trots många falska utsagor.

Carlsson, som förut haft en sträng inställning, är nu lite mildare än Chronander: ”Eftersom vi genom granskningen har fått ny kunskap är hon fri från trolldom och de straff som utmätts för svartkonst. Däremot kan hon inte befrias från misstankar och följaktligen bör hon ställas inför Guds domstol.”

Bergius: ”Enligt min mening grundade sig anklagelserna som riktades mot henne inte på sunt förnuft utan på fantasier. Därför befriar vi henne helt från alla misstankar.”

Coyet: ”Även jag pläderar för ett absolut frikännande.”

Majoritetens uppfattning är alltså att Agnis Johansdotter ska slippa alla former av straff, men ännu kan kommissorialrätten inte fälla den slutgiltiga domen utan måste vänta ett par veckor till.

Agnis fall behandlas ytterligare en gång före utgången av oktober. Eftersom många fall måste genomgå ny prövning blir domstolens arbetsdagar så långa att alla inte rimligtvis kan medverka hela tiden. Dessutom är det inte lika intressant längre att bena ut lögnerna från barnen, ungdomarna och pigorna när man vet att de flesta, kanske rent av alla, har farit med osanning om Blåkullafärderna. När domarna ska ta ställning till Agnis slutgiltiga dom är bara fyra av dem närvarande: Coyet, Chronander, Leufstadius och Noraeus.

Chronander upprepar som sin ståndpunkt att Agnis inte helt kan frias från misstankar, trots att en sådan dom redan slogs fast för några dagar sedan. Enligt honom har så besvärande frågeställningar framkommit att hon måste ställas inför Guds domstol. Coyet framhåller att alla kommissionens ledamöter inte är närvarande och föreslår att beslutet ska fattas dagen därpå.

Men prästmedlemmarna Leufstadius och Noraeus meddelar att rösträkningen som gällde prövningen av fallet Agnis har fått dem att ändra åsikt och att de stöder Chronander. De två yngre prästerna har vanligen varit för mildare straff, men nu följer de en hårdare linje. De preciserar inte vad deras åsikt grundar sig på; deras motiveringar finns i varje fall inte nedskrivna i kommissionens protokoll, liksom inte heller eventuella skäl för Chronanders åsikt.

Noraeus och Leufstadius företer fullmakter från de frånvarande Bezelius och Bergius, och av allt att döma infinder sig även Bromell och Carlsson när det är dags att rösta om Agnis dom. Med undantag för Coyet understöder samtliga närvarande Guds domstol och till sist sällar sig Coyet till majoriteten. Fem ledamöter saknas dock vid denna omröstning.

Nästa dag protesterar Hjärne mot domen mot Agnis, men får veta att det handlar om ett majoritetsbeslut med tungt vägande skäl. Det sägs aldrig högt, eller protokollförs inte, att den enda anledningen till att inte fria Agnis från misstankar är hennes finiska härkomst. Inga ytterligare anklagelser har anförts mot Agnis jämfört med de andra trolldomsmissänkta och hon är inte heller den enda anklagade som envist vägrat att erkänna.

Domen mot Agnis och mot många andra tillkännages den 24 oktober. Än en gång vill kommissioräkten dels meddela domen, dels göra den allmänna opinionen till viljes. Agnis får leva i väntan på Guds dom resten av sitt liv.

Handläggningen av fallet Dufvans Margareta blir ännu mer utdragen än Agnis Johansdotters ärende och dröjer till slutet av november. Hon frias från anklagelserna eftersom majoriteten av ledamöterna i kommissioräkten är övertygad om att hennes beaktelse delvis baserar sig på drömmar om deltagande i Blåkullakalas. Övriga anser Chronander fortfarande att hon är en trollkona – han är inte redo att släppa alla myter relaterade till Blåkulla. Chronander slutar nu delta i omröstningar om skuld och domar, eftersom han inte heller accepterar alla nya metoder och principer. Han tycker att rätten numera pressar vittnena lika orimligt som man förut gick åt de anklagade och han är tveksam till att rätten utfärdar dödsdomar för dem som visat sig vara lögnare. Eftersom kommissioräkten tidigare har avgett dödsdomar på basis av utsagor från dessa samma vittnen, skulle domstolen nu genom att peka ut dem som lögnare medge att oskyldiga har bragts om livet. Genom ett sådant förfarande riskeras det goda anseendet hos samtliga domstolar i riket och Chronander vill hänskjuta en ny prövning av redan fällda domar till kungen. Hans ställningstagande förklaras av att han själv är en juridiskt skolad domare. Merparten av hans kolleger vill däremot behandla fallen till slut. Dessutom har kungen tillräckligt omkring sig genom kriget mot Danmark.

När Sparrman är osäker på hur han ska förhålla sig till Dufvans Margareta klipper Hjärne av: ”Den som fortfarande misstänker att fallet är oklart, får grubbla på det resten av livet!” Vissa av Hjärnes kolleger anser att Dufvans Margareta förtjänar ett straff, eftersom hon genom sin lättsinniga bekännelse har underblåst och fördröjt oordningen. Man anser dock att hon har lidit tillräckligt länge genom sin långa fängelsevistelse och sin dödsångest samt att hon beskylldes för trolldom helt enkelt på grund av den avundsjuka som en vacker klänning väckte.

Förutom Kaptenskan, Karin Ambjörnsdotter och Dufvans Margareta frigges även 14 andra ur rannsakningshäktet, bland dem muraren Jöran Galle, även kallad Näslös, eftersom de anklagats av huvudsakligen minderåriga personer och vittnesutsagor från barn inte längre tillmäts något större värde. Galle var en av de få vuxna män som förhördes på grund av trolldom men hans brott gällde snarare signeri och att han vände sig till besvärjelsekunniga personer än att han själv sysslade med Blåkullarelaterad magi.

Eftersom många människor har anklagats, fängslats och avrättats till följd av lögner koncentrerar sig kommissiorätten på att dels avslöja lögner, dels straffa lögnarna. Många barn får uppleva den skam det innebär att piskas offentligt av den ena föräldern, vanligen modern. Det finns barn och ungdomar som anses förtjäna ett ännu strängare straff och därför hamnar Annika Persdotter, alltså Brita Sippels dotter, på tukthus. När kommissiorätten förhör Annika den 6 oktober klargör man för henne att hon antingen är en trollpacka eller har ljugit om många människor och orsakat sin mors och sin mosters död. När domarna kungör Annikas syndabörda glömmar man bort att det finns många andra som vid sidan av Annika har anklagat dem som fängslats och avrättats. Annika försvarar sig med att säga att det var Lisbet Carlsdotter

Barnhuset och fängelset Nya Smedjegården på Norrmalm. Utsnitt av en stor panoramabild över Stockholm av den tyske koppargravören Sigismund von Vogels hand 1647.

som fick henne att ljuga och hon berättar om en piga och om barn som också har pressat henne till att fara med osanning. Vidare säger Annika att hon samma dag som modern och mostern skulle tas av daga bekände sina lögner för en kaplan vid Katarina kyrka, som dock bara hade tillrättaviserat henne och konstaterat att hon blivit snärjd av Djävulen samt beordrat henne att inför rätten hålla sig till sin tidigare utsaga.

Rätten anmodar kaplanen att infinna sig i rätten och göra ett uttalande, men han har andra tjänsteåligganden och rättsens intresse för den roll prästen spelat falnar snabbt. Tydligt tas ärendet inte upp igen, för domarna vill snabbt avgöra fallet med Annika Persdotter. Med hänsyn till sina lögner och konsekvenserna av dem borde flickan straffas med döden, men hon är bara 15 år. Hon får behålla livet men straffet blir inte nådigt: Annika ska under fyra dagar stå vid skampålen på olika torg och på varje plats motta tolv piskrapp, och efter det offentliga kyrkostraffet följer två år på tukthus. Man besvärar inte församlingens kaplan, som Annika vände sig till när hon hade samvetsqual under våren, och under omröstningen om domen tar kommissorialrättens medlemmar ingen hänsyn till att flickan kontaktade en präst för att rädda sin mor och sin moster.

Tukthusen var dystra inrättningar för straff och produktiv verksamhet dit det tidigmoderna svenska riket förpassade kriminella samt slödder från gatan. Där fick de arbeta för samhället eller i varje fall för kronan. På tukthus sysslade man mestadels med enformigt spinnande, med att bråka hampa, det vill säga att repa loss frökapslarna, tillverka tyger, mala säd med handkvarn och tillverka tegel. I Stockholm låg tukthuset på Norrmalm i anslutning till Barnhuset för föräldralösa barn och fängelset. I vardagligt tal användes dessa termer omlott vilket säger en del om den förhärskande verkligheten.

Smedsdrängen Melker Olofsson, som har slagits med Satan och rivit ut sidor ur Djävulens namnregister, visar sig också vara en lögnare. Melker bekänner att han stått i beråd att enrollera sig i

krigsmakten och när Blåkullahysterin bröt ut kom han på tanken att skaffa sig lite pengar för armétjänstgöringen. Han hade sålt namn på barn till oroliga föräldrar mot pekuniär ersättning, men dessa namn härstammade naturligtvis inte från någon gästbok i Blåkulla – Melker hade tagit sig utanför staden, stulit en kyckling på en gård, nackat den och med blodet skrivit ner namn på barn, som han sedan betalades för att rädda. Följaktligen hade Melker gjort sig skyldig till att lura andra människor och dessutom anklagat Karin Ambjörnsdotter på falska grunder, men som förmildrande omständighet framhålls att han inte har drivit någon i döden. Han påstår dessutom att han hade tänkt ropa att Karin var oskyldig ifall hon hade förts till avrättningsplatsen. Melker får sota för sina lögnar med gatlopp i tre omgångar på Stortorget och döms sedan till kyrkostraff, offentlig bikt, av konsistoriet. Hjärne anser att den unge mannen ska skickas till armén direkt efter avtjänat straff.

Pigan Maria Nilsdotter, en av de ungdomar som oftast ansatts av trollpackor, erkänner att hon under vaknätter lärt sig hur man skulle tala och uppträda när man ofredades av häxor. Hon hade tidigare fått pengar och almosor genom att agera epileptiker, vilket gjorde det lättare att bluffa.

Även pojken som av trollkonor fördes från Järntorget till Turinge socken bestämmer sig för att erkänna: han hade tappat bort ett par glasögon som hans husbonde bett honom lämna i en handelsbod och av rädsla för straff flydde han ut på landet. Han hade haft för avsikt att gömma sig bara en dag men av en slump träffade han på en annan pojke som hade en häst och därefter en man med en kärra och med dessa fick han åka först till Södertälje och därifrån till hembygden Turinge. Där sade han till alla att han kidnappats av trollpackor från Stockholm.

Pigan Agnis Eskilsdotter, som sedermera fängslades, berättar att hon genom ett enkelt knep lyckats övertyga sin husbonde om sina övernaturliga förmågor: Agnis Johansdotters piga Margareta Matsdotter hade berättat för Agnis att hennes matmor dränkte sina sorger i hemmet, vilket Agnis Eskilsdotter talat om för sin

husbonde men tigit med hur hon kunde känna till den gamla finska kvinnans omständigheter så bra utan att lämna Myras hus. Drabant Myra hade personligen försäkrat sig om saken och på basis av vad han såg slutit sig till att hans piga verkligen hade skaffat sig information på övernaturlig väg.

Agnis berättar även rättframt följande om sin tidigare bundsförvant Lisbet Carlsdotter: Lisbet hade skrutit med att om det kom an på henne, skulle till slut bara tre hedervärda kvinnor finnas kvar i staden. Lisbet hade även njutit av sin ställning som stjärn vittne under rättsprocesserna och hade skroderat för sina anhängare om att man i staden och i rättssalarna trodde mer på henne än på någon grevinna. Agnis uttalande om Lisbet målar upp bilden av en maktfullkomlig intrigmakerska som passade på att utnyttja Blåkullahysterin och använde den som täckmantel för att uppnå en ställning där hon syntes och hördes i sin omgivning. Denna position hade i annat fall varit omöjlig för henne att uppnå som ung ogift kvinna ur de lägre samhällsgrupperna.

Agnis vill inte helt ta avstånd från sina Blåkullaskrönor trots att hon bekant och redan dagen därpå lägger hon ut texten om ett flertal människor, bland dem Rumpare-Malin. Agnis säger sig ha en känsla av att hon tre gånger sett Malin i Blåkulla, dock utan att bevittna att hon fört barn dit. Malins dotter Annika har hon aldrig sett i Blåkulla – varken med eller utan barn. Sina tidigare motsatta påståenden skyller Agnis på att andra har sagt så. Och hon har inte heller sett Dufvans Margareta i Blåkulla, trots att hon tidigare instämt med lögnen som den sedermera avrättade Margareta Matsdotter serverade. I många fall har hon sagt det som Lisbet Carlsdotter önskat. Men Agnis Johansdotter och den senare avrättade Margareta har hon sett i Blåkulla flera gånger – det hävdar i alla fall pigan Agnis.

KAPITEL 22

TUNGA DAGAR, OROLIGA NÄTTER

RUMPARE-MALINS DÖTTRAR finns ständigt med i bilden under händelseförloppet efter den 11 september: Annika sitter i fängelse medan Maria fortfarande är på fri fot och antagligen bor i familjens hus – kanske träffar hon mannen som hennes mor hänvisade till under sommarens rättegång. Det är inte känt om Annika hann avtjäna det utdömda kyrkstraffet eller ens en del av det innan inställningen till Blåkullapratet förändrades. Enligt uppgifter om läget under senare delen av september hamnade Annika kanske inte alls på tukthus som domen krävde, för i slutet av september talas det om att hon sitter i fängelse i samma cell som sin namne Annika Persdotter, alltså Brita Sippels dotter. Samtidigt var det så att man kunde använda samma ord för Barnhuset, tukthuset och fängelset eftersom byggnaderna låg intill varandra och enligt uppfattningen hos de flesta stadsbor tjänade ungefär samma syfte.

En natt vaknar Annikas unga cellkamrat Annika Persdotter av att hennes namne sover mycket oroligt. Människorna uppmärksammar sina egna och andras drömmar framför allt under tiden

med Blåkullahysteri, eftersom en mardröm eller en orolig natt kunde vara ett tecken på att en trollpacka har tagit den sovande med sig eller i varje fall plågade personen. Därför försöker Annika Persdotter skaka liv i Annika Eriksson, som när hon rycks upp ur sin dröm ser skräckslagen ut och tittar någonstans eller på någon ting ovanför sin namnes huvud. Sedan klagar hon över att någon nöp henne i armarna medan hon sov. Nästa morgon har Annika Eriksson stora blåmärken på underarmarna och Annika Persdotter blir rädd.

Båda flickornas fall måste handläggas på nytt av rätten, för nu har Blåkullapratet förlorat all trovärdighet och följaktligen måste även domarna skärskådas. När Annika Eriksson på nytt hämtas till kommissioralrätten den 25 september är upplägget helt förändrat. Tidigare uppmanades Annika att berätta om Djävulen, Blåkulla, kidnappning av barn och om andra trollkonor, medan hon nu pressas att bekänna att hon har ljugit om sig själv och om sin mor. Annika hävdar dock fortfarande att hennes mor helt säkert och upprepade gånger tog henne till Blåkulla och lärde henne att föra barn dit samt att hon flög på en stång sittande bakom Djävulen.

”Men nu har jag inte på ett tag överhuvudtaget varit medveten om dessa ting”, tillägger Annika.

”För Guds skull ljug inte, det är till förfång för dig. Säg sanningen!”

Rätten vill få Annika att bekänna att Blåkullahistorierna är lögn. Om hon tillstår detta, tillstår hon samtidigt att hon med sina lögn har tagit livet av sin mor och hon framhåller därför: ”Jag svär och försäkrar att jag har fört barn till Blåkulla. Det är så sant som det är sagt.”

Samtidigt framhåller hon sin egen roll som offer. ”Jag kan inte rå för det. Jag var tvungen att åka dit Djävulen ville.”

”Ansattes du av Djävulen när du senast stod här inför rätten?”

”Javisst, han trakasserade mig, precis som jag sade då.”

Annika får frågor om vilka andra personer hon har sett i Blåkulla:

”Såg du Lisbet Carlsdotter?”

”Nej.”

”Såg du Myrapigorna Agnis Eskilsdotter och Annika Henriksdotter?”

”Nej, ingendera.”

”Såg du Anders Andersson?”

Kommissorialrätten har på nytt förhört också Anders, som dömts för lögnaktighet. Pojken har berättat mer utförligt om det system bland Stockholms ungdomar varmed barnen och de unga hetsade och tvingade varandra att sprida Blåkullaberättelser.

Annika svarar som förut: ”Nej.”

”Såg du Anna Månsdotter?”

Mössmakerskan Anna Månsdotter var den första att halshuggas och brännas som häxa när Blåkullahysterin bröt ut i Stockholm.

”Nej.”

”Såg du Bengt Bagares hustru?”

Här avses Anna Sippel som under våren halshöggs och brändes och var gift med bagaren Bengt Bråk.

”Nej.”

”Såg du Dufvans Margareta?”

”Javisst, henne såg jag i Blåkulla.”

Av någon anledning vill Annika inte beskydda en jämnårig – kanske för att Dufvans Margareta behandlat henne illa i fängelset.

Annika tillägger att hon befann sig som i en dröm innan hon bekände, men efter att modern talat till henne i fängelset kom minnen från Blåkulla tydligare tillbaka. Än en gång ställer man frågan om Kaptenskan: javisst, Annika minns att hon sett henne i Blåkulla en gång. Kaptenskan hade stått mitt på golvet men det var oklart vad hon sysslade med.

Eftersom Annika inte vill ta avstånd från sitt Blåkullaprat, återbördas hon helt sonika till fängelset. Annika Persdotter, fängslad

även hon, hämtas nästa dag till Södra stadshuset. En genomgång görs av det hon sagt, bland annat de ogrundade anklagelser som hon anfört mot rådmän Franck och borgmästare Thegner. Annika berättar om sin medfånges mardrömmar. Domarna inskräper att hon alltid måste tala sanning och lyfter fram en viktig omständighet:

”Du ska ändå inte tro att du i detta skede kan göra din sak mer tilltalande genom att ångra det du sagt. Det är nämligen inte alls ett mindre brott att bringa sin mor om livet än att ljuga om bortförande av barn till Satan.”

Annika Persdotter säger att hon verkligen inte har fört någon till Blåkulla och inte heller själv blivit ditförd. Genom dessa ord medger hon sin skuld till moderns och mosterns död. Flickan lägger sitt öde i Guds och rättens händer: ”Gör med mig som ni finner vara bäst.”

Rätten ställer Annika Persdotter och Lisbet Carlsdotter mot varandra. Annika beskyller Lisbet för att vara den som lade Blåkullaberättelserna i hennes mun. Men Lisbet bestrider påståendet och medger bara att hon kallat Annika ”Tillernippa” och sagt att hon dansar i Blåkulla.

Annikas mor påstås ha kallats Tillernippa i Blåkulla – namnet torde motsvara *tippernippa* och *nippertippa*, med andra ord en självupptagen, skrytsam, näsvis och enfaldig kvinna.

När rätten har pressat Annika Persdotter tillräckligt, hämtas Annika Eriksson från fängelset. Hon får än en gång frågan om hon faktiskt har sett Kaptenskan i Blåkulla.

”Ja, men det skedde som i en dröm.”

”Trots det har du i underrätten vittnat om att hon för barn till Blåkulla.”

”Allt jag sade där stämmer. Jag har verkligen sett henne föra barn till Blåkulla.”

”Annika Persdotter har i dag intygat att du sovit mycket oroligt. Vad berodde det på?”

”Min mor visade sig för mig i en dröm, nöp mig i armarna och bad mig följa med eftersom jag har skyltt henne för att vara en trollpacka.”

Det är uppenbart att Annika har samvetsqual, men hon återbördas till fängelset för att där under flera dagar kunna tänka igenom saker och ting. Cellkamraten Annika är lika pressad, men hur flickorna tillsammans diskuterar det som lett till deras fängslande förblir väsentligen höljt i dunkel. Efter att ha grubblat länge och väl och även pratat med sin unga namne låter Annika Eriksdotter avfatta ett uttalande där hon bestrider att hon överhuvudtaget har varit i Blåkulla och säger att varken modern eller någon annan har fört henne dit. Hon anklagar i sitt betänkande Agnis Eskilsdotter för det som hänt, alltså för moderns och även andras död i onödan, och låter skicka uttalandet till kommissorialrätten som ånyo kallar henne till förhör den 5 oktober.

Inför rätten försäkrar Annika att utsagan kommit till på hennes eget initiativ. På frågan om den bakomliggande orsaken vill Annika först inte svara, men säger till slut att hon under sitt förra förhör i kommissorialrätten såg en mörk gestalt som närmade sig och därför uppgav att Djävulen ville skrämma henne. Annika säger att hon sovit oroligt och att hon en morgon vaknade full av blåmärken och strimmor i huden men inte förstod vad det berodde på. Dock hävdar hon att pratet som kommit att skada henne själv och modern berott på att Agnis Eskilsdotter hetsat henne.

Annikas berättelser och detaljerna i dem förändras vid varje förhör, men rätten förstår att hon anfäktas av självförebråelser.

Efter att rätten under en period har handlagt andra ärenden, bland annat straff för lögnaktiga beskyllningar och friande domar vid ogrundade anklagelser, förhör kommissionen Annikas syster Maria. Hon tillfrågas om hon talade sanning när hon berättade att modern och systemen förde barn till Blåkulla.

”Allt som jag tidigare berättade är sant.”

Maria vill alltså inte framstå som en lögnare.

”Har du samvetskval för att din mor brändes levande eftersom du vittnade mot henne?”

”Jag har rent samvete.”

”Har du någon gång sett din syster Annika i Blåkulla?”

”Nej. Men hon avslöjade för mig att hon varit i Blåkulla; det var innan jag avgav min bekännelse.”

Man låter hämta Annika.

”Annika Eriksdotter, har det hänt att du sett din syster Maria i Blåkulla?”

”Nej. Och jag vet verkligen inte om jag själv har varit där eller inte.”

Rätten låter läsa upp bekännelsen och vittnesutsagan från Annika mot henne själv och mot modern.

”Annika Eriksdotter, nu ska du tala sanning och inte låta vare sig Satan eller onda människor påverka din utsaga. Om du älskar Gud och själv vill få förbarmade ska du inte ljuga. En lögnare förpassas till helvetets evigt brinnande eld. Denna domstol erbjuder dig möjlighet till bot och bättring, men om du far med osanning nu går du miste om detta.”

Nu ger Annika efter för påfrestningen. ”Må vara att det är så. Jag har varit i Blåkulla och jag har sett min mor där.”

Hon har kommit fram till att det är enklare att hävda sanningshalten i en tidigare lögn än att försöka upphäva den – för de lärda domarna förefaller att hellre tro på lögnen än på sanningen.

”Har du fört barn till Blåkulla?”

”Nej.”

”Varför försökte du återkalla din tidigare vittnesutsaga?”

”För att Näslösans dotter, som jag delar cell med i fängelset, uppmanade mig att göra så.”

Annika förs bort och förhören med Maria fortsätter under ledning av Austrel och Noraeus. Till en början hävdar hon att modern fört henne till Blåkulla men avslutar med att säga att detta berodde på att Lisbet Carlsdotter, Mikael Jakobsson och Agnis Eskilsdotter försäkrat att de sett henne där och att modern var

den skyldiga. Efter att hon samt hennes mor och syster fängslades och i fängelset förpassades till olika celler började även Maria ljuga. Men nu försäkrar hon att det hon säger stämmer: ”Jag svär och försäkrar när jag betänker min själs salighet att jag aldrig har varit i Blåkulla och inte har förts dit av vare sig min mor eller någon annan. Jag svär på att jag inte känner till stället. Allt som jag hittills sagt är ren och skär lögn. I själva verket vet jag ingenting om bortföranden till Blåkulla och jag känner ingen som kan ha fört mig dit.”

Nu har även Maria erkänt att hon farit med osanning. Hon uppmanas att gå hem, ångra att hon syndat och be om Guds förlåtelse.

Marias bekännelse ger vid handen att hennes storasyster talade sanning när hon bestred sina tidigare Blåkullahistorier. Den definitiva domen mot Annika Eriksdotter ska falla den 20 oktober. Natten innan har en av kommissorialrättens skrivare en märklig upplevelse i Södra stadshuset: klockan är tio på kvällen och notarien Anders Friis är fortfarande i rättssalen, sysselsatt med en redogörelse som ska sändas till hovrätten, när stadshusets vaktmästare Holger Skarp och kommissorialrättens dräng Jonas Hans kommer in i salen.

”Herr Friis, är ni inte rädd för att vara ensam här i rättssalen?” undrar vaktmästare Skarp. ”Alla vet ju att Djävulen gärna vistas i kyrkor och på platser där domar avkunnas.”

”Ja, på sådana ställen observeras ofta spöken nattetid”, tillägger drängen Hans.

”Mina herrar, ni verkar inte i någon högre grad lita till er kristna tro eftersom ni inte tvekar att rädas Satan”, svarar Friis med lätt klander i rösten och kan inte låta bli att tillägga: ”Om denna rättsal så vore full av djävlar, skulle jag mycket väl kunna stanna här ensam i beckmörkret.”

Men i samma stund visar Djävulen med ett tecken sin närvaro. Från ett skåp, som står mot en vägg i rättssalen, hörs smällar som om någon var därinne och tre gånger slog med en knölpåk

mot skåpets väggar och dörr. Smällarna är så kraftiga att männen tycker det är konstigt att inte hela skåpet rasar.

Oljudet skrämmer även en liten svart hund som har legat och sovit på Friis mantel på en bänk bredvid skåpet – hunden är hökarhustrun Karin Ambjörnsdotters husdjur som hon överlät till vaktmästare Skarp när rätten beslutade att fängsla henne och förpassa henne till Barnhusets fängelsehåla. Hunden skyndar mot dörren, men eftersom den är stängd springer den runt i salen morrande och gnyende och tittar mot skåpet. Det finns ingen skriftlig redogörelse för huruvida männen öppnade skåpet för att se efter vad som orsakat oväsendet.

Skarp går till sin bostad, som ligger i samma byggnad, och tar hunden med sig. Friis och Hans beslutar emellertid att vara modiga och stanna i salen över natten med tanke på att fenomenet kanske upprepas eller något annat märkligt inträffar. Stolarna med hög rygg, som kommissioralrätten anskaffat, är stoppade och duget som sovplats – fyra stolar bildar en nästan två meter lång brits och där ryms de flesta av den tidens människor. Männen gör i ordning var sin sovplats av fyra stolar och lägger sig.

Strax efter att ljusen släckts och männen somnat, dras två stolar bort under Hans kropp och stjälpes så att han dråsar i golvet. Sömndrucken och förvånad famlar Hans runt i rummet tills han lyckas tända eld i spisen. Där ute tillkännager nattvakterna att klockan är ett.

Klockan åtta nästa morgon träffar Friis källarmästarens hustru, som bor i våningen under rättssalen. Hon undrar om herr Friis vet vad som orsakat ett sådant förfärligt och egendomligt oväsen under natten. Friis redogör för händelserna under natten och lite senare, när kommissioralrätten har börjat sin sittning, informerar han de ärade domarna.

Var det en poltergeist som härjade i Södra stadshuset i oktobernatten? Kanske uttryckte Djävulen sin ilska på detta sätt eftersom han förlorat sin makt? Friis antecknar händelsen i protokollet och där blir den kvar, som en oförklarlig händelse. Kommissioral-

rätten måste nu främst ägna sig åt Blåkullahysterins efterspel och funderar inte vidare över det inträffade.

Under mötet den dagen röstar rätten om domen för Annika Eriksdotter. Coyet anser att Annika förtjänar att dö, eftersom hon för det första ljög om att ha fört barn till Blåkulla och för det andra genom sina lögner orsakade att modern miste livet. Han kräver därför att Annika straffas för att ha burit falskt vittnesbörd.

Chronander anför en helt motsatt åsikt: ”Om vi straffar henne med döden så kommer det oundvikligt att stå klart att en dödsdom drabbat en oskyldig människa – antingen henne eller hennes mor. Därför anser jag det vara bättre att hennes liv sparas men att hon får ett strängt kroppsstraff. Hon kan ju inte ens själv redogöra för vilken av bekännelserna som är sann.”

Trots att Urban Hjärne i sitt betänkande i början av samma månad kunde visa att Blåkullahistorierna inte var sanna, lämnar kommissorialrätten fortfarande genom sin tvekan om domen för Annika dörren öppen för möjligheten att Rumpare-Malin trots allt var en äkta trollkona. Kanske hade detta varit den mest önskvärda slutledningen för de maktavande, för hon var ingen idealisk medborgare. Till följd av Annikas motstridiga utsagor har man ännu inte fått klarhet i frågan i någondera riktningen. Dessutom handlar det om finnar, och deras trolldomskunskap är känd sedan generationer tillbaka.

Noraeus och Leufstadius får i uppdrag att tala med Annika i fängelset och säga till henne att hon har förtjänat att dö – antingen på grund av sina lögner eller för att hon och hennes mor har utövat trolldom. De ska även uppmana henne att äntligen leverera en uppriktig bekännelse för att kunna dö som en sann kristen, men hon ska inte tro att hennes liv kommer att sparas oavsett vad hon sanningsenligt vittnar om.

Annika säger till kaplanen att hennes medgivande beror på att kämnärsrätten på Södermalm under våren var hårdhänt mot henne och tvingade fram bekännelsen om häxeri. Anklagelserna mot modern var ren lögn och att hon påstod sig själv ha fört två barn

till Blåkulla kom sig av pigorna Agnis och Annikas prat: ”De hävdade detta och vittnade så och till slut trodde jag själv på det. Jag föreställde mig verkligen att jag varit tillsammans med min mor i Blåkulla, men det kändes som en dröm. Om jag nu måste dö på grund av detta, kan jag inte dö lugnt om inte Myrapigorna mister livet före mig.”

Annikas påstående om brutal behandling kan tyda på att Stockholms rättsväsende använde grövre tortyr eller i varje fall mer kroppsstraff än vad som kan utläsas ur protokollet.

Vidare säger Annika till prästerna att modern, efter att ha brunnit på bålet, uppsökte henne i sömnen och sade: ”Kom till mig och dela min glädje.” Den natten blev Annika så grovt misshandlad att hon var full av blåmärken på morgonen när hon vaknade.

Även Sparrman uppsöker Annika, men i ett äldre ärende. Han vill veta om det av familjens döttrar var Annika som först angav fadern för tidelag.

Sparrmans intresse för det gamla ärendet kan förklaras på flera sätt. Kanske undrar han om det kan ha varit så att Annikas och systrarnas uttalanden om faderns synd var lika lögnaktiga som pratet om moderns Blåkullaresor. Sannolikt vill han dock informera sig om Annikas karaktär och framför allt om hur hon agerade i den tidigare situationen där en förälders intresse och liv stod i konflikt med hur lagen och gängse moralbegrepp förutsatte att man skulle handla.

Annika svarar sanningsenligt: ”Jag angav inte min far, men jag såg när han gjorde sig skyldig till sin gräsliga synd. Och jag vittnade inte mot honom förrän han själv bekände sitt dåd.”

Annika fortsätter med att säga att hon fogar sig i sitt öde, oavsett om hon döms till döden eller tillåts leva: ”Förmodligen kommer jag inte att få några goda dagar även om jag får leva, för min mor har redan genom att trakassera och plåga mig börjat hämnas på mitt falska vittnesbörd.”

Av Annikas uttalande kan utläsas att hon inte känner sig skyldig till faderns öde, men att moderns död tynger hennes sinne.

När Sparrman återvänt granskar rätten på nytt den rannsaksrapport om Annika som underrätten skickat in och man konkluderar att de omständigheter som påverkat hennes bekännelse måste beaktas när utslaget fällt. Samtidigt måste det uppmärksammas att Annika sagt att hon tagit emot nattvarden med ryggen till, att hon påstått att Djävulen satt på systemns arm och att hon ska ha gift sig i Blåkulla. Med hänsyn till allt detta beslutar rätten att granskningen ska fortsätta fram till ett definitivt domslut.

Följaktligen hämtas Annika till ännu ett förhör. Coyet uppmanar henne i Jesu namn och att vid Gud säga hela sanningen utan att undanhålla någonting så att en rättvis dom kan avkunnas.

”Sanningen är att varken jag eller min mor någonsin fört barn till Blåkulla”, säger Annika.

”Jag sade så eftersom jag tvingades att ljuga och ta på mig ett dåd som jag inte visste någonting om. Lisbet Carlsdotter och Myrapigorna Agnis och Annika påstod att jag förde barn till Blåkulla. Senare kändes det som om allt detta hänt mig bara i drömmen.”

”Slog någon kvinna dig med en målad käpp?”

”Det vet jag ingenting om och jag minns inte att jag skulle ha sagt så.”

Under våren hade Annika berättat om en orolig natt då en okänd kvinna uppenbarade sig och slog henne med en målad käpp.

”Men det som du har vittnat om – har du hittat på det själv eller hört det från någon annan?”

”Margareta – hon som avrättades – uppmanade mig att säga som hon predikade för mig, exempelvis att jag tog emot nattvarden med ryggen och nacken till.”

”Såg du Djävulen sitta på din systems arm?”

”Jag minns inte om jag har sagt något sådant.”

”Hur kan du veta att du gifte dig i Blåkulla?”

”Det vet jag ingenting om. Margareta påstod det, och då sade jag likadant.”

”Har du någonsin sett Djävulen?”

”Före min bekännelse hade jag aldrig sett någonting konstigt, men efter att jag började ljuga såg jag Djävulen och hans spöke-rier som i drömmen. Och jag har haft oroliga drömmar.”

”Men hur var det den gången du tyckte att Djävulen flög upp från herr Liljeflykts peruk?”

Annika blir svarslös – hon verkar skämmas över lögnen.

”Om någonting tynger ditt samvete, så tala ut. Vill du leva eller dö?”

”Det kvittar. Om jag får leva kommer jag att vara föraktad res-ten av livet.”

Annika låter alltså förstå att det är likgiltigt för henne om hon döms till döden eller ej och det är möjligt att hon menar allvar. Det kan dock hända att hon inte är så likgiltig som hon verkar. Hon är fortfarande ung. Genom konstaterandet att livet i fortsätt-ningen kommer att vara ett enda lidande, försöker Annika måhän-da blidka domarna så att hon inte ska dömas till döden.

Annika ombeds avlägsna sig. Domarna meddelar sina uppfatt-ningar. Bromell är frånvarande, liksom Bezelius, den sistnämnda på grund av sjukdom.

Broméen inleder: ”Det är uppenbart att hennes förra bekän-nelse var lögn och att hon nu talar sanning. Emellertid beror hen-nes lögner inte på ondska, utan på att Myrapigorna och Lisbet Carlsdotter tvingade henne att ljuga. Dock fick hennes lögner den gräsliga konsekvensen att hennes mor brändes levande. För den skull är jag benägen att döma henne på samma sätt som Näslö-sans dotter.”

Den dom som fälldes för Annika Persdotter två veckor dess-förrinnan gällde tolv piskrapp på fyra olika torg, kyrkostraff och två år på tukthus.

Sparrman är för en dödsdom och motiverar sin synpunkt med valda citat ur Gamla Testamentet: ”Hon ljög sin moder i döden. Om detta säger Gud att ett orättfärdigt vittne inte ska skonas.*

* Jfr 5 Mos. 19:15–21.

Som David säger i Andra Samuelsbokens första kapitel, sextonde versen: ”Ditt blod komme över ditt huvud, ty din egen mun har vittnat mot dig.”

Leufstadius: ”Någon borde, när allt kommer omkring, dö efter all denna oreda. I annat fall kan Lisbet Carlsdotter eller vem som helst beklaga sig över att behöva dö när den som tog sin mor av daga får leva. Jag är benägen att låta Annika Eriksdotter leva men föreslår att det strängaste straff utdöms som hon kan tänkas utstå, nämligen hela 16 piskrapp på fem torg. Ett antal karlar kan värvas för att spöa henne. Sedan kan hon få sitta två år på tukthus och därefter fördrivas ur staden. Konsistoriet kan fundera över vilket kyrkostraff som ska utdömas.”

Hjärne: ”Hon är ingen trollpacka, men som lagen är skriven förtjänar hon dödsstraff. Med hänsyn till de omständigheter som påverkar fallet instämmer jag i herr Leufstadius åsikt men anser att tukthusstraffet skulle kunna förlängas med ett år till tre år. Därefter kan hon förvisas till Finland.”

Hjärne är den ende som framhåller Annikas bakgrund, trots att hon helt uppenbart är född i Stockholm eller i dess utkanter och trots att fadern var svensk. Men genom sin mor är Annika andra generationens finländare och kanske kunde hon faktiskt finska.

Noraeus: ”Jag anser att hennes sista bekännelse är sann. Om det inte vore så att hon efter tvång och hets från andra vittnen började ljuga till förfång för sig själv och sin mor skulle man kunna avrätta henne, men nu räcker det med att hon står på fem torg och var gång får slita spö 16 gånger, sedan sitter två år på tukthus och slutligen förvisas.”

Chronander: ”Det bör noteras att hon beskyllde kämnärsrätten för att ha tvingat henne att bekänna falskt. 16 spöstraff kan vara på sin plats, men fyra torg räcker. Därefter tre år på tukthus och kyrkostraff enligt konsistoriets förgottfinnande och sedan måste hon lämna staden.”

Carlsson: ”Hon har gjort sig förtjänt av att dö och kan få dö om det är det hon önskar. På det sättet kunde hon försonas med

sitt samvete och sluta klaga. Om hon däremot vill leva kan det förunnas henne, men risken finns att hon på grund av samvetskval tar sitt liv om hon inte dödas. Jag förordar samma straff som doktor Hjärne.”

Austrel: ”Det finns omständigheter som talar för straffflintring, men modern brändes på bål till följd av hennes vittnesutsago. Annika har även vittnat mot sin syster och övertalat denna att vittna till skada för sig själv. Dessutom är hon myndig och vid sina sinners fulla bruk och har fått stor oreda till stånd. Därför vill jag inte utnyttja den frihet som mitt domarämbete ger mig genom att skona henne från döden, utan jag vidhåller min uppfattning men önskar givetvis att hon får en barmhärtig död och förbereds noga för den.”

Carlsson och Austrel oroar sig alltså för risken för självmord, men man kan samtidigt fråga sig om inte de och deras kolleger är medvetna om att de genom att efterhöra den tilltalades livslust och grubbla över hennes förhoppning att dö i själva verket har stöttat självmordstanken. I den tidigmoderna kulturen var självmord en synd, för en människa hade inte rätt att själv bestämma om sitt livs utsträckning. Det var att förbryta sig mot Gud som har gett henne livets gåva. Ingen enda ledamot i kommissionen tar dock upp den frågan. Synbarligen kunde det faktum att dödsdomen skulle avkunnas av en domstol och verkställas av en myndighet förhindra att Annika i sitt fria val stigmatiserades som en självmördare.

Även på 1600-talet hyste samhället deprimerade människor och sådana som tröttnat på livet. Somliga tog livet av sig, men det fanns också personer som utnyttjade rättsväsendet för att få sluta sina dagar. Eftersom självmord var en stor synd som resulterade i en förtappad själ, kunde en livstrött människa döda ett oskyldigt litet barn vars själ med säkerhet skulle komma till himlen och därefter gärna själv lida det dödsstraff som utmättes av en domstol. Dessa fall uppträdde även i Stockholm tid efter annan, inte varje år men tillräckligt ofta för att noteras som en företeelse. Stundom kan självmordstankar förklaras mot bakgrund av att en person bekände sig som tidelagare.

Fallet Annika Eriksdotter är emellertid annorlunda än dessa så kallade självmord: genom lögn har hon medverkat till sin mors död, dock inte i syfte att själv bli avrättad och det är inte heller sagt att hon får en dödsdom. Om hon fått bestämma själv och då hade valt en dödsdom kan man väl säga att domstolen gjort sig skyldig till ett assisterat självmord.

Kommissorialrättens juridiska och teologiska sätt att tänka sträcker sig sannolikt inte så långt. Men det finns domstolar i 1600-talets Sverige som förhåller sig misstänksamt och avvisande till exempelvis tvetydiga bekännelser i de fall straffet skulle resultera i en dödsdom. I Annikas fall hade det inte handlat om ”lögn för att få mista livet” eftersom hennes brott är styrkt. Men i vilket fall som helst rör sig några av kommissorialdomstolens ledamöter under denna omröstning i en gråzon.

Bergius: ”Jag tror att hon ängslades för att hamna på bålet liksom sin mor och lät sig påverkas av andra människor när hon bekände till sin egen nackdel. Jag tror att hon kan bättra sig genom arbete på tukthus och instämmer i vad mina kolleger sagt, i synnerhet doktor Hjärne, att hon ska stå på fem torg och på vart och ett utstå 16 piskrapp och därefter tillbringa tre år på tukthus. Efter detta bör hon avtjäna kyrkostraff såsom konsistoriet bestämmer och förvisas från staden.”

Coyet: ”Ett straff bör utdömas som framför allt statuerar exempel för andra, eftersom hon huvudsakligen är skyldig till sin mors död. Däremot var hennes avsikt inte att saken skulle drivas så långt och det måste man förstå. Enligt min uppfattning ska hon själv få välja mellan döden och livet. Om hon vill leva ska hon spöas på fem torg, med 16 rapp på varje ställe, och må hon sedan sitta livet ut på tukthus.”

Genom sitt förslag att Annika själv ska få besluta om sin dödsdom tangerar Coyets resonemang frågeställningen med självmord – men sannolikt uppfattar varken han eller någon av hans kolleger saken på det sättet.

I enlighet med majoritetens uppfattning blir domen för Annika att piskas på fem olika torg och på vart och ett motta 16 piskrapp. En lämplig mansperson ska värvas för att utdela slagen. Konsistoriet ska besluta om kyrkostraffet och efter detta ska Annika sitta tre år på tukthus innan hon fördrivs från staden.

Under samma möte beslutar kommissorialrätten att be överståthållaren verkställa Gävlepojken dödsdom; denne Johan Johansson visade sig ju vara en lögnhals. Han avrättas till slut, av allt att döma i november. Trots att han fortfarande är minderårig anses han vara den främsta orsaken till att trollpackor började förföljas också i Stockholm och därför duger inte bara piskstraff och tukthus som påföljd, utan kommissorialrätten vill se honom död. Om han får leva, finns risken att han fortsätter att sprida sina lögner. Kommissorialrätten röstar dock inte om domen utan ber helt enkelt överståthållaren verkställa dödsdomen från augusti, som emellertid grundar sig på uppfattningen att Johan är en trollkarl. Kommissorialrätten låter alltså genomföra en avrättning där de juridiska principerna inte längre gäller och som även i övrigt är tveksam med hänsyn till att den dömda är minderårig. Hatet mot Gävlepojken är dock så stort att tydligen inte ens Hjärne eller de mer försonliga prästmedlemmarna försöker rädda hans skinn. Forskare har förmodat att pojken hängdes på Hötorget, men med ledning av kommissorialrättens dom skulle han avrättas och begravas på rättareplatsen, vilket tyder på att den unge bluffmakarens liv ändades på Galgberget.

KAPITEL 23

DE KUVADE PIGORNA

DOMEN MOT ANNIKA ERIKSDOTTER meddelas den 24 oktober. Kommissorialrätten lovar att betrakta Annika som en ångerfull syndare och minnas att hon vittnade falskt efter uppmaning från Margareta Matsdotter, Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotter. Den förnedrande och plågsamma risbastun som äger rum offentligt på fem olika torg är ett effektivt sätt att bringa straffet till i stort sett hela stadens kännedom. Under tiden fram till den 8 november får Annika slita spö. Då sammanträder konsistoriet för att diskutera det kyrkostraff som hon ska undergå. Kyrkoherde Olaus Bergius representerar kommissorialrätten och leder sammanträdet.

I konsistoriets sammanträdesprotokoll kallas Annika *trolflickan* och *flickan*. Vid samma tillfälle handläggs ett fall gällande en Kerstin Andersson – även hon har ånkrat sin falska utsaga. Båda två döms av konsistoriet att stå vid skampålen en gång i sin hemförsamling, vilket för Annika betyder Katarina kyrka och för Kerstin Sankt Jacobs kyrka, och deras synd ska redovisas för församlingen. Detta kyrkostraff är otvivelaktigt mildare än det som kommissorialrätten

utdömde mot Annika tidigare under hösten, när man fortfarande ansåg att hon var en riktig häxa.

Även festligheter utspelar sig under denna tid – åtminstone för Urban Hjärne som i november gifter sig med systerdottern till arkitekten Nicodemus Tessins hustru. Tessin är upphovsman till ett antal ståtliga byggnader. I sina memoarer återger Hjärne en tidigare dröm om en jungfru som han senare träffade i Stockholm och som blev hans hustru. Hjärne dog 1724 men hann dessförinnan vara gift med tre kvinnor och fick sammanlagt 25 eller 26 barn, men de flesta av dem levde inte till vuxen ålder.

I stadens huvudbok från år 1676 finns en anteckning om tukthusfångar daterad den 22 december. Vid det tillfället fanns 23 in-
 tern: fem män och 18 kvinnor, bland dem Annika Eriksdotter. Även Lisbet Carlsdotter nämns men dateringen är felaktig – den dagen var hon inte längre i livet. Annika Persdotter, Brita Sippels dotter som dömdes till tukthus, dör redan under vintern och på sin dödsbädd ångrar hon djupt att hon med sitt prat förkortade sin moders liv. Likaså dör den elvaåriga Kerstin Jakobsdotter, hon som spelade besatt, efter en kort tid på tukthuset. Det är inte sagt att Annika och Kerstin dog så tidigt på grund av den svåra miljön på tukthuset, de kan båda två ha gått under av följd efter spöstraffet.

Människorna under den tidigmoderna tiden var i genomsnitt mindre till växten än befolkningen på 2000-talet. Grupper med låg social status var dessutom ofta även undernärda. Skelett som påträffats i vraket av Vasaskeppet, som förliste 1628 och senare bärgades, talar sitt dystra språk om 1600-talsmänniskornas kroppsbyggnad och följderna av svältkost. Man kan fråga sig om kommissioralrätten ansåg spö- och tukthusstraff vara ett slags Guds dom. Men varken för Annika eller någon annan som dömdes till upprepade spöstraff gällde att hela straffet utmättes på en och samma gång utan det spreds ut över flera dagar – annars skulle ju den dömda verkligen ha riskerat att dö.

Malins yngre dotter får vara på fri fot ännu en dryg månad innan kommissioralrätten har tid att ta upp hennes fall på nytt.

Stadstjänarna beordras den 11 december att fånga in Maria Eriksdotter och Annika Henriksdotter, den andra Myrapigan, som också släpptes fri efter att ha erkänt. Man kallar inte in barnen till Tysk-Annika, det vill säga Anna Simonsdotter – de påstod aldrig att deras mor förde barn till Blåkulla. Det enda som Annas dotter egentligen bekräftade var att modern sagt att hon var förtjänt av att dö på bålet. Den yngre sonen berättade om underliga anfäktelser då han hade en känsla av att se moderns vålnad, medan den äldre sonen bara talade gott om sin mor.

Samtidigt som häktningsordern mot pigorna verkställs, röstar domarna i kommissorialrätten om bland annat Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotters öde. Till Lisbet gavs utfästelser om straffrihet om hon erkände, och hon har bistått kommissorialrätten i dess försök att få andra lögnare att ta tillbaka sina ord. Samtidigt har hon utifrån sin egen bekännelse och många andras medgivanden visat sig vara en av dem som med största kraft eldade under oredan och var delaktig i dödsdomar på grund av lögner.

Kommissorialrätten återkallar den immunitet, straffrihet, som beviljades Lisbet med motiveringen att hon bevisligen på nytt har börjat sprida lögner om Blåkulla i staden. Dessutom gick hon inte att nå den dag som stadstjänaren kom för att dra henne inför rätta. Modern ljög om att Lisbet var långt ute på landsbygden, men man hittade henne hemma hos en viss änka där hon hade lyckats övertyga kvinnans vuxna men sjuka döttrar om att de förs till Blåkulla. Under nya förhör hävdade Lisbet att hennes Blåkullaberättelser var sanna och att hon hade tagit dem tillbaka uteslutande av rädsla för att hamna i fängelse. Hon hade än en gång iklätt sig rollen som offer för trolldom och åter beskyllt Karin Ambjörnsdotter för att trakassera henne. Lisbets mor och far vittnade om att de observerat hur dottern anfäktats av någonting för ett par dagar sedan. När dessa tre personer förhöordes var för sig skilde sig deras berättelser avsevärt från varandra. Lisbet hade ljugit tvärtemot sitt tidigare löfte, och domarna ansåg att hon satte sitt liv på spel.

Chronander deltar av principiella skäl inte i omröstningar som gäller straff för dem som vittnat i trolldomsrättegångar, eftersom han vill att dessa avgöranden ska hänskjutas till kungen. De andra ser som sin uppgift att även återställa ordningen, i vilket ingår att straffa alla personer som begått brott. Bland kommissorialrättens ledamöter är endast Sparrman och Noraeus villiga att benåda Lisbet. Även Hjärne finns bland dem som kräver dödsstraff, dels för det kaos och lidande som Lisbet har framkallat, dels med hänsyn till rättens prestige. Coyet vill, främst med tanke på Lisbets lögner och uppviglande aktiviteter, avrätta och bränna henne på det bål som byggdes för Karin Ambjörnsdotter. Majoriteten anser att Lisbet ska avrättas men att kroppen kan begravas i vigd jord.

Genast efter detta överlägger rätten om Lisbets bundsförvant Agnis Eskilsdotters dom: Noraeus och Leufstadius anser att hon inte är lika skyldig som Lisbet och förordar fördrivning efter att bödeln piskat sönder hennes ryggskinn. Men majoriteten, bland andra Hjärne, går på en hårdare linje. Coyet anför som sin ståndpunkt att Agnis har det största ansvaret för Rumpare-Malins död. Agnis döms på samma sätt som Lisbet.

Dagen därpå döms Maria Nilsson till döden med majoritetsbeslut – hon som låtsades vara ett offer för trolldom och var oförsämnd nog att beskylla till och med grevinnor i den mäktiga släkten De la Gardie för att vara trollkonor. Maria har visserligen medgett att hon ljugit, men enligt Coyets uppfattning är hon den fräckaste av alla eftersom hon har lurats och spridit sina lögner på egen hand utan påtryckningar från andra.

Noraeus är tvungen att lämna sammanträdet för att ta hand om en annan viktig angelägenhet, men eftersom även beslut om straffet för Maria Eriksdotter finns på dagordningen redovisar han sin uppfattning om en lämplig påföljd: Maria ska stå invid skampålen på två olika torg och motta 16 piskrapp på vardera. Därefter kan konsistoriet få bestämma arten av kyrkostraff. Eftersom Maria var delaktig i sin egen mors död, ska hon förpassas till tukthus på två år.

När kommissorialrätten börjar diskutera fallet Maria, redovisar domarna sina respektive ståndpunkter.

Broméen: ”Hon ska få samma straff som sin syster.”

Sparrman: ”När vi röstade om systems dom understödde jag dödsstraff och det gör jag denna gång med.”

Leufstadius: ”Jag måste medge att jag känner medlidande med Maria Eriksdotter, men samtidigt såg jag med egna ögon hur ogudaktigt hon betedde sig mot sin egen mor när hon bad henne bekänna, först i Barnhuset och senare på avrättningsplatsen, när modern skulle brännas. Hon sade också: ’Må Den Onde ta mig om du inte vet detta lika väl som jag.’ Det var därför modern utbrast att Maria genom sitt vittnesmål hade tagit livet av både sin far och sin mor. Jag tycker att Maria bör få samma straff som systemen, men att det räcker med ett år på tukthus.”

Hjärne: ”Jag understöder den dom som fälldes också för hennes syster.”

Med undantag av Austrel, Carlsson och Coyet delar domarna Hjärnes uppfattning.

Maria döms följaktligen liksom sin syster att piskas på fem torg: de karlar som rekryteras för spöandet ska utdela 16 slag på varje torg och därefter ska Maria avtjäna ett kyrkostraff, tillbringa tre år på tukthus och lämna Stockholm efter avtjänat straff.

Än en gång kallas Maria till rätten eftersom hon har låtit förstå att hon vill ta tillbaka sin tidigare bekännelse och återgå till berättelsen om att modern förde henne och andra barn till Blåkulla. Man läser upp utsagan från oktober och Maria får frågan: ”Varför vill du belasta din mor med en så allvarlig anklagelse?”

Maria har inget svar, men hon förnekar att någon skulle ha övertalat eller eggat upp henne att ångra sina ord.

”Tala sanning, för Guds skull!”

Maria får veta att hon är en lögnare och vilket straff sådana får i denna världen och på andra sidan samt att även många andra, som hon mycket väl vet, har tagit tillbaka sina ord.

Slutligen gör Maria ett medgivande. ”Om alla andra har ång-
rat det de sagt så kan väl jag också göra det.”

”Om du vill dö salig måste du följa ditt samvete i din berättel-
se.”

Maria medger att hon ljugit om sin mor, eftersom andra per-
soner manat henne till detta. Hon säger också att hon är mycket
ångerfull.

”Hur kändes det i ditt hjärta när du uppmanade din mor att
bekänna i dödens stund och lämna över sig själv i Den Ondes våld,
trots att du, lika väl som hon, visste att hon var oskyldig?”

”Efter påtryckningar från de andra trodde jag att mor var skyl-
dig. Men jag försäkrar att jag inte gick ed på någonting när jag
bad min mor att bekänna.”

Maria menar att hennes ord ”Må Den Onde ta mig” inte var
menade som ett heligt löfte.

Samtalet med Maria är i juridisk mening värdelöst, för hon är
redan dömd. Kommissionens medlemmar vill emellertid få sam-
vetsro genom att Maria medger sina lögner och i och med det håller
sig till sanningen.

Maria får gå sin väg. Samma dag faller domen mot Annika Hen-
riksdotter. Eftersom hon inte anses ha orsakat någons död, blir
domen lite mildare än Marias: tio piskrapp på fyra torg, kyrko-
straff och ett år på tukthus. Rätten ber vaktmästare Skarp att för-
vara Maria Eriksdotter och Annika Henriksdotter i fängelsecel-
ler i Södra stadshuset. Nästa dag bekräftar Bergius och Bezeli-
us, som var frånvarande när domarna föll, att de accepterar kolleger-
nas beslut.

De dömda hämtas till rättssalen för att höra sina domar. Maria
brister i gråt och säger att hon hellre vill dömas till döden, för hon
kan inte uthärda ett så strängt straff.

Av de tre pigorna som dömts till döden medger Maria Nils-
dotter att hon ljugit förut, medan Lisbet Carlsdotter och Agnis
Eskilsdotter envist vidhåller att de upprepade gånger har förts till
Blåkulla och att Karin Ambjörnsdotter fortfarande sysslar med

detta. Måhända försöker de härigenom skjuta upp verkställandet av sina dödsdomar.

En vecka senare, på morgonen den 20 december, frågar en gevaldiger* kommissorialrätten om avrättningarna ska uppskjutas. Domarna vill dock sätta punkt för oroligheterna som har plågat staden under flera månader och beslutar att alla tre ska halshuggas redan samma dag, innan rätten tar en paus under julen och fram till mitten av januari: först ska Maria Nilsson, som redan har bekänt, halshuggas, därefter Lisbet och till sist Agnis. Man hoppas att de båda senare, eller i varje fall en av dem, ska bekänna senast i det skede då bödeln skriker till verket, men några beaktelser behövs inte obetingat när avrättningarna genomförs.

Leufstadius vill skona Agnis liv, men de andra är inte lika humana. Austrel och Broméen infinner sig i rätten först efter att gevaldigern har avlägsnat sig med rättens beslut i handen – båda två understöder att dödsdomarna verkställs utan dröjsmål.

De anhöriga informeras om att avrättningsdagen har randats. Lisbets mor och moster samt Agnis husmor, alltså drabanten Myras hustru, beger sig omedelbart till Barnhusets fängelse för att ta farväl av de dödsdömda unga kvinnorna och uppmanar dem att hålla fast vid sina yttranden om att de verkligen anfäktats av trollpackor. Trots att överheten nu offentliggör det motsatta är inte alla villiga att avsäga sig tron på Blåkulla. Vakstugor ordnas fortfarande trots att det är förbjudet. Lisbets och Agnis familjer har svårt att acceptera att en kär dotter eller en trogen piga är en lögnare och skyldig till att flera människor har mött död och pina. Vad gäller de anhöriga handlar det även om deras anseende: det vore bättre om de unga kvinnorna dog som martyrer och in i det sista hävdade riktigheten i sina utsagor än att de bekände sig som lögnare.

När Lisbet och Agnis ser bödeln och schavotten sviker mot det båda två. Ingenta vågar ta den sista nattvarden eller möta det stora okända med så dåligt samvete, och till sist avger de en

* En gevaldiger hade hand om sådana uppgifter som numera ankommer polisen.

bekännelse som de inte längre tar tillbaka: de medger att de i själva verket inte vet någonting om de händelser som de påstått att både har inträffat och är sanna. När kaplan Noraeus, som övervakat avrättningarna, på eftermiddagen anländer till Södra stads- huset och redovisar händelseförloppet för sina kolleger kan han med tillfredsställelse berätta att Lisbet och Agnis bett kommissorialrätten om ursäkt och uppmanat honom att säga till sina kolleger att de inte ska tro på sådana människor som Lisbet och Agnis var.

Tre av de mest aktiva provokatörerna bakom Blåkullahysterin har tagits av daga, men Lisbet plågar ännu efter sin död stadens invånare och kommissorialrätten. Enligt kommissorialrättens dom fick hon och de två andra halshuggna pigorna begravas på kyrkogården, men utan den sedvanliga begravningssceremonin. Lisbet begravs först några veckor senare, samtidigt med drabantens Myras hustru som helt oväntat dör under senare hälften av januari. Några församlingsmedlemmar skvallrar

för kommissorialrätten att kaplanen i Katarina kyrka, som ombesörjde välsignelsen, var alldeles för mild mot Lisbet när han skyfflade jord över hennes kista och läste minnesorden även för henne. Somliga tyckte att orden i psalmen som sjöngs var kränkande. Andra gillade inte att prästen citerade första versen i psalm 26 som lyder: ”Herre, skaffa mig rätt, ty oförvitligt har jag levat.” Kaplanen hävdar själv att

Kopparmatte är trots namnet en bronsskulptur. Den stod från 1603 på flera av Stockholms olika torg ovanpå skampålen. Bärande ett ris och ett bödelsvärd varnade den för följderna av att trotsa lagen. När skamstraffen upphörde flyttades kopparmatte till Stockholms stadsmuseum, och en kopia av skulpturen finns i Stockholms rådhus.

han citerat femte versen i psalm nummer 6: ”Vänd dig Herre / och undsätt min själ. / Hjälp mig för din mildhets skull.”

I staden är stämningen fortfarande infekterad för det finns ett stort antal offer för Lisbets lögnar och även många som inte varit direkt inblandade ilsknar till över att de själva och överheten dragits vid näsan. Det gäller för kommissorialrätten att fundera över om kaplanen handlade i strid med deras domslut och vad han egentligen sade under Lisbets begravning. Man får i ingen hän-delse ge näring åt uppfattningen att Lisbet dog oskyldig. Kapla-nen hänvisar till att han tog hänsyn till önskemål från Lisbets mor. Därför tvingas kommissorialrätten att ännu flera månader efter-åt som sitt sista åliggande reda ut hur det gick till när Lisbet be-gravdes och vad som egentligen sades då.

Samma dag som Maria Nilsdotter, Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskildsdotter halshuggs, ska Maria Eriksdotter och Annika Hen-riksdotter avtjäna en del av sina straff. Detta ska ske på Ladugårds-landstorg, det som senare blev Östermalmstorg. Drygt hundra år senare, i september 1790, avrättades den finske översten Jakob Henrik Hästesko på samma plats; han som var en av de samman-svurna i Anjalaförbundet mot Gustav III.

Torget är snötäckt när allmänheten ser pigorna straffas. Me-dan piskan viner hörs Maria och Annika vråla att de faktiskt blivit förda till Blåkulla och redan fått lida så mycket i Djävulens klor att de inte dessutom skulle behöva pinas av människor. Då kom-mer en sten flygande från publiken och snöbollar kastas mot de spöande männen. Det verkar som om några personer har medli-dande med pigorna; kanske tror de fortfarande på Blåkullaberät-telserna. Det kan också handla om hyss från omogna ynglingar – det gäller att oförtrutet motarbete eller åtminstone reta överheten.

Båda pigorna tas direkt från torget till förhör av konsistoriet – nu har de ju återkallat sina bekännelser och utmanat den nya offi-ciella sanningen som säger att Satan inte längre har vare sig makt eller bundsförvanter i någon högre grad. Prästerna frågar de båda flickorna varför de pratar som de gör och till en början försäkrar

i varje fall Maria att hennes Blåkullafärder tveklöst har ägt rum. När prästerna pressar flickorna medger båda två sanningsenligt att de ropat så bara för att slippa ytterligare plågor.

Konsistoriet lämnar över handläggningen av ärendet till kommissiorialrätten. Det är emellertid juluppehåll och pigornas prat blir inte föremål för handläggning i Södra stadshuset förrän den 16 januari. Beslut fattas om att båda ska piskas på nytt på Ladugårdslandstorg. De ska stå på torget i en timmes tid med ett spö i handen. Sedan ska de rappas och folket som följer med pryglerna ska informeras om att pigornas tidigare påståenden om Blåkullaresor var falska och lögnaktiga.

I slutet av januari 1677 anser Staffans Anna, det vill säga hustrun Anna Mårtensdotter som bor i skärgården och som även hon av Malins dotter beskyllts för att vara en trollkona, att det nu är tryggt att komma till Stockholm. Hon infinner sig på eget initiativ i kommissiorialrätten och vill ha ett intyg över att anklagelserna som riktats mot henne varit grundlösa. Det beviljas henne.

Den 9 februari upplyser slottsfogden kommissiorialrätten om att Annika Henriksdotter och Maria Eriksdotter har avtjänat de utdömda spö- och kyrkostraffen och befinner sig på tukthuset.

Malin Matsdotters båda barn, som nu har nått vuxen ålder, sitter på tukthus och utför enformigt arbete till gagn för staden och riket. Eftersom källuppgifterna är fragmentariska och kvinnornas namn vanliga är det omöjligt att följa med deras senare skeden. Sammanlagt 28 fångar dör på Stockholms tukthus under åren 1676–1678. Annika är fortfarande i livet i september 1679, för det finns en anteckning om att hon varit sjuk i sju dagar under den månaden.

Förutsatt att systrarna överlever sina tre år långa tukthusstraff förpliktar domen dem att lämna Stockholm. Annika hamnar på tukthuset ett par månader före Maria och släpps sannolikt fri före systemen. Det betyder i princip att de inte kan lämna Stockholm tillsammans, men de har säkert på tukthuset tid att överlägga om framtiden. Annika försätts på fri fot under senhösten, Maria un-

Spåren efter Annika och Maria försvinner när de frigges från tukthuset. Åtminstone enligt kommissorialrättens tidigare beslut skulle de ge sig iväg från Stockholm. Via sundet Almarstäket var det möjligt att ta sig till och från Stockholm.

der förvintern. Den bästa sjöfartssäsongen är då förbi och systrarna tvingas vänta om de har tänkt ta sig till moderns födelsetrakt i Österbotten eller till någon annan plats i Finland.

Men oavsett vart de styr kosan gör de det kanske inte tomhända, för de har ärvt sin mors hus inklusive lösöret – och givetvis bastun. Stadslagen kan emellertid sätta krokben för det: enligt den kan en mördare inte ärva en person som han eller hon har bragt om livet. Enligt domen tog Annika och Maria inte avsiktligt livet av sin mor, men de är medskyldiga till hennes död. Kommissorialrätten diskuterade överhuvudtaget inte eventuella problem med arvsrätten när domen mot Annika och Maria föll. Efter sin frigivning riskerade systrarna emellertid att dras in i en arvsvist med Eriks Nilssons avkomlingar eller med styvfadern Anders Arendtssons eventuella släktingar. Kanske hade också Malin släktingar i livet och det är möjligt att någon med arvsrätt fick veta vad som utspelat sig i Stockholm. Det är inte heller otänkbart att olagliga husockupationer förekom i den snabbt växande huvudstaden. Tre år är en lång tid om ett hus står obebott. Dessutom kunde frågan

komplieras ytterligare om huset stod på en tomt som någon annan ägde och krävde hyra för. Någon form av skatt måste dessutom betalas åt staten, och den erlades kanske inte medan syst-rarna satt fängslade.

Trots det förvisningsbeslut som domen stipulerade var det i praktiken inte nödvändigt för systrarna att lämna Stockholm, i varje fall inte för evinnerlig tid, och kanske försökte de återvända.

En växande stad samlade på sig allt möjligt patrisk som det var mycket svårt för myndigheterna att övervaka. Sådana människor försörjde sig så gott det gick – somliga genom stölder och prostitution. I stadens utkanter fanns även kringströvande och marginaliserade personer som nöjde sig med hus som hade dåligt rykte eller med övergivna och delvis förfallna byggnader i stadens periferi. Stockholms domstolar behandlade under 1680-talets första år bland annat stölder som kvinnor med namnen Annika och Maria Eriksdotter gjort sig skyldiga till, men det finns luckor i protokollen och man kan inte uteslutande genom namnen med säkerhet koppla ihop dessa kvinnor med Malins döttrar. Rumpare-Malins döttrar Annika och Maria var ganska kända och ett liv i lönndom i Stockholm hade blivit svårt för dem. De offentliga spöstraffen på flera torg hade dessutom gjort att många i staden visste hur de såg ut.

Genom förvisningen fick Annika och Maria en oviss framtid. Att resa till en annan ort krävde viss försiktighet och i praktiken var den enda möjligheten till försörjning för en ung kvinnas att hon städslades som piga eller som extra arbetskraft under skördetiden. För en som förlorat sitt anseende var det inte lätt, men givetvis kunde man ljuga om sina tidigare tjänstgöringsställen och sitt gamla liv, till och med om sitt namn. Naturligtvis fanns det även husbönder och husmödrar som struntade i samhällets etablerade normer och värderingar och kunde tänka sig att anställa även pigor med skamfilat rykte – och alla hade ju inte trott att Blåkulla-historierna var sanna.

KAPITEL 24

SLUTRAPPORT TILL KUNGEN

VI KAN BARA GISSA hur Annika och Maria Eriksdotters liv slutligen formade sig och hur de mäktade med bördan av sina gärningar. På samma sätt kan vi endast förmoda vilka känslor som väcktes hos stockholmarna under hösten 1676 när vetskapen – eller beroende på individens synvinkel påståendet – att alla Blåkullahistorier hade varit ren och skär lögn. Man hade under flera månader beskärmat sig över Satans härjningar och trollpackornas tilltag och kämpat mot trolldom genom angivelser och i rättsprocesser. Hundratals barn, ungdomar och pigor hade vittnat om att någon förde dem till Blåkulla och ett stort antal föräldrar hade hos domstolarna klagat över att trollkonor ansatte deras barn. Tiotals människor, bland dem borgarhustrur med mycket gott anseende, hade anklagats i rätten och det fanns föräldrar och pigor som varit mycket kvicka med att kräva avrättning av häxorna. Också personer som inte kommit med anklagelser inför rätten hade spridit skrönor i staden. Nu hade alltsammans avslöjats som en bluff. Vakstugorna visade sig vara en befängd idé och onödiga allmosor hade getts

till ”besatta” barn och pigor – för att inte tala om pengarna, maten och föremålen som ett antal föräldrar skänkt i utbyte mot information om barn som förts till Blåkulla, eller för att rädda dem. Under höstens lopp tvingades rätt många invånare i staden inse att de blivit lurade och på sätt och vis även själva varit medskyldiga till att göda lögnerna.

Än allvarligare än den skada som drabbade invånarnas självförtroende var att många kvinnor hade fått sätta livet till på grund av hysterin. Tragiken fördjupades av både de verkställda dödsstraffet och Smeds Karins självmord som var en konsekvens av hur situationen utvecklade sig. De efterkommande till Brita Sippel, Anna Simonsdotter och Malin Matsdotter fick hantera sina samveten bäst de kunde. För Anna Simonsdotters yngre son gällde det att hitta på en förklaring till de sjukdomsattacker som drabbade honom av och till.

Fallen där ett barn vittnade mot sin mor eller ett tjänstehjon mot sin matmor var dock inte många när Blåkullahysterin härjade i Stockholm. Till och med Myrapigorna, som vanligen inte tvekade att anklaga människor eller att hetsa andra till anklagelser, gjorde under förhören klart att de inte ville blanda in sina egna liv i trolldomshärvan. Förmodligen spelade känslomässiga band en stor roll för att anklagelser i de flesta fall inte riktades mot den egna familjen eller mot medlemmar i hushållet. Barn, framför allt till ensamstående mödrar, löpte dessutom risken att bli föräldralösa om de beskyllde modern för att vara en trollpacka och hon dömdes till döden. Även om disciplinen var sträng var det säkert tryggare och trevligare att bo hemma än på Barnhuset, dit föräldralösa barn förpassades.

Den split som häxhysterin sådde i den patriarkala kulturen dämpades av att Blåkullahysterin präglades av drag som förstärkte faderns och moderns makt: före den 11 september kunde det hända att en och annan orolig förälder greppade piskan och gav sina barn en rejäl omgång om de inte ville medge besök i Blåkulla eller försökte ta tillbaka tidigare prat om Blåkullafärder. Man trodde

sig genom bestraffning kunna tvinga fram sanningen och jaga ondskan på flykten. Riset och piskan spelade en central roll även när en ny världsordning grytt, och många lögnaktiga barn piskades offentligt: ibland på torg där de spöades av karlar som rekryterats av överheten, men det hände även att en förälder, oftast modern, tvingades att piska sina barn som spridit lögner om Blåkulla och trollpackor, vilket kunde ske i Södra barnhusets källarvalv medan andra stadsbor tittade på.

Trollpackor hade förföljts även på många andra orter där man nu upplevde en jämförbar situation, men Stockholm var trots allt ingen avkrok utan stormaktens huvudstad där rikets centrala och högsta instanser var förlagda. Genom de massbekännelser som startade den 11 september fick sig överheten en törn: ledamöterna i kommissorialrätten samt även i hovrätten, rådstugurätten och kämnärsrätten hade ägnat flera månader åt att reda ut en oväsentlig fråga som bottnade i lögner och föreställningar. Många människor hade förhörts och fängslats, några hade även torterats och ett litet antal hade avrättats.

När en ny världsordning såg dagens ljus bestämde sig kommissorialrätten för att ansvaret för händelser som byggde på lögner skulle ligga hos dem som spridit dessa lögner och haft fräckheten att till råga på allt återge dem inför rätten och därmed vilseleda domarna. Från och med mitten av september fungerar kommissorialrätten som en sanningskommission, men startar även en straffkampanj mot lögnarna. Då blir det nödvändigt med prygel, tukthusstraff och även avrättningar av de främsta intrigmakarna.

Efter att kommissorialrätten har straffat de värsta lögnarna och låtit avrätta Gävlepojken och pigorna som ansågs ytterst ansvariga, övergår man till att utplåna minnet av oväsentet. I februari 1677 bestämmer kommissorialrätten att stadens präster ska ändra innehållet i helgdagsbönen, där man bett om att förskonas från Satans härjningar, så att varken Blåkulla eller bortförandet av barn längre nämns. Bönen ändras så som rätten önskar, men ännu efter detta håller en del av prästerskapet fast vid den gamla

ordalydelsen. Det gör stadsborna förvirrade och bekymrar kommissiorialrätten som inte vill äventyra den återställda samhällsfriden. I Skåne fortsätter kriget mot de danska inkräktarna och även för den skull vill man inte ha oordning i riket. Kommissiorialrättens medlemmar vill att prästerna ska standardisera sina predikningar och böner, men kaplan Noraeus påminner om att frågan måste handläggas av konsistoriet. Dessutom måste riksrådets uppfattning i saken efterhöras. Den elit som styr samhället är alltså inte enig gällande vare sig uppfattningar eller värderingar, vilket kom till synes redan under Blåkullahysterin, inte minst genom de interna samtal som fördes i kommissiorialrätten.

Om ordningen ska upprätthållas är det viktigt att kväva allt onödigt prat i sin linda. Nya Blåkullahistorier uppfattas som psykiska och fysiska symtom. Urban Hjärne gör hembesök hos en familj där dottern upplever att hon förs till Blåkulla varje natt, ibland upp till tre gånger per natt. En annan av hans patienter är en piga som har varit sjuk länge och tror att hennes besvär kommer sig av att hon förs till Blåkulla. Det är förståeligt att inte alla är beredda att lämna de tankar kring Blåkulla och trollpackor som integrerats i deras världsbild – det skulle betyda att man medgav sina misstag. Vakstugor ordnas fortfarande under en tid, men de är förbjudna och aktiviteten sker i lönndom.

Svårigheterna att rå på Blåkullaberättelserna och förbättra sitt anseende framgår tydligt av fallet med hustrun Karin Ambjörnsdotter: när hon i slutet av november äntligen förklaras vara oskyldig grundas den friande domen på att de vuxna personer som vittnat mot henne mestadels har ångrat sina ord. För både Karin och hennes make är emellertid ordet *mästandels* problematiskt för de tolkar det som att de inte helt har rentvåtts från anklagelser. Under vintern anhåller både Karin och hennes make några gånger om att kommissiorialrätten ska ändra formuleringen av domen. Makarna framhåller att deras son, som har skickats till Strängnäs för att studera, har mobbats av sina klasskamrater och även av personer i staden som tror att hans mor är en trollpacka. Kommissiorial-

rätten vägrar att ändra domen – tillräckligt många domar har redan reviderats. Domarna förklarar att formuleringen bara avser att inte alla som förut vittnat mot Karin infunnit sig när hennes fall omprövades och därför kan skrivningen med en helt friande dom inte användas i fallet Karin – och den som formulerade en friande dom skulle tvingas förklara sig i rätten. Genom att Karin får domskälen i skriftlig form återupprättas hennes anseende och hon blir lugnad.

Ryktet om att Karin är en trollpacka florerar trots allt i staden. I mitten av februari kommer en orolig mor till rätten och säger att hennes dotter påstår att Karin Ambjörnsdotter för henne till Blåkulla. Domarna påminner kvinnan om att hundra, kanske tvåhundra personer, bland dem barn och tre avrättade pigor, har ångrat sina uttalanden om Blåkulla. Den bekymrade modern får rådet att inte tveka att aga flickan om hon fortsättningsvis verkar utsättas för häxattacker.

Det finns fortfarande personer som beskyller andra för att vara häxor, men nu uppfattas skymfen som den ärekränkning den var innan Blåkullahysterin bröt ut. Redan i början av februari kan viss otålighet skönjas vid Södermalms kämnärsrätt: kommissorialrätten har sammankommit i dess lokaler, men eftersom Blåkullahistorierna nu är grundlösa vill kämnärsrätten åter förfoga över sin sammanträdessal. Svaret blir att kommissorialrätten behöver salen ännu en tid.

Kämnärsrätten får sin vilja igenom senare under våren. Kommissorialrätten träffas alltmer sällan och det kan gå veckor mellan deras möten; alltså kan man utnyttja rättsalen när kämnärsrätten inte behöver den. Oftast är kommissorialrätten underbemannad; många uteblir eftersom rättsfallen i stort sett lyser med sin frånvaro – ett undantag är frågan om hur det egentligen gick till vid Lisbet Carlsdotters begravning. Detta dryftas under flera sammanträden, och man förhör både kaplanen och klockaren vid Katari-na församling och utväxlar skrivelser med konsistoriet.

Under våren avfattar ordförande Coyet en lång redogörelse till kungen om händelsernas förlopp – en slutrapport. Den läser han upp för kommissorialrättens ledamöter i fem avsnitt under de sista sammankomsterna, som anordnas den 9, 30 och 31 juli samt den 5 och 13 augusti. Denna rapport till kungen – eller kanske handlar det om en kopia trots underskrifterna – finns bevarad i kommissorialrättens arkivsamling och omfattar 122 handskrivna sidor. På flera punkter har Coyet använt sig av dels sina minnesbilder, dels protokoll som skrivits under kommissorialrättens möten, och även av Hjärnes betänkande. Det är troligt att rapporten diskuteras när den läses upp och kanske utformar Coyet den slutliga texten utifrån dessa förhandlingar. I och med att rapporten slutförts, upphör kommissorialrättens verksamhet.

I inledningen till sin redogörelse framhåller kommissorialrättens medlemmar hur svår deras uppgift varit: flera av vittnena är små barn som enligt lagen inte var behöriga att svära eder och inte tillräckligt mogna för att kunna skilja fantasi från verklighet. Därför var det svårt för domarna att veta om barnen talade om sina upplevelser, eller om drömmar eller djävulsfantasier eller om någon hade lagt orden i deras mun. Förhören visade även att många allmogebarn hade luckor i sin förståelse av kristendomen. Enligt kommissorialrättens mening berodde det faktum att många barn under processernas gång visade sig vara lögnare inte på ont uppåt, utan barnen berättade att de ljugit eftersom de sovit dåligt i vakstugorna och att allt prat om trollpackor och Blåkulla hade bitit sig fast. Det var svårt att komma ur härvan av lögner för när någon ångrade sig och sade att den ljugit, hade domstolen svårt att förstå varför man utan yttre tvång ljög och skadade sig själv och andra, fastän man till och med riskerade dödsstraff. De som ändrade på sina utsagor blev därför inte alltid trodda. Och det hände att föräldrar skoningslöst agade barn som gjorde om sina uttalanden i tron att barnen hamnat i Djävulens våld.

Kommissorialrätten skulle, vis av skadan och med tanke på kommande händelser, hädanefter behandla barnens utsagor med större omsorg. Man stipulerar följande:

1. Barnens berättelser ska få det utrymme det finns behov för.
2. Endast fullvuxna och myndiga duger som lagliga vittnen med rättskapacitet.
3. Endast personer som inte kan dra nytta av den tilltalades dom duger som vittnen.
4. Endast personer mot vilka den tilltalade inte kan anföra lagliga krav eller klagomål duger som vittnen.
5. I den tilltalades närvaro får vittnet höra vad ett kristligt liv och edgång innebär och vederbörande måste högtidligt intyga sanningshalten i sin utsago och bedyra att endast den tilltalade har åsamkat vittnet det förfång som anklagelsen gäller.
6. Föräldrar måste svära på att de inte har pressat sina barn att framföra klagomål mot någon, utan att de utgående från barnens lidande har kunnat fastställa om de talar sanning.

Kommissorialrätten lyfter fram två rättsfall där bevisningen till en början föreföll entydig. Det handlar självfallet om rättsprocesserna mot Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter. Urban Hjärne förbigick dem med tystnad i sitt betänkande, men det handlar om offer som kommissorialrätten låtit avrätta och fallen måste därför handläggas på något sätt. På samma gång kunde domarna kanske bli kvitt sina samvetskval. Därför blir Malin Matsdotter, Annika Eriksson och Maria Eriksson några av de få allmogekvinnor vars namn kung Karl XI informeras om – förutsatt att han med tanke på de krav kriget ställer orkar och hinner gå igenom kommissorialrättens mångordiga slutrapport.

I kommissorialrättens redogörelse får de lögnaktiga pigorna Margareta Matsdotter, Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotter skulden för Annas och Malins dödsdomar. Malins egna döttrar är emellertid lika skyldiga: Annika och Maria Eriksson vittnade

mot sin egen mor, trots att de anmodats att inte ljuga. Utan att ha blivit pressade riskerade döttrarna sin själsfrid genom falska vittnesmål. På detta sätt friskrev sig domarna från den roll de spelat i processerna som ledde till obefogade dödsdomar. Kommissorialrätten åskådliggör det bedrägliga med falska vittnesmål genom att belysa en situation då barnen som vittnade mot både Maria och Malin hävdade att de såg Djävulen i rättssalen. De kunde alla samstämmigt redogöra för var han stod och vad han gjorde. Här slirar kommissorialrätten dock på sanningen, för i verkligheten beskrev Maria Eriksson och gossen Matthias Djävulens påstådda agerande på delvis olika sätt.

Vidare förklarar kommissorialrätten domen som fälldes mot Malin Matsdotter delvis mot bakgrund av ”hennes förgelseväckande livsstil”: fastän hon envist förnekade alla beskyllningar, var hon inte trovärdig med hänsyn till sitt leverne. Enligt döttrarnas vittnesmål hade Malin för vana att ständigt svära, även under stora helger och när hon mottog nattvarden. Hon uppvisade svagheter beträffande kristendomens centrala lärosatser. Vidare hade Malin bekänt anfäktelser från Djävulen efter att hennes första man halshuggits, dömd för tidelag. Man målar alltså för kungen upp en bild av en otrevlig undersåte med drag av trollpacka. Tanken bakom detta, som inte uttalas högt, är att Malins död med rättsväsendets goda minne inte är en särskilt stor förlust för resten av samhället.

Kommissorialrätten tar fram det tunga artilleriet när man underbygger domen mot Anna Simonsdotter: inför kommissorialrätten vittnade 40 personer mot henne, bland dem även vuxna. Dessutom fick hon vittnesmål mot sig av två av sina vuxna barn – men här underlåter man att säga att de inte hävdade att modern fört dem till Blåkulla och de hade inte heller sett henne föra någon annan dit. Kungen får även veta att Anna var beredd att dö, eftersom hon som ung gjort sig skyldig till en allvarlig försyndelse som hon bekände för prästerna. Mot bakgrund av detta framhåller kommissorialrätten att det hur som helst handlade om en

människa som hade syndat svårt mot Gud och som föreföll att acceptera sin dom. I redogörelsen framstår hon onekligen i ett bättre ljus än Malin: man talar om för kungen att Anna under sina förberedelser inför döden var Gud hängiven.

Genom fallet med Kerstin Jakobsdotter, som låtsades vara ett offer för häxattacker, fick kommissioralrätten insikt om att klagomålen från barn rymde mer ondska än man kunnat förvänta sig av dem. Efter detta förhöll sig domarna mer kritiska till barnens vittnesmål.

Gävlepojken, Johan Johansson Griis, framställs som den som startade oväsendet i Stockholm. För kungen framställs han i dålig dager genom att man säger att modern hade rykte om sig att vara horaktig och incestuös. Pojken påstås vara 14 år, vilket kan vara ett år äldre än han faktiskt var. Kungen får en ganska detaljerad beskrivning av hur Johan eldade under trolldomshysterin bland barn och ungdomar på Södermalm. ”Han befanns ha stor ondska inombords med tanke på sina unga år”, som det står i redogörelsen.

Kommissioralrätten säger att man lät avrätta pojken i hopp om att dödsstraffet skulle skrämja de barn som följt Johans exempel så att de avstod från onda gärningar: även andra hade dragit nytta av på enfalden hos gemene man genom att säga till föräldrarna att barnen var i fara, sedan tagit emot pengar och mot en stor summa deklarerat att barnen befriats. Här skiljer sig redogörelsen från sanningen för kommissioralrätten ändrade inte den dom man fällt mot Johan, utan officiellt genomfördes avrättningen mot bakgrund av att han verkligen var en trollkarl.

Det faktum att Johan tog tillbaka sina ord kvällen innan avrättningen skulle äga rum i slutet av augusti uppges i redogörelsen vara ett gudomligt ingripande som räddade två andra oskyldigt dödsdömda – nämligen Dufvans Margareta och Karin Ambjörnsdotter.

Därefter behandlar redogörelsen fallen Dufvans Margareta och Agnis Johansdotter. När sanningen uppdagades friades båda från

Kommissorialrättens medlemmar har undertecknat Coyets slutrapport. Sparrmans namnteckning saknas och namnteckningarna är mer än lovligt röriga när man betänker att det gällde en mycket viktig handling. Urban Hjärne har skrivit sitt namn med så liten skrift att det med knapp nöd kan skiljas från de andra. Möjligen kan namnteckningarnas virrvarr förklaras med att inte alla domare var närvarande samtidigt, och att man för de saknade underskrifterna försökte reservera plats enligt rang, men inte helt lyckades med detta. En mer sannolik orsak är emellertid att rapporten är en kopia av den redogörelse som sändes till kungen – direkt till Karl XI hade medlemmarna i kommissorialrätten knappast vågat skicka ett dokument undertecknat på detta sätt.

angge Landens till de Olyckliga Soldatens
Land och Lög, och förbehållt sig, och
Guds Lova Loff, med förbehållt undertryckes,
samt man af Guds nåd det minsta för
Wider, migra Lova, och af förmodligen,
med Guds hjälp, med sin andlets i detta mått
för sig under min följande. Därför alltså
Guds försörjning af sig, förbehållt mig
afsa Samfundets Olycka för sin alltså
under sig Loff, och sig Loff för sig
med sig Loff till min följande
dit. Man gör till det, man förbehållt sig,
att mig alltså Guds nåd, och
Guds försörjning, som af Guds Lova
under mig sig fram till sig, och under
sig Loff, och mig alltså
den är mig, Guds nåd, och mig
för mig sig, som af Guds Lova
och sig sig, som sig sig till sig
sig, och sig sig, att sig mig sig
guds,

anklagelser, säger man till kungen, men tiger om de komplikationer som båda domarna var behäftade med. Kungen får inte heller veta att Agnis inte befriades från anklagelser utan underställdes Guds dom.

I berättelsen stämplas Lisbet Carlsdotter som en bråkmakare och uppvigglare som fick många att ljuga inför rätten. Det är uttryckligen hon som har huvudansvaret för att kommissorialrätten dömde Karin Ambjörnsdotter till döden – under rättegången mot Karin hade stämningen av och till varit mycket laddad och kommissorialrätten hoppades att dödsdomen som man fällde skulle lugna upprörda sinnen. Enligt kommissorialrättens beskrivning hade man förmanat dem som anklagade Karin att hålla sig till sanningen och varnat dem för att vittna falskt. Bland dem som vittnade mot Karin fanns Brita Sippels dotter som hade vittnat mot bland andra sin mor, sin moster och sig själv.

På tre olika ställen i redogörelsen sägs att hökarhustrun Karin Ambjörnsdotter räddades tack vare Guds barmhärtighet. Karin beskrivs som en ärbar kvinna och den outtalade tanken bakom detta är att Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter inte gjort sig förtjänta av samma förbarmande.

Pigan Annika Henriksdotter framstår som den huvudsakliga anklagaren gällande kaptenskan Margareta Staffansdotter. Men på samma sätt som anklagelserna att borgarhustrur var trollpackor kom sig av pigornas lögner, upphörde de när pigorna erkände, står det i rapporten. Kungen informeras om pigan från Närke som för sin mor medgav att hon ljugit, men inte ville gå ed på att hon vittnat falskt. En annan pigga, Annika Thomasdotter, infann sig i rätten men inte heller hon vågade avge någon högtidlig försäkran, utan sade gråtande att andra personer hade tvingat henne att ljuga. Så här beskrivs även för kungen den vändning saker och ting tog den 11 september – hur det gick upp för domarna att i stort sett alla barn hade ljugit, antingen av elakhet eller efter påtryckningar. Om någon ville låta bli att ljuga, hade de andra hotat med att beskylla vederbörande för att vara en trollpacka. Verkligheten

förvrängdes också av fantasier under sömn – det fanns barn som uppenbart gjorde uttalanden om Blåkulla utifrån sina drömmar.

I rapporten framhålls den förvirring som bekännelserna medförde: när barn och ungdomar började återkalla sina berättelser kunde kommissiorialrätten inte genast tro på dessa vittnen, som förut hade uttalat sig på ett alldeles annat sätt. Några hade till råga på allt avgett en vittnesutsaga under ed. Dessutom ville kommissiorialrätten inte ge folket en chans att hävda att rätten hotade barn med fängelsestraff för att de skulle ta tillbaka sina Blåkullahistorier.

Den oreda som nämns i rapporten kan dock inte utläsas ur rättsprotokollen – det enda tecknet var eventuellt att merparten av domarna uteblev från mötet på eftermiddagen den 11 september. De som var närvarande agerade enligt protokollen resolut och fick snabbt de flesta av lögnarna att tala sanning. Eftersom det hade tagit kommissiorialrätten över två månader att klarlägga sanningen var det emellertid av taktiska skäl klokt att framhålla hur problematiskt det var att veta när någon talade sanning och när någon ljög.

Trots att Gävlepojken ansågs vara den som startade hela oväsendet, underblåstes kaoset systematiskt av ett antal pigor och barn vars namn finns i redogörelsen. Efter en genomgång av hur de förhördes och efter konstaterandet att Lisbet Carlsdotter var den första att bryta ihop, betonar kommissiorialrätten än en gång föräldrarnas roll: när föräldrar anställde förhör med sina barn trodde de inte att barnen ljög. Dessutom hade många föräldrar tvingat barnen att hålla sig till sina tidigare Blåkullaberättelser.

Kommissiorialrätten slår fast att Blåkullahistorierna härrörde från sladder och vidskepelse. Roten till det onda, Satan, hade i det syndiga riket fått en chans att utöva sitt skräckvälde på grund av människornas nyfikenhet, dåliga vanor, avsaknad av kärlek till nästan och bristande kunskaper om den kristna tron. Satan hade framkallat besatthet, villor och drömmar, och de som var rädda och sjuka hade varit mest mottagliga.

Man slår fast att Annika Henriksdotter var mindre lögnaktig än Agnis Eskilsdotter, eftersom hennes lögner inte tog livet av någon. Denna bedömning från domarnas sida visar på deras benägenhet att döma lögnare till döden. Man beskriver Lisbet Carlsdotter som dels en uppviglare, dels en lömsk person som fortsatte att sprida osanningar, och menar att hennes avrättning till sist var en rättvis Guds dom. Kommissorialrätten anser att man rättat sig efter Guds vilja.

Annika Persdotter var ändå, enligt kommissorialrättens förmenande, det märkligaste fallet av alla eftersom hon vittnade mot bland andra sin mor, sin styvfar och sin moster. När hon gråtande medgav att hon ljugit om allt och alla hade domarna först svårt att tro på hennes ånger, men måste till slut inse att flickan var hjärtlös och därmed bidrog till sina föräldrars sorgliga öde – även om styvfadern, murmästare Jöran Galle, sattes på fri fot efter att ha varit häktad.

Kungen får även läsa om Rumpare-Malins döttrar som vittnade mot sin mor och han får en detaljerad redogörelse för hur det avslöjades för rätten att båda två hade ljugit efter påtryckningar från de tidigare nämnda pigorna. Rätten redovisar i detalj det händelseförlopp som ledde till Malin Matsdotters död. I detta hänseende grundar sig skildringen till stor del på dottern Marias bekännelse: redan under de förhör som hölls i underrätten på våren hade Maria övertygats om att de som eggade upp henne hade faktisk information om Blåkulla och om vad hon själv gjort, trots att hon själv inte mindes några Blåkullaresor alls. Hon kunde inte föreställa sig att så många kunde ljuga till synes samstämmigt.

När Maria hade resonerat med sig själv på detta sätt föreföll det henne redan nästa natt som om modern skulle ha bett henne att inte erkänna och när hon vaknade trodde hon att det hon drömt och det som sagts var sant. Trots att hon egentligen inte visste någonting alls föll hon in i de andras berättelser och erkände. När hon sedan släpptes ur fängelset hade hon frågat Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotter hur man tog sig till Blåkulla och vad hon,

hennes mor och systrarna gjorde där. Men ju mer hon grubblade över saken, desto mindre mindes eller förstod hon av det som de andra pigorna berättade. Av den anledningen ville Maria förneka att hon besökt Blåkulla – det hade hon ju redan försökt göra inför underrätten, men den gången påstod barnen och de andra pigorna att hon hade slutit ett nytt förbund med Djävulen. Även hennes äldre syster, som satt fängslad, började luta mot att medge Blåkullaresorna. Och de andra pigorna sade att Maria skulle slippa fängelsestraff om hon stod fast vid sin berättelse och därför erkände hon på nytt färderna till Blåkulla.

Maria var till slut övertygad om att Blåkullabesöken ägt rum och detta bekräftades av drömmarna som hon hade i fångelset. Hon kunde inte lika exakt som Lisbet Carlsdotter och Agnis Eskilsdotter minnas några detaljer, vilket hon förklarade med att hennes minne hade förhaxats i Blåkulla. Det var därför Maria frågade Lisbet vad hon skulle säga inför rätten och det rådet följde hon när hon inför kommissionen hävdade att hon såg Djävulen stå bakom modern. Lisbet hade beordrat barnen att säga likadant. Maria litade helt och fullt på Lisbets uppriktighet – på att hon visste mer om moderns trolldomsutövning än Maria själv. Hon trodde verkligen att modern var en trollpacka, inte minst med hänsyn till hennes livsföring och det var därför hon i sista stund bad sin mor att erkänna.

Marias äldre syster och den unga Annika Persdotter hade kommit med en ganska likalydande förklaring till varför också de hade ljugit om sina mödrar. Kommissorialrätten förklarar att man inte ville utmäta dödsstraff; de unga kvinnorna hade trots allt ljugit efter att ha hetsats och hotats av andra och vilseletts av Satan.

Kommissorialrätten ger ytterligare exempel på personer som låg bakom oredan, såsom smedsdrängen Melker Olofsson, som handlade med namn ur Djävulens namnbok, och drängpojken som hävdade att han av trollkonor förts ända till Turinge socken. Dessa exempel kan te sig komiska för kungen men ger samtidigt en bild av allmogen som dels enkel och obildad, dels intrigant och listig.

Rapporten tar även upp de straff som kommissorialrätten fastställde mot dem som spred lögner och skvaller. Den unge Mikael Jakobsson släpptes ur det kalla fängelset där han suttit hela hösten och långt in på vintern och fick inget straff utöver detta. Genom sin bekännelse ansågs han ha statuerat exempel för andra som också senare började tala sanning.

Utan Guds hjälp hade det inte gått att få fram sanningen, menar kommissorialrätten. Avslutningsvis konstateras i rapporten att sådant bortförande av barn, som kommissorialrätten tillsattes att utreda, aldrig har ägt rum. Det är ändå inte möjligt att bortse från att just Satan kan ha igångsatt det hela – det var han som gjorde människor besatta och framkallade syner, villor, drömmar och föreställningar. Dessa gav näring åt onaturliga och ogudaktiga lögner och gjorde så att folket blev verktyg för Djävulen. Allt detta har emellertid nu utplånats och tystats ner och inget mer har hörts om saken ”här i staden”. För detta är envar sin barmhärtige Gud tack skyldig. Kommissorialrätten avslutar sin passionerade redogörelse med ord som på en gång är maktfullkomliga, fromma och patriotiska.

KAPITEL 25

OFFER FÖR EN ENDA SANNING

HÄXJAKTEN SOM HÄRJADE i Stockholm 1676 är ett belysande exempel på hur det går när ett samhälle eller majoriteten i ett samhälle tillåter endast en sanning och aggressivt utmanar allt som skulle kunna ifrågasätta den eller erbjuda också andra tolkningar. Redan i inledningsskedet anmäldes farhågor på ganska hög nivå, allt ifrån borgmästaren till riksdrotsen, men när lugnet och hierarkierna i samhället utsattes för prövningar tvingades överheten tillmötesgå den allmänna opinionen. Rädslan hos medborgarna kunde i annat fall ha utmynnat i missnöje mot själva regimen. Härigenom fick de som ville dra nytta av människors armod och naivitet högre status för en tid.

De som i Stockholm misstänktes för att vara trollkonor representerade en mycket heterogen grupp och detsamma gällde personerna som anklagade dem. Att Anna och Britta Sippel samt mössmakerskan Anna Månsdotter tillhörde de första som anklagades kan förklaras med att systrarna Sippel hade utländsk bakgrund – fadern var tysk – men även med att Anna Sippel var förmögen,

att alla tre påstods ha ett hetsigt humör, att både Anna Sippel och Anna Månsdotter sysslade med läkemedelsdekokter och slutligen med att Brita Sippels make som en följd av syfilis var vanställd i ansiktet. När man började leta efter trollpackor i den egna kretsen gav dessa karakteristika näring åt ryktesfloran.

Den klappjakt på trollpackor som ägde rum i Stockholm har vissa särdrag där finskt och i viss mån även tyskt ursprung kunde bidra till att en individ misstänkliggjordes: Malin Matsdotter, Agnis Johansdotter och signerskan Elsa Thomasdotter var sverigefinnar i första led, medan Malins döttrar tillhörde andra generationen. Anna Simonsdotter Hack var svensk-tyska i första generationen, systrarna Sippel invandrare i andra led. Anklagelserna gällde dock även svenskar, och de som knåpade ihop beskyllningar hade både svensk, finsk och tysk bakgrund. De första som anklagade Malin Matsdotter och Agnis Johansdotter var unga finska pigor. Möjligen kan en sekellång föreställning om finnarnas övernaturliga gåvor förklara varför domstolarna gärna lyssnade på berättelser som de unga pigorna från Åboland levererade.

En förklaring till att domstolarna behandlade Malin Matsdotter, Agnis Johansdotter, Elsa Thomasdotter och systrarna Sippel samt Anna Simonsdotter, det vill säga Tysk-Annika, strängare än många andra misstänka kan ha varit just deras utländska påbrå: Malin brändes levande, Agnis torterades och gick aldrig fri från misstankar utan underställdes efter en utdragen handläggning Guds domstol, Elsa förödmjukades mer än andra signerskor som straffades och både systrarna Sippel och Anna Simonsdotter avrättades. Tilläggs bör att när kommissorialrätten diskuterade straffet mot Agnis och Malins äldre dotter framlades bland annat utvisning till Finland, vilket visar att de ärade domarna uppfattade dem och andra generationens finländare i Stockholm framför allt som finnar.

Malin uppträdde klumpigt och trotsigt i rätten, hennes döttrar vittnade om en otillbörlig livsföring, hon påstods vara likgiltig för religiositet och i rätten uppvisade hon mer eller mindre total okun-

skap om kristendomens grunder och detta gjorde Rumpare-Malin till en trollkona även i domarnas ögon. Urban Hjärne lät i juli 1676 Malin förstå att hon måste vara skyldig eftersom så många barn vittnat mot henne. Hon hade dessutom under många år varit stigmatiserad på grund av första makens brott och detta kunde förklara hennes öknamn.

Malin Matsdotter, Anna Simonsdotter och Brita Sippel förefaller att i Stockholm ha varit de enda kvinnor som till och med de egna barnen, eller åtminstone några av barnen, beskyllde för att vara trollpackor. I alla övriga fall riktades anklagelserna mot andra kvinnor – som kunde vara anklagarens matmor eller tidigare matmor, men ytterst sällan den egna modern. Det är möjligt att barnen och ungdomarna lade band på sig av känslomässiga skäl när de serverade sina Blåkullaskrönor – man var inte benägen att utsätta sin egen mor för dödshot. Starka känslor kan förklara varför berättelserna från Malins döttrar svajade och att Annika Persdotter (dotter till Brita Sippel) i sista stund försökte rädda sin mor och moster genom att bekänna sina lögner för en präst. Den äldre av Annika Simonsdotters söner ville inte vittna mot sin mor, trots att den yngre sonen var övertygad om att modern orsakat hans sjukdomsattacker och den vuxna dottern var säker på moderns skuld. Likaså kan man mot bakgrund av emotionella bindningar förklara varför Annika Eskildsdotter och Annika Henriksdotter inte ville blanda in sin matmor i trolldomsmissankarna, även om de i övrigt ivrigt slungade anklagelser omkring sig.

Medvetet kalkylerande kunde, vid sidan av emotionella band, styra barnens agerande: om modern visade sig vara en häxa och dömdes till döden, löpte barnen risk att hamna hos en styvmor eller på ett hem för föräldralösa barn och inget av dessa alternativ var eftersträvansvärt. För barn och ungdomar som spred berättelser och anklagelser, och beskyllde vuxna för att vara häxor som tog barnen med sig till kalas hos Satan, var det både ett grymt tidsfördriv och nöje och ett slags modefluga som uppstod i den tidigmoderna ungdomskulturen. Detta spred sig från mun till mun

mellan olika grupper, och ungdomarna lärde sig att utnyttja det offentliga rummet – gator, torg, publika byggnader och de vakstugor som ordnades för att bekämpa anfall från trollpackor – för att övertyga de vuxna om sanningshalten i sina berättelser och för att få uppskattning och acceptans bland jämnåriga.

Genom fantasifulle Blåkullaskröner fick de samtidigt utlopp för ångest och rädsla: barn och ungdomar som levde under 1600-talet växte upp i en verklighet där många jämnåriga aldrig nådde mogen ålder, och det vuxenliv som pågick föreföll för många som ett ständigt slit och en kapitulation inför de styrande. Alla kunde inte bilda familj men för de kvinnor som fått gifta sig, eller landat i äktenskap, innehöll tillvaron inte sällan ständiga graviditeter som varje gång var livshotande. De unga gjorde uppror mot livsvillkoren i den tidigmoderna verkligheten genom att gå till anfall mot de vuxna och framför allt fullvuxna kvinnor. När Blåkullapratet så småningom visade sig vara lögn var den 15-åriga Annika Thomasdotter redo att ta tillbaka anklagelserna mot Anna Sippel, men fortsatte hävda att kvinnan hade tvingat henne till en kyss – en spirande sexualitet var både fängslande och skrämmande och flätades in i trolldomssladdret.

Gemensamt för Malin Matsdotters, Anna Simonsdotters och Brita Sippels familjer var att det inte fanns någon egentlig familjefar. Alla tre hade förlorat sin första make och gift om sig. Malins nya äktenskap hade kännetecknats av bråk, och make nummer två hade av allt att döma nyligen dött. Annika Simonsdotters nya make var bara hälften så gammal som hon och nästan jämnårig med Annikas äldre son. Brita Sippels andra make var sjuklig och märkt av syfilis. I dessa familjer verkar fadern inte ha varit en likadan auktoritet i barnens ögon som vanligen i hushållen och han kunde vara fallen att tillgripa kroppsaga eller hot om stryk för att tukta avkomman. Detta kan ha varit en orsak till att barnen höll tand för tunga och i stället gav sig på människor utanför familjekretsen.

I och med att häxjakten i Stockholm upphörde var det stora oväsendet till ända, men trots Hjärnes resonemang och kommissorialrättens slutrapport var trolldomsprocesserna inte helt avslutade. Fortfarande dömdes människor av och till för trolldom i Sverige och även i den östra riksdelen. Den sista som i Sverige dömdes till döden som häxa var den 80-åriga Anna Eriksdotter, som bodde på landsbygden i Södermanland. Hon halshöggs i maj 1704 antingen i Stockholm eller i Eskilstuna, där domen föll. Hon var från Hälsingland och hade alltså levt under åren som det stora oväsendet varade. Längre efter att Anna Eriksdotter fått sätta livet till anklagades och dömdes enstaka människor för att vara trollpackor och vissa fick dödsdomar, som dock inte längre verkställdes – rädslan för trolldom hade då redan avtagit.

KAPITEL 26

MALINS EFTERMÄLE

MALIN MATSDOTTER ÄR i sitt gamla hemland mer eller mindre bortglömd. Det finns anteckningar om henne i forskningslitteratur som behandlar de tidiga sverigefinländarnas historia, som i den första delen av *Finnarnas historia i Sverige* skriven av Kari Tarkiainen 1990 och i en levnadsteckning över henne som har publicerats i den digitala utgåvan av *Suomen Kansallisbiografia*, Finlands nationalbiografi, 2010 och i en reviderad form 2019. Den korta biografien har skrivits av författaren till den föreliggande, mer omfattande studien.

Hittills har Malin inte varit föremål för särskilt många undersökningar i Finland, och framför allt inte på finska – inte ens när det har handlat om forskningslitteratur om de stora häxförföljelserna. Finländska forskare nämner inte Malin särskilt ofta och känner kanske inte alls till henne. Det finns ingen artikel om Malin på finska i Wikipedia (i varje fall inte när detta skrivs i oktober 2020); på svenska och engelska Wikipediasidor hittar man däremot uppgifter om hennes liv och framför allt om hennes död.

Dessutom finns det på webben cirka 300 andra sidor, företrädesvis på svenska, där hon behandlas eller i varje fall omnämns.

Rumpare-Malin är däremot en känd gestalt för många svenskar. Det är möjligt att Malin i själva verket är det mest kända av samtliga offer för 1670-talets Blåkullahysteri. Åtminstone är hon i stora drag lika bekant som Johan Johansson Griis, som tog hysterin från Gävle till Stockholm, eller som den första som misstänktes för hela uppståndelsen, Gertrud Svensdotter, en vallflicka från Dalarna. Ändå kan man inte påstå att minnet av Malin skulle ha bevarats hos stockholmarna under många generationer. Det sannolika är att historiker och författare hittade Malin när kommissorialrättens handlingar under 1700- och 1800-talen publicerades i tryckt form, varvid man på nytt blev medveten om henne. Den första som på nytt lyfte fram Malin och hennes öde var professor Erik Mikael Fant vid Uppsala universitet, som på latin i en studie på tolv sidor skrev om de svenska häxprocesserna och om ”den finska kvinnan Magdalena Matsdotter”. Den lilla boken, som en elev till Fant framlade som doktorsavhandling, trycktes 1787, alltså 111 år efter att Malin bränts på bål. Ur samma skrift plockades Malin ut av Rafael Hertzberg, även då under namnet Magdalena Matsdotter, när han vid universitetet i Helsingfors 1889 framlade sin avhandling på svenska som handlade om trolldom. Hertzberg framhåller med rätta att de finska kvinnornas rykte som trollkonor medverkade till Malins öde.

Den stora allmänheten blev genom historieböcker och litteratur på nytt medveten om finska Malin, bränd som trollpacka. Eftervärldens intresse för Malin har huvudsakligen begränsats till de anklagelser om trolldom som riktades mot henne och till den grymma avrättningen: man nöjer sig ofta med att låta henne statuera exempel på de få som det tidigmoderna rättsväsendet i Sverige ansåg sig vara berättigat att bränna levande. Skribenterna har inte i någon högre grad diskuterat varför just Malin drabbades av detta öde.

Historieforskaren Andreas Hellerstedt har i en artikel från 2005 analyserat den tidigmoderna tidens offentliga avrättningar både ur åskådarnas och ur de dödsdömdas synvinklar. Han konstaterar att Malins orubbliga beteende på avrättningsplatsen måste ha tett sig som onaturligt i publikens ögon.

Malin nämns i ett flertal översikter om Sveriges och Stockholms historia i samband med det stora oväsendet och gällande trolldomsprocesserna, och självfallet förekommer hon även i många historieböcker som handlar om häxjakt. Det finns dock undantag, exempelvis i *Sveriges historia* som Norstedts förlag gav ut 2009–2013, trots att Finland och finländarna i övrigt ges mycket plats i verket. Malin nämns inte heller vid namn i Bengt Ankarloos avhandling *Trolldomsprocesserna i Sverige* även om verket i övrigt är en mycket detaljerad analys av beskyllningarna för trolldom, vem som framlade dem och vem som drabbades. Ankarloo förbigår dessutom helt betydelsen av språk- och kulturskillnader som en källa till trolldomsmissstankar. Vad gäller Stockholm har denna aspekt i själva verket än så länge bara i förbigående diskuterats i Per Anders Fogelströms artikel om trolldomsprocesserna på Södermalm; artikeln publicerades första gången 1960. Forskningen om trolldomsmissstankar har förbluffande länge ignorerat frågan om i vilken utsträckning föreställningar om häxeri är kopplade till fördomar och rädslor som fokuserar på minoriteter.

År 1991 publicerade historikern Peter Englund i sin bok *Förflutenhetens landskap* essän ”Varför brändes Malin Matsdotter?”. Englund besvarar inte sin fråga och behandlar de facto inte alls Malins fall, utan behandlar enbart häxförföljelser på ett allmänt plan som ett kulturhistoriskt fenomen. Att Malin nämns vid namn i rubriken talar emellertid för att författaren tänker sig att Malin

Kvinnan på bilden är en enkelt klädd finsk allmogekvinna, som ger intryck av att vara orubblig. Denna okända kvinna porträtterades någon gång under 1800-talet av en konstnär, vars namn har fallit i glömska. Bilden är en kopia, utförd av den blivande arkitekten Armas Lindgren 1894.

i viss mån är känd för läsekretsen och kanske använder han detta som ett lockbete för sin analys, som fokuserar på stora strukturer.

Malin förekommer även i några svenska romaner, vars författare har hämtat sina kunskaper om häxförföljelser från historiska undersökningar. Så är det exempelvis i Gustaf Björlings roman *Elsa – en berättelse från hexprocessernas tid* från 1879, Lars Widdings dokumentroman *När häxbålen brann* från 1979 (ny upplaga 2017) och Magnus Nordins roman *Djävulens märke* från 2012. Romanernas Malin förblir dock en bifigur som förbigås med korta omnämmanden.

År 2014 anordnades i Stockholms stadsmuseum, alltså i den byggnad där Malin dömdes, en utställning om forntida brott och hur de bestraffades, och bland utställningskatalogens artiklar finns en essä av Elisabeth Brenning med titeln ”En kvinna utan försvar. När Malin Matsdotter brändes levande”. Här sker en grundligare fördjupning än i tidigare studier av Malins familjeförhållanden och bakgrund. Artikeln gör det dock inte möjligt att granska Malins hela levnadslapp, och vissa detaljer, som exempelvis dagen då Malin avrättades, återges felaktigt.

Även andra undersökningar som gäller Malin, samt artiklar som skrivits på ett flertal olika språk och går att läsa på nätet, kännetecknas av ytlighet och brister. Emellertid berättar Wikipedia-artiklarna samt skrivelser i olika bloggar och andra jämförbara forum om det stora intresse som Malins öde har rönt. Malin diskuteras också i den femdelade tv-dokumentären *Häxornas tid*, som baserar sig på Jan Guillous bok *Häxornas försvarare* och första gången visades i Sveriges TV4 2005–2006. Hon omnämns också i *Märkvärdiga svenska kvinnor. 200 kvinnor som förändrat våra liv* (2019) skriven av Lisbeth Larsson.

Barnen har fått lära känna Rumpare-Malin bland annat i Martin Olczaks barnboksserie som utspelar sig i Stockholm och i Peter Arrhenius ungdomsroman *Till häxornas försvar* från 2017, som inleds med att Malin bränns på bål, samt i några program gjorda av Utbildningsradion i Sverige. Malins död har gjorts till un-

derhållning i sådan grad att många historiska fakta kopplade till hennes liv har nonchalerats eller ändrats – ibland har man även glömt bort hennes finska härkomst.

Malin har dessutom fått en plats i den globala populärkulturen med ett dystert musikstycke vid namn *Rumpare Malin* som har tillägnats henne. Det finns med på det av Cland Destine Records utgivna digitala albumet *Det Stora Oväsendet*, som även innehåller annan musik inspirerad av de stora häxföreljelserna i Sverige. Även om eftervärldens bild av Malin är förhållandevis onyanserad och stundom därtill behäftad med fel finns det knappast någon annan finsk kvinna av folket som utomlands blivit lika mångsidigt hågkommen.

Tack

ATT FÖRFÄRDIGA BÖCKER ÄR alltid ett teamarbete. Inte heller den här boken skulle existera utan åtskilliga individers och institutioners medverkan. Ett stort och varmt tack riktas för det första till WSOY:s litteraturstiftelse som gett understöd för själva skrivprocessen samt till Finska Litteratursällskapet och i synnerhet förlagschef Tero Norkola och förlagsredaktör Anna Revitzer samt grafikerna Jaana Tarsa och Timo Numminen för den fina finska utgåvan som kom ut 2019. Jag är också tacksam för att Svenska litteratursällskapet i Finland beslutade att översätta min bok till svenska och att Natur & Kultur ville ge ut den i Sverige. Varmt tack också till utgivningschef Jennica Thylin-Klaus, förlagsredaktör Malin Bredbacka-Grahn, bildredaktör Nora Ervalahti och grafiker Camilla Pentti för era oumbärliga insatser. En som definitivt inte får glömmas är Ann-Christine Relander som översatte min text till svenska – tack för väl utfört arbete och värdefulla innehållsmässiga observationer!

I mitt arbete med bokmanuset har jag också fått hjälp från det akademiska samfundet. Hjärtligt tack till min kära kollega, docent Ann-Catrin Östman som läste hela manuset samt till de två anonyma granskare som Svenska litteratursällskapet anlidade – era värdefulla kommentarer har jag beaktat. I egenskap av kollegieforskare vid Åbo universitet vill jag även gärna rikta ett tack till detta universitet och i synnerhet dess humanistiska forskarkollegium och läroämnet nordiska språk. Åtskilliga kolleger har besvarat frågor som jag ställt dem under arbetets gång – deras namn och viktiga insatser har noterats och angetts i käll- och litteraturförteckningen på relevanta ställen. Även många andra har deltagit i den process som lett till att boken har antagit fysisk form och nått den förhoppningsvis nöjda läsaren – tack till er alla! Eventuella fel och brister i det här verket ska givetvis tillskrivas bara mig själv.

Marko Lamberg

Källor och litteratur

Tack vare omfattande digitaliseringsprojekt är det i dag lätt att ta del av det gemensamma kulturarvet – även dokument som anknyter till häxföreljelser och tidigmoderna personer ur allmogen. Följaktligen innehåller källförteckningen nedan en ansevärd mängd webbadresser. Deras riktighet har kontrollerats den 10 oktober 2020. Webbadresserna hänvisar i regel till originalkällor, källpublikationer, databaser och portaler. Också forskningslitteratur ges numera ut på nätet och även äldre litteratur digitaliseras, men sådana parallella versioner har utelämnats här.

1. MALIN – EN FINSKA SOM HAMNADE PÅ BÅLET

Tryckta källskrifter

ADLERSPARRE, CARL (utg.), *Historiska samlingar* 4, Stockholm 1812. (Innehåller bl.a. utdrag ur protokoll gällande förhör som hållits i hovrätten och i kämnersrätterna med häktade personer innan den kungliga kommissorialrätten grundades.)

ADLERSPARRE, CARL (utg.), *Historiska samlingar* 5, Stockholm 1822. (Innehåller bl.a. utdrag ur protokoll som förts vid kungliga kommissorialrättens möten.)
Den af Högstsal. Konung Carl XI. Förordnade Kongl. Commissorial Rättens i Stockholm Berättelse om Trollwäsendet därstädes år 1677 och de föregående åren, Stockholm 1770. (Innehåller kungliga kommissorialrättens redogörelse till kungen.)

Ovanstående källpublikationer finns även tillgängliga i digitaliserad form på webben:

Alvin. Plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv, <http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A101002&dswid=5861>
Stockholmskällan, <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/29703>

Innehållet i källpublikationerna baserar sig på protokoll från den kungliga kommissorialrätten som verkade i Stockholm 1676–1677 samt på material från vissa andra domstolar som 1676 handlade trolldomsprocesser.

Material från den kungliga kommissorialrätten, som tillsattes för att utreda trolldomsmissankar, förvaras i Riksarkivet i Stockholm. Serien heter Kommissorialrätt i Stockholm ang trollwäsendet. Alla sex band har digitaliserats

och finns tillgängliga via Digitala forskarsalen, <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>. I Riksarkivet förvaras även andra handlingar som gäller trolldomsprocesser i Stockholm. De ingår i arkivet Trolldom och annan vidskepelse i Riksarkivets ämnessamlingar, Miscellanea. Detsamma gäller arkivet från Kommission ang trolldomsväsendet i S:ta Katarina församling på Södermalm (1675). Även dessa finns tillgängliga via Digitala forskarsalen.

Stockholm stads eget kommissorialrättsprotokoll från 1676, som förvaras i Stockholms stadsarkiv, härrör från en egen kommissorialrätt i den egentliga staden mellan Norrmalm och Södermalm: Kommissorialrätten, Protokoll 1676. Protokollet kan i digitaliserad form läsas i sin helhet i databasen Stockholmskällan, <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/7874>.

Om häxförföljelser i Stockholm

ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971.

FOGELSTRÖM, PER ANDERS, "Häxorna i Katarina", *Sankt Eriks Årsbok* 1960. (Artikeln har utkommit också i Henrik Ahnlund, Ingrid Hammarström & Torgny Nevéus [red.], *Historia kring Stockholm. Stockholm från förhistorisk tid till sekelskiftet*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1981.)

GADELIUS, BROR, *Häxor och häxprocesser*, Stockholm: Prisma 1986. (Första utgåvan har titeln *Tro och öfvertro i gångna tider*, 1913.)

GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002.

LAPPALAINEN, MIRKKA, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, Helsinki: Otava 2018.

Huvudstadens häxhysteri omnämns naturligtvis också i ett flertal lokal- och rikshistoriska verk.

Om domböcker inom historieforskningen

JARRICK, ARNE & JOHAN SÖDERBERG, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm: Rabén Prisma 1998.

KARONEN, PETRI, "Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005", Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk 2007.

LAMBERG, MARKO, "Trying to Survive as a Harlot-Thief in an Early Modern Urban Community", Petri Karonen (ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

LARSSON, INGER, *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Lund: Historiska Media 2004.

- MATIKAINEN, OLLI (toim.), *Rikos historiassa*, Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen yhdistys 2000.
- PELTONEN, MATTI, *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäisappilan etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*, Helsinki: Gaudeamus 2007.
- VILKUNA, KUSTAA H. J., *Neljä ruumista*, Helsinki: Teos 2009.

Om källor som används av släktforskare

- BÄCKMARK, MAGNUS, *Mantalsforska. Släktforskning i mantalslängder*, Solna: Sveriges Släktforskarförbund 2015.
- GIDLÖF, LEIF (red.), *Forska själv! En bok om arkiven i Stockholm*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning 1990.
- HAPPONEN, PÄIVI, *Sukututkimuksen asiakirjaopas. Väestöhistorialliset arkistolähteet*, Mikkeli: Karjala-tietokantasäätiö 2004.

Stockholms stadsarkivs infosidor, <https://stadsarkivet.stockholm.se/hitta-i-arkiven/>.

Om personhistorisk forskning

- HALL, BO G., ”Kan biografisk metod vara vetenskap?”, *Historisk Tidskrift* 3/2007.
- Historiallinen Aikakauskirja* 4/2012: Biografiskt temanummer.
- KURTH, RAMI & TIMO SOIKKANEN (toim.), *Yksilö ja yhteisö*, Turun yliopisto 2006.
- RENVALL, PENTTI, *Den moderna historieforskningens principer*, Stockholm, Natur & Kultur 1965.
- ULVROS, EVA HELEN, ”När källkritiken möter gestaltningens utmaningar. Att skriva biografier”, *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2009.
- ÖSTMAN, ANN-CATRIN & LENA MARANDER-EKLUND (red.), *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, Möklint: Gidlunds 2011.

Om att vara en trolldomsanklagad kvinna

- ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971.
- EILOLA, JARI, ”Punasuomalainen, Marketta Ristontytär”, nätpublikationen *Kansallisbiografia. Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–. Publicerad 1.2.2000, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000356>. (En kortbiografi över Marketta Rödfinska på engelska på adressen <https://kansallisbiografia.fi/english/person/356>.)
- EILOLA, JARI, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.

TOIVO, RAISA MARIA, *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience*, Aldershot: Ashgate 2008.

Därtill håller författaren till det föreliggande verket och Ann-Catrin Östman på att fördjupa sig i bl.a. ”Rijfsfinskan”, dvs. Jakobstadsborgerskan Beata Persdotter, se t.ex. Historikerbloggen (Åbo Akademi): <https://blogs.abo.fi/historia/2019/03/04/om-rijfs-finskan-etnicitet-och-trolldomsfall-i-1600-talets-osterbotten/>.

Om Lisa Eriksdotter

SULKUNEN, IRMA, *Liisa Eerikintytär ja hurmosluikheet 1700–1800-luvulla*, Helsinki: Gaudeamus 1999.

SULKUNEN, IRMA, ”Lisa Eriksdotter”, *Biografiskt lexikon för Finland 1. Svenska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2008. (Även som elektronisk utgåva 2014, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-4515-1416928957121>.)

Om historieforskning och etik

BERGENHEIM, ÅSA (red.), *Forska rätt. Texter om etik och historisk forskning*, Umeå universitet 2007.

HODSON, SARA S., ”In Secret Kept, In Silence Sealed. Privacy in the Papers of Authors and Celebrities”, *American Archivist* 67 (Fall/Winter 2004).

LIDMAN, SATU, ANU KOSKIVIRTA & JARI EILOLA (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*, Helsinki: Gaudeamus 2017.

VAINIO-KORHONEN, KIRSI, ”Historiantutkimus, vastuullisuus ja tietosuojaja”, *Tieteessä tapahtuu* 4/2018. (Även på adressen <https://journal.fi/tt/article/view/71088>.)

2. DE FÖRSTA 55 ÅREN

Arkivkällor

Stadsarkivet (Stockholm), Södra förstadens kämnärsrätt, Protokoll i civil- och kriminalmål, huvudserie, Vol. A1A15, 19–20.3.1668 (s. 186–193); Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms Magistrat och Rådhusrätt, Kriminalmålsprotokoll, huvudserie, Vol. A2:a3, 28.3.1668 (s. 89–92); Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4, 3.5.1676 (s. 69), Vol. 6, 8.5.1676; Överståthållarämbetet för uppboordsärenden, Register till mantalslängder och mantalsuppgifter för Stockholm 1652 och Mantalslängder för Stockholm 1652. Merparten av detta material finns tillgängligt i Digitala forskarsalen via adressen <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>.

Tidigare mantalslängder och register till dem ingår bl.a. i Överståthållar-ämbetets arkiv: Överståthållarämbetet för uppboordsärenden, Kamrerarexpe-
 titationen 1676–1936, G 1 BA:2:1. Digitaliserade versioner av detta material nås
 via ArkivDigital på adressen <https://www.arkivdigital.se/aid/info/v367089a>.
 Digitaliserade kortregister till mantalslängder från 1614, 1634 och 1645–1646
 är tillgängliga via Stockholms stadsarkivs webbsidor: [https://sok.stadsarkivet.
 stockholm.se/?s=mantalslangder](https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?s=mantalslangder). Stockholms äldre mantalslängder behand-
 las i årsberättelsen över arkivnämndens förvaltning och verksamhet år 1932,
 utkommen i *Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bihang 20/1933*, fr.o.m. s. 7
 (tillgänglig också på adressen [https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Bildarkiv/
 Egenproducerat/Kommuntrycket/KTRO249_014_ps.pdf](https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Bildarkiv/Egenproducerat/Kommuntrycket/KTRO249_014_ps.pdf)).

Alle Bedlegrannas Spegel

*Alle Bedlegrannas Spegel Eller En ynkeligh och bedröfweligh Tragoedia, om een stålt och
 högfärdigh Jungfrw, som heet Margaretha, Then icke hölt någon ärligh Man wara sin
 Lijke [...] hwilken tragoedia hafwer sigh tildragit vthi Swæa rijke, åhr efter Christi börd
 1411.*

Den första kända versionen från 1647 kan läsas digitalt via Litteraturbanken på
 adressen [https://litteraturbanken.se/forfattare/Anonym/titlar/AlleBedlegran-
 nasSpegel/sida/1/faksimil](https://litteraturbanken.se/forfattare/Anonym/titlar/AlleBedlegrannasSpegel/sida/1/faksimil).

Om svenskarnas bild av finländarna under stormaktstiden

LAMBERG, MARKO, ”Ethnic Imagery and Social Boundaries in Early Modern
 Urban Communities. The Case of the Finnish Immigrants in Swedish Towns,
 c. 1450–1650”, Marko Lamberg (ed.), *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minor-
 ities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450–2000*,
 Helsinki: East West Books Helsinki 2007.

LAMBERG, MARKO, ”Finnar, svenskar eller främlingar? Inblickar i den finska
 befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden”, *Historisk
 tidskrift* 4/2000.

LAMBERG, MARKO, ”Suomalaisuus identiteettinä ja toiseutena varhaismoder-
 nissa Ruotsin valtakunnassa”, Marja-Leena Hänninen (toim.), *Vieras, outo
 vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*, Helsinki: Suomalaisen Kirjal-
 lisuuden Seura 2013.

Om kontakterna mellan Stockholm och Österbotten

FRIBERG, NILS & INGA FRIBERG, *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bott-
 niska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie*,
 Stockholm: Stockholms kommun 1983.

- SANDSTRÖM, ÅKE, *Mellan Torneå och Amsterdam. En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600–1650*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning 1990.
- TARKIAINEN, KARI, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Sverige under det gemensamma rikets tid*, Helsingfors: Finska Historiska Samfundet & Stockholm: Nordiska museet 1990.
- VILLSTRAND, NILS ERIK, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis 2009.

Österbottningarnas resor till Stockholm behandlas också i en flora av lokalhistorisk forskning.

Om Stockholm och dess utveckling under stormaktstiden

- GÖTLIND, ANNA & MARKO LAMBERG (red.), *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, Stockholm: Stockholmia 2017.
- FORSBERG, LINNEA, ”Pesten i Stockholm 1638–1639”, *Sankt Eriks Årsbok* 1989.
- FRIMAN, HELENA & GÖRAN SÖDERSTRÖM, *Stockholm. En historia i kartor och bilder*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 2008.
- LILJA, SVEN, ”Stockholms befolkningsutveckling före 1800. Problem, metoder och förklaringar”, *Historisk tidskrift* 3/1995.

I övrigt hänvisas till lokalhistoriska titlar om Stockholms historia.

Om pigornas vardag

- ANDERSSON, GUDRUN, ”Kåta studenter och giftaslystna pigor. Individuell och kollektiv heder under 1600-talet”, Jan Backlund et al. (red.), *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*, Uppsala universitet 2007.
- KARLSSON SJÖGREN, ÅSA, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, Uppsala: Swedish Science Press 1988.
- LINDSTRÖM, JONAS & KARIN HASSAN JANSSON, ”Pigan i fadersväldet. Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter”, *Historisk tidskrift* 3/2017.
- LINDSTRÖM, JONAS et al., ”Mistress or Maid. The Structure of Women's Work in Sweden, 1550–1800”, *Continuity and Change* 32:2 (2017).
- MIETTINEN, TIINA, *Piikojen valtakunta. Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvulla*, Jyväskylä: Atena 2015.
- PERLESTAM, MAGNUS, ”Ogifta Kristin brukar – har intet folck sig till hielp?. Änkor, hustrur och pigor som gårdsförvaltare”, Eva Österberg (red.), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm: Atlantis 1997.
- RAHIKAINEN, MARJATTA & KIRSI VAINIO-KORHONEN (toim.), *Työteläs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Om befolkningsstrukturer i det tidigmoderna samhället

- GAUNT, DAVID, *Familjeliv i Norden*, Stockholm: Gidlund 1983.
- JUTIKKALA, EINO, *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*, Porvoo: WSOY 1987.
- LILJA, SVEN, *Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige med Finland ca 1570-tal till 1810-tal*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet 1996.
- PALM, LENNART ANDERSSON, ”Stormaktstidens dolda systemskifte. Från tonårsäktenskap till sena giften”, *Scandia* 1/2000.

Om folkföryttningar

- ANDERSSON, MARTIN, *Migration i 1600-talets Sverige. Älvsborgs lösen 1613–1618*, Malmö: Universus Academic Press 2019.
- LAITINEN, RIITTA, ”The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth-century Swedish towns”, Maija Ojala-Fulwood (ed.), *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*, München & Wien: De Gruyter Oldenbourg 2018.
- STENQVIST MILLDE, YLVA, *Vägar inom räckhåll. Spåren efter resande i det förindustriella bondesamhället*, Stockholms universitet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur 2007.
- TARKIAINEN, KARI, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Sverige under det gemensamma rikets tid*, Helsingfors: Finska Historiska Samfundet & Stockholm: Nordiska museet 1990.

Om utlänningars besök i Stockholm under Malins livstid

- DROSTE, HEIKO, ”Diplomat i 1600-talets Stockholm”, Anna Götlind & Marko Lamberg (red.), *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, Stockholm: Stockholmia 2017.
- MAGALOTTI, LORENZO, *Sverige under år 1674. Från italienskan med 23 samtida bilder utgifven af Carl Magnus Stenbock*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söners förlag 1912. (Även publicerad via Litteraturbanken på adressen <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/MagalottiL/titlar>. Bilderna ur Magalottis verk är tillgängliga också via plattformen Alvin på adressen <http://www.alvin-portal.org>.)
- OSCARSSON, INGEMAR, *Den franske kammartjänarens resa. Minnen från länderna i norr på 1660-talet*, Stockholm: Atlantis 2013.

3. SÅSOM EN TUPP OVANPÅ EN KOSSA

Arkivkällor

Stadsarkivet (Stockholm), Södra förstadens kämnärsrätt, Protokoll i civil- och kriminalmål, huvudserie, Vol. A1A15, 19–20.3.1668 (s. 186–193); Stockholms Magistrat och Rådhusrätt, Kriminalmålsprotokoll, huvudserie, Vol. A2:a3, 28.3.1668 (s. 89–92).

Om tidelag

ALMQUIST, JAN ERIC, *Tidelagsbrottet. En straffrätts-historisk studie*, 2:a uppl., Lund: Gleerups 1938.

KESKISARJA, TEEMU, *Kyynelten kallio*, Helsinki: Siltala 2011.

Kung Kristoffers landslag, Högmålsbalken, paragraf 14 (t.ex. i databasen Fornsvenska textbanken på adressen https://project2.sol.lu.se/fornsvenska/01_Bitar/B.L1.A-KrL.html).

LILIEQUIST, JONAS, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Umeå universitet, Historiska institutionen 1991.

MATIKAINEN, OLLI, ”Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? Yksilö, yhteisö ja sodomiaoikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa”, Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammatinimekkeet*, Jyväskylän yliopisto, Historian laitos 1997.

Om samhällshierarkier

DAHLGREN, STELLAN, ANDERS FLORÉN & ÅSA KARLSSON (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm: Atlantis 1996.

ENGLUND, PETER, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm: Atlantis 1989.

KARONEN, PETRI & PIIA EINONEN (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.

Om privata rum och avsaknaden av sådana

EIBACH, JOACHIM, ”Das Offene Haus. Kommunikative Praxis Im Sozialen Nahraum der Europäischen Frühen Neuzeit”, *Zeitschrift für Historische Forschung* 4/2011.

LAITINEN, RIITTA, *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2017.

TAGESSON, GÖRAN, ”Tidigmoderna rum. Hus, gård och rum i 1600- och 1700-talets Jönköping”, Magnus Stibéus (red.), *Slaktarens kaj, apotekarens trädgård och fällberedarens gård. Arkeologi på tre gårdar i 1600- och 1700-talens Jönköping*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2014.

Om att åldras i det tidigmoderna samhället

GAUNT, DAVID, *Familjeliv i Norden*, Stockholm: Gidlund 1983.

ODÉN, BIRGITTA, *Åldre genom tiderna. Åldrande och äldrepolitik som en historiker ser det*, Stockholm: Carlsson 2012.

VILKUNA, KUSTAA H. J., *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.

4. RUMPARE-MALIN

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Överståthållarämbetet för uppboordsärenden, Register till mantalslängder och mantalsuppgifter för Stockholm 1652, Register till mantalslängder och mantalsuppgifter för Stockholm 1676; Mantalslängder för Stockholm 1652; Mantalslängder för Stockholm 1676 (framför allt s. fol. 339v, 404v, 447r); Kommission ang trolldomsväsendet i S:ta Katarina församling på Södermalm (1675); Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4, 3.5.1676, 6.5.1676, 24.5.1676; Stadsarkivet (Stockholm), Lysnings- och vigselböcker (genomgång av samtliga församlingar i Stockholm åren 1668–1672). Gällande förhör med Malin under 1676 hänvisas till kapitlen ”Jag vill hellre vara i elden” och ”Inför en ny domstol”.

Digitaliserade versioner av tomtböckerna ritade av Johan Olofsson Holm (originalen förvaras i Stockholms stadsarkiv):

Södra förstaden östra (1674) på adressen <http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tombok-1674public.pdf>.

Södra förstaden västra (1679) på adressen <http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/egenproducerat/atlas/holm/Holms-tombok-1679public.pdf>.

Fakta från Holms tomtböcker har sammanställts i Riccard Montén, *Vägvisare i 1670-talets Södermalm*, Lidingö: Ored & Vind 2019.

Om episoden i Anna Sippels hus

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4, appendix 23.5.1676.

Om Malin Matsdotter som eventuell hjulmakaränka

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4, 25.8.1676 (bilduppslag 172). Om hjulmakaränkan Maria Sigfridsdotter: Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 2, s. 755–760 och Vol. 4, bildsidorna 240 och 245. Om benämningen *hustru* även när en änka avses, se Christopher Pihl & Maria Ågren, ”Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien”, *Historisk tidskrift* 2/2014.

Om Malins namne som föremål för trolldomsmissankar

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 761–762, 771, Vol. 2, s. 578–584, Vol. 3, 21.5.1676, Vol. 6, 24.10.1676.

Om Södermalm på 1600-talet

ERIKSSON, MONICA et al., *Söders historia* 1, Stockholm: Hans Nordmark förlag & Tidningen Södermalm 1989.

FOGELSTRÖM, PER ANDERS, ”Häxorna i Katarina”, *Sankt Eriks Årsbok* 1960.

FORSBERG, LINNEA, *Stormaktstidens Stockholm tar gestalt. Gaturegleringen i Stockholm 1625–1650*, Stockholm: Stockholmia 2001.

MONTÉN, RICCARD, *Vägoisare i 1670-talets Södermalm*, Lidingö: Ored & Vind 2019.

RÅBERG, MARIANNE, *Visioner och verklighet 1. En studie kring Stockholms 1600-talsplan*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning 1987.

RÅBERG, MARIANNE, *Visioner och verklighet 2. Stockholmskartor från 1600-talet*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning 1987.

Stormaktstidens Södermalm avbildas i åtskilliga teckningar i Erik Dahlbergs planschverk *Suecia antiqua et hodierna*, tillgängligt via en databas som upprätt hålls av Kungliga biblioteket på adressen <https://suecia.kb.se>.

Om förklaringar till ort- och gatunamn

Namnledslexikon, Forskningscentralen för de inhemska språken Kotus, <http://kaino.kotus.fi/svenska/ledlex>.

STAHRÉ, NILS-GUSTAF et al., *Stockholms gatunamn*, 3:e rev. uppl., Stockholm: Stockholmia 2005.

Svenska Akademiens Ordbok, <https://www.saob.se>.

Seglingstermer förklaras bl.a. på adressen https://www.rorgangare.se/3_seglingstermer.html.

Om bastubadande i Stockholm

- CARLSSON, LIZZIE, ”Om bad och badstugor i äldre tid”, *Rig. Kulturhistorisk tidskrift* 3/1947.
- MAGALOTTI, LORENZO, *Sverige under år 1674. Från italienskan med 23 samtida bilder utgifven af Carl Magnus Stenbock*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag 1912.
- NIRKKO, JUHA, *Sauna. Pieni perinnekirja*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.
- OSCARSSON, INGEMAR, *Den franske kammartjänarens resa. Minnen från länderna i norr på 1660-talet*, Stockholm: Atlantis 2013, s. 159–161.
- VUORENJUURI, MARTTI, *Sauna kautta aikojen*, Helsinki: Otava 1967, s. 142.

I skrivande stund håller fil.dr Charlotta Forss på att undersöka bastukulturen bl.a. i stormaktstidens Stockholm, <https://video.stockholm.se/video/64286662/>.

Om barnmorskor

- HÖJEBERG, PIA, *Jordemor, barnmorska och barnaföderska. Barnafödandets historia i Sverige*, Stockholm: Carlsson 2011.
- VAINIO-KORHONEN, KIRSI, *De frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016.

5. DET STORA OVÄSENDET

Texten till Blåkullabeskrivningarna bygger på forskningslitteraturen nedan och på olika ställen i förhörprotokoll gällande trolldomsmiss tankar i Stockholm. Utdrag och sammandrag finns i de tryckta källpublikationer som nämns i det inledande kapitlets källförteckning.

- ANKARLOO, BENGT, *Satans raseri. En sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Stockholm: Ordfront 2007.
- ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971.
- EILOLA, JARI, ”Naapurin piika kirjusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan. Huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa”, Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*, Jyväskylän yliopisto, Historian laitos 1997.
- EILOLA, JARI, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määritteleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.
- FAHLGREN, KARL, *Till Blåkulla. Trolldomsväsendet i Västerbotten 1675–1677*, Umeå: Botnia 1966.

- GADELIUS, BROR, *Häxor och häxprocesser*, Stockholm: Prisma 1986. (Första utgåvan har titeln *Tro och öfvertro i gångna tider*, 1913.)
- GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002.
- HEIKKINEN, ANTERO, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1969.
- KATAJALA-PELTOMAA, SARI & RAISA MARIA TOIVO, *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylä: Atena 2009.
- KATAJALA-PELTOMAA, SARI & RAISA MARIA TOIVO (toim.), *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- LAGERLÖF-GÉNETAY, BIRGITTA, *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668–1671*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1990.
- LAPPALAINEN, MIRKKA, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, Helsinki: Otava 2018.
- LENNERSAND, MARIE & LINDA OJA, *Livet går vidare. Älvodalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668–1671*, Hedemora: Gidlund 2006.
- LENNERSAND, MARIE & LINDA OJA, ”När djävulen vandrade genom landet. Krishantering under häxysterin i Dalarna 1667–1671”, *Karolinska förbundets Årsbok* 2001.
- MALMSTEDT, GÖRAN, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672*, Lund: Nordic Academic Press 2018.
- MITCHELL, STEPHEN, ”Blåkulla and Its Antecedents. Transvection and Conventicles in Nordic Witchcraft”, *Åttissmål* 7 (1997).
- NENONEN, MARKO, *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*, Jyväskylä: Atena 2007.
- NENONEN, MARKO, *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty*, Jyväskylä: Atena 2006.
- NENONEN, MARKO & RAISA MARIA TOIVO (eds.), *Writing Witch Histories. Challenging the Paradigm*, Boston: Brill 2014.
- PEURA, ALEKSI, *Jumalan viholliset. Euroopan noitavainojen historia*, Helsinki: Like 2018.
- TEGLER, KRISTINA, ”Bland trollkonor och ryktesspridare”, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen 1998.
- ÅBERG, ALF, *Häxorna. De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668–1676*, Göteborg: Akademiförlaget 1989.
- ÅHLMAN, CHRISTOFFER, ”Tidigmoderna häxprocesser i Göta hovrätt”, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 101 (2011).

Jag tackar professor Raisa Toivo för konsultationen gällande aktuella trender inom trolldomsforskningen.

6. SATAN KOMMER TILL STOCKHOLM

Beträffande trolldomsrättegångar under åren 1674–1675 och under våren 1676: Riksarkivet (Stockholm), Riksarkivets ämnessamlingar, Miscellanea, Trolldom och annan vidskepelse – framför allt följande samlingar: Rådhus- och kämnärsrätternas i Stockholm rannsakingar ang trolldomsväsendet 1674–1675; Kommission ang trolldomsväsendet i S:ta Katarina församling på Södermalm (1675); De andliga deputerades betänkande ang trolldomsväsendet till svar på Kungl. Maj:ts proposition 1675; Kyrkoherden i Jakobs församling, Stockholm, Magnus Pontinus betänkande till kommissorialrätten över trolldomsväsendet 1676; Undersökningsprotokoll i Svea Hovrätt ang trolldomsväsendet 1676. Utdrag ur dessa finns i källpublikationen Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 4 (Stockholm 1812). Kyrkoherde Pontinus betänkande finns i källpublikationen Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822).

Beträffande verksamheten i den kungliga kommissorialrätten: Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4 (innehåller protokoll från rättsfall som under våren och försommaren behandlades bl.a. i Södermalms kämnärsrätt och kommissorialrätten), Vol. 6 (innehåller bl.a. den kungliga kommissorialrättens redogörelse till kungen om Blåkullahysterins utveckling i huvudstaden samt redovisningar om domar utfärdade av specialdomstolen jämte motiveringar). Utdrag ur dessa återfinns i källpublikationen Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822). Rapporten till kungen kan i tryckt form läsas även i källpublikationen *Den af Högstsal. Konung Carl XI. Förordnade Kongl. Commissorial Rättens i Stockholm Berättelse om Trollväsendet därstädes år 1677 och de föregående åren* (Stockholm 1770).

ANKARLOO, BENGT, *Satans raseri. En sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Stockholm: Ordfront 2007.

ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971.

FOGELSTRÖM, PER ANDERS, ”Häxorna i Katarina”, *Sankt Eriks Årsbok* 1960.

FORSBERG, LINNEA, ”Pesten i Stockholm 1638–1639”, *Sankt Eriks Årsbok* 1989.

GADELIUS, BROR, *Häxor och häxprocesser*, Prisma 1986. (Första utgåvan har titeln *Tro och öfvertro i gångna tider*, 1913.)

GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002.

HERTZBERG, RAFAEL, *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria*, Helsingfors 1889.

ÅBERG, ALF, *Häxorna. De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668–1676*, Göteborg: Akademiförlaget 1989.

Om patriarkala strukturer

- DAHLGREN, STELLAN, ANDERS FLORÉN & ÅSA KARLSSON (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm: Atlantis 1996.
- KARONEN, PETRI & PIIA EINONEN (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.
- MIETTINEN, TIINA, *Piikojen valtakunta. Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvuilla*, Jyväskylä: Atena 2015.
- PLEIJEL, HILDING, ”Patriarkalismens samhällsideologi”, *Historisk tidskrift* 2/1987.
- STASIN, KEKKE, ”Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus”, *Scandia* 2/1997.

7. SMYGMJÖLKNINGAR OCH HÄXPLÅTAR

Källor

Adlersparre, Carl (utg.), *Historiska samlingar* 4, Stockholm 1812, s. 328–330, 334, 352–356. Se även Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Sverige under det gemensamma rikets tid* (Helsingfors & Stockholm 1990), s. 206–208.

Om Agnis Johansdotters smeknamn Giösta-fniskan

Ortnamn med förledet Gösta-, Gustaf-, Gustav- och Kustaa- finns i Ortnamnsregistret, <https://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret.html> och i Namnarkivet, <https://nimiarkisto.fi>.

Jag tackar lektor Seija Tiisala och professor Harry Lönnroth för konsultationen gällande Agnis Johansdotters smeknamn.

Om fängelser och tortyr

- ABRAHAMSSON, ÅKE, ”Domstolsbyggnad, häkte och skattehus”, *Stadsvandringar* 18, Stockholm: Stockholms stadsmuseum.
- ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971.
- LIDMAN, SATU, ”Ketä saa kiduttaa. Kuulustelumenetelmien ja oikeuskäsityksien murroksista uuden ajan alun Euroopassa”, *Lakimies* 4/2013.
- SUNDSTRÖM, MARIA, ”Brott och straff. Tortyr, tukthus och kopparmatte”, *Blick. Stockholm då och nu*, Stockholm: Stockholms stadsmuseiförvaltning & Stockholmia 2006.

WIESELGREN, SIGRID, *Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Ett bidrag till svensk kulturhistoria*, Stockholm: Norstedt 1895.

8. ”JAG VILL HELLRE VARA I ELDEN”

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 4 (innehåller bl.a. protokoll från Södermalms kämnärsrätt och kommissiorätten; misstankarna mot Malin och hennes döttrar börjar behandlas redan på första sidan, Vol. 6 (kommissiorättens redogörelse till kungen handlar även om rättsprocessen mot Malin, ända från att den inleds till att hon bränns på bål).

Om när Malin och ”Lortmalin” vägrade att erkänna

ADLERSPARRE, CARL (utg.), *Historiska samlingar* 4, Stockholm 1812, s. 312, 316, 355.

Om Annikas roll vid Kaptenskans rättegång

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 3, 6.6.1676 (s. 24–25 i avsnittet som gäller rättegången mot Kaptenskan, dvs. Margareta Staffansdotter); Stadsarkivet (Stockholm), Kommissiorätten, Protokoll 1676, s. 44, 50 (1.6.1676), Capitainskans ransakning 31.5.1676, 1.6.1676 (sidorna som gäller rättegången mot Margareta Staffansdotter kan läsas på adressen <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/7874>). Gällande Kaptenskans rättegång, se även Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 2, s. 208–384, Vol. 6, Kommissiorättens redogörelse till kungen samt domen 6.10.1676.

Om domarna som förhörde Malin och hennes döttrar

ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971, s. 204.
Stockholms rådhus och råd. Festskrift utgiven till minne av nya rådhusets invigning hösten 1915 II, Stockholm 1915–1918, s. 193–194.

Om det ogudaktiga med att dansa

HANSKA, JUSSI, ”Vaarallista viihdettä. Kirkko ja viihdyttäjät keskiajalla”, Jarmo Peltoja & Pirjo Markkola (toim.), *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, Tampere: Vastapaino 1996.

ULVROS, EVA HELEN, *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia*, Lund: Historiska media 2004.

Om slopade helgdagar

MALMSTEDT, GÖRAN, *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*, Göteborgs universitet, Historiska institutionen 1994.

9. 13 VISE MÄN

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissioralrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1 (innehåller kungliga kommissioralrättens sammanträdesprotokoll i kronologisk ordning från det första till det sista); Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms stads centrala drätselarkiv 1636–1920, Stadskamreraren, G1A1:37: Originalhuvudbok 1676, s. 165–166, 433, 410. Se även Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822).

Om kommissioralrättens grundande och dess medlemmar

ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 1971, s. 204.

CASTRÉN, GUNNAR, ”Jacobus Petri Chronander”, *Svenskt biografiskt lexikon* 8, Stockholm: Bonnier 1929, s. 508. (Även digitalt på adressen <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=14846>).

Om Södra stadshuset

ABRAHAMSSON, ÅKE, ”Domstolsbyggnad, häkte och skattehus”, *Stadsvandringar* 18, Stockholm: Stockholms stadsmuseum 1998.

ELLEHAG, CLAES, *Från Handelshus till Stadsmuseum. En byggnadshistorisk skildring av Södra stadshuset*, Stockholm: Stockholmia 2012.

WANNBERG, ELISABET, ”Södra stadshuset. Om byggnadshistorien”, *Stadsvandringar* 18, Stockholm: Stockholms stadsmuseum 1998.

10. INFÖR EN NY DOMSTOL

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissioralrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet,

Vol. 1, framför allt s. 6, 54, 59–60, 63–83, 88, Vol. 2, s. 1–19, Vol. 6, 23.5.1676. Annikas påstående att Djävulen flög över sekreterare Liljeflykts peruk omnämns i anteckningar från oktober 1676, se kapitlet ”Tunga dagar, oroliga nätter.”

Om näcken

TILLHAGEN, CARL-HERMAN, *Vattens folklore. Sågen och folketro kring bäckar, älvar, sjöar och hav*, Stockholm: Carlsson 1997.

Om användning av kroppsdelar i svartkonst

EILOLA, JARI & PIIA EINONEN, ”Peukatot silkkirievussa. Ruumis ja ruumiinjäsenet noituudessa ja taikuudessa”, Jari Eilola (toim.), *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

LA FONTAINE, JEAN, *Witches and Demons. A Comparative Perspective on Witchcraft and Satanism*, New York: Berghahn 2016.

Jag tackar docent Jari Eilola för konsultationen.

Om folkets läskunnighet under 1600-talet

JOHANSSON, EGIL, ”Den kyrkliga lästraditionen i Sverige. En konturteckning”, Mauno Jokipii & Ilkka Nummela (red.), *Ur nordisk kulturhistoria. XVIII nordiska historikermötet, Jyväskylä 1981*, Jyväskylän yliopisto 1981.

KATAJALA-PELTOMAA, SARI & RAISA MARIA TOIVO, *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylä: Atena 2009, s. 117.

LAINEN, ESKO M. & TUIJA LAINE, ”Kirkollinen kansanopetus”, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.

LAINEN, TUIJA, *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Raivaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017.

LANDQUIST, JOHN, *Pedagogikens historia*, 7:e uppl., Lund: Gleerups 1963.

11. TYSK-ANNIKA

Källor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 53–54, 90, 131–132, 149, 235, Vol. 2, s. 25–85; Adlersparre, Carl (utg.), *Historiska samlingar* 4, Stockholm 1812, s. 271, 274–275, 316–317, 358.

Om Anna Simonsdotters släkt

Karin Jegelius släktutredning finns på adressen <http://www.jegelius.se/Boda/Boda.htm>.

Om ojämlika äktenskap

FUCHS, EDUARD, *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. I. Renaissance*, München: Langen 1909, s. 5.

Temat behandlas också i ett medeltida diktverk på fornsvenska: Wiktorsson, Per-Axel, *Äktenskapsvisan. En lustig visa om samgärdets vedermödor*, Stockholm: Runica et Medievalia 2007.

12. DOM PÅ VÄG

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 125–126, 149–158, Vol. 4, bildsidorna 240 och 245.

13. LILLA GUDEN OCH DET FINSKA ORDETS MAKT*Arkivkällor*

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 141–144, 158–159, Vol. 2, s. 93–105, Vol. 4, 25.5–26.5.1676 (ingen sidnumrering); Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms domkapitel, Protokoll 1676, s. 83; Stadsarkivet (Stockholm), Katarina församling, Lysnings- och vigselböcker 1670, s. 281.

Om Anna Signerska

Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492, red. Gottfrid Carlsson, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia & Samfundet S:t Erik 1944, s. 418.

Om Timmermans-Barbro

Stockholms tänkeböcker 1596–1599, red. Daniel Almqvist, Stockholm: Stockholms stadsarkiv 1954, s. 179.

Om den trotsiga finska trollkonan

Stockholms stads tänkeböcker 1578–1583, red. Joh. Ax. Almqvist & Hans Hildebrand, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia & Samfundet S:t Erik 1944, s. 248.

Om Jören Harefinne

Stadsarkivet (Stockholm), Stadens kämnärsrätt, Protokoll i civil- och kriminalmål, huvudserie, 27.1.1641, 6.2.1641, 6.3.1641; Stockholms Magistrat och Rådhusrätt, Protokoll i renskrift 23.2.1641, 3.3.1641; Stockholms domkapitel, Protokoll 10.2.1641.

Om Karin Mickelsdotter

Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms Magistrat och Rådhusrätt, Protokoll i koncept 28.11.1648; Protokoll i renskrift 4.12.1648.

Om sverigefinnar och om finnarnas kunskaper om signeri

GOTHE, RICHARD, *Från trolldomstro till kristendom. Studier rörande det kulturella tillståndet bland skogsfinnarna i Sverige under 16–1700-talen*, Stockholm [eget förlag] 1943.

LAMBERG, MARKO, "Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450–2000", Marko Lamberg (ed.), *Ethnic Imagery and Social Boundaries in Early Modern Urban Communities. The Case of Finns in Swedish Towns, c. 1450–1650*, Helsinki: East-West Books Helsinki 2007.

MOYNE, ERNEST J. & WAYNE R. KIME, *Raising the wind. The legend of Lapland and Finland wizards in literature*, Newark: University of Delaware Press 1981.

TARKIAINEN, KARI, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Sverige under det gemensamma rikets tid*, Helsingfors: Finska Historiska Samfundet & Stockholm: Nordiska museet 1990, s. 201–208.

TOIVANEN, PEKKA, "Tuulenskauppiat, myrskynnostattajat ja pahanilmanlinnut. Suomalaisia merimiehiä maailmankirjallisuudessa", *Nautica Fennica* 1993.

Om folkliga trolldomsföreställningar

HERTZBERG, RAFAEL, *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria*, Helsingfors 1889.

LAHTI, EMMI, *Tietäjiä, taikoja, hautausmaita. Taikuu Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla*, Jyväskylän yliopisto 2016.

NORLANDER, JOHAN, "Om trolldom, vidskepelse och vanstro hos allmogen i Norrland", *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 11 (1880).

- SIKALA, ANNA-LEENA, *Suomalainen samanismi*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992.
- STARK, LAURA, *The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*, Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters 2006.
- SÖRLIN, PER, *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635–1754*, Umeå universitet 1993.
- TOIVO, RAISA MARIA, *Faith and Magic in Early Modern Finland*, New York: Palgrave Macmillan 2016.
- TUOVINEN, JANE, *Tietäjistä kuppareihin. Kansanparannuksesta ja parantajista Suomessa*, Porvoo: WSOY 1984.

Om varianterna av Elsa Thomsdotters besvärjelser

- Suomen Kansan Vanhat Runot 7:4. Raja- ja Pohjois-Karjalan runot*, julk. Kaarle Krohn & V. Alava, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1933, besvärjelse nr 1784 och 1785.
- Suomen Kansan Vanhat Runot 11. Etelä-Pohjanmaan runot*, julk. J. Lukkarinen, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1933, nr 698, 797, 799, 802.

Om varianterna av Jören Harefinnes besvärjelse

- Suomen Kansan Vanhat Runot 13:3. Etelä-Karjalan runot*, julk. Väinö Salminen, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, t.ex. nr 8836 och 8873.

Den finska folkdiktningen kan även studeras i databasen Suomen Kansan Vanhat Runot, www.skvr.fi.

Om läkaryrkets historia

- BERGQVIST, JOHANNA, *Läkare och läkande. Läkekonstens professionalisering i Sverige under medeltid och renässans*, Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia 2013.
- LINDROTH, STEN, *Svensk lärdomshistoria 2. Stormaktstiden*, Stockholm: Norstedt 1975.
- VUORINEN, HEIKKI S., *Taudit, parantajat ja parannettavat. Lääketieteellinen historia*, Tampere: Vastapaino 2010.

Om släkten Fleming

- LAHTINEN, ANU, *Anpassning, förhandling, motstånd. Kvinnliga aktörer i släkten Fleming 1470–1620*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis 2009.

LAHTINEN, ANU, ”Saaren kartano Flemingin suvun hallussa”, Hanna Nurminen (toim.), *Saaren kartano Mynämäellä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008.

TUHKANEN, TUIJA, *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008.

Jag tackar professor Anu Lahtinen för konsultationen.

14. RESULTATANSVARIGA DOMARE

Riksarkivet (Stockholm), Vol. 1, s. 159–177, Vol. 2, Promemoria uppgjord av kanslisekreterare Austrel om Malin Matsdotters skuld finns mellan s. 18 och 19, Vol. 6, Avsnitten gällande Malin Matsdotter och Anna Simonsdotter i kommissorialrättens redogörelse till kungen samt domarna som annoterats för dem efter redogörelsen, daterad 27.7.1676. Urban Hjärnes promemoria gällande Anna Simonsdotter: Vol. 2, bilaga mellan s. 84 och 85.

15. GIÖSTAS-FINSKAN OCH DUFVAN

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 229–238. Förhörprotokoll som gäller Agnis: Vol. 2, s. 479–492. Förhörprotokoll som gäller Dufvans Margareta: Vol. 2, s. 721–754. Se även Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 4 (Stockholm 1812), s. 328–330, 344–345, 347–349, 353–356.

Om hedersbegrepp

GESCHWIND, LARS, ”Ärlig eller oärlig. Identitet och utanförskap i det tidigmoderna Uppsala”, Anders Florén, & Åsa Karlsson (red.), *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, Uppsala universitet, Historiska institutionen 1998.

LIDMAN, SATU, *Väkiävaltakuulttuurin perintö. Sukupuoli, asenteet ja historia*, Helsinki: Gaudeamus 2015.

LINDSTEDT CRONBERG, Marie, ”Om heder och ära i tidigmodern tid”, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist (red.), *Förmoderna livshållningar. Dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*, Lund: Nordic Academic Press 2008.

LINDSTRÖM, DAG, ”Hushåll, heder och ära. Om arbete och vardag i den medeltida och tidigmoderna staden”, Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red.), *Svensk historia underifrån 2. Bryta, bygga, bo*, Stockholm: Ordfront 1994.

- MATIKAINEN, OLLI, *Verenperijät. Väki-valta ja murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, framför allt s. 86–112.
- YLIKANGAS, HEIKKI, *Valta ja väki-valta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa*, Porvoo: WSOY 1988, framför allt s. 163–176.

16. TILL BÅLET

Källor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 159–167, 171, 174–177, 180, 223–224, Vol. 3, Redogörelse för verkställda domar, daterad 5.8.1676, Vol. 6, bildsidorna 86–91, 27.7.1676; Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 4 (Stockholm 1812), s. 357–358; Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms stads centrala drättselarkiv 1636–1920, Stadskamreraren, G1A1:37: Originalhuvudbok 1676, s. 517. Malin Matsdotters och Anna Simonsdotters avrättningar beskrivs också i Andreas Hellerstedt, ”Välkommen kära död! Den offentliga avrättningen och konsten att dö”, *Karolinska Förbundets Årsbok* 2005.

Om det ovanliga med att brännas levande

- ANNERS, ERIK, *Svensk straffrätts historia 1. Några huvudlinjer*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972, s. 28.
- GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002, s. 160–161, 188.
- HANSON JORDAN, CHARLENE, *Whispers in the Church. Swedish Witch Hunt, 1672*, Bloomington: Abbott Press 2012, s. 130.
- LILIEQUIST, JONAS, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Umeå universitet, Historiska institutionen 1991, s. 91.
- MUNKTELL, HENRIK, *Det svenska rättsarvet*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1944, s. 188.

Om bödlar, avrättningar och avrättningsplatser

- HEDENQVIST, PEHR, *Ett rackarns liv. Bödlar, skarprättare, mästermän och rackare i Stockholm 1590–1920*, D-uppsats i historia, Stockholms universitet 2004. Kan läsas på adressen <http://www.hedenqvist.com/bodel.html>. Bilagan ”Bödlar i Stockholm 1590–1920” på adressen <http://www.hedenqvist.com/bilaga.html>.
- HELLERSTEDT, ANDREAS, ”Välkommen kära död! Den offentliga avrättningen och konsten att dö”, *Karolinska Förbundets Årsbok* 2005.
- LAGER, GÖRAN, *Döden i skogen. Svenska avrättningar och avrättningsplatser*, Stockholm: Ersatz 2006.

OSCARSSON, INGEMAR, *Den franske kammartjänarens resa. Minnen från länderna i norr på 1660-talet*, Stockholm: Atlantis 2013, s. 165.

SANDÉN, ANNIKA, *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*, Stockholm: Atlantis 2016.

TOROPAINEN, VELI PEKKA, *13 pyöveliä. Päättöntä menoa 1600-luvun Turussa*, Turku: Turun museokeskus 2020.

17. HÄXJAKTEN FORTSÄTTER

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 259–386. Se även Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971), s. 206–209 och Jan Guillou, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage* (Stockholm 2002), s. 125–126.

Om bränningen av Malin i Blåkulla

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 367–368, Vol. 2, s. 386–387.

Om schismen mellan Bromell och Noraeus samt om pigan som förvisades

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 313–315, Vol. 2, s. 158–207. Se även Bror Gadelius, *Häxor och häxprocesser* (Stockholm 1986), s. 106–109.

18. MISSTANKAR VÄCKS

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 386–473, Vol. 3, Brev från rådet i Gävle 15.7.1676, Vol. 6, Kommissorialrättens rapport till kungen, domen 21.8.1676. Se även Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971), s. 206–209 och Jan Guillou, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage* (Stockholm 2002), s. 125–126.

Om förhören av Annika Eriksdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 409–413, 472.

Om Annika Persdotter (dotter till Brita Sippel) och Maria Nilsdotter

Se kapitlen ”Satan kommer till Stockholm” och ”Upprättelser och straff”.

Om förhöret av Anders Andersson i juli

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 1, s. 83–90. Se även kapitlet ”Upprättelser och straff”.

Om förhör och dom gällande Kerstin Jakobsdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 2, s. 112–156, Vol. 6, domarna 21.8.1676 och 6.10.1676.

19. DEN 11 SEPTEMBER OCH EN NY VÄRLDSORDNING*Arkivkällor*

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 1, s. 473–660, Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen.

Om förhöret av Karin Eriksdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 3, 17.9.1676 (börjar på bildsidan 90). Se även Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822), s. 296–300.

Om bestraffningen av Kerstin Mikaelsson

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 6, domen 30.1.1677; Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms domkapitel, Protokoll 1677, s. 23.

20. VAD SADE BARNEN EGENTLIGEN?*Urban Hjärnes promemoria*

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang troldomsväsendet, Vol. 1, s. 664, Vol. 3, 3.10.1676 (promemorian börjar på bildsidan 93). Se även Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822), s. 409–432.

Om sambandet mellan domarnas offentliggörande och barnens angivelser

ADLESPARRE, CARL (utg.), *Historiska samlingar* 4, Stockholm 1812, s. 349.

Urban Hjärnes memoarer

SCHÜCK, HENRIK (utg.), *Äldre svenska biografier 5. Urban Hjärnes självbiografi*, Uppsala Universitets Årsskrift 1916, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1916.

Släkten Hjärnes krönika till de delar som gäller Urban Hjärne och trolldomsprocesserna

ADLESPARRE, CARL (utg.), *Historiska samlingar* 5, Stockholm 1822, s. 432–437.

Om Urban Hjärne

ANKARLOO, BENGT, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning 1971, s. 209–211.

GADELIUS, BROR, *Häxor och häxprocesser*, Stockholm: Prisma 1986, s. 126–137. (Första utgåvan har titeln *Tro och öfvertro i gångna tider*, 1913.)

GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002, s. 131–136.

LAPPALAINEN, MIRKKA, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*, Helsinki: Otava 2018.

LAPPALAINEN, MIRKKA, ”Urban Hjärne ja totuuden Jumala”, Mirkka Lappalainen, *Maailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun pohjolasta*, Helsinki: WSOY 2006.

Om barnens vittnesutsagor

EILOLA, JARI, ”Interpreting Children’s Blåkulla Stories in Sweden (1675)”, Julian Goodare, Rita Voltmer & Liv Helene Willumsen (eds.), *Demonology and Witch-Hunting in Early Modern Europe*, London: Routledge 2020.

EILOLA, JARI, ”Kirkkoherranvaimo sieppasi minut kuusi kertaa viimeyönä”. Lapsitodistajat ja Blåkulla-kertomukset Ruotsin suurissa noitavainoissa”, *Kasvatus & Aika* 3/2009, <https://journal.fi/kasvatusjajaika/article/view/68109>.

LAPPALAINEN, MIRKKA, ”Urban Hjärne ja totuuden Jumala”, Mirkka Lappalainen, *Maailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun pohjolasta*, Helsinki: WSOY 2006.

Barnens Blåkullaberättelser behandlas också i många av de verk som blivit utpräpnade som forskningslitteratur för kapitlet ”Det stora oväsendet”.

21. UPPRÄTTELSE OCH STRAFF

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, Handläggningen av ärenden efter Urban Hjärnes promemoria börjar på s. 665, Vol. 6, Kommissiorättens redogörelse till kungen; Domar som fällts av kommissiorätten. Tryckta utdrag ur de föregående har publicerats i källskriften Carl Adlersparre (utg.), *Historiska samlingar* 5 (Stockholm 1822). Se även Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971), s. 205–214.

Om förhör och dom gällande Kaptenskan, dvs. Margareta Staffansdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 2, s. 208–384, Vol. 6, domen 6.10.1676.

Om gudsdom som avkunnades för Elisabet Eriksdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 2, s. 156–157, Vol. 6, domen 21.8.1676.

Om förhör och dom gällande Dufvans Margareta

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 293–301, Vol. 2, s. 721–754, Vol. 6, domarna 21.8.1676 och 29.11.1676.

Om förhör och dom gällande Agnis Johansdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 2, s. 479–492, Vol. 6, domen 24.10.1676.

Om förhör och dom gällande Annika Persdotter (Brita Sippels dotter)

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 397–405, Vol. 2, s. 400–419, Vol. 6, domen 6.10.1676.

Om förhör och dom gällande Karin Ambjörnsdotter samt försöken att ändra ordalydelsen på den friande domen

Riksarkivet (Stockholm), Kommissiorätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1195–1197, 1236, Vol. 2, s. 623–720, Vol. 6, domarna 21.8.1676 och 29.11.1676.

Om förhör och dom gällande muraren Jöran Nilsson Galle

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 395–397, Vol. 6, domen 6.10.1676. Se ovan för källhänvisningar gällande hans styvdotter Annika Persdotter.

Om förhör och dom gällande Anders Andersson

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 83–90, 418–423, Vol. 2, 420–435, Vol. 6, domen 6.10.1676.

Om förhör och dom gällande Melker Olofsson

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1122–1123, Vol. 2, s. 956–979, Vol. 6, domen 13.12.1676.

Om förhör och dom gällande Maria Nilsdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 587–588, Vol. 6, domen 13.12.1676.

Om gossen som flydde till Turinge och ljög om häxor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen (digitaliserade bildsidor 61–62).

Om Agnis Eskilsdotters avslöjanden

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 981, 994, Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen (digitaliserade bildsidor 72–73).

Om förhör och dom gällande Gävlepojken, dvs. Johan Johansson Griis

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 274–276, Vol. 2, s. 591–622, Vol. 6, domen 21.8.1676.

Om upprättelsen av Staffans Anna, dvs. Anna Mårtensdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1173–1174.

Om Stockholms barnhus och tukthus

MÜLLER, JOSEPH, *Fattigvården i Stockholm från äldre till nyare tid jämte beskrifning af Stockholms stads arbetsinrättningar med anledning af den nya arbetsinrättningens fullbordan. En historisk öfversikt*, Stockholm: Kungl. Hofboktryckeriet & Iduns tryckeriaktiebolag 1906.

Om allmänna Barnhuset, dess styrelse och förvaltning, Stockholm: G. Carlson 1867.

PETERSSON, TORSTEN, *Översikt över Allmänna barnhusets historia*, Stockholm: Centraltryckeriet 1927.

WIESELGREN, SIGFRID, *Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Ett bidrag till svensk kulturhistoria*, Stockholm: Norstedt 1895, s. 57–99.

22. TUNGA DAGAR, OROLIGA NÄTTER*Arkivkällor*

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 626–629, 642–645, 676–677, 683–685, 748–750, 780–793, Vol. 2, s. 493–512, 980–986, Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen, domen 21.8.1676.

Om självmord i tidigmodern tid

JANSSON, ARNE, *From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm*, Stockholms universitet, Ekonomisk-historiska institutionen 1998.

JARRICK, ARNE, *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria*, Stockholm: Norstedt 2000.

LILIEQUIST, JONAS, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Umeå universitet, Historiska institutionen 1991, s. 107–117.

MIETTINEN, RIIKKA, *Suicide in Seventeenth-Century Sweden. The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts*, utg. på egen bekostnad 2015.

Jag tackar fil.dr Riikka Miettinen för konsultationen.

23. DE KUADE PIGORNA*Arkivkällor*

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 748–750, 794–796, Vol. 2, s. 493–512, 980–1000, 1131–1138, 1151, 1153–1155, 1187, Vol. 2, s. 493–512 (Annika Eriksdotter), 870–926 (Lisbet

Carlsdotter), 927–955 (Agnis Eskildsdotter), 940–955 (Maria Nilsdotter), 980–986 (Maria Eriksdotter), 987–1000 (Annika Henriksdotter), Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen, domarna 24.10.1676 och 13.12.1676; Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms domkapitel (konsistorium), Protokoll 1676, s. 135; Stockholms stads centrala drätselarkiv 1636–1920, Stadskamreraren, G1A1:37: Originalhuvudbok 1676, s. 2293. Se även Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971), s. 211–214.

Om oklarheterna gällande Lisbets begravning

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1181–1183, 1219–1235, 1237–1238, 1255–1261.

Om personer som avlidit på tukthuset 1676–1678 samt om Annika Eriksdotters sjuklighet på hösten 1679

Stadsarkivet (Stockholm), Stockholms stads centrala drätselarkiv 1636–1920, Stadskamreraren, G1B:54: Verifikationer 1679, fol. 4208, 4210.

Om stadslagens förordning om att en dråpare inte kan ärva sitt offer

Magnus Erikssons stadslag, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Stockholm, Institutet för rättshistorisk forskning 1966, s. 232.

Om utkomstmöjligheterna i samhällets periferi

BLOM, CONNY, ”Torsk-Margareta, Stumpefots-Karin och Tjocke-Sara. Om kvinnorna på samhällets botten”, Eva Österberg (red.), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm: Atlantis 1997.

LAMBERG, MARKO, ”Trying to Survive as a Harlot-Thief in an Early Modern Urban Community”, Petri Karonen (ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

24. SLUTRAPPORT TILL KUNGEN

Arkivkällor

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1188–1190, 1208–1210, 1216–1219, 1248, 1262, Vol. 6, Kommissorialrättens redogörelse till kungen.

Om Karin Ambjörnsdotter

Riksarkivet (Stockholm), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, Vol. 1, s. 1195–1197, 1236. Se även kapitlet ”Upprättelser och straff”.

26. MALINS EFTERMÄLE*Om forskning gällande Malin Matsdotter*

BRENNING, ELISABETH, ”En kvinna utan försvar. När Malin Matsdotter brändes levande”, Rebecka Lennartsson (red.), *Från skuggsidan. Folk och förbrytelser ur Stockholms historia*, Stockholm: Stockholmia 2014.

ENGLUND, PETER, *Förflutenhetens landskap. Historiska essäer*, Stockholm: Atlantis 1991. (Innehåller bl.a. essän ”Varför brändes Malin Matsdotter?”.)

FANT, ERIK MIKAEL (i samarbete med Georgius Ph. Hallenberg), *Dissertatio de inquisitione sagarum in Svecia, An. MDCLXVIII–MDCLXXVII*, Uppsala 1787. (Även digitalt på adressen <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:804161/FULLTEXT01.pdf>.)

GUILLOU, JAN, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*, Stockholm: Piratförlaget 2002.

FOGELSTRÖM, PER ANDERS, ”Häxorna i Katarina”, *Sankt Eriks Årsbok* 1960.

HELLERSTEDT, ANDREAS, ”Välkommen kära död! Den offentliga avrättningen och konsten att dö”, *Karolinska Förbundets Årsbok* 2005.

HERTZBERG, RAFAEL, *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria*, Helsingfors 1889, s. 111–112.

LAMBERG, MARKO, ”Malin Matsintytär”, nätpublikationen *Kansallisbiografia. Studia Biographica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997-. Publicerad 15.1.2010, uppdaterad 6.6.2019, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-009564>.

TARKIAINEN, KARI, *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Sverige under det gemensamma rikets tid*, Helsingfors: Finska Historiska Samfundet & Stockholm: Nordiska museet 1990, s. 207–208.

Om Malins person i skönlitteraturen

ARRHENIUS, PETER, *Till häxornas försvar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 2017.

BJÖRLING, GUSTAF, *Elsa. En berättelse från hexprocessernas tid*, Stockholm: Seligmann 1879.

NORDIN, MAGNUS, *Djävulens märke*, Stockholm: Bonnier Carlsen 2009.

OLCZAK, MARTIN & ANNA SANDLER, *Jakten på Jack. Samlingsvolym*, Stockholm: Rabén & Sjögren 2017. (Utkom ursprungligen som en bokserie i fyra delar åren 2011–2012.)

WIDDING, LARS, *När häxbålen brann*, Saga Egmont 2017.

Bildkällor

- s. 7 Karta gjord av Kauko Kyöstiö, Spatio Oy. Kartan baserar sig på den danska kartan över Stockholm från mitten av 1600-talet (se s. 37) som kompletterats med 1674 års karta över Katarina församling (rekonstruktion från 1916 av Carl Björling) och Werner von Rosenfeldts karta över Stockholm från 1702.
- s. 26–27 Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 33 Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 37 Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn
- s. 40–41 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Willem Swidde 1693
- s. 43 Wikimedia Commons, CC-PDM
- s. 49 Uppsala universitetsbibliotek, CC-PDM
- s. 56 Uppsala universitetsbibliotek, CC-PDM
- s. 59 Stadsarkivet, Stockholm, /SE/SSA/NS37/Stadsbyggnadskontorets kartor och ritningar/1726:25, CC-BY
- s. 64–65 Stadsarkivet, Stockholm
- s. 73 Museo Lázaro Galdiano, Madrid. Wikimedia Commons, CC-PDM
- s. 77 Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Digital Collections, Hist. Sax. inf. 353, misc. 1
- s. 80 Museo del Prado, Madrid. Wikimedia Commons, CC-PDM
- s. 83 Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 94–95 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Adam Perelle 1669
- s. 97 Rijksmuseum, Amsterdam, URL: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.464417>
- s. 99 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Adam Perelle 1669
- s. 102 Wellcome Collection, CC BY 4.0
- s. 108 Larssons ateljé, Stadsmuseet, Stockholm
- s. 113 Finlands nationalmuseum, Helsingfors
- s. 116 Foto: Markus Hiekkänen

- s. 121 Kungliga biblioteket, Stockholm, foto: Per B. Adolphson
- s. 143 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Willem Swidde 1691
- s. 166 Uppsala universitetsbibliotek, CC-PDM
- s. 175 Pielisen museo, Lieksa, foto: Onni E. Koponen
- s. 179 Riksarkivet, Stockholm (Digitala forskarsalen), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, volym 3
- s. 184 Kungliga biblioteket, Stockholm. Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555
- s. 192–193 Riksarkivet, Stockholm (Digitala forskarsalen), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, volym 1
- s. 198 Foto: Leo Ilkko
- s. 209 Rijksmuseum, Amsterdam, URL: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.143107>
- s. 237 Kungliga biblioteket, Stockholm
- s. 244 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Jean Marot 1669
- s. 247 Foto: Markus Hiekkänen
- s. 252 Rijksmuseum, Amsterdam, URL: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.88476>
- s. 258 Stadsmuseet, Stockholm. Wikimedia Commons
- s. 286 Wikimedia Commons, I99pema, CC BY-SA 3.0
- s. 289 Kungliga biblioteket, Stockholm. Erik Dahlberg, *Suecia antiqua et hodierna*, gravering av Adam Perelle i början av 1670-talet
- s. 300–301 Riksarkivet, Stockholm (Digitala forskarsalen), Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet, volym 6
- s. 315 Musciverket, Helsingfors

